

Izdavač

Udruženje ilmijje Islamske zajednice u BiH

Za Izdavača

Mensur Pašalić

Glavna urednica

Senada Tahirović

Redakcija:

Dr. Ahmet Alibašić, mr. Zehra Alispahić, Dr. Ismet Bušatlić, Almedina Čelebić, mr. Ferid Dautović, mr. Mevludin Dizdarević, dr. Nedžad Grabus, dr. Dževad Hodžić, mr. Samedin Kadić, mr. Meho Šljivo

Savjet časopisa:

dr. Dževdeta Ajanović, Ishak Alešević, dr. Safet Halilović, dr. Fikret Karčić, Dr. Enes Karić, Husein Kavazović, Hasan Makić, dr. Hilmo Neimarlija, Ševko Omerbašić, mr. Muharem Omerdić, dr. Enes Pelidija, dr. Fuad Sedić, Seid Smajkić, dr. Edina Vejo

Sekretar Redakcije

Amir Zimić

Lektura

Adaleta Kadić

Prijevodni rezimea

Subhi Wassim Tadei (arapski)
Amra Kaljanac (engleski)

Korektura

Amir Zimić

Štampa:

AMOSGRAF, SARAJEVO

Tiraž:

1.500

Adresa: Zelenih beretki 17, 71000 Sarajevo,

Telefon: ++387 (33) 236-391; **Fax:** ++387 (33) 236-002;

www.rijaset.ba

nmuallim@rijaset.ba

muallim@bih.net.ba

Uplate:

U KM na žiro-račun: 1602005500015065 kod Vakufske banke DD Sarajevo uz naznaku "za Novi MUALLIM".

Za sve uplate staviti naznaku: "za Novi MUALLIM".

ČASOPIS IZLAZI TROMJESEČNO

Rukopisi, fotosi i zapisi se ne vraćaju!

Stavovi u objavljenim tekstovima odražavaju stavove njihovih autora, a ne nužno i stavove Redakcije časopisa Novi Muallim.

Sarajevo, 29. decembar 2013.

Senada Tahirović: **UVODNIK**2

MUALLIMOV FORUM

Almedina Čelebić: **PORODICA NA RASPUĆU** 4
Selvira Draganović: **KRIZA PORODICE I OSNIVANJE PORODIČNIH SAVJETOVALIŠTVA PRI ISLAMSKOJ ZAJEDNICI** 7
Vehid Arnaut: **IMAMI PRED NOVIM ZAHTJEVIMA DŽEMATA** .. 12
Azra Ibrahimović: **PORODIČNA SAVJETOVALIŠTA - ISLAMSKA ZAJEDNICA MOŽE PONUDITI NEŠTO NOVO** 18
Amel Alić: **SAMOREFERENCIJALNOST OBITELJSKOG SISTEMA** 22
Dženan Skelić: **POSljedice konzumacije animiranog NASILJA** 34

PUTOKAZI

Ismail Smajlović: **OČINSTVO U ODGOJU LIČNOSTI** 40

SAGLEDAVANJA

Fikret Karčić: **PRIMJENA ZAKONA O ZABRANI NOŠENJA ZARA I FEREDŽE U BIH - ISTRAŽIVAČKA BILJEŠKA** 50
Safet Halilović: **BOSNA I HERCEGOVINA U EVROPSKIM INTEGRACIJAMA** 56
Muhamed Baščelić: **PRIMARNO PRAVO U EVROPSKOJ UNIJI I ULOGA VJERSKIH ZAJEDNICA** 63
Dženan Kaljanac: **EVROPOCENTRIZAM I VLADAJUĆI STEREOTIPI I PREDRASUDE O BOŠNJAČKOJ NACIJI** 69
Samedin Kadić: **RASIZAM I MUSLIMANSKI DOUŠNICI U EVROPI I SAD-U** 79

MUALLIM

Nesib Hadžić: **ISLAMSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE IZMEĐU PEDAGOŠKOG OPTIMIZMA I PEDAGOŠKOG PESIMIZMA** 90
Melika Zitouni-Perenda: **ODGOJNO-OBRAZOVNE STRATEGIJE RADA U VJERONAUČNOJ NASTAVI** 101
Ekrem Brigić: **UTICAJ PORODICE NA ŠKOLSKI USPJEH ADOLESCENATA** 109
Mohamed Ismail: **NASTAVNICI** 129

MUALLIMOV INTERVJU

MUSTAFA SPAHIĆ - **DJECU MOŽE ODGAJATI SAMO ONAJ KO IH VOLI VIŠE OD SEBE** 137

MUALLIMOV ESEJ

Hilmo Neimarlija: **SREDOZEMNA SINTEZA DANIELA BUČANA** 153
Enes Karić: **BUČANOVA BUĐENJA SVJETOVA** 159
Kemal Bašić: **HISTORIJA PRIJEDORA I OKOLINE U OBJAVLJENIM RADOVIMA HASANA ŠKAPURA** 163

ISLAMSKE TEME

Elmir Mašić: **PRAVDA I PRAVEDNOST U KUR'ANU**..... 174
Omer Begić: **MUHAMMED A.S. - INSPIRACIJA ZA MILOSRĐE I DOBROČINSTVO** 180

HUTBA

Zejnil ef. Latifović: **NA POSLANIKA SE UGLEDAJMO, PREMA DJECI MILOSTIVI BUDIMO**..... 185
Irdin ef. Tutnjić: **POMAŽIMO DRUGE, ONAKO KAKO JE I NAŠ POSLANIK POMAGAO** 188

PREGLED 194

Islamska zajednica se brine o islamskom odgoju i obrazovanju svojih pripadnika i zalaže za očuvanje vrijednosti braka i porodičnog života – citat je iz člana 9. Ustava Islamske zajednice u BiH iz 1997. godine.

Bosanskohercegovačko tranzicijsko društvo u cjelini evidentno se suočava, između ostalog, i sa krizom porodice. Iz teksta Ustava IZ u BiH, ali i drugih radnji koje poduzimaju strukture IZ, vidi se da postoji volja i htijenje za očuvanjem vrijednosti braka i porodičnog života. Štaviše, može se reći da je briga za bračni i porodični život, za njegovu kvalitetu i zdravlje, načelno, u samom vrhu misijskog djelovanja Islamske zajednice. Očuvanje i izgrađivanje zdravog društva u cjelini, a samim tim i zdravog džemata kao srca cijele Islamske zajednice, ovisi o tome koliko su zdrave porodice koje čine džemate. Zdrav život šire društvene zajednice umnogome zavisi o postojanosti i kvaliteti porodičnog života. S obzirom na važnost porodice za svako društvo, pa tako i naše, vrijeme je da se otvori razgovor o odgovornosti, obavezama i pravima Islamske zajednice prema, prije svih, njenim članovima na planu usmjerenih i konkretnih akcija u cilju poboljšanja i očuvanja porodičnih vrijednosti.

Ako se izuzme prilježan rad imama u džematima, Islamska zajednica, trenutno nema konkretan ujednačen program pomoći porodici u krizi. Jasno je da je prije pokretanja ovakvog programa, potrebno pristupiti izradi planske i sistematske strategije djelovanja na ovom planu, i da će za nju trebati stotine sati rada, kako bi polučila plodnosnu i uređenu konkretnu pomoć onima kojima je potrebna.

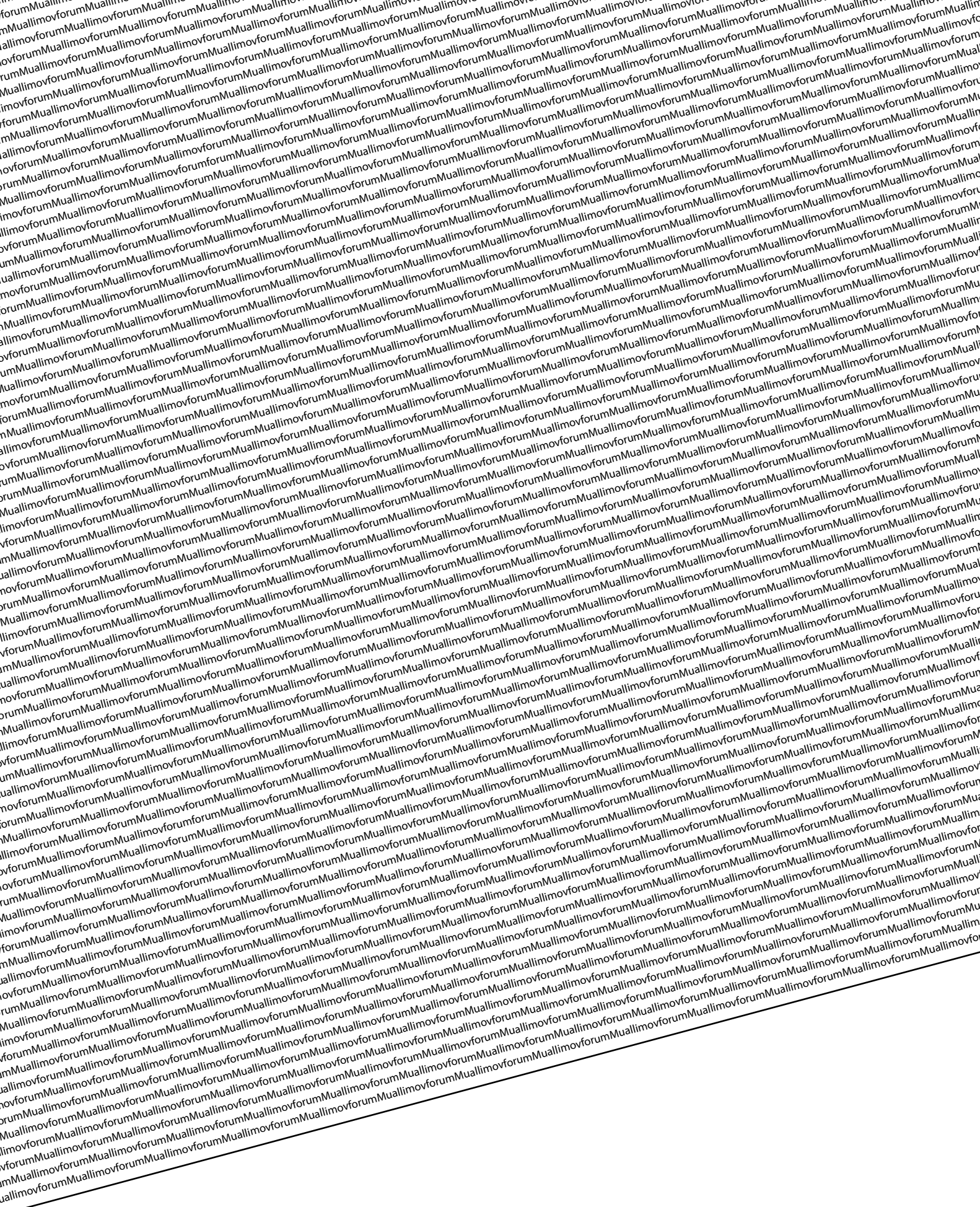
Način na koji će to Islamska zajednica u budućnosti domisliti, organizirati i realizirati, ovisit će o mnogo faktora, ali zahtjev vremena i potrebe članova i pripadnika Islamske zajednice pokazuju da bi trebala, i to što prije, ovaj proces otvoriti i posvetiti se ovom važnom segmentu njezina djelovanja u društvu.

Za bosanskohercegovačko društvo važan je svaki doprinos poboljšanju prilika i ambijenta za izgradnju zdrave porodice, a Islamska zajednica osnivanjem centara za porodicu – jednim od segmenata brige za porodicu, može dati konkretan doprinos društvu. Porodica u krizi mora biti briga širih društvenih struktura, a Islamska zajednica u BiH može biti važna karika u zajedničkom naporu i radu, prvenstveno u promicanju vrijednosti porodičnog života.

Zbog svega navedenog, značajan dio sadržaja ovog broja Novog Muallima posvetili smo ovoj temi.

Vašoj čitalačkoj pažnji preporučujemo i druge zanimljive tekstove koje donosimo u ovom broju.

Senada TAHIROVIĆ

muallimov forum

PORODICA NA RASPUĆU

Sažetak

U ovom tekstu autorica skreće pozornost na opću krizu društva, koja se posebno ogledava u krizi porodičnog i bračnog života. Porodici u tranzicijskom društvu, kakvo je i bosanskohercegovačko, potrebna je ozbiljna pomoć za njeno očuvanje. Institucionalna briga za očuvanje muslimanske porodice, te edukacija mladih ljudi za odgovorno roditeljstvo trebala bi biti sastavni dio strategije vjersko-prosjetnog rada Islamske zajednice u BiH u radu s mladima.

Almedina ČELEBIĆ

Koliko smo puta pročitali misli poput one da je porodica osnovna ćelija društva i fundament na kojem se gradi sve ostalo, a da i sami više nismo sigurni šta one sve podrazumijevaju. Istina je da se patrijarhalna porodica koju mi imamo na umu kad govorimo o temelju društva danas nalazi u velikom procesu transformacije. Opterećena je mnogim problemima pa ni po strukturi a ni po značaju ne liči na one svijetle primjere iz naše islamske tradicije. Promjene se dešavaju takvom brzinom da se na neke ne stignemo ni navići a već slijede nove. Da se primijetiti da smo i sami dio globalizacije. Osim što je zahvatila područje ekonomije i politike ta nova hobotnica dugih pipaka ulazi duboko u naše kuće, spavaće sobe, miješa se u naše odnose s djecom, rastače brakove, a nismo dovoljno svjesni i nemamo strategiju kako da odgovorimo na te izazove. Dosad neupitne moralne norme mjere se na tržištu novih vrijednosti. U eri modernizma samo je još ljudski ego apsolutan, sve ostalo se relativizira.

Dok se trudimo da živimo autentično i djecu naučimo istinskim vrijednostima, suočeni smo sa fenomenom još jednog virtualnog života kojim žive mladi ljudi. Online flertovanje mnogih osoba koje su u braku je nažalost stil onih koji bi trebali biti uzori. Sociolozi tvrde da se broj sklopljenih i rastavljenih brakova sve više izjednačava. Mlade ljude koči ekonomska kriza i opći pad nepovjerenja da stupe u brak, mnogo više su orijentisani na građenje karijere i hedonizam.

“Civilizacija ne ukida samo načelno porodicu, ona to čini i praktički. Prvo je iz porodice izašao muškarac, zatim žena i konačno djeca. Razaranje porodice pojavljuje se u više vidova: sve manji broj zaključenih brakova, sve veći procenat razvedenih brakova, stalno povećavanje broja zaposlenih žena i porast broja djece rođene van braka, sve više samačkih domaćinstava“.¹

Na postojanje zdrave porodice danas najviše jurišaju lažne vrijednosti, izazovi kojima teško odolijevaju članovi porodice. Konzumerizam, kupovina koju diktira marketing, a ne realna potreba je značajan faktor destabilizacije. U ovom vremenu ekonomske krize raskorak je između stvarnih potreba i društveno nametnutih želja, što produbljuje svađe, nezadovoljstvo i otuđenost. “Čovjek jedva da se ikada zapita da li se ova ili ona ideja, forma ili institucija usklađuje

s nekim aspektima istine. Jedino je pitanje da li je ona moderna ili nije.“² U raznim aspektima života vidljivo je da se naš tradicionalni sistem života sudario sa brojnim izazovima informatičke revolucije. U svemu ovome najveća su žrtva mladi ljudi koji treba da osnuju porodice i odgovore na zahtjev odgovornog roditeljstva.

Jednostavno ništa se više samo po sebi ne podrazumijeva. S obzirom da nemaju modela u klasičnoj porodici tradicionalnih vrijednosti iz kojih su se učile naše starije generacije, mladi se snalaze kako ko umije. Njihov izbor bračnog druga gotovo je fatalistički prepušten ulici i obližnjem kafiću. U samom braku ne mogu uspostaviti prave odnose, jer oni to ne znaju. Često su izgubljeni u sveopćem relativizmu, običajima i novom valu modernosti. Rezultat je često tragičan. I prije nego što su započeli da žive, shvate da im baš i ne ide i odlaze svako na svoju stranu. Upravo su ti mladi ljudi žrtva društvenih odnosa koje su uspostavili oni stariji od njih. Trebamo se zapitati šta činimo kao zajednica da im pomognemo. Kad je u pitanju rješavanje nekih problema, postalo je uobičajeno i moderno da se to radi preko tzv. projekata. Kad su u pitanju ozbiljni društveni procesi ne mislim da su projekti rješenje, jer su oni obično paušalni i kratkoročni.

Pomoć očuvanju tradicionalne islamske porodice i edukacija mladih ljudi ka odgovornom roditeljstvu bi trebala biti sastavni dio sveukupne strategije rada sa džematima, obrazovnim institucijama i omladinskim krugovima. Bračna savjetovašta koja već postoje jesu pomoć, ali nisu u mogućnosti da šire zahvate problem i priđu njegovom rješavanju. Ovdje prije svega mislim na preventivne mjere. Naprosto, njihova rješenja su individualna, a kriza je opća.

Volimo reći da je omladina naša budućnost, a često se ne osvrćemo za tim koliko u tu budućnost ulažemo. Zanimljivo je koliko je roditeljima pa i društvenoj zajednici stalo da obrazuju mlade ljude u smjeru učenja jezika, rada na računaru, polaganja vozačkog čim postanu punoljetni, a smatraju da se podrazumijeva da se sami ožene i da znaju da žive u toj novoj situaciji tj. da budu odgovorni. Moramo napokon shvatiti da se ništa samo po sebi ne podrazumijeva, samo onoliko koliko smo uložili možemo se nadati da ćemo imati dobar rezultat za uzvrat.

1 Izetbegović, Alija, *Islam između istoka i zapada*, Beograd, 1988, str 175

2 Nasr, S. Hossein, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, Sarajevo, 1994, str.96

Dok nam civilizacijska dostignuća olakšavaju poslove, odgoj postaje sve teža zadaća. Umnožavaju se izazovi, relativizira se sve dosadašnje, pa nam to još više otežava posao. Prije nego odgojimo djecu važno bi bilo da dodatno pripremimo ljude na terenu koji rade sa

omladinom. Oni bi tako lakše i uspješnije prišli mladim ljudima koji zasnivaju porodicu i uputili ih i pratili na pravi način. S dobrim njetom i stalnim traženjem podrške od Allaha dž.š. ponadajmo se da bismo mogli uraditi korisne stvari za našu djecu.

Summary

الموجز

FAMILY AT CROSSROADS

حالة الكتمزق الأسرة

Almedina ČELEBIĆ

ألمدينا تشلبيتش

In this paper, the author focuses in general crisis of the society which is especially reflected in the crisis of family and marriage life. Families in transition societies such as Bosnia and Herzegovina needs serious help in order to be preserved. Institutional care for preservation of the Muslim family as well as education of young people for responsible parenthood should be an integral part of the strategy of educational work of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina in its work with youth.

تلقت الكاتبة في هذا المقال الانتباه إلى أزمة المجتمع عموماً، والتي تتمثل بشكل خاص في أزمة الحياة الزوجية والأسرية. إن الأسرة في مجتمع يمر عبر مرحلة التحول، كما هو حال مجتمع البوسنة والهرسك، تحتاج إلى مساعدة جادة للمحافظة عليها. ويجب على المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك التي تمارس أعمال التعليم والتربية الدينية أن تهتم من خلال العمل المؤسسي بالمحافظة على الأسرة المسلمة، وتعليم الأجيال الشابة وتربيتهم لكي يصبحوا آباء وأمّهات يتحملون المسؤولية.

KRIZA PORODICE I OSNIVANJE PORODIČNIH SAVJETOVALIŠTVA PRI ISLAMSKOJ ZAJEDNICI

Selvira DRAGANOVIĆ

Sažetak

Pozivajući se na najnovija istraživanja o krizi bh. porodice, autorica i ovom radu ukazuje na mnoštvo promjena koje destabiliziraju savremenu porodicu. Porodični sistem izložen je kontinuiranom utjecaju društvenih i unutarporodičnih promjena koje su nezaustavljive i nužne. Zbog evidentne krize bosanskohercegovačkoj porodici i njenim članovima neophodno pružiti neophodnu podršku na putu intenzivnih promjena i suočavanju sa mnogim izazovima. Na ovom planu od posebne važnosti bi bila stručna savjetovališta unutar Islamske zajednice u BiH, čiji indikator su brojna pitanja džematlija koja se upućuju imamima, ali i instituciji Fetvu-l-emina, a koja su vezana za porodicu i unutar porodične odnose.

Porodica/obitelj predstavlja osnovnu ćeliju društva koja svojom važnosti reflektuju brojne funkcije koje se protežu od materijalno/ekonomske preko međusobne brige, skrbi i njege do socijalizacije i obrazovanja, te pružanja ljubavi, zaštite i emocionalne podrške. Obitelj/porodica kao primarna grupa služi kao agent socijalizacije za usvajanje i internaliziranje vjerovanja i stavova, središte ostvarivanja osobnog zadovoljstva i ispunjenosti kroz osjećaje općenite dobrobiti, prijateljstva, sigurnosti, ego vrijednosti, ljubavi i privrženosti, izvor indirektno unutarnje socijalne kontrole (usvajanja pravila i principa ponašanja podržanih prije unutarnjim psihičkim procesima nego vanjskim pritiscima, prijetnjama i kaznama) jer primarne grupe imaju izuzetnu snagu podučavanja prosocijalnih vrijednosti i socijalne odgovornosti (Marsh i saradnici, 2006).

Imajući u vidu porodica i porodični sistem izložen brojnim kako unutarnjim tako i vanjskim utjecajima i procesima, njene funkcije su često upitne. Sama funkcionalnost porodice zavisi kako od odnosa koji postoje između članova porodice tako i od odnosa između porodice i društva. Primarni društveni zadatak porodice je da obezbijedi socijalizaciju i humanizaciju čovjeka, odnosno da kreira razvijanje onih osobina ličnosti koje će omogućiti dobru prilagodljivost, a porodica će biti utoliko sadržajnije i funkcionalnije ukoliko postoji spremnost onih koji stupaju u takvu zajednicu da ispunjavaju i međusobno zadovoljavaju važne ljudske potrebe (privrženost, bliskost, emocionalna i psihološka podrška povjerenje, saradnja, ulaganje, primanje, davanje), a ne samo da ostvaruju konkretne ciljeve (reprodukcija, ekonomska sigurnost ili sticanje društvenog položaja).

Upravo zbog podložnosti porodice mnogim unutarnjim i vanjskim utjecajima koji se javljaju u vidu savremenih trendova, promjena, modernizacija i koristi savremene tehnologije, porodica više nije jedino sredstvo kojim se mogu zadovoljiti gore navedene funkcije. Osim toga, imajući u vidu da je porodica dio šireg društvenog sistema, društveni procesi i promjene također utječu na funkcionalnost porodice, što u konačnici dovodi do procesa transformacije porodice.

Kako ističe Jakovljević (Kosović, 1987) najbitniji elementi porodične transformacije su: stvaranje nove motivacione baze za sklapanje braka, stvaranje novih pogleda na funkciju

braka, proces rušenja muškog autoriteta u porodici, problem polivalentne aktivnosti žene u porodici, proces sužavanja porodice, proces individualizacije članova porodice, veće mogućnosti zadovoljavanja osnovnih emocionalnih potreba izvan porodice, veće seksualne slobode, osipanje porodične organizacije usljed razvoda i samostalnosti djece. Sve ovi elementi dovode do konflikata između članova porodice (samih bračnih drugova, bračnih drugova i djece, djece međusobno) koji su dodatno usložnjeni razlikama u intelektualnim i obrazovnim nivoima, seksualnim nepodudarnostima, materijalnim poteškoćama, te različitim sistemima vrijednosti koji su oblikovani oblicima, stavovima i kulturama porodica porijekla, poteškoćama roditeljstva, manjkom kvalitetne komunikacije. Na nivou roditeljstva poteškoće se javljaju zbog gubitka autoriteta roditelja sa jedne strane i zanemarivanja potrebe osamostaljenja djece sa druge strane, ali i zbog prezaposlenosti roditelja pa su djeca prepuštena sama sebi, ulici, medijima, vršnjacima.

Transformacija porodice u bh. društvu u vezi je sa društvenim i ekonomskim promjenama na našim prostorima koje su intenzivirane u ratnom i post-ratnom periodu. Ratna stradanja i ratne i poratne poteškoće, progonstva i raseljavanja, problemi povratka i suživota povratnika, privatizacija, rastuća nezaposlenost, posljedice ratnih trauma, rastući broj samoubistava i nasilničkih ponašanja, imigracije, pad prirodnog priraštaja stanovništva i sl. samo su neki od problema s kojima je suočeno BiH društvo danas.

Svi ovi problemi a posebice posljedice rata, snažno djeluju na porodicu a njihova silina se ogleda u tome da je stabilnost bosanskohercegovačke porodice uzdrmana ili razorena (Beridan, 1997, Pašalić Kreso 2004). Razorenost BiH porodice kao posljedica rata primjetna je u povećanom broju porodica u kojima je majka hranitelj. S jedne strane, na području Federacije BiH je za gotovo trinaest puta povećan broj jednoroditeljskih porodica u odnosu na predratno stanje, broj porodica bez oca je porastao za više od 10 puta a, obitelji bez majke za oko 2,5 puta, a gotovo 3000 djece živi bez oba roditelja. (Pašalić Kreso, 2004). S druge strane, siromaštvo je trenutno najupečatljivija crta našeg društva koja najdirektnije pogađa porodice. Preko 30% porodica u FBiH živi u krajnjoj bijedi a 50 % sa mjesečnim prihodom ispod granice egzistencijalnog mini-

muma (Pašalić Kreso, 2004). Nedostatak pomoći državnih institucija pogođenim porodicama i velika stopa nezaposlenosti (40% prema nekim procjenama) dodatno usložnjavaju prilike posebice u jedno-roditeljskim porodicama. Roditelji, posebice majke sve više učestvuju u takozvanoj „sivoj ekonomiji“ da bi uvećali primanja a sve više djece je prepušteno samima sebi (što opet rezultira brojnim neprihvatljivim ponašanjima kao što su delinkvencija i kriminal).

Osim toga, neposredna posljedica rata i drugih promjena posljednjih decenija javlja se u vidu porasta broja mladića koji su prekinuli školovanje i koji se sve teže odlučuju za brak jer nisu u stanju da obezbjeđe elementarne uvjete za to (Pašalić Kreso, 2004). Natalitet u posljednjih 10 godina u BiH znatno opada. Zbog pada prirodnog priraštaja stanovništva (dulje traje negativna stopa rasta), više umire nego što se rađa novih žitelja u poslijeratnom vremenu. Zato, kao i zbog ekonomske nužde za traženje zaposlenja u razvijenim zemljama Evrope, Bosna i Hercegovina od 2000. postaje zemlja intenzivne depopulacije (Pejanovic, 2005).

Istraživanjem nazvanim „promjene u mojoj obitelji u posljednjih 5-10 godina“ Pašalić Kreso je ustanovila da rat zauzima zapaženo mjesto u odgovorima njenih studenata (2004). Stoga, možemo reći da su od posebne važnosti učinci traumatskih ratnih i poratnih iskustava na BiH porodicu i njene članove. Izloženost osobe različitim traumatskim iskustvima rezultira narušenim mentalnim zdravljem, a ti efekti će biti manji ukoliko su odnosi u porodici/obitelji dobri. Međutim, imajući u vidu da su mnogi roditelji i mladi iskusili mnoge ili višestruke trauma, narušeno je povjerenje u mnogim porodicama jer su pojedinci zbog ličnih trauma fokusirani na svoju ličnu bol i patnju. Sve to je rezultira lošom komunikacijom članova obitelji/porodice i manjkom podrške. Mladi u BiH, na primjer, percipiraju smanjenu podršku roditelja te izjavljuju da imaju poteškoće u porodičnim/obiteljskim odnosima (Haverić, 2000). Sve ovo ukazuje da su neke funkcije porodice u ozbiljno narušene te da je BiH porodica u krizi. Narušenost ili „erozija“ socijalizirajuće-odgojne, ekonomsko-zaštitne i emotivno-identifikacijske funkcije porodice je rezultat dešavanja u savremenom bosanskohercegovačkom društvu jer društvo još nije spremno da na sebe preuzme ono što je ranije dominantno bila „briga pro-

dice“, kako u socijaliziranju ličnosti, odnosno oblikovanju sistema vrijednosti kod djece, tako i u njihovom ekonomskom i socijalnom zbrinjavanju. To je, kako Žiga (Žiga J. (2013).) tvrdi primjetno u: napuštanju patrijarhalnih manira u porodici, nepostojanju elementarnih preduvjeta za zaživljavanje nukleusne porodice kakvu imaju skandinavske i neke druge razvijene zemlje, što se veoma loše odražava na socijalizaciju djece, ono što porodica propusti u odgoju djece, popunjava neko drugi (ulica, vršnjaci, medijski sadržaji), umišljanje da je djetetu dovoljan računar, pristojan džeparac i vlastita soba sa internet konekcijom vraća se kao bumerang i roditeljima i društvu kada se takvo dijete sunovrati u kriminal, nasilje, drogu, budući da je škola veoma važan faktor u ukupnom socijaliziranju mladih osoba, u njenom radu se nikako ne bi smjelo desiti zapuštanje odgojne u korist obrazovne komponente, što ukazuje na imperativ prilagođavanja odgojno-educacijskih sadržaja, potrebi za otvorenim i tolerantnim odgojno-educacijskim sadržajima spram kulturno-tradicijskih, religijskih i drugih različitosti, budućnost bosanskohercegovačkog društva je upitna zbog segregacijskih sadržaja u odgojno-obrazovnom sistemu što ima razorne posljedice.

Imajući u vidu sve gore navedeno, možemo reći da se bosanskohercegovačka porodica još uvijek nalazi u procesu tranzicije od tradicionalne ka savremenoj. Otac više nije jedini hranitelj u porodici, a žene su zaposlenjem proširile svoje primarne uloge supruge, majke i domaćice te postale značajne nositeljice ekonomske stabilnosti porodice što zahtijeva preraspodjelu odgovornosti i obaveza roditeljskog para (za što je potrebno steći posebne vještine). Postepeno se mijenjaju i očekivanja ne samo muškarca i žene unutar porodice koji su bili oblikovani (tradicionalnim) modelima funkcioniranja porodica porijekla, nego i djece i roditelja. S jedne strane žena želi postići ravnopravnost što je u skladu sa značajnim ekonomskim doprinosom porodici dok istovremeno muškarac nastoji zadržati svoju poziciju autoriteta. S druge strane, djeca sve više očekuju i traže od roditelja (ne samo materijalno nego i emocionalno) na šta savremni roditelji, jer su okupiranom brigom da materijalno obezbjeđe za porodicu, nisu u stanju uvijek odgovoriti. Ove promjene su izvori stresa i snažan organizator dinamike partnerskih i porodičnih odnosa koje su dodatno usložnjene postojećim i brojnim gubicima, razdvojenošću porodica, ranjavanjima

i drugim ratnim i postratnim traumama, lošim socio-ekonomskim standardom u mnogim porodicama, zdravstvenim problemima te trenutnim socio-političkim zbivanjima u Bosni i Hercegovini. Sve ovo je dovelo do transformacije BiH porodice i uloga unutar nje.

Ipak, valja napomenuti da ovu transformaciju porodice nije moguće zaustaviti. Mnoštvo promjena destabilizira savremenu porodicu jer je porodični sistem izložen kontinuiranom utjecaju društvenih i unutarporodičnih promjena koje su nezaustavljive i nužne. Stoga, možemo reći da je BiH porodici i njenim članovima neophodno pružiti neophodnu podršku na putu intenzivnih promjena i suočavanju sa mnogim izazovima. Sve ovo navedeno upućuje na potrebu otvaranja stručnog savjetovišta koje će pružati neophodnu pomoć i podršku BiH porodici.

Od posebne važnosti su stručno/a savjetovišta/a unutar Islamske zajednice u BiH čiji indikator su brojna pitanja upućena upravo uposlenicima IZ-a, koja su vezana za porodicu i unutarporodične odnose. Analizirajući sadržaj pitanja koja su postavljena Prof. dr. Enesu Ljevakoviću, koja su objavljena na zvaničnoj stranici rijaseta (kao i sadržaje i pitanja nekih islamskih webstranica kao što su *Sebil*, *Mullasadra*, *Num*), primjetili smo da brojniji psihološki razlozi traženja savjeta i pomoći nego vjerski. Razlozi su najčešće vezani upravo za porodicu/brak, i unutar porodične/bračne odnose, sa slijedećom tematikom: sukobi i svađe u braku, preljub/ prevara, narušeno povjerenje, neusklađene seksualne relacije/potrebe, alkohol, nasilje, razvod braka, tugovanje, a sam dr. Ljevaković često odgovara "obratite se porodičnom/stručnom savjetovištu/psihologu. S jedne strane, to prvenstveno ukazuje na povjerenje koje članovi IZa-pogotovo praktikanti- imaju u njene službenike. Međutim, s druge strane, to ukazuje na potrebu angažovanja stručne osobe, psihologa/psihoterapeuta da pomogne u rješavanju takvih problema. Savjeti tipa "to je iskušenje koje će proći", "preispitajte svoj odnos/stav prema...", "okanite se huje", su, iako neophodni, ipak nedovoljni iz nekoliko razloga. Kao prvo, to je lakše izgovoreno nego rečeno. Osobe koje su pod stresom, koje su povrijeđene, izgubile povjerenje, psihološki pate, koje su preplavljene emocijama, nisu u stanju, ne samo dobro regulisati svoje emocije nego ni dobro razumjeti drugu stranu. To često dovodi

do još češćih sukoba i svađa, nesuglasica pa čak i narušavanja fizičkog i mentalnog zdravlja (posebice u slučajevima hroničnih napetosti i stresa). Samoregulacija, tolerancija, samokontrola i pozitivne i negativne emocije su neohodni sastojci u interpersonalnim: bračnim i/ili roditelji djeca odnosima). Emocionalna regulacija je vještina koja podrazumjeva sposobnost prepoznavanja/imenovanja emocija, njihovog izražavanja i regulisanja (Dwivedi i Harper, 2004). Neblagovremena pomoć u rješavanju problema može biti uzrokom ozbiljnih, kako fizičkih tako mentalnozdravstvenih, problema. Osim toga, ako uzmemo u obzir druge, gore navedene stresore u BiH društvu, jasno je da je potreba otvaranja savjetovišta unutar IZ-a neophodna. S tim u vezi, Islamska zajednica bi trebala provesti i opsežno istraživanje među džematlijama, kako bi se egzaktnije ustanovila ili potvrdila ova potreba. U anonimnom online-upitniku, od ukupno 200 ispitanika, na pitanje *Da li smatrate da IZ treba imati bračno/porodično savjetovište*, njih 81% je odgovorilo sa DA, 8% sa NE i 11% ispitanika sa NEMAM STAV O TOM PITANJU.¹ Za IZ u BiH bi moralo biti zanimljivo i to da je od ukupnog broja onih ispitanika koji su se izjasnili da nisu članovi IZ u BiH čak 69 % potvrdno odgovorilo na prethodno pitanje, dakle odgovorilo sa DA, dok je 13% odgovorilo sa NE i 18% ispitanika sa NEMAM STAV O TOM PITANJU.

Iz svega navedenog, može se zaključiti da bi stručno savjetovište unutar IZ-e koje bi svojim članovima obezbjedilo ovakve usluge značajno doprinjelo rješavanju krize porodice, poboljšanju unutarporodičnih odnosa, a samim time i BiH društvu u cjelini.

¹ Za potrebe ovog rada urađen je anonimni online-upitnik na koji je odgovorilo 200 osoba, i nakon toga je zatvoren. Prema starosnoj dobi, u anketi je učestvovalo 23% osoba do 25 godina, 83% onih koj pripadaju starosnoj grupi od 26 do 45 godina i 12% od starosne skupine od 46 do 65 godina. Na anketu su većinom odgovorile osobe ženskog spola i to 74%, dok su muškarci bili zastupljeni sa 26%. Kada je u pitanju obrazovna struktura ispitanika, ona u postocima izgleda ovako: NN 5 %, SSS 25%, VŠS 11% , te VSS i više 59% od broja anketiranih. Od ukupnog broja ispitanika njih 72% se izjasnilo kao članovi IZ u BiH, dok se 28% ispitanika izjasnilo da nisu članovi IZ.

Bibliografija:

1. Beridan I. (1997). Porodica i rat: Socijalne funkcije porodice u ratu. Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka.
2. Dwivedi K. N., i Harper P. B., (2004). Promoting the emotional Well-being of children and Adolescents and preventing their ill mental health, London, Jessica Kingsley Publishers.
3. Habul U., (2000). Institut razvoda braka u savremenim uslovima sa posebnim osvrtom na domaće pravo. Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet.
4. Haverić Z., (2000) Trauma i obiteljski odnosi (neobjavljena specijalistička radnja), Filozofski fakultet Sarajevo, odsjek za psihologiju.
5. Kosović (1987), u Latić A., Murtić R. (2013). Funkcionalnost porodice sa aspekta systemske porodične terapije- Iskustvo KJU «Porodično Savjetovalište», (preuzeto sa <http://www.porod-icno.ba>, 15.01.2013).
6. Marsh, I., i Keating, M., (2006). Sociology: Making sense of society. New Jersey, Prentice Hall
7. Pašalić Kreso, A. (2004) Koordinate obiteljskog odgoja. Jež, Sarajevo
8. Pejanović M. (2005). Politički razvitak BiH u postdejtonskom periodu. Šahinpašić, Sarajevo.
9. Žiga J. (2013). Porodica u Bosanskohercegovačkom društvu sa posebnim osvrtom na stanje u Kantonu Sarajevo, preuzeto sa stranice Porodično Savjetovalište”, (Preuzeto sa <http://www.porod-icno.ba>. 08. 10. 2013).

Summary

CRISIS OF FAMILY AND NEED TO ESTABLISH FAMILY COUNSELING CENTERS WITHIN INSTITUTIONS OF ISLAMIC COMMUNITY

Selvira DRAGANOVIĆ

Referring to the latest surveys on crisis of family in Bosnia and Herzegovina, the author highlights numerous changes which are destabilizing the modern family. The family system is exposed to the continuous impact of social and internal family changes which are unstoppable and necessary. Because of the obvious crisis, families in Bosnia and Herzegovina and their members need to receive the necessary support on the path of intense changes and numerous challenges. Expert counseling centers within the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina would be of tremendous importance, as clearly indicated by many questions of jamaat members about family and internal family relations addressed at their imams, as well as the institution of Fatwa-ul-Ameen.

الموجز

أزمة الأسرة وضرورة تأسيس مراكز استشارية تابعة لمؤسسات المشيخة الإسلامية

سلفيرا دراغانوفيتش

استنادا إلى نتائج أحدث الأبحاث حول أزمة الأسرة في البوسنة والهرسك، تشير الكاتبة في مقالها إلى الكثير من التغييرات التي تهدد استقرار الأسرة المعاصرة، إذ يتعرض النظام الأسري إلى تأثير متواصل من التغييرات الاجتماعية والأسرية الحتمية التي لا يمكن منعها. وبسبب وجود الأزمة الواضحة، فإن الأسرة البوسنية وأعضاءها في حاجة ماسة للمساعدة الضرورية على طريق التغييرات الكثيفة وفي مواجهة الكثير من التحديات. ومن الأهمية الخاصة في هذا النطاق توفير المراكز الاستشارية المتخصصة داخل المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، ويدعوا إلى ذلك كثرة الأسئلة التي يطرحها المسلمون على الأئمة وعلى أمين الفتوى، والمتعلقة بالأسرة وبالعلاقات الأسرية.

IMAMI PRED NOVIM ZAHTJEVIMA DŽEMATA

Vehid ARNAUT

Sažetak

Okosnicu rada i aktivnosti u svakom džematu čini imam. On je centralna figura oko koje se vrte sve aktivnosti džemata, bez obzira da li ih on pokretao, planirao, osmišljavao, ili bio aktivni sudionik, puki promatrač, kritičar ili kočničar. U svom pozivu imami su i savjetnici svojih džematića u različitim poljima života, a nerijetko su tu i pitanja porodice i porodičnih problema. Vrijedi istaći da se uloga imama u ovom kontekstu uglavnom ogleda u perosnalnim sposobnostima samog imama, a ne u razrađenoj formi ili institucionalnom djelovanju u rješavanju ovakvih problema. U ovom radu autor predstavlja izazove poziva imama kao porodičnog savjetnika, te nudi neke smjernice u kontekstu buduće, konkretnije i sveobuhvatnije institucionalizirane brige za porodicu.

„Svijet u kojem živimo obilježen je stalnim i brzim društvenim promjenama, agresivnom sekularizacijom, duhovnom i moralnom izgubljenosti. U njemu se radikalno i neprekinuto dovode u pitanje sve tradicionalne vrijednosti i forme života, osobito vjerske. Islamske vrijednosti i institucije savremenost je, također, postavila pred izazove promjena i prilagođavanja novoj situaciji vremena, izazove redefiniranja i repozicioniranja, što je nerijetko ispunjeno prijetanjama obezličnja i gubljenja sopstvenih uporišta i temeljnih vrijednosti.

Čuvajući svoj identitet preživljavaju samo one vrijednosti i forme života koje se uspiju transformirati na vjernosti vlastitim osnovama sa mudrošću da se mijenja ono što ionako pripada vremenu i prolaznosti, a čuva ono što je vitalno i vječno i što, kao takvo, jest osnova i smisao svih promjena.

„Džemat kao temelj žive zajednice muslimana i Islamske zajednice, njegova struktura, funkcije i karakter, također, već su duže vrijeme izložene udaru nezaustavljive oluje općih promjena, fragmentacije i dekonstrukcije. Na njih se sve teže i rjeđe uspijeva adekvatno odgovoriti.... Džemat je osjetno sadržajno osiromašen i funkcionalno oslabljen. Stječe se utisak da je njegovo vjersko-prosvjetno, duhovno, kulturno i društveno značenje znatno umanjeno i potcijenjeno. Izgleda da je kriza kojom je zahvaćen džemat postala sasvim očita i upozoravajuća.“¹

Okosnicu rada i aktivnosti u svakom džematu čini imam. On je centralna figura oko koje se vrte sve aktivnosti džemata, bez obzira da li ih on pokretao, planirao, osmišljavao, ili bio aktivni sudionik, puki promatrač, kritičar ili kočničar. Džemat oslikava u najvećoj mjeri duhovno stanje njegovog imama i obratno, imam je najbolje ogledalo stanja u džematu.

Suočeni sa tradicionalnim položajem imama u našim džematima, gdje se imami pojavljuju uglavnom kao predvodnici u ibadetskim poslovima u džematu, kao vršioci usluga oko dženaza, muallimi na mektebskoj nastavi, pokretači i nosioci infrastrukturne izgradnje džemata, vaiza ili hatiba, ali i potrebama vremena, da se od imama traži mnogo više, vrijedi istaći neke značajke koje bi mogle pomoći u rasvjetljavanju uloge imama

1 Imamet, Hrestomatija, priredili mr. Mustafa Hasani i mr. Ferid Dautović, Fakultet islamskih nauka Sarajevo, Sarajevo 2008., str.6

u segmentu koji je predmet našeg interesovanja, a to je potreba uključivanja u aktivnosti porodičnog savjetovanja.

O porodičnim savjetovalištim, njihovoj pojavi i načinu rada, svakako bi mogli govoriti stručnjaci iz ove oblasti. Moja je namjera da se fokusiram na imama i njegov položaj u ovom problemu.

Osnovu za interesovanje imama za ovakvu temu, vid saradnje i komunikacije sa džematlijama, pružaju Izvori vjere, prvenstveno Časni Kur'an i Sunnet našeg Poslanika a.s.

Samo nekoliko ajeta može dati dovoljno poticaja na razmišljanje, premda je Kur'an neiscrpno vrelo inspiracije za djelovanje u porodičnom kontekstu:

- Odgovornost roditelja prema djeci; „O vi koji vjerujete, sebe i porodice svoje čuvajte od vatre čije će gorivo ljudi i kamenje biti....“ (Et-Tahrim,6)

Odgovornost djece prema roditeljima; „Gospodar tvoj zapovijeda da se samo Njemu klanjate i da roditeljima dobročinstvo činite. Kada jedno od njih dvoje, ili oboje, kod tebe starost dožive, ne reci im ni: „Uh!“ – i ne podvikni na njih, i obraćaj im se riječima poštovanja punim. Budi prema njima pažljiv i ponizan i reci: „Gospodaru moj, smiluj im se, oni su mene, kad sam bio dijete, odgajali!“ (El-Isra, 23.)

- Blag i susretljiv odnos spram supružnika; „...sa njima lijepo živite.“ (En-Nisa,19), „One imaju isto toliko prava koliko i obaveze na dobro.“ (El-Beqare, 228), „One su vaša odjeća, a vi ste njihova odjeća.“ (El-Bekare,187), „I jedan od dokaza Njegovih je i to što za vas, od vrste vaše, stvara žene da se uz njih smirite i što između vas uspostavlja ljubav i samilost, to su, zaista, poruke za ljude koji razmišljaju.“ (Er-Rum,21).

- Posredovanje u bračnim problemima; „A ako se bojite razdora između njih dvoje, onda pošaljite jednog pomiritelja iz njegove, a jednog pomiritelja iz njene porodice. Ako oni žele izmirenje, Allah će ih pomiriti jer Allah sve zna i o svemu je obavješten! (En-Nisa, 35)

- Odnos prema jetimima; „I Allahu se klanjajte i nikoga Njemu ravnim

ne smatrajte! A roditeljima dobročinstvo cinite, i rodacima, i sirocadi, i siromasima, i komsijama bliznjim, i komsijama daljnjim, i prijateljima, i putnicima-namjernicima, i onima koji su u vašem posjedu. Allah, zaista, ne voli one koji se ohole i hvalisu.” (En-Nisa', 36.)

Iz života našeg Poslanika a.s. možemo također, naći mnogo primjera koji one koji uzimaju sebi za pravo da se nazivaju „nasljednici Božijih poslanika“, stavlja pred ozbiljan ispit odgovornosti spram emaneta koga nose, kojim slijede put najboljih učitelja čovječanstva, kao i ispit odgovornosti očuvanja nasljeđa velikana islamske misli.

“Najbolji među vama je onaj koji je najbolji prema svojoj porodici, a ja sam od vas najbolji prema svojoj porodici. Žene nije poštivao osim onaj ko je plemenit, a nije ih ponižavao niko osim zlikovac.” (Ibnu Asakir)

“Zabranjujem vam da gazite pravo dvoje slabijih: siroceta i zene.” (Hakim)

“Najdraži rob Allahu je onaj koji je najkorisniji svojoj porodici.” (Ahmed)

- Poslaniku a.s. dolaze ljudi sa različitim potrebama i obraćaju mu se tražeći savjeta; - jedan ashab traži bolju nafaku, mladić traži da čini blud (zadovolji strast), žene se žale na škrte i surove muževe, roditelji traže dovu Poslanika a.s. za njihovo dijete, jedan ashab traži sadaku, a sposoban je za rad, žene se žale na zapostavljanje od strane muževa, muževi se žale na žene koje ne pokazuju dovoljno pokornosti Svima njima Poslanik a.s. daje jasne uputstva, neke savjetuje da rade, druge da se strpe, nekima izriče prijetnju, neke pohvaljuje, ali sa samo jednim ciljem da popravi stanje zajednice muslimana i osnaži njihove međusobne veze.

- Poslanik posreduje između sina i majke; Poznat je slučaj ashaba 'Alkame kome majka nije halalila njegovu neposlušnost, pa je sam Poslanik posredovao kod nje da mu halali, da bi mogao izgovoriti šehadet na samrti.

- Pripovijeda o nagradama za dobročinstvo prema roditeljima; Divan je slučaj pripovijesti o trojici zatečenih u pećini od kojih se prvi poziva na

dobročinstvo prema iznemoglim roditeljima, što mu otvara izlaz iz pećine....

- Obrača se i savjetuje dijete riječima –”Dječače, podučit ću te sljedećem: “Čuvaj Allaha, Allah će te sačuvati...”

- Ličnim primjerom ukazuje na odnos prema supruzi, liječi ljubomoru, pomaže suprugama u kućnim poslovima – hvali podršku svoje žene Hatidže r.a. u vrijeme kada su ga svi ostavili, igra se sa sa Aišom r.a., posreduje u međusobnim nesporazumima među ženama i udovoljava značajnom broju njihovih želja.

Bogata povijesna građa islamskih mislilaca i znalaca, nudi tomome divnih savjeta, priča, uputa, preporuka i životnih poduka, ispričanih i napisanih da se drugi okoriste, shvate svoje probleme, iznađu rješenja, obogate svoj porodični i bračni život, učine ga zanimljivijim, sadržajnijim i nadasve da se ostane u pokornosti i u granicama dozvoljenog prema Uzvišenom Gospodaru.

Sve je ovo dobra osnova za imama, da razmisli o svojoj ulozi u porodičnom savjetovanju onih koji imaju u njega povjerenje i koji od njega očekuju, možda i previše.

Radeći imamski posao, imami su dugo godina i savjetnici svojim džematlija u različitim poljima života, a nerijetko su tu i pitanja porodice i porodičnih problema. Vrijedi istaći da se uloga imama u ovom kontekstu uglavnom ogleda u perosnalnim sposobnostima samog imama, a ne u razrađenoj formi ili institucionalnom djelovanju u rješavanju ovakvih problema. Vrijeme je da se i o tome razmisli, jer zahtjevi postaju učestaliji, a otvorenost društva dovela je do većih mogućnosti djelovanja svih u Islamskoj zajednici. Da bi napravili kvalitetniji prijedlog budućih pravaca djelovanja, važno je sagledati sadašnju poziciju imama, kao najvećeg broja uposlenika u IZ, ali i najneposrednijih tačaka komunikacije sa džematlijama.

Imami danas u svojim džematima u odnosu prema džematlijama, uglavnom djeluju kroz sljedeće forme:

- **neposredni kontakti sa džematlijama**, uglavnom formalne prirode. Ovo je posebno vidljivo u gradskim džematima, gdje imami mnogim redovnim džematlijama ne znaju ni ime i

prezime, a kamoli porodičnu sliku ili stanje u familiji. Ovakve se kontakte najčešće prati selam, kratki upitoo zdravlju, a poneki završe i sa kahvom i kratkom pričom o tekućim aktuelnostima.

- **Hutba ili vaz** – obraćanje sa nemogućnošću razvijanja dijaloga, što za rezultat ima vrlo malo poznavanja efekata, kvalitete i važnosti ponuđenog sadržaja.

- **Obraćanja na mevludima, dženezama i prigodnim programima.** Ova su obraćanja uglavnom kratka i sa posebnom porukom i nemaju dimenziju adekvatne provjere efekata.

- Šerijatska vjenčanja, **sunnetluci, useljenje u kuću i sl.** Ovakve aktivnosti daju malo više prostora da se vidi stanje u kući, odnosi unutar porodice, imovinsko stanje, privrženost vjeri itd.

- **Sijela, kahve, zijareti različitim povodima.** Velika je vjerovatnoća da su ovakvi kontakti još živi na selima, gradske sredine i imami u njima ovaj vid komunikacije vrlo malo koriste, a neki imami ama baš nikako.

- **Mektebska nastava.** Ova komunikacija pruža mogućnost saznavanja stanja u porodicama putem djece koja pohađaju mektebsku nastavu. Kroz djecu se mnogo da zaključiti o stanju u porodici, ali ako se želi dublje proniknuti mora se i više vremena tome posvetiti.

- **Džematske akcije.** Učešće u akcijama od društvene koristi daje značajan uvid u porodicu, njene odnose i stanje u njoj.

Ovo nije kraj vidova komunikacije imama sa džematlijama, posebno ako nabrojanom dodamo i nove vidove komunikacije, gdje prednjače upotreba mobitela (poruka), interneta (za prenošenje zanimljivih i poučnih sadržaja), facebooka (formiranje grupa) i sl. tome.

Svi ovi vidovi komunikacije mogu i jesu za neke imame dobra prilika za kontakt sa džematlijama i njihovim porodicama, dok su za neke, nažalost, samo promašene prilike koje se pretvore u razgovore o beznačajnim temama, vrijeme provedeno bez smisla i neiskorišteni prostor da'vetskog djelovanja.

Uporedo sa odgovornošću koju nose imami, a koja se ogleda u predanosti i služenju u misiji dobra, ili pak u neodgovornosti spram pruženih prilika, vrijedi istaći i objektivne razloge koji prate rad imama sa džematlijama u kontekstu pomoći u rješavanju porodičnih problema ili savjetovanja u tom pravcu:

1. **Veliki broj džematlija skriva svoje porodične probleme.** Ovo je odlika čak i najrevnosnijih džematlija. Teško se otvaraju, malo žele pričati o svojim porodičnim problemima, posebno među supružnicima. Teško je reći, ali je bliže istini, da se više sazna iz ogovaranja nego iz povjeravanja ili otvaranja džematlije pred imamom. Džematlije nerijetko svoje probleme smatraju samo svojim, što imamima otežava mogućnosti savjetovanja.

2. **Traženje od imama „čarobnog štapića“ za rješavanje problema.** Imami sve češće bivaju pritisnuti problemima džematlija koji očekuju brza i efikasna rješenja. U nedostatku „brzih“ rješenja, traže od imama imena osoba kojima će se obratiti da im „zapišu“, naprave hamajliju ili nauče na nešto. Uprkos pokušajima da ih se uvjeri da je važnije od toga život prema pravilima vjere, imami nemalo postaju predmet podozrenja jer ne znaju ono što „znaju“ oni što nisu nikakve islamske škole završili.

3. **Odnos sa traženjem usluga.** Imami su česta meta profesionalnih prosjaka, pijanica koji traže za „hljeba“, ovisnika, kockara, džematlija koji traže pozajmice, usluge intervencija kod vlasti ili poslodavaca, a sve manje adresa kod koje se traži utjeha ili pravi izlaz iz problema ovisnosti i nesređenog života.

4. **Osamljivanje.** Žene se u pravilu prije požale ili traže savjeta od muškaraca. Imami imaju problem osamljivanja, u džamiji nemaju adekvatan prostor za povjerljiv razgovor, a svoju kuću ne smiju pretvarati u ordinaciju. U ovakvim slučajevima veoma je teško uspostaviti pravu mjeru, a ovakvi razgovori najčešće traže povjerljivost i razgovor u četiri oka.

5. **Liječenje posljedica.** Mnogo bi se problema moglo riješiti da se razgovara i savjetuje prije nastajanja problema, ili bar na početku, što nije slučaj sa našim džematlijama. Oni u većini slučajeva dolaze kada se problem produbio, podijeljene su strane i teško se povraća povjerenje. Samo malo savjetovanja npr. o izboru bračnog

druga, odnosu prema djetetu ili roditeljima, moglo je problem riješiti.

6. Nedostatak povjerenja. Imam u očima džematlija nema uvijek dovoljno povjerenja za svaku vrstu problema i sposobnosti savjetovanja ili rješavanja istog, posebno mlad imam. Nekada se savjet traži od starijih i pobožnih džematlija prije nego od imama. Životno iskustvo u rješavanju ovakvih problema džematlije mnogo više cijene nego znanje iz knjiga i akademskih rasprava.

Postoje i problemi koji prate i same imame, a utječu na mogućnosti imama da postanu relevantne adrese za rješavanje porodičnih problema. Istakao bih sljedeće:

- Nedovoljna osposobljenost imama za ovakvu vrstu vođenja, praćenja i rješavanja porodičnih problema. Imami bi u ovakvim situacijama mnogo više mogli pomoći kao saradnici stručnim osobama koje rade u Porodičnim savjetovalištim, a ne kao nosioci ukupnih aktivnosti.

- Imami su u svom poslu „rastegnuti“ na mnogo različitih polja, a problemi porodičnih odnosa zahtijevaju posvećenost problemu i duboku uronjenost u pronalazak rješenja. Ovo bi za imame značilo sužavanje aktivnosti, a moglo bi rezultirati i prigovorima o posvećenosti jednoj porodici ili porodici, što imamima predstavlja ozbiljan problem u džematu.

- Sami imami nekada imaju nesređen porodični život. Nažalost, sve je češća pojava razvoda braka među mladim imamima, djeca od imama ne mogu uvijek služiti kao primjer, a žene svih imama ne rezumiju do kraja i njihovu važnu ulogu u džematskom radu imama. „Međutim, život imama u braku, u porodici, u susjedstvu i šire, dakle njegov privatni život, također je predmet, osobite pažnje njegovih džematlija. Pravilan islamski odnos prema bračnom drugu i članovima uže i šire porodice, te prema bračnim i porodičnim obavezama treba da omogućuje imamu da i u tom pogledu bude najbolji primjer drugima. To će mu dati moralno pravo da s više autoriteta preporučuje i traži od svojih džematlija veću primjenu islamskih propisa u tom domenu“²

2 Imamet, nav. djelo, Kasim Mašić “ Položaj i uloga

- Obzirom da sa džematlijama dijele mnogo zajedničkog, imami su često lični u odnosima sa džematlijama. Sa nekima od njih se ostvaruju prisniji kontakti, nekada zbog blizine godina, pokazne gostoljubivosti, položaja, boljeg imovinskog stanja, a sa nekima se komunikacija svodi na puku formalnost, pa čak i do mjere da se neke porodice upoznaju samo u smrtnim slučajevima. Ovo imamu pokatkada stvara problem da bude objektivan ali i susretljiv. Ne mali broj imama očekuje od džematlija da im se ponude kao prijatelji. „Nikome ne možemo reći: “Budi mi prijatelj“. Ali možemo reći: “ Bit ću ti prijatelj“.³

Pokušavajući da sagledam iz perspektive imama ovaj problem, a imajući u vidu gore izneseno da se zaključiti sljedeće:

- Uloga imama u kreiranju i vođenju džemata je nazamjenjiva i sve se više usložnjava, što traži od imama budnost i stalno povećanje znanja iz različitih oblasti, kao i iz iskustava rješavanja pitanja porodičnih problema. Prilika je to da se imam aktivnije uključi i pruža pomoć džematlijama, jer oni to od njega očekuju, posebno ukoliko mu se obrate.

- Imami nemaju dovoljnu stručnu osposobljenost za porodično savjetovanje, ali mogu biti zlata vrijedni saradnici u rješavanju porodičnih problema u okviru profesionalnih savjetovališta. Njihovo iskustvo, povjerenje i mehkoca u radu sa džematlijama su nezamjenjivi.

- Za ovakvu vrstu problema treba osnivati posebna savjetovališta sa dobro osposobljenim kadrovima, u čemu bi posebno važnu ulogu mogle igrati žene-muallime. Kadrove u ovim ustanovama bi trebalo kombinirati između visoke naobrazbe i jakog životnog iskustva.

- Savjetovališta bi trebala imati posebna sjedišta gdje bi se čuvala intima, stvaralo povjerenje i snažio osjećaj pomoći i susretljivosti.

- Kao saradnike u Savjetovalištim angažirati i džematlije, posebno ukoliko

imama u Islamskoj zajednici”,

3 Džemal Salihspahić, Imam, ličnost – uloga – značaj, Medresa “Osman –ef. Redžović”, Visoko, 2004, str.287

su rodbina sa onima koji su u problemu, sa posebnim akcentom na njihov uredan porodični život.

Kojim god se pravcem u rješavanju ovih problema bude krenulo, imami jesu i ostaće nezaobilazni dio ove problematike. Oni će saradivati sa džematlijama, pomagati im, savjetovati i upućivati. Mnogo bi im lakše bilo da još neko počne dijeliti sa njima probleme njihovih džematlija, ali im i stručno pomagati, jer već i ono što se sada očekuje od imama postaje prezahtjevno, u vremenu opće posrnutosti društva, agresivnog ataka ateizma, materijalizacije, gubljenja vrijednosti, moralnog sunovrata...

U svim ovim dilemama, koje se otvaraju pred savremenog čovjeka „ džematlije žele kon-

takt sa imamom. Nevjerovatne su te unutrašnje potrebe, ta praznina. Oni trebaju nekoga s kim mogu posve iskreno razgovarati o svojim borbama, svojim sumnjama, dilemama, svojim neuspjesima, nekoga kome mogu sve reći a da ih od toga ne „zaboli glava“⁴

Imami mogu i trebaju biti dio procesa porodičnog savjetovanja, da li mogu biti i njegovi nosioci u to nisam siguran.

A konačan sud je u Allaha dž.š. Sveznajućeg i Svemilosnog.

4 Džemal Salihspahić, nav. djelo, str. 289

Summary

IMAMS FACING NEW DEMANDS OF JAMAAT

Vehid ARNAUT

Imam is the backbone of the work and activities in each jamaat. He is the central figure around which all activities of the jamaat revolve, whether he initiated, planned and designed them, or whether he is an active participant or mere observer, critic or obstructionist. In their calling, imams are also counselors of their jamaat members in different aspects of life, and often there is also the issue of family and family problems. It is noteworthy to say that the role of the imam in this context is mainly reflected in the personal abilities of the imam himself, and not in the worked-out form or institutional acting in order to deal with such problems. This paper examines the challenges of the profession of imam as family counselor, and it offers some directives in context of future, more concrete and more comprehensive institutional care for families.

الموجز

الأئمة أمام المتطلبات الجديدة لجماعة المسجد

وحيد أرناؤوط

يمثل الإمام المحور والشخصية المركزية التي تدور حولها جميع النشاطات والفعاليات في المسجد، بغض النظر عن كونه هو الذي حركها أو خطط لها أو رسمها أو كان مشاركا فعلا فيها، أو مراقبا أو ناقدا أو مسجلا لها. والأئمة في عملهم يمارسون وظيفة النصح والإرشاد لمن يحيط بهم من المسلمين، في شتى مجالات الحياة، حتى في قضايا الأسرة والمشاكل الأسرية. ويجدر التنويه بأن دور الإمام ضمن هذا السياق في حل مثل تلك المشاكل يتمثل عموما بالقدرات الشخصية للإمام ذاته، وليس في صورة معدة ومدروسة أو في عمل مؤسسي. يعرض الكاتب في هذا البحث التحديات التي يواجهها الإمام باعتباره المرشد الأسري، ويقدم بعض التوجيهات المتعلقة بالاهتمام باللموس والمؤسسي بالأسرة في المستقبل.

PORODIČNA SAVJETOVALIŠTA - ISLAMSKA ZAJEDNICA MOŽE PONUDITI NEŠTO NOVO

Azra IBRAHIMOVIĆ

Sažetak

U Bosni i Hercegovini postoji evidentan broj institucija i ustanova; državnih, privatnih i nevladinih, koje se bave pružanjem pomoći u rješavanju bračnih/porodičnih problema, a ipak se pokazuje i potreba je da se u sveobuhvatniju brigu za porodicu, aktivnije uključe i vjerske zajednice. U ovom radu autorica predstavlja koncept kojim odgovara na pitanje, na koji način se IZ u BiH može aktivnije uključiti u proces poboljšanja mentalnog zdravlja i rješavanja bračnih i porodičnih problema muslimana i muslimanki u BiH, i koji zagovara osnivanje Centara za islamsko savjetovanje pri Islamskoj zajednici BiH.

Institucija braka u našem društvu prilično je destabilizirana i s pravom se može kazati da su joj temelji poljuljani. Mnogo je razloga za ovakvo stanje. Neki od faktora koji značajno utječu na destabilizaciju institucije braka u BiH su nepovoljni socio-ekonomski uslovi, te nerealizirana očekivanja i nedovoljno stabilni pozitivni stavovi o braku i problemima uopće, onih koji stupaju u bračnu zajednicu. Puno se govori o raznim statistikama vezanim za sve manji broj sklopljenih brakova, odgođenu dob stupanja u brak i povećan broj razvoda. Međutim, nedovoljno su istraženi razlozi za ovakve pojave, a još manje se radi na sistematskoj pomoći osobama koje imaju bračnih ili porodičnih problema.

Iako postoji evidentan broj institucija i ustanova; državnih, privatnih i nevladinih, koje se bave pružanjem ovakve vrste pomoći, ipak je to nedovoljan broj i neophodno je da se u prevazi- laženje problema uključe i vjerske zajednice.

Veliki broj osoba koje se izjašnjavaju kao muslimani i muslimanke doživljavaju Islamsku zajednicu kao instituciju kojoj vjeruju i koja ima kredibilitet da se aktivnije uključi u rješavanje nekih od problema muslimanske zajednice. S jedne strane, povjerenje u ovu instituciju i s druge strane snaga vjere koju zagovara bračnu zajednicu, mogu biti izuzetno važni faktori u rješavanju mnogih psihosocijalnih problema građana, pa tako i problema vezanih za brak i porodicu. Kvalitet bračne veze utiče na opće mentalno zdravlje pojedinca i stoga je važno iskoristiti sve raspoložive kapacitete kako bismo poboljšali i unaprijedili život građana u BiH. Svoj doprinos unapređenju mentalnog zdravlja naših građana već duži niz godina daje i Centar za edukaciju i istraživanje Nahla, osnivanjem psihološkog i porodičnog savjetovališta u kojem se pored ostalih radi i sa osobama koje imaju bračnih ili porodičnih problema. Smatrajući da naše iskustvo može biti korisno Islamskoj zajednici u nastojanjima da se jače i sistematičnije angažira u ovoj oblasti, u nekim ranijim razgovorima sa nadležnim institucijama predlagale smo i osnivanje Centara za islamsko savjetovanje.

Kako Islamska zajednica može doprinijeti poboljšanju mentalnog zdravlja i rješavanju bračnih i porodičnih problema muslimana i muslimanki u BiH?

Osnivanjem Centara za islamsko savjetovanje pri Islamskoj zajednici BiH koji će se temeljiti

na islamskim načelima i vrijednostima uz primjenu savremenih spoznaja iz oblasti psihologije, filozofije, sociologije, antropologije i drugih disciplina koje se bave proučavanjem čovjeka.

Doprinos Islamske zajednice u poboljšanju mentalnog zdravlja pojedinaca i izgradnji zdravije i stabilnije porodice i društva može se ostvariti kroz otvaranje savjetovališta u kojem bi bili angažirani imami ili drugi službenici i službenice Islamske zajednice i gdje bi se radilo isključivo savjetovanje, za koje nije neophodno da ga rade psiholozi ili drugi stručnjaci iz oblasti mentalnog zdravlja. Neophodno je dodatno educirati imama ili drugog vjerskog službenika/cu koji će biti angažirani u savjetovalištu iz oblasti psihologije i savjetovanja.

U pristupu klijentu ovi centri koristili bi vjerski pogled na čovjeka, brak i porodicu, onako kako su definirani Kur'anom i islamskim učenjem. Uzimali bi u obzir osobu kao jedinku koja ima odgovornost prema samoj sebi, odgovornost prema Bogu i odgovornost prema drugim ljudima. Koristili bi multidisciplinarni pristup gdje bi se svaka osoba posmatrala u različitim aspektima u kojima se ispoljava: tjelesnom, intelektualnom, emotivnom, socijalnom i duhovnom, poštujući dostojanstvo oba spola.

Islamska zajednica bi kroz osnivanje Centara za islamsko savjetovanje bila na usluzi pojedincima, grupama i članovima porodice koji u islamskom okruženju mogu potražiti odgovor i rješenja za teškoće s kojima se susreću u životu. Prednost ovih Centara bi bila da se nalaze u sklopu džamija ili pratećih vjerskih objekata, te bi imali mogućnost korištenja već postojećih objekata kao i imama i vjerskih službenika i službenica koji su već angažirani u Islamskoj zajednici. Prednost ovih Centara je i u tome što džamija ili prateći vjerski objekti mogu ponuditi nešto drugačije od onog uobičajenog, a to je u ovom slučaju savjetovanje pojedinaca koji dolaze u tu džamiju i njihovih porodica. Lakše je zatražiti pomoć i savjet na mjestu koje nije bolnica ili psihijatrijska ustanova, a usto dobiti i duhovnu pomoć te podršku imama ili drugih članova džemata.

Centri bi mogli nuditi pomoć u sljedećim oblastima savjetodavnog rada:

- Individualno savjetovanje
- Predbračno savjetovanje

- Bračno savjetovanje
- Porodično savjetovanje
- Savjetovanje o vjerskim pitanjima
- Edukacija kroz seminare i radionice

Islamska zajednica može ponuditi nešto novo u oblasti savjetovanja, a to je duhovna dimenzija koju građani rijetko ili nikako ne mogu dobiti u drugim ustanovama koje se bave savjetovanjem, a koja za mnoge predstavlja ključnu stvar u procesu rješavanja problema. Pritom se ne treba niti može zanemariti medicinski i psihološki aspekt pomoći, ali se može kvalitetno nadopunjavati.

Iz savjetovašta CEI NAHLA (osvrt na bračnu krizu)

Ne postoji savršeni brak ili savršeno sretna veza. Svaki od partnera ulazi u brak s određenim teretom vlastitog iskustva i prošlosti. Oboje unose u vezu svoje vlastite ideje, stavove i način razmišljanja. I kako to u životu već ide, ideje i stavovi jednog partnera ne poklapaju se uvijek s razmišljanjem onog drugog.

Naravno da su te razlike normalne i ne znače da će vaš brak zapasti u krizu. Sitna razmišljanja često su i poželjna jer razbijaju rutinu i unose dinamiku u brak – niko ne bi htio biti u braku s vlastitom kopijom. Ali iste te male ili velike razlike, koje nam se čine sasvim simpatične dok nas nosi ljubav i brak normalno funkcionise, mogu postati iritantne i nepodnošljive u trenucima kad se pojave problemi.

Probleme u braku treba rješavati što prije i što odlučnije! Inače će jedan neriješeni problem proizvesti druga dva, tako nastali novi problemi će se proširiti na još novih - i prije nego se i snađete shvatit ćete da ste stigli do samog kraja veze ili braka. Nemojte ignorisati probleme i prepustiti da ih rješava samo vrijeme. Nažalost, u našem mentalitetu često je prisutno mišljenje da se stvari rješavaju same od sebe, treba da se šuti i trpi bez da pokušamo nešto promijeniti, da

gurajući ih pod tepih i ignorišući nekom čarolijom nestanu. Ako ništa ne poduzmete, loš brak će s vremenom postati samo još lošiji. Problemi u odnosu s partnerom mogu dovesti do ozbiljnih psihičkih ili fizičkih poremećaja i oboljenja. Teško je zaboraviti probleme kod kuće. Oni se šire i na prijatelje, užu i širu porodicu, a naročito se negativno odražavaju na djecu.

Gotovo svaki bračni par jednom naiđe na krizu u braku zbog različitih problema. Tada jedan ili oba partnera počinju razmišljati da su pogriješili u odabiru partnera, da nikada neće biti bolje, razmišljaju o rastavi i o prekidu zajedničkoga života. Koji izbori tada postoje? Moguće je ostati u nezadovoljavajućem braku, prekinuti ga ili potražiti stručnu pomoć. Za ovo posljednje se odlučuje sve veći broj ljudi. Ostaje pitanje *kada, gdje i kome se obratiti?*

Odgovor na pitanje *kada* možete pronaći dajući odgovore na nekoliko sljedećih pitanja:

Osjećate li se izgubljeni i sami? Jeste li frustrirani, povrijeđeni ili ljuti jedno na drugo? Da li se neprestano svađate ili sukobljavate? Jeste li pomišljali na razdvajanje ili razvod? Nemate želju ili vremena za komunikaciju. Da li od razgovora o problemu postaje još gore? Ne znate kako bi to promijenili.

Odgovore na pitanja gdje i kome se obratiti lakše ćete pronaći ako odgovorite na prvo pitanje.

Bračni savjetnik vam može pomoći da jašnije sagledate situaciju, da objektivno odlučite šta bi bilo najbolje učiniti, bez ružnih emocija i gorčine koju najvjerojatnije osjećate.

Savjetovanje ne koristi samo parovima koji imaju problema nego i onima koji nemaju problema ali žele da ojačaju svoj brak i da se bolje razumiju. Čak će i oni koji najmanje razmišljaju o mogućim problemima – a to su mladi ljudi koji se tek spremaju na ulazak u brak - dobro učiniti ako prije porazgovaraju sa savjetnikom. Kroz taj će razgovor raspraviti eventualne razlike i naučiti kako se nositi s njima jednom kad oslabi početna zaljubljenost.

Summary

الموجز

FAMILY COUNSELING CENTERS – ISLAMIC
COMMUNITY CAN OFFER SOMETHING NEW

مراكز الاستشارات الأسرية – المشيخة الإسلامية يمكنها تقديم الجديد

Azra IBRAHIMOVIĆ

عذراء إبراهيموفيتش

There is a significant number of institutions in Bosnia and Herzegovina – state, private and non-governmental which offer assistance in solving marital/family problems, and yet there is a need for religious communities to get actively involved in comprehensive family care. In this paper, the author presents a concept which answers the question in which way the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina can get actively involved in the process of mental health care and resolution of marital and family problems of Muslims in Bosnia and Herzegovina. This concept calls for establishing of the center for Islamic counseling within the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina.

يوجد في البوسنة والهرسك عدد لا بأس به من المؤسسات والهيئات؛ الحكومية والأهلية وغير الحكومية، التي تقدم المساعدة في حل المشاكل الزوجية والأسرية، ورغم ذلك فإن الرعاية الشاملة للأسرة تحتاج أيضا إلى مشاركة أكثر فاعلية من قبل المؤسسة الدينية. وتقدم الكاتبة في هذا البحث تصورا تجيب فيه عن التساؤل حول الكيفية التي يمكن للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك أن تشارك بشكل أكثر فاعلية في عملية تحسين الصحة العقلية وحل المشاكل الأسرية والزوجية عند المسلمين والمسلمات في البوسنة والهرسك، وتنادي الكاتبة بتأسيس مراكز استشارية إسلامية تابعة للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك.

SAMOREFERENCIALNOST OBITELJSKOG SISTEMA

Amel ALIĆ

Sažetak

U sistemskom proučavanju obitelj/porodica¹ se promatra kao dinamičan sistem, kojeg karakterizira neponovljiva autopoetičnost/samoreferencijalnost, brojne diferencijacije u odnosu na okolinu i diferencijacije u pogledu uspostavljanja granica između obiteljskih subsistema. To znači da osim trenutnog presjeka stanja u pogledu zatečenih dimenzija adaptibilnosti i kohezije (kao dvije ključne dimenzije funkcionalnosti), obitelj valja razumijevati i na osnovu obilježja razvojnih ciklusa kroz koje prolazi kontinuirano tragajući za ravnotežom. U svakom od razvojnih ciklusa rješavaju se specifični zadaci i razvojne krize u kojima dolazi do izražaja sposobnost porodice/obitelji da održi ravnotežu između stabilnosti i neminovnih promjena. Obitelj se, pri tome, ne smatra inertnom i pukim „zbirom njezinih članova“, već sistemom u kojem se sva stanja jednog člana tiču i drugih članova tog sistema. Brojne varijacije u pogledu prethodnih iskustava, samoreferencijalnost koja se ogleda u proizvodnji novih odnosa i ponašanja, te složeni mehanizmi reprodukcije novih stanja, obiteljsku dinamiku određuju i u kontekstu regulacijskih krugova kojima obitelj pripada, prevashodno zbog činjenice da je obitelj i dio mnogo složenijeg, društvenog sistema odnosa, pa sve što se događa u društvu tiče se i obitelji i obratno. Modeli koji omogućavaju sagledavanje obiteljske funkcionalnosti s obzirom na granice sistema i subsistema obitelji, prilagodbe promjenama, komunikacijskih pravila, te emocionalne vezanosti članova, u sistemskom smislu su vrlo korisni u procesu pomoći obiteljima. Utemeljujući model na znanjima koje pružaju strukturalna i sistemka teorija, David Olson je sa saradnicima težište upravo stavio na proučavanje dimenzija adaptibilnosti, kohezije i komunikacije, te je taj model danas poznat pod nazivom Olsonov cirkumpleksni model. Promatrajući obitelj kao dinamični sistem koji reagira na promjene nastojeći održati stabilnost, ovaj model pruža jasno sagledavanje funkcionalnosti jedne obitelji unutar dimenzija adaptibilnosti i kohezije.

Ključne riječi: obiteljski sistem, autopoetičnost/samoreferencijalnost, obiteljska funkcionalnost, Olsonov cirkumpleksni model

¹ O razlikama u pogledu određenja i značenja pojmova „porodica“ i „obitelj“ vidjeti opširnije u: Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji*. Zagreb: Alinea; Pašalić-Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Filozofski fakultet; te Alić, A. (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*. Sarajevo: Dobra knjiga i CNS.

Obitelj kao sistem

Kada promatramo prirodne zakone, onda primjećujemo da priroda funkcionira na temeljima balansa i opće ravnoteže. Svaku strukturu odlikuje krutost ili fleksibilnost, sposobnost/nesposobnost da se adaptira promjenama, odgovara zahtjevima vremena, pokaže otpornost i održe svojstva prilagođavajući se vanjskim utjecajima. Zbog toga su u visokim tehnologijama najcjenjeniji oni materijali koji uspijevaju objediniti ova svojstva. Primijenimo li ovu analogiju na funkcioniranje obitelji, priznat ćemo kako bi i obitelj trebala imati slična svojstva. Zbog toga ne treba čuditi da su u društvenim naukama, a u ovom slučaju i u pogledu istraživanja obitelji, primjenu našli brojni termini, procesi i fenomeni koji funkcionalnost obitelji tumače na temelju njezine sposobnosti da uspostavi balans između različitih oprečnih sila koje prepoznajemo i u prirodi. Obitelj je slika čovjeka, a čovjek je slika obitelji. Čovjek je obznana prirode, a priroda je istovremeno obznana čovjeka. Neponovljivost svakog čovjeka podrazumijeva i neponovljivost svake obitelji. Ideja o unikatnosti obiteljskog sistema, zasnovana na neponovljivosti unutarnjih i vanjskih fizičkih i metafizičkih sila koje u različitim kontekstima uvjetuju i jednako različite i neponovljive obiteljske jedinice, počela se razvijati pod nazivom Generalna teorija sistema tokom 40-tih godina prošlog stoljeća, kada se javljaju ozbiljne sumnje u efikasnost klasičnih nauka. Teorija sistema je okvir koji se koristi za analiziranje i opisivanje bilo koje grupe objekata koji rade u sadržaju kako bi proizveli neki rezultat i predstavlja pokušaj integrativnog opisivanja društvenih pojava (u području kibernetike, tehnike, biologije, organizacije i društva) uvažavajući njihovu međusobnu interakciju, uvjetovanost i povezanost¹. To može da bude jedna obitelj/porodica, institucija, demografsko područje ili društvo u cjelini. Ona nastoji da prevaziđe raskol između prirodnih i društvenih nauka, opire se nesvodivosti prirodne i društvene stvarnosti, čak i u području istraživanja obitelji. Jednako važan doprinos sistemskog razumijevanja procesa (u nama i oko nas) ogledat će se i u tome što na najsretniji način prevazilazi jednostrana gledanja na obitelj s makro ili mikro teorijske perspektive, integrirajući ih u jedno,

1 O znanosti o odgoju na osnovi teorije sistema i doprinosima Niklase Luhmanna, Gregory Batesona, Paula Watzlawicka i drugih, vidjeti opširnije u: König, E., Zedler, P. (2001). *Teorije znanosti o odgoju*. Zagreb: Educa.

cjelovito sagledavanje funkcioniranja obitelji. U sistemskom pristupu, obitelj ne predstavlja „puki zbir pojedinaca“, već cjeloviti sistem, u kojem sve što se dešava jednoj osobi tiče se i drugih članova sistema, ali i sve kroz šta prolazi sistem, odražava se na ponašanje svih članova tog sistema (Pašalić-Kreso, 2012). Obitelj je istovremeno i dijelom mnogo složenijih i širih društvenih sistema, pa sve ono što se dešava u društvu, po istoj analogiji, tiče se i obitelji, ali i ono što se događa u obitelji također je za jedno društvo važno zbivanje².

Onome što ćemo danas podrazumijevati pod sistemskom teorijom, prethodit će nekoliko decenija istovremenog naučnog rada različitih istraživača koji su imali podudarna mišljenja o ključnim temama, koristili se istim analogijama i terminima te posezali za vrlo sličnim primjerima. Postoje mnoge teorije o pristupima porodici/obitelji, a shodno tome, i različite familijarne terapije. Ipak, ono što objedinjuje ključne teze svih pristupa je nastojanje da se razumije i objasni uloga obitelji u rješavanju životnih problema, posebno u pogledu održavanja stabilnosti. Na ovom mjestu se različiti pristupi granaju s obzirom na akcentiranje interakcije između članova, sistem vjerovanja, specifične i neponovljive obiteljske naracije, kontekst, transgeneracijske utjecaje ili djelovanje nesvjesnog. U tom smislu, postoje tri ključna kriterija prema kojima je različite pristupe moguće razvrstati: s obzirom na ponašanje, fokusiranost na sistem vjerovanja i one teorije i modeli koji akcentiraju kontekst (Carr, 2006). Pogled na neku porodicu, njezinu strukturu i unutarnju dinamiku može biti objektivna i subjektivna, ali kako god promatrali jedan porodični sistem, razumijevanje unikatnosti te porodice nije potpuno ukoliko se ne integriraju saznanja o nekoliko iznimno važnih obilježja porodičnog života. Ti koncepti su vezani za razumijevanja ključnih varijabli „porodične/obiteljske fizike“:

- strukturalna obilježja – hijerarhija odnosa i specifičnosti definiranja granica između članova porodice i porodice u odnosu na vanporodično okruženje;
- specifičnost emocionalnog porodičnog konteksta – isprepletenost odnosa u obiteljskom sistemu i unutarnja kohezija;

2 O isprepletenosti i međusobnoj uvjetovanosti mirko-sistema, mezosistema, egzosistema i makrosistema vidjeti opširnije: Bronfenbrenner, J. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: ZZUINS.

- princip balansa između oprečnih sila kojima je izložena obitelj: morfogeneze i morfostaze, centripetalne i centrifugalne sile;
- sposobnost rješavanja zadataka koji proističu iz individualnih ciklusa članova, te razvojnih porodičnih i bračnih ciklusa kroz koju prolaze svi pojedinci, porodice i bračni partneri;
- dinamičku interakciju članova s obzirom na početnu porodičnu poziciju i konačne rezultate porodičnog života;
- specifična obilježja komunikacije u porodici;
- relacije unutar dijada, okolnosti pod kojima nastaju triangulacije i koalicije; te
- porodičnu konstelaciju, svojevrsnu porodičnu „autopoeziju“/„samoreferencijalnost“, „skript“ ili „neponovljivu i unikatnu naraciju“ (Becvar & Becvar, 1999).

Porodica/obitelj u svojoj autopoetičnosti ili samoreferencijalnosti, prema mišljenju Niklasa Lehmana, predstavlja sistem unutar kojeg se kontinuirano proizvode novi odnosi, komunikacije i ponašanja. Iskaz jednog člana utiče na proizvodnju i reprodukciju iskaza drugog člana, pozitivnom ili negativnom povratnom vezom, na višestruko i sistemski međusobno uvjetovan način. Samoreferencijalnost je prepoznatljiva, kako na strukturalnom, tako i na komunikacijskom planu. Iz početne Lehmannove tvrdnje, Paul Watzlawick izvodi i niz aksioma kojima objašnjava tvrdnju da ljudi u socijalnim sistemima stvaraju vlastitu sliku stvarnosti: nemoguće je ne komunicirati, svaka komunikacija posjeduje sadržajni i odnosni aspekt, ponašanje je određeno društvenim pravilima, te iz subjektivnih tumačenja i pravila proizilaze kružne interakcijske strukture u socijalnim sistemima (König, Zedler, 2001). Na temelju različitih iskustava iz porodica/obitelji porijekla, supružnici unose u odnos i različita očekivanja od braka i bračnog partnera, ali (moguće) i na različite načine tumače stvarnost. To na nivou obiteljskog sistema ima za posljedicu proizvodnju i reprodukciju brojnih subjektivnih interpretacija, zbog čega se u sistemskom tretmanu pojedincima koji dolaze

iz jedne porodice/obitelji ne preporučuje davanje gotovih rješenja, već se nizom uvida članovi tog sistema trebaju dovesti u poziciju prepoznavanja vlastitih snaga i slabosti, nakon čega sami članovi donose odluku kako da unaprijede međusobne odnose unutar sistema (često detektirajući nesvjesne sile i „automatske pilote“ koji doprinose autopotečnosti ili samoreferencijalnosti). U sistemskoj terapiji, ovo je zasebno područje koje se razmatra unutar porodične/obiteljske kibernetike (Becvar & Becvar, 1999).

U sistemskom proučavanju obitelj se promatra u njezinoj dinamici, i transverzalno ali i longitudinalno. To znači da osim trenutnog presjeka stanja u pogledu zatečenih obilježja funkcionalnosti/disfunkcionalnosti, obitelj u njezinoj samoreferencijalnosti valja razumijevati i na osnovu obilježja razvojnih ciklusa kroz koje obitelj prolazi kontinuirano tragajući za balansom između stabilnosti i promjena. Svaka porodica/obitelj prolazi kroz osam razvojnih ciklusa: zasnivanje porodice, porodica s malim djetetom, porodica s predškolskim djetetom, porodica sa školskim djetetom, porodica sa adolescentom, porodica koju napuštaju djeca, „prazno gnijezdo“ i porodica koja stari (Becvar & Becvar, 2009). U svakom od razvojnih ciklusa rješavaju se specifični zadaci i razvojne krize u kojima dolazi do izražaja sposobnost porodice/obitelji da održi ravnotežu između stabilnosti i neminovnih promjena. Prema Salvadoru Minuchinu, što je obitelj funkcionalnija, to lakše pronalazi modalitete da bude istovremeno i otvorena za promjene, ali i sposobna za održanje stabilnosti (Goldenberg & Goldenberg, 2008). Na taj način, funkcionalnost obitelji prvenstveno zavisi od njezine sposobnosti da održi ravnotežu sistema, subsistema i obiteljskih članova međusobno. Polazeći od strukture, unutar ovog modela uvode se pojmovi operativnih pravila i rituala, generičkih i idiosinkrazijskih pravila, transakcijskih ponašanja putem kojih se regulira ponašanje pojedinaca i sistema u cjelini, razumijevanje utjecaja formiranja i funkcioniranja sistema i subsistema, granica između subsistema i sistema, dijada, triangulacija, koalicija te hijerarhije obiteljskih odnosa.

Struktura i dinamika obiteljskog sistema

O suštini definiranja granica, strukturi odnosa, hijerarhiji i ulogama u obitelji, posebno važna saznanja nudi strukturalni model razumijevanja obitelji. Prateći zakonitosti i razvojne

potrebe pojedinaca i sistema, obitelj treba iskazati sposobnost adaptacije, uspostavljanja jasnih granica između članova, hijerarhijskog sistema i jakog roditeljskog subsistema. Vanjska granica obitelji je u idealnom smislu omeđena polupropusnom membranom, putem koje i kroz koju obitelj prima pozitivne, a amortizira štetne utjecaje. U slučaju neoptimalnog funkcioniranja, obitelj obično pati od manjka sposobnosti da ostvari prethodne pretpostavke, što se u ovom modelu putem različitih tehnika i postupaka nastoji rekonstruirati.

Strukturalna familijarna terapija datira iz 50-tih i 60-tih godina prošlog stoljeća, i najvećim dijelom je vezana za doprinose Salvadora Minuchina u području sistematičnog istraživanja i razvoja aktivnog familijarno-orijentiranog pristupa. Minuchin je tokom ranih 50-tih učio i od svog mentora, pionira familijarne terapije u SAD, čuvenog Nathana Ackermana. Njegovi prvi klijenti su pripadali obiteljima iz radničkog sloja društva, uglavnom su to bili učenici koji su pohađali Wyltwick školu za delinkvente, kod kojih su primjećeni relativno slabi rezultati, tada popularne, individualne terapije, bazirane na pasivno-verbalnom psihoanalitičkom pristupu. Ovaj model posebnu pažnju poklanja promatranju obrazaca ponašanja članova obitelji, a centralna ideja strukturalnog pristupa počiva na saznanju da problematične obitelji u svojoj organizaciji i strukturi iskazuju poteškoće u prilagodbi novim individualnim i obiteljskim ciklusima kroz koje prolaze (Carr, 2006). Ova će saznanja naknadno biti neobično važna za sistemsko razumijevanje porodice/obitelji. U strukturalnom smislu, zdravlje, kompetentost i poziciju pojedinca uvjetuju ključne karakteristike obitelji u njezinoj cjelovitosti, hijerarhijskog organizaciji i međuzavisnosti obiteljskih subsistema. Svako definiranje granica između subsistema predviđa i nivo propusnosti u odnosu na ostale subsisteme (Goldenberg & Goldenberg, 2008). Najpropusnija je *difuzna granica*, što podrazumijeva neumjerenu i nekritičnu otvorenost prema svim relacijama i utjecajima. Takva vrsta neumjerene otvorenosti posebno je izražena kod članova obitelji koji nisu u stanju uspostaviti jasnu podjelu uloga (naprimjer, relacija roditelj – dijete), otežavajući njihovu adaptaciju za vanobiteljske sisteme. *Rigidna ili nefleksibilna granica* potpuno je zatvorena za bilo kakve utjecaje, dok je najoptimalnije definirana propusnost *jasne granice*. Istovjetne tri vrste zaštitnih membrana jedna

obitelj može uspostaviti i prema vanjskom svijetu, nastojeći tako zaštititi obiteljski sistem od vanjskih utjecaja. Iščitavanje simbola omogućava nam da *rigidno uspostavljenu granicu* između članova porodičnog sistema, ali i porodice u odnosu na vanjske sisteme, tumačimo kao odnos obilježen distancom, insistiranjem na generacijskim i hijerarhijskim različitostima te spremnošću da se održava veza, briga o drugom i zadovoljavanje potreba, ali s vrlo niskim nivoom emocionalnog investiranja. *Jasna granica* koju su uspostavili roditelji podrazumijeva balans između kontrole i emocija, prava i obaveza, nivoa zadovoljavanja potreba i optimalnog uplitanja u privatnost drugih, na temelju čega se ostvaruje najoptimalnija autonomija i nezavisnost. Ovako uspostavljene granice omogućavaju da osjećamo prisnost i vezanost i kada smo udaljeni jedni od drugih, ali istovremeno i da budemo dovoljno nezavisni i autonomni da možemo funkcionirati i adaptirati se u vanobiteljskim krugovima. *Difuzna granica* se uspostavlja tamo gdje su nejasno definirane uloge i hijerarhija odnosa, te se nastoji neumjereno ulaziti u privatnost drugih. Ovako definirani subsistemi mogu trpiti česte inverzije uloga na relaciji roditelj – dijete, pa se u slučaju uspostavljanja difuznih granica najstarija generacija može poistovjećivati s pozicijom djeteta, očekujući zauzvrat od svoje djece i unuka da u pojedinim situacijama zauzmu poziciju roditelja.

Vrlo je rano primjećeno kako funkcionalne obitelji lakše savladavaju nove životne zahtjeve i cikluse prvenstveno jer imaju jasno definirane granice između subsistema roditelja i djece, strukturirane i/ili fleksibilne uloge, te uravnoteženost emocionalne vezanosti između članova familije. Na drugoj strani, nezdrave obitelji karakteristične su po tome što definiraju rigidne i difuzne granice između subsistema roditelja i djece, svojim članovima propisiju isključivo rigidne i/ili haotične uloge, te iskazuju ekstremne vrijednosti isprepletenosti ili razdvojenosti. Uz jasne granice, strukturirani ili fleksibilni odgovor na životne zahtjeve, te održavanje ravnoteže, zdrave obitelji u području emocionalne vezanosti se ne opisuju ekstremnim vrijednostima isprepletenosti ili razdvojenosti. Dok su obitelji, koje su označene kao razdvojene trome u pružanju podrške, pretjerano isprepletene osporavaju razvoj autonomije kod svojih članova. Kada se pojavi konflikt, u razdvojenim/nepovezanim obiteljima roditelji presijecaju razgovor i odbijaju bilo kakvu promjenu (ili pregovore), dok se u isprepletenim

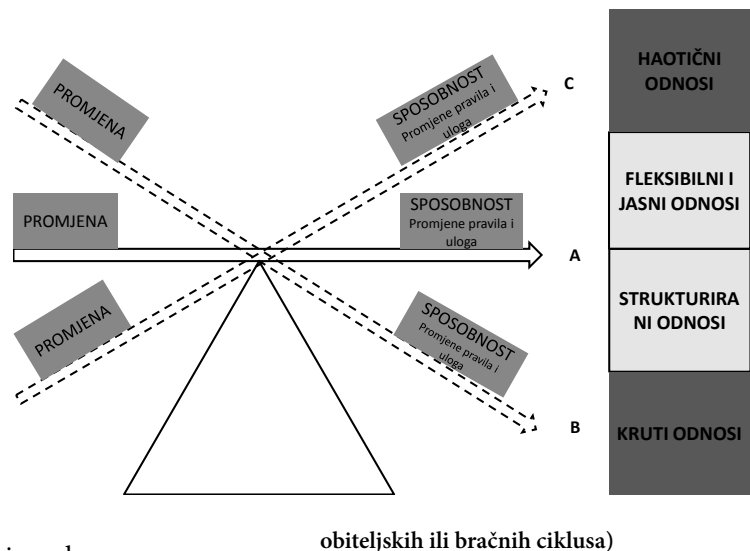
konflikt rješava negiranjem različitosti koje su isplivale na površinu. Zbog slabo uspostavljene hijerarhije odnosa, u nezdravim obiteljima javlja se fenomen djece – roditelja koja predstavlja inverziju prirodne podjele uloga, dok u drugom tipu nezdravih obitelji, onim sa rigidno uspostavljenom hijerarhijom, roditeljsko ponašanje često graniči sa ponašanjem koje se može okarakterizirati kao zlostavljačko (Carr, 2006). Ciljevi strukturalnog pristupa su usmjereni ka izlasku iz haotičnih i rigidnih odnosa u polje strukturiranih i fleksibilnih, rekonfiguraciju odnosa iz isprepletenih i maksimalno razdvojenih u optimalno spojene, dok tretman ima za cilj restrukturiranje odnosa, spajanje – uspostavljanje kontakta koji nisu postojali, uspostavu principijelnosti u procesu izricanju dozvola i zabrana, te uspostavljanje granica i suočenje članova sa registriranim disfunkcionalnostima.

Dječiji psihoanalitičar Nathan Ackerman smatra se prvim istraživačem koji je pred Drugi svjetski rat počeo objavljivati radove u kojima je obitelj promatrao kao cjeloviti sistem. Do tada su u terapijskom radu s djecom uglavnom dominirali pristupi u kojima su roditelji tretirani kao odvojeni, ali saradnički članovi terapijskog procesa. Naknadnim doprinosima Johna Bella, Gregoryja Batesona, Paula Watzlawicka, Carla Whitakera i drugih, sistemsko razumijevanje obitelji s pozicije opće teorije sistema će podrobno istraživati interakcijski međuuvjetovane obiteljske dijelove s obzirom na fleksibilnost, krutost, sposobnost reorganizacije u situacijama krize i promjena te prirodu strukture s obzirom na komunikaciju koja se razvija između članova. Iz zajedničkih nastojanja da se obitelji pristupa kao cjelini, proisteklo je nekoliko značajnih pojmova, kao što su obiteljska homeostaza i koncept životnog ciklusa.

Homeostaza se kod svih autora koji pripadaju ovom krugu mišljenja objašnjava kao samoregulirajući proces u kojem se nastoji održati stabilnost sistema i otpornost prema promjenama (Goldenberg & Goldenberg, 2008). Homeostatički mehanizmi pomažu obitelji da održi funkcionalnost i stabilnost, obično aktivirajući pravila i tražeći određena ponašanja s obzirom na različite uloge članova sistema. U slučaju nekog problema kojeg treba riješiti, ili krize u najširem

smislu, svaka obitelj obično ima podijeljene uloge i očekivanja. Najčešće se pretpostavlja da će se otac ponašati „tako i tako“, od majke „to“ itd., pa su u takvim situacijama i pozicije djece definirane. Obitelj tada preko svojih članova djeluje kao sistem, i obratno, obitelj zahvaćena zahtjevom promjene prenosi stanje na individue. U zavisnosti od strukture odnosa i uspostavljenih emocionalnih mehanizama obitelj će biti manje ili više uspješna. Sljedeća shema prikazuje jedan primjer homeostatičkog samoreguliranja obitelji: Na svaki zahtjev za reagiranje na promjenu, sistem uspostavljenih odnosa, uloga i pravila (ko, šta, kako, gdje treba da radi) treba odgovoriti adekvatnim nivoom sposobnosti. Ukoliko je sposobnost sistema (fleksibilnost i emocionalni odnosi) adekvatna težini zahtjeva, obitelj će ostati u ravnoteži, na nivou A. Takav nivo održavaju one obitelji koje imaju jasno definirana pravila i uloge, ali u slučaju neophodnosti brzog reagiranja mogu te uloge i pravila promijeniti. Međutim, ukoliko je obitelj nesposobna da odgovori na zahtjev, izgubit će ravnotežu i naći se u stanju C ili B. Pozicija C (na slici) je stanje obitelji koja ni prije zahtjeva za rješavanje problema nije imala jasno definiranu hijerarhiju, podjelu uloga niti jasne emocionalne odnose između članova, pa zbog loše strukture zapada u haotične odnose. Pozicija B je stanje obitelji koja previše kruto uspostavlja pravila ponašanja i ne dopušta bilo kakvu promjenu, braneci se zatvaranjem u sebe.

Shema 1. Sposobnost obitelji da odgovori na promjene (novih situacija, zadataka koji proističu iz individualnih,

obiteljskih ili bračnih ciklusa)

Kruti odnosi i zatvaranje unutar samog obiteljskog sistema mogli bi se uporediti s reakcijom kornjače u slučaju napada. Takvo sabijanje ima za posljedicu strah od vanjskog svijeta i nisku sposobnost izlaska u vanobiteljski prostor. Roditelji koji zbog straha od vanjskog svijeta žele zaštititi djecu obično prave sistem strogih i krutih obiteljskih pravila, održavaju ih nezdravim emocionalnim vezivanjem, djecu prezaštićuju, sputavaju ih i osporavaju im da djeluju samostalno i nezavisno.

Olsonov cirkumpleksni model

Odgojna funkcija obitelji se danas najčešće razmatra u terminima optimalnih obiteljskih odnosa i određivanja funkcionalnosti obitelji. Optimalno funkcioniranje nije moguće ukoliko ne znamo u kojem se pravcu kao obitelj krećemo, šta želimo, na koji način to možemo ostvariti, koje su granice i dometi te kakve su uloge svakog člana. Sistem u kojem ovi preduvjeti nisu definirani ponašat će se dezorijentirano i besciljno. Nasuprot tome, sistem koji uspijeva odgovoriti na pitanja: *ko*, *šta*, *gdje*, *kako*, *zašto*, *kada* i *pod kojim okolnostima* ima sve preduvjete da se odredi i kreće ka ciljevima. Da bi se ciljevi mogli definirati, a posebno, da bismo se prema tako definiranim ciljevima znali kretati, funkcionalnost i zdravlje obitelji neće biti određeno isključivo strukturom i pozicijama, već i time koliko objektivne i dostižne ciljeve ona postavlja pred sebe, kako se o ciljevima dogovara (kome je dopušteno da učestvuje u određivanju ciljeva obitelji), na koji način im se ona približava i kako ih ostvaruje.

David Olson je sa saradnicima skoro tri decenije razvijao vrlo pregledan i praktičan model unutarnjih dimenzija obiteljske funkcionalnosti (Olson, 2004). Primjenjujući model na uzorku od preko 1000 obitelji, Olson je više od 100 obitelji promatrao tokom njihovih sedam ciklusa, te od prvobitnog modela, koji je bio primarno namijenjen analizi bjelačke populacije u SAD, model je unaprijeđivao obuhvatajući naknadno i druge rasne i etničke skupine te jednoroditeljske obitelji. Utemeljujući model na znanjima koje pružaju strukturalni model i sistemska teorija, Olson je težište stavio na dimenzije fleksibilnosti, kohezije i komunikacije te je danas poznat pod nazivom Cirkumpleksni model. *Fleksibilnost/adaptibilnost* se odnosi na sposobnost obitelji da dozvoli i omogući promjene definiranja uloga, preuzimanja odgovornosti, pravila na kojima

počivaju relacije između članova sistema te sposobnosti sistema da elastično odgovori novim zahtjevima vanobiteljskih sistema. *Kohezija* predstavlja dimenziju emocionalnih veza između članova obitelji. Dimenzija *komunikacije* oslikava nivo komunikacijskih sposobnosti članova da saslušaju jedni druge, uključe se u proces donošenja odluka važnih za obitelj te uvažavaju potrebe za razmjenu informacija. Komunikacija je ujedno slika onoga što se dešava unutar dimenzija fleksibilnosti i kohezije. Fleksibilnost se ogleda u nastojanju da se uravnoteže težnja za promjenama i težnja da se održi stabilnost, dok kohezija podrazumijeva balans između isprepletenih emocionalnih veza i nepovezanosti. Učrtavanje pozicije na mapi počiva na podacima koje svaki član daje popunjavajući Evaluacijsku skalu obiteljske adaptibilnosti i kohezije (Family Adaptability and Cohesion Scale – FACES), i to tako što se obitelj procjenjuje na temelju trenutnog stanja te upoređuje s opisom idealne obiteljske funkcionalnosti (onakve kakvom je svaki član vidi da jeste i kakvom bi trebala da bude). Odstupanje dobijeno usporedbom omogućava sagledavanje stupnja zadovoljstva – što je odstupanje veće, zadovoljstvo vlastitom obitelji je manje. Na ovaj način ispunjavaju se ključni preduvjeti ispitivanja dimenzija funkcionalnosti, ali i razumijevanje samoreferencijalnosti jedne obitelji. Proces mapiranja obiteljskog sistema se odvija u pet koraka:

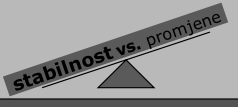
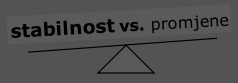

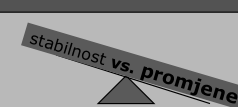
1. razumijevanje dimenzija i koncepata obiteljske mape
2. intervjuiranje bračnog para ili cijele obitelji
3. određivanje skale vrijednosti svakog koncepta
4. određivanje globalnog rejtinga svake dimenzije
5. izrada nacрта ukupne pozicije obitelji

Pitanja pomoću kojih se prikupljaju podaci vezani za obiteljsku koheziju odnose se na sagledavanje kvaliteta i kvantiteta zajednički provednog vremena, „Ja“-„Mi“ balansa, bliskosti, odanosti, zajedničkih aktivnosti, te da li uspostavljene relacije imaju za posljedicu razvoj koncepta zavisnosti ili nezavisnosti. Unutar dimenzije kohezije posebno važni podaci vezani su za prakse svakodnevnih rituala (zajednički obrok u smislu prisustva članova porodice, ko

priprema jelo, ko čisti i posprema te kakva je interakcija i komunikacija među članovima porodice) i periodičnih rituala (proslava praznika, rođendana i drugih važnih datuma). U kontekstu odnosa razdvojenosti i funkcioniranja kada je obitelj na okupu, način na koji pristajemo na odvojenost i obilježavanje povratka s puta nekog od članova obitelji sastavni su dio dimenzije kohezije.

Dimenzija obiteljske fleksibilnosti/adaptibilnosti oslikava funkcije autoriteta, liderstva, discipline, načina pregovaranja, uspostavljanja pravila i odnosa prema promjenama i novim stvarima. Pitanje pozicija supružnika u procesu odlučivanja, striktnosti u pogledu održavanja discipline, uloga i pod kojim okolnostima se pravila mogu mijenjati, parametri su pomoću kojih se analizira fleksibilnost sistema.

Ukoliko obiteljski sistem teži održanju stabilnosti po svaku cijenu, ne dopuštajući bilo kakve promjene jednom definiranih pravila, uloga ili granica, tada se može govoriti o nefleksibilnom ili rigidnom sistemu. Nastojanje da se na promjene odgovori održanjem stabilnosti, pri čemu se stabilnosti daje prednost, obitelj određuje terminom strukturiranog sistema. Fleksibilan sistem balans između stabilnosti i promjena održava potencirajući promjene. Sistem u kojem su potpuno nejasno i nedosljedno definirana pravila, uloge, zabrane i dozvole smatra se haotičnim sistemom, budući da su promjene toliko česte da sistem nema mogućnosti održati stabilnost. Ova četiri modela obiteljskog funkcioniranja raspoređena su na kontinuumu dimenzije fleksibilnosti ili adaptibilnosti. Prikaz četiri modela moguće je vidjeti na sljedećoj shemi:

Rigidan sistem		neizbalansiran
Strukturiran sistem		izbalansiran
Fleksibilan sistem		izbalansiran
Haotičan sistem		neizbalansiran

Schema 2. Četiri modela porodične fleksibilnosti prikazana na primjeru balansa između stabilnosti i promjena (adaptirano prema: Olson & DeFrain, 2004, str. 91).

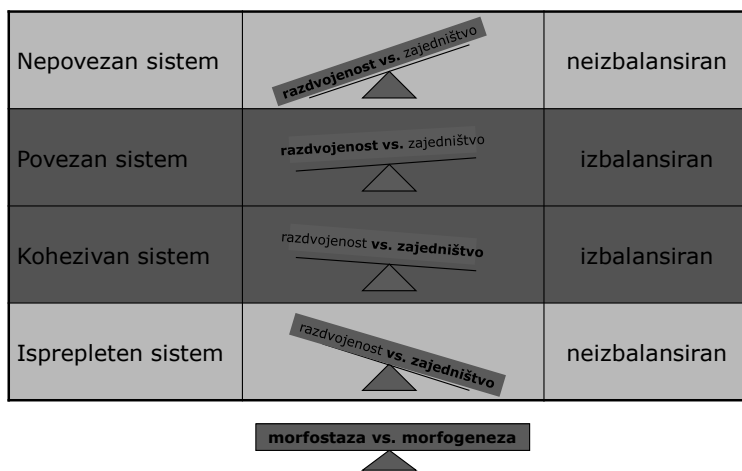
U rigidnom tipu obitelji obično vlada tradicionalna podjela uloga po spolu i uzrastu, patrijarhalni odnosi, stroga i ograničena pravila ponašanja te ograničena komunikacija među članovima. Takav sistem svoja pravila ne mijenja bez obzira na to da li je na putu, odmoru, u gostima ili je nekoga ugostio. Jasna podjela uloga i poslova zasnovana je na spolnim kriterijima, a pozicija djece distancirana je od bilo kakvog donošenja zajedničkih odluka.

Strukturirani model je onaj u kojem se o pitanjima discipline može s vremena na vrijeme diskutovati, roditelji se u zavisnosti od dostupnosti i trenutnih obaveza mijenjaju u ulogama, a česte su i organizirane diskusije ukućana. Uloge u podjeli obaveza su ustaljene, a povremeno se mogu desiti preraspodjele. Pravila na kojima počiva funkcioniranje sistema su uglavnom stabilna i rijetko se mijenjaju. U ovakvim obiteljima se o pitanjima discipline s vremena na vrijeme diskutuje, a roditelji se na ravnopravnim principima mijenjaju ili zajednički učestvuju u takvim ulogama.

Fleksibilan model karakterizira nešto veći uteg na promjenama u odnosu na stabilnost, pa se podjela uloga odvija prema sposobnostima i interesovanjima. Raspodjela moći je egalitarna, a jasna, ali promjenljiva pravila zasnovana su na uvažavanju različitosti situacija. U pogledu komunikacije, među članovima se uspostavlja otvorena i jasna razmjena informacija. U ovakvim obiteljima nije važno šta ko od ukućana radi, mnogo je važnije da se posao dobro obavi. Vodi se računa o tome da svako iskaže ono što ima za reći, a roditeljstvo se zasniva na principu da ne postoje važna i nevažna interesovanja djece. Premda svi ukućani mogu da iskažu svoje mišljenje, na kraju se uvijek zna ko i kako donosi odluke. Atribucija dječijeg ponašanja je pozitivna i slijedi logiku da samo ono što je jasno i nedvosmisleno objašnjeno može biti shvaćeno – djeca moraju jasno razumijeti šta roditelji od njih zahtijevaju, riječima i ponašanjem, a roditelji to trebaju primjerom pokazati.

Haotičan model pati od manjka jasnih pravila (ili ih uopće nema), uloge unutar sistema i subsistema su nedefinisane, pravila ponašanja nejasna, granice difuzne, a komunikacija haotična. Djeca često preuzimaju uloge odraslih, dok starija djeca mogu mijenjati roditelje u brizi za mlađeg brata ili sestru. Zbog manjka kohezivnog kapitala, emocionalne veze su slabo izražene, a struktura u potpunoj neuravnoteženosti.

Unutar druge dimenzije funkcionalnosti – kohezije, sistem se kreće u rasponu od potpuno nepovezanog do pretjerano isprepletnog. Način na koji se uspostavljaju emocionalne veze također govori o ravnoteži s obzirom da ekstremne dimenzije kohezije zbog potpune nepovezanosti na jednoj, ili pretjerane ovisnosti članova obitelji, na drugoj strani, predstavljaju neizbalansiran sistem. Optimalne veze, kao i u slučaju fleksibilnog i strukturiranog sistema, omogućavaju da sistem ostane u ravnoteži imajući u vidu da se u takvim obiteljima istovremeno uspostavljaju zdrave emocionalne povezanosti koje ne osporavaju autonomiju članova sistema.

Shema 3. Četiri nivoa obiteljske kohezije prikazana na primjeru balansa između razdvojenosti i zajedništva (adaptirano prema: Olson & DeFrain, 2004, str. 88).

Analiza dinamike promjena koje se dešavaju tokom životnih ciklusa i na koje obitelj treba odgovoriti u kontekstu održavanja stabilnosti omogućila je da se unutar systemske teorije obitelj počne promatrati s obzirom na otvorenost i zatvorenost za rast i razvoj. *Otvoreni* ili *sistem morfogeneze* je onaj koji je otvoren za rast i promjene u kontekstu stabilnosti, dok je *zatvoreni* ili *sistem morfofostaze* onaj koji nema kapacitete za promjene i nastoji održati *status quo* (Goldenberg & Goldenberg, 2008).

U prvobitnom modelu Olson je sa saradnicima razvio mapu odnosa koja je unutar dimezija kohezije i fleksibilnosti imala skalu od četiri subdimenzije. Kohezija se kretala od niske do visoke, u rasponu od nepovezane, povezane, kohezivne, do isprepletene. Fleksibilnost se, također, promatrala na skali od niske do visoke, uključujući

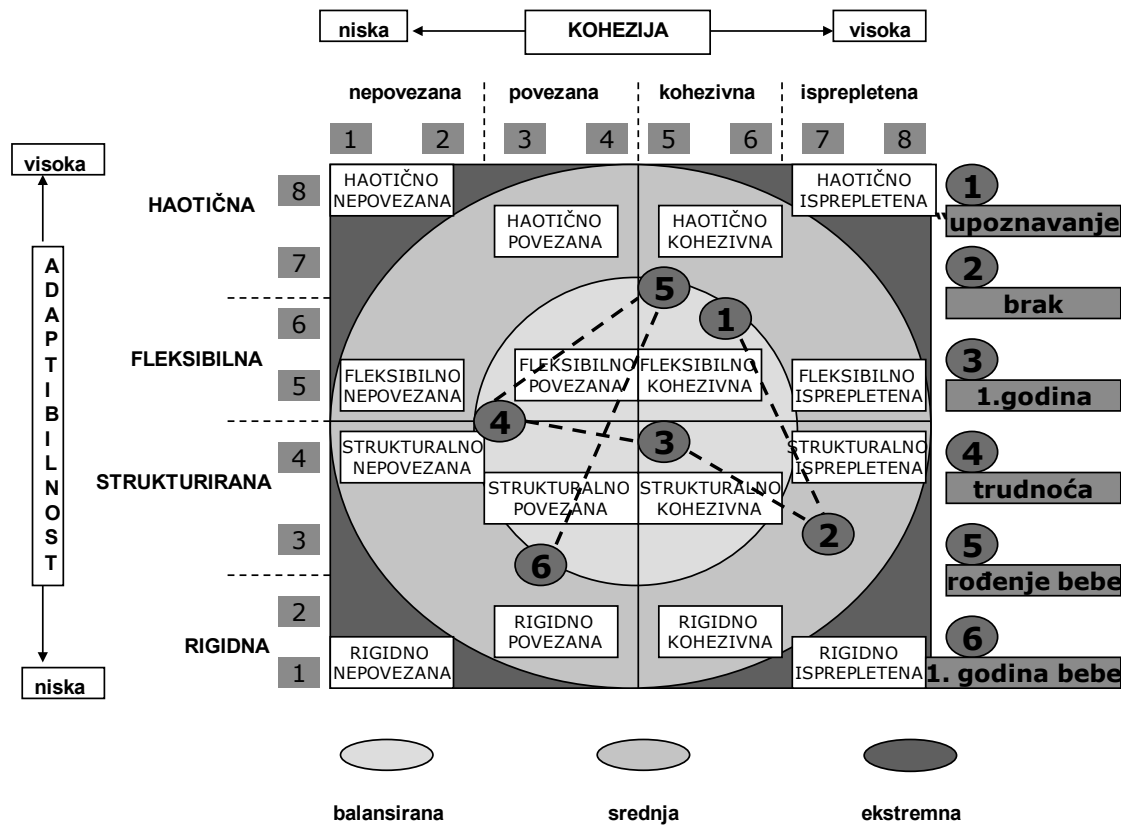
rigidnu, fleksibilnu, strukturiranu i haotičnu subskalu. Na ovaj način Olson je sa saradnicima razvio vrlo pregledan model obiteljske funkcionalnosti koji integrira ranija saznanja Salvadora Minuchina o granicama sistema i subsistema obitelji (rigidne, jasne i difuzne granice) sa nivoima emocionalne vezanosti (u rasponu od izrazito visoke fuzije i isprepletenosti do krajnje nepovezane i labave emocionalne vezanosti).

Kombiniranjem po četiri subdimenzije otkriva se polje obiteljskog statusa koje čine četiri kvadranta i matrica od 16 mogućih subdimenzija u zavisnosti od presjeka kohezije i fleksibilnosti.

Na toj mapi najzdravije obitelji inkliniraju optimalno izbalansiranim u pogledu i kohezije i fleksibilnosti/adaptibilnosti, pa se prilikom upisivanja položaja uglavnom nalaze unutar četiri centralna polja. Svako inkliniranje rubnim poljima mape označava udaljavanje od balansa i funkcionalnosti ka ekstremnim vrijednostima. Ipak, uvažavajući da je obiteljski sistem dinamičan i u stalnom pokretu te slijedeći logiku fizičkih zakona prema kojima stabilnost sistema počiva na balansu oprečnih sila u prirodi, model obiteljskog funkcioniranja, iako teorijski kategoriziran u četiri stila odnosa, sklon je promjenama.

Periodične krize, vanjski utjecaji i prelazak u novi životni ciklus stavljaju stabilnost sistema i prethodno stanje na povremene ispite stabilnosti. Prateći obitelji tokom njihovih životnih ciklusa, Olson je sa saradnicima imao priliku ustanoviti kako jednom identificirana pozicija obiteljske funkcionalnosti nije nepromjenljiva i definitivna. Naprotiv, cirkumpleksnim modelom potvrđeno je u kojoj je mjeri obiteljski sistem zapravo dinamičan i sklon brojnim transformacijama.

Na primjeru mladog bračnog para koji je analiziran od vremena kada su počeli izlaziti i upoznavati se, pa sve do ciklusa obitelji s malim djetetom, vidljive su brojne promjene na koje su utjecale nove životne okolnosti. S velikom sigurnošću možemo konstatovati kako bi svako od nas, u slučaju praćenja vlastite obitelji, imao priliku osvjedočiti se koliko se naše obitelji mijenjaju, ali i koliko se značajno mijenjaju i svi njeni članovi. Drugim riječima, jedna obitelj, prolazeći kroz razvojne obiteljske cikluse, ali i njezini članovi, savladavajući individualne cikluse, u potrazi za optimalnom veznošću na jednoj, te ad-

Shema 4. Bračni i porodični odnosi na mapi unutarporodične povezanosti i fleksibilnosti (adaptirano prema: Olson & DeFrain, 2004, str. 98).

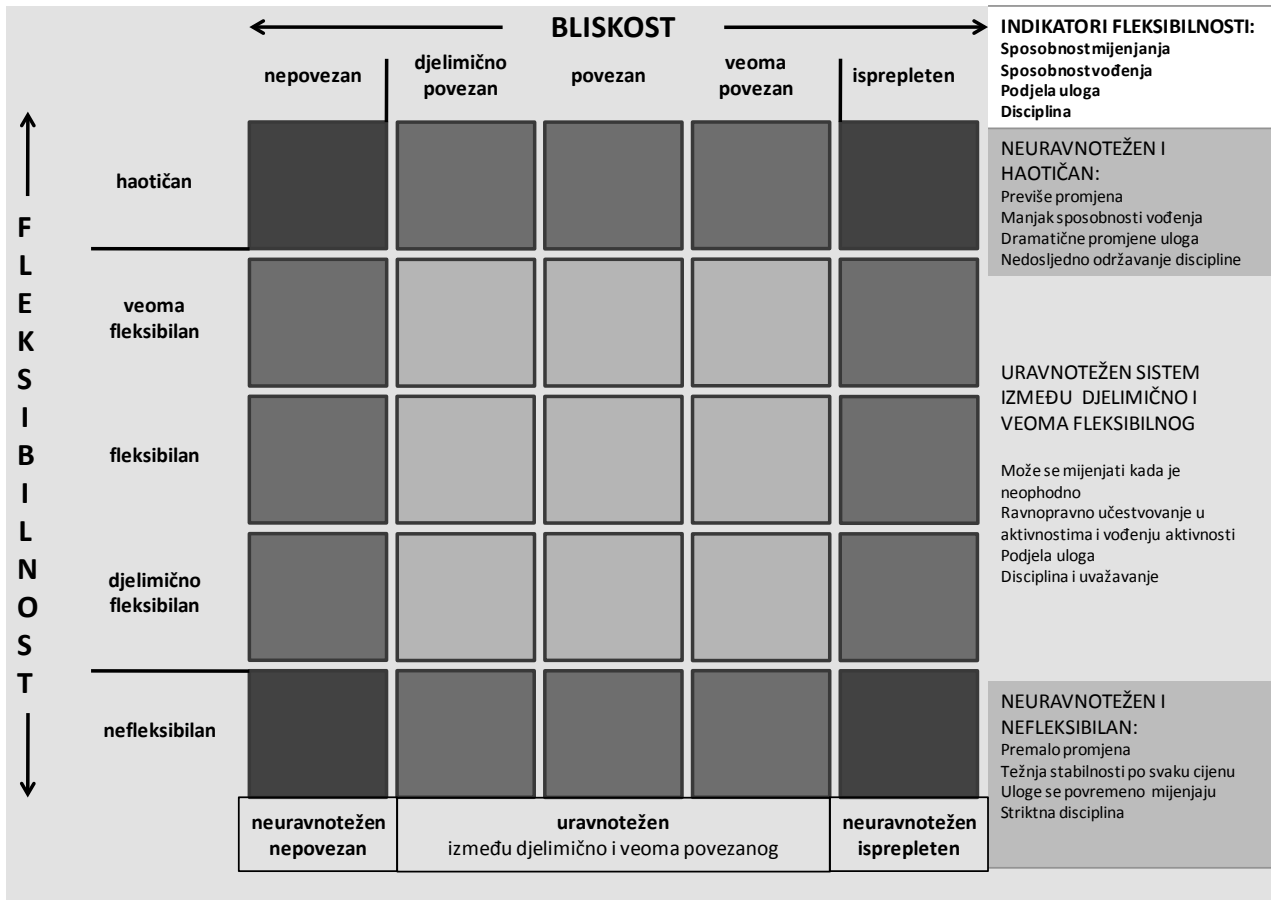
ekvatnom adaptibilnošću prema promjenama na drugoj strani, svjedoči kontinuiranu dinamiku nastojeći ostvariti ravnotežu cjelokupnog sistema. Slične promjene u funkcioniranju obitelji moguće su i u kraćim vremenskim rasponima. Tako bi se na primjeru promatranja obitelji koja bi bila obuhvaćena terapijskim tretmanom zbog krize kroz koju prolazi, promjena manifestirala progresivno i dramatično u samo par sedmica.

Olson je naknadno model dodatno unaprijedio te redefiniranjem testa i povećanjem metrijskih karakteristika Cirkumpleksni model razvio u matricu od 25 mogućih pozicija. Ovo je omogućilo potpunije sagledavanje obiteljskog sistema, budući da se kohezija ili bliskost promatra na petostepenoj skali od nepovezane do isprepletene, a fleksibilnost također na petostepenoj skali, od nefleksibilne do haotične. To znači da se i model obiteljskih struktura sada razmatra unutar pet modela: nefleksibilan ili rigidan, delimično fleksibilan, fleksibilan, veoma fleksibilan i haotičan (za razliku od nekadašnjih

četiri³). Preciznije određenje dopušta i nijansiranje prelaznih obiteljskih struktura. Isto vrijedi i za stepen emocionalnog investiranja, budući da je model proširen subdimenzijama djelimično i veoma povezanog ili kohezivnog (Goldenberg & Goldenberg, 2008).

Prema dopunjenom modelu, uravnotežen sistem, koji se kreće u rasponu između djelimično i veoma fleksibilnog, opisuje se kao sistem u kojem su moguće promjene kada je to neophodno, učestvovanje u aktivnostima i vođenje aktivnosti ostvaruju ravnopravno svi članovi obitelji, jasno se odvija proces podjele uloga, a disciplina i uvažavanje se podrazumijevaju. Neuravnotežen i nefleksibilan sistem odlikuje prevelika promjena, težnja stabilnosti po svaku cijenu, uloge se povremeno mijenjaju, u njima vlada striktna disciplina. Neuravnotežen i haotičan sistem je onaj

3 Vidjeti opširnije objašnjenje Olsonovog cirkumpleksnog modela u: Pašalić-Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Filozofski fakultet; te Alić, A. (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*. Sarajevo: Dobra knjiga i CNS.

Shema 5. Mapa obiteljskih i bračnih odnosa (adaptirano prema Goldenberg & Goldenberg, 2008, str. 411)

koji je sklon prevelikom broju promjena, pati od manjka sposobnosti vođenja u ulogama od kojih se to očekuje, dešavaju se dramatične promjene uloga i nedosljedno održavanje discipline.

Zaključak

Porodica/obitelj u svojoj autopoetičnosti ili samoreferencijalnosti predstavlja neponovljivi sistem unutar kojeg se kontinuirano proizvode novi odnosi, komunikacije i ponašanja. Iskaz jednog člana utiče na proizvodnju i reprodukciju iskaza drugog člana, pozitivnom ili negativnom povratnom vezom, na višestruko i sistemski međusobno uvjetovan način. U sistemskom proučavanju obitelj se promatra u njezinoj dinamici, i transverzalno ali i longitudinalno. To znači da osim trenutnog presjeka stanja u pogledu zatečenih dimenzija adaptibilnosti i kohezije (kao dvije ključne dimenzije funkcionalnosti), obitelj valja razumijevati i na osnovu obilježja razvojnih ciklusa kroz koje obitelj prolazi kontinuirano tragajući za balansom između

stabilnosti i promjena. Svaka porodica/obitelj prolazi kroz osam razvojnih ciklusa, a u svakom od razvojnih ciklusa rješavaju se specifični zadaci i razvojne krize u kojima dolazi do izražaja sposobnost porodice/obitelji da održi ravnotežu između stabilnosti i neminovnih promjena. Istovremeno, svi članovi obiteljskog/porodičnog sistema zasebno prolaze kroz individualne životne cikluse. Što je obitelj funkcionalnija, to lakše pronalazi modalitete da bude istovremeno i otvorena za promjene, ali i sposobna za održanje stabilnosti. Na taj način, funkcionalnost obitelji prvenstveno zavisi od njezine sposobnosti da održi ravnotežu sistema, subsystema i obiteljskih članova međusobno. Funkcionalne obitelji lakše savladavaju nove životne zahtjeve i cikluse prvenstveno jer imaju jasno definirane granice između subsystema roditelja i djece, hijerarhija odnosa i podjela autoriteta podrazumijevaju strukturiranost, te uravnoteženost emocionalne vezanosti između članova familije. Na drugoj strani, nezdrave obitelji karakteristične su po tome što definiraju rigidne i difuzne granice između

subsistema roditelja i djece, svojim članovima propisiju isključivo rigidne i/ili haotične uloge, te iskazuju ekstremne vrijednosti isprepletenosti ili razdvojenosti. Uz jasne granice, strukturirani ili fleksibilni odgovor na životne zahtjeve, te održavanje ravnoteže, zdrave obitelji u području emocionalne vezanosti ne teže ekstremnim vrijednostima isprepletenosti ili razdvojenosti. Dok su obitelji, koje su označene kao razdvojene tromerice u pružanju podrške, pretjerano isprepletene osporavaju razvoj autonomije kod svojih članova. Kada se pojavi konflikt, u razdvojenim/nepovezanim obiteljima roditelji presijecaju razgovor i odbijaju bilo kakvu promjenu, dok se u isprepletenim konflikt rješava negiranjem različitosti koje su isplivale na površinu. Ciljevi strukturalnog pristupa su usmjereni ka izlasku iz haotičnih i rigidnih odnosa u polje strukturiranih i fleksibilnih, rekonfiguraciju odnosa iz isprepletenih i maksimalno razdvojenih u optimalno spojene, dok tretman ima za cilj restrukturiranje odnosa, spajanje – uspostavljanje kontakta koji nisu postojali, principijelnost u izricanju dozvola i zabrana, te uspostavljanje granica i suočenje članova sa registriranim disfunkcionalnostima.

Literatura

1. Alić, A. (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*. Sarajevo: Dobra knjiga i CNS.
2. Becvar, D.S., Becvar, R.J. (1999). *Systems Theory and Family Theory*. New York: University Press of America.
3. Becvar, D.S., Becvar, R.J. (2009). *Family Therapy A Systemic Integration* (7th edition). Boston: Allyn and Bacon.
4. Carr, A. (2006). *Family Therapy*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
5. Bronfenbrenner, J. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: ZZUINS.
6. Friedman, E.H. (2011). *Generation to Generation*. New York: The Guilford Press.
7. Galindo, I., et al. (2006). *A Family Genogram Workbook*. Educational Consultants: Morris Publishing.
8. Gehart, (2010). *Mastering Competencies in Family Therapy*. Brooks/Cole CENGAGE Learning.
9. Gilbert, R.M. (2006). *The Eight Concepts of Bowen Theory*. Leading Systems Press.
10. Goldenberg, H., & Goldenberg, I. (2008). *Family Therapy*. Brooks/Cole, CENGAGE Learning.
11. Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji*. Zagreb: Alinea.
12. Kerr, M.E., Bowen, M. (1988). *Family Evaluation*. New York: WW Norton & Company, Inc.
13. Katherine A. (2000). *Boundaries – Where You End and I Begin*. New York: A Fireside Book.
14. König, E., Zedler, P. (2001). *Teorije znanosti o odgoju*. Zagreb: Educa.
15. McGoldrick, M., (2008). *Genograms, Assessment and Intervention* (3rd edition). New York: W.W. Norton & Company.
16. Nikolić, S, i suradnici (1996). *Osnove obiteljske terapije*. Zagreb: Medicinska naklada.
17. Pašalić-Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.

Summary

الموجز

SELF-REFERENCING OF FAMILY SYSTEM

المرجعية الذاتية للنظام الأسري

Amel ALIĆ

عامل أليتش

System research observes family as a dynamic system which is characterized by unique auto-poetics/self-referencing, numerous differentiations in relation to environment and differentiations in terms of establishing boundaries between family subsystems. This means that besides the current cross section in terms of present dimensions of adaptability and cohesion (as two key dimensions of functionality), family must be observed also basing on characteristics of development cycles in goes through in constant search of balance. Each development cycle deals with specific tasks and developmental crises which emphasize the ability of the family to keep the balance between stability and inevitable changes. Family is not merely inert "collection of its members", but also a system in which all states of one member are influencing all other members of the system. Numerous variations in terms of previous experiences, self-referencing which is reflected in generation of new relations and behaviors as well as complex mechanisms of reproduction of new situations shape the family dynamics also in context of regulatory circles to which the family belongs, mainly because the fact that family is part of the much more complex social system of relations which is why everything that happens in the society has an impact on the family and vice versa. Models which enable consideration of family functionality within the boundaries of the system and subsystem of family, adaptation to changes, communication rules and emotional connection among family members are very useful for the process of family counseling. By basing the model on knowledge provided by structural and system theories, David Olson and his associates focus on studying the dimensions of adaptability, cohesion and communication. This model is today known as Olson's Circumplex Model. By observing the family as a dynamic system which reacts to changes while attempting to keep stability, this model provides a clear understanding of functionality of a family within dimensions of adaptability and cohesion.

Key words: family system, auto-poetics/self-referencing, family functionality, Olson's Circumplex Mode.

ينظر إلى الأسرة / العائلة في النظام البحثي على أنها نظام متحرك (ديناميكي) يميزه الانتاج الذاتي / المرجعية الذاتية، والعديد من التباينات بالنسبة للبيئة وتباينات في إقامة الحدود بين النظم الأسرية. وهذا يعني أنه إلى جانب الصورة الحالية للأبعاد الراهنة لإمكانية التأقلم والتماسك (وهما البعدان الرئيسان للوظيفة)، يجب فهم الأسرة على أساس علامات الدورات التنموية التي تمر من خلالها في عملية البحث الدائم عن الاستقرار. وفي كل دورة من تلك الدورات التنموية يتم حل وظائف معينة وأزمات تنموية تبرز فيها قدرة الأسرة/العائلة في المحافظة على التوازن بين الاستقرار والتغيرات الحتمية. وهنا لا تعتبر الأسرة كاملة ولا مجرد "مجموع مكون من أعضائها"، بل هي نظام تكون فيه أحوال أحد أعضائها كلها محط اهتمام باقي أعضاء ذلك النظام. إن الاختلافات الكثيرة في التجارب المسبقة، والمرجعية الذاتية المتمثلة في إنتاج علاقات وسلوكيات جديدة، والآليات المركبة لإعادة إنتاج أحوال جديدة، تحدد الديناميكية الأسرية أيضا في سياق الدوائر التنظيمية التي تنتمي إليها الأسرة، وبشكل رئيس بسبب كون الأسرة جزءا من نظام علاقات مجتمعي أكثر تعقيدا، فكل ما يحدث في المجتمع يخص الأسرة وبالعكس. إن النماذج التي تمكن من دراسة الأداء الوظيفي للأسرة بالنظر إلى حدود النظام والنظام الفرعي الأسري، والتأقلم مع التغيرات، وقواعد الاتصال، والترابط العاطفي بين الأعضاء، هي من الناحية النظامية، مفيدة جدا في عملية مساعدة الأسر. إن دافيد أولسون David Olson وزملائه يقيمون نموذجا على العلوم التي تقدمها نظرية الهياكل والأنظمة، ويركزون في ذلك على دراسة أبعاد القدرة على التأقلم، والتماسك، والاتصال، لذا يعرف هذا النموذج اليوم بنموذج أولسون الدائري. وبالنظر إلى الأسرة على أنها نظام ديناميكي يتجاوب مع التغيرات بهدف المحافظة على الاستقرار، فإن هذا النموذج يقدم دراسة واضحة لوظيفة الأسرة ضمن البعدين الأساسيين وهما القدرة على التأقلم والتماسك.

الكلمات الرئيسية: النظام الأسري، الإنتاج الذاتي/المرجعية الذاتية، الوظيفة الأسرية، نموذج أولسون الدائري.

POS LJEDICE KONZUMACIJE ANIMIRANOG NASILJA

Dženan SKELIĆ

Sažetak

Rad se bavi prisustvom nasilja i nasilnih sadržaja u crtićima odnosno animiranim filmovima za djecu, te uticajima takvih sadržaja na ponašanje i mentalno zdravlje djece. Analizirajući najčešće gledane crtane filmovi pokušali smo klasificirati nasilne sadržaje i potencijalne posljedice dječije izloženosti istima.

Ključne riječi: animirani filmovi - crtići, nasilje, mediji, učenje

Svjedoci smo pojave sve učestalijeg nasilja među djecom i mladima, koje se manifestira kao vršnjačko nasilje, nasilje prema starim i one-moćalim osobama, nasilje prema životinjama i nasilje usmjereno na uništavanje imovine i materijalnih dobara drugih. Analizirajući potencijalne izvore porasta sklonosti nasilničkom ponašanju i agresivnim reakcijama djece i mladih možemo zaključiti kako su izvori mnogobrojni i raznovrsni. Ove izvore je moguće klasificirati u šest skupina: 1. nasilničko ponašanje odraslih i vršnjaka kao uzor za modeliranje; 2. visoki stepen zastupljenosti nasilja u medijima poput nasilja u filmovima, crticiima, stripovima, video spotovima, ali i dokumentarnim emisijama i dnevno-političkoj sceni, te video i kompjuterskim igricama; 3. narušeni vrijednosni sistem u kojem su uzori postale osobe iz kriminalnog miljea zbog svoje uspješnosti, poznatosti i bogatstva; 4. evidentno odsustvo preveniranja nasilničkog ponašanja kroz sankcioniranje istog kada je počinjeno. Naime evidentno je kako se mnogi nasilnici tipa kriminalaca ponašaju nasilnički bez ikakvih posljedica po takvo ponašanje; 5. forsiranje subkulture antijunaka kroz filmove, literaturu i druge medije, pri čemu je evidentan porast antiteza u medijima koji vampire i vukodlake prikazuju kao pozitivce, razne kriminalce i prevarante kao junake pa čak do apsurdne postavke u kojoj psihopata poput Hanibala Lectora biva prikazan kao osoba vrijedna divljenja i fascinacije, ili poput različitih dokumentaraca koji se bave podzemljem prikazujući aktere kriminalnog miljea kao „cool“ likove; te 6. zanemarivanje roditeljstva kroz nedostatak vremena za djecu, emocionalnu hladnoću i odbojnost, nervozu i napetost, prenošenje negativnih emocija, stavova i frustracija na djecu kao izvor porasta nasilnosti kod djece i mladih.

Kako je iz ove grube klasifikacije evidentno, dva od šest izvora potpadaju pod kategoriju uticaja medija na djecu i mlade. Evidentno je kako program za djecu često sadrži i više nasilja nego program za odrasle (Federman, 1998), što je posebno prisutno u tzv. crticiima. Animirani filmovi za djecu često sadrže neki od oblika nasilja u svojim prikazima bilo da je nasilje prikazano: 1. eksplicitno u formi određenog nasilnog djelovanja koje za posljedicu ima trenutnu ili trajnu štetu po sebe ili drugoga ili bez prisustva konačne štete, 2. bilo da je nasilje prikazano u implicitnoj formi u vidu slutnje, kroz simbole ili asocijacije na nasilje i nasilni čin, ili što je vjero-

vatno najčešće prisutno kroz nejasno definiranu, u manjoj ili većoj mjeri apstraktnu prijetnju, odnosno kroz elemente koji po svojoj prirodi imaju arhetipski učinak ili su u suprotnosti s njim, pri čemu se sa prijetećim elementima udružuju elementi koji po svojoj prirodi nisu strašni niti nasilni, odnosno ne izazivaju strepnju, te tako upareni uzrokuju veći nivo apstrakcije prijetećeg konteksta te samim tim zbog svoje apsurdnosti predstavljaju nasilnički sadržaj višeg reda. Mikić i Rukavina (2006) nalaze kako djeca najveći dio slobodnog vremena provode gledajući TV, pri čemu su to najčešće sadržaji koji im nisu primjereni, a uglavnom stoga što su njima namijenjeni sadržaji dosadni i neinteresantni. Autori pri tome naglašavaju kako rezultati variraju s obzirom na spol ispitanika, dob i obrazovni i radni status roditelja. Svakodnevni život evidentno pokazuje kako većina roditelja nema vremena za „bavljenje“ djecom, te su najsretniji kada se djeca zabave nekim sadržajem na TV-u, pri čemu ne nalaze razloga zabrinutosti ukoliko djeca gledaju crtice, jer crtici su, to „svi znaju“, upravo namijenjeni djeci, pa samim time i prikladni¹. Ukoliko pogledamo te crtice, što je bio jedan od zadataka u okviru ove teme, već i paušalno gledanje bez dublje analize ukazuje na visok stepen prisustva nasilja. Međutim, da li ovo nasilje zastupljeno u crticiima ima uticaja na pojavu nasilja kod djece i mladih.

Veliki broj istraživača nalazi kako nasilje u crticiima stvara viši stepen predisponiranosti djece i mladih u pravcu frekventnijeg praktkovanja nasilničkog ponašanja, povećava stepen agresivnih tendencija i snižava prag kontrole nad manifestiranjem agresivnih reakcija, dok druga skupina istraživača smatra kako u konačnom interpretiranju dobijenih rezultata u obzir treba uzeti i druge elemente koji mogu uticati na pojavu ovog agresivnog ponašanja kod djece i mladih u kontekstu gledanja crtica, kao što su prethodna stvarna iskustva, obiteljski kontekst, prisustvo nasilja u odgoju, institucionalno i vaninstitucionalno modeliranje i tome slično. Prva grupa istraživača pozicionira svoj stav krajnje kritički spram prisustva nasilja u TV sadržajima namjenjenim djeci dok druga skupina istraživača zauzima značajno rezerviraniji stav, tražeći uzroke za pojavu nasilničkog ponašanja u drugim izvorima poput obiteljskog i socijalnog miljea i sl.

1 Olako zaboravljamo da su prvobitni crtici bili namijenjeni odraslima, a ne djeci.

Nalazi istraživanja iz domene razvojne psihologije naglašavaju kako su u dobi od 3 ili 4 godine djeca sposobna oponašati ponašanje odraslih i druge djece, odnosno bilo kojeg uzora, pa i poistovjetiti se s popularnima junacima crtanih filmova, TV emisija i slično, pri čemu je važno naglasiti kako djeca mlađa od 8 godina nisu u stanju razlikovati stvarnost od mašte, što ih čini veoma podložnim uticajima prikaza nasilja kao sastavnog dijela ponašajnog repertoara likova sa ekrana.

Međutim, problem nije samo u oponašanju nasilničkog ponašanja likova iz TV repertoara za djecu, već i samoga prisustva nasilnih i zastrašujućih sadržaja u ovim programima, što indirektno izazivajući intenzivan strah kod djece može potaknuti pojavu agresivnog ponašanja kod istih kao odbrambenog mehanizma, koji djetetu obezbjeđuje prividnu zaštitu u vidu konstatacije „Evo ja sam također strašan i mene se treba bojati, opasan sam, ne trebam se bojati, jer mene se boje“. Ako su za adolescentsku dob, kako istraživanja pokazuju (Cantor, 1998), posebno zastrašujuće teme one koje na filmu prikazuju priče koje uključuju nadnaravno i okultno u kojoj mjeri su takvi sadržaji tek zastrašujući za djecu mlađeg uzrasta, posebno onu ispod 8 godina starosti, pri čemu je neefikasno djeci objašnjavati kako to nije stvarno, kako je to samo film (Cantor & Wilson, 1984). Činjenica je kako su crtici prepuni naracije o nadnaravnom, okultnom, paranormalnom i onostranom, odnosno nepoznatom, nespoznatljivom, nedokučivom, dakle prijetećem.

Pored uzrokovanja nasilničkog ponašanja, prisustvo ovih sadržaja u medijima može nanijeti ozbiljnu štetu po cjelokupno mentalno zdravlje djece i mladih. Mnogi autori nalaze kako izloženost medijskim prikazima nasilja pa time i nasilja u crtici može za posljedicu imati različite poremećaje ponašanja, spavanja, hranjenja i slično (Coltrane i Messineo, 2000).

S obzirom da je evidentno kako prisustvo nasilnih sadržaja u medijima može izazvati iznimno negativne posljedice po mentalno zdravlje i ponašanje djece, važnim se čini navesti u kakvom sve obliku ovi sadržaji mogu biti prisutni u medijima kojima su izložena djeca i mladi.

Nasilnički sadržaji dakle mogu biti evidentni i prikriveni, naglašeni i prigušeni kroz uklapanje u druge sadržaje, te nekada nisu nimalo jednostavni za otkrivanje i prepoznavanje. Njihova se

forma može manifestirati kroz prikaze:

- u kojima nalazimo naglašena euforična stanja i stanja izvan kontrole *kao što su bilo koji oblik nekontrolisanog kretanja, ispuštanja zvukova i slično, što djeluje uznemirujuće na posmatrača, posebno ukoliko je duže izložen takvom sadržaju*
- kada je nasilje prikazano kao simpatično i smiješno, *poput nasilja u crtici Bugs Bunny, Tom and Jerry i sl.*
- gdje svjedočimo kontroli nad drugima *poput Pokemona, Yu-Gi-Oh, prikaza hipnoze ili vladanja drugim preko magijskih riječi, formula ili rituala*
- kada nasilje nema negativne posljedice po onoga ko ga manifestira ili čak proizvodi pozitivne posljedice *kao kada junak postane slavan ili popularan zbog nasilnog ponašanja, što je često prisutno kod prikaza vršnjačkih tuča, ili kod prikaza borbi junaka i ishoda istih u društvenoj percepciji*
- kada nasilje nema negativne posljedice po onoga nad kojim je manifestirano *kao kada mačak Tom biva upucan i ipak živ i čitav*
- gdje je naglašen prikaz „opravdanog“ nasilja, odnosno nasilja dobrog nad zlim, pozitivnog nad negativnim, simpatičnog nad mrskim i slično *kao što je najčešći slučaj sa crtici gdje junak pobjeđuje zlo, ili nasilnika kao kada Popaj „prebije“ Badžu*
- kada nalazimo apstraktne i strašne prikaze, slike, kontekste koji djeluju nedorečeno, nepojmljivo te samim time i prijeteće *tipa prikaza zamračenog dvorca, prijeteće šume, neobičnih i zastrašujućih zvukova, prikaza sjenke i sl.*
- u kojima se javlja „BU“ efekat kod iznenadnog, nenadanog prikaza zastrašujućeg događaja ili scene, *kao kada liku iz crtici koji sjedi za stolom i ruča iznenada ispadne oko u supu* (to što djeca reaguju eventualnim smijehom ne znači da im prizor nije strašan, odnosno česta je pojava da na neugodne ili strašne situacije reagujemo smijehom)
- kada se pojavljuje kratkoročni ekspeze nejasne scene nasilja koji ostavlja nedorečenost te potiče konfabulaciju nasilja, što djeca obično rade pri uspjavanju,

pri čemu se naknadno izmaštava svršetak, kao kada lik iz crtića biva napadnut sjekirama i onda se samo čuje zvuk bez prikaza slike

- gdje nalazimo evidentne stravične scene, tipa ubijanja životinje, mučenja iste, prisustvo krvi, djelova tijela i sl.
- kada dolazi do pridruživanja nasilničkih, zastrašujućih karakteristika bićima ili predmetima koje doživljavamo suprotno tome, kao što je prikaz stravičnog zeca crvenih očiju, krvavih čeljusti, prijeteći iskeženih zuba i sl. (zeca doživljavamo inače kao pitomu i dragu životinju)
- u kojima se dešavaju transformacije likova iz bezazlenog u zastrašujući oblik kao što je slučaj s transformacijom dječaka ili nekog drugog junaka ili lika u čudovište, zvijer i sl.
- u kojima su naglašeni prikazi oružja, sprava za mučenje, oštih premeta, litica, bunara i drugih stvari koji djeluju prijeteće, odnosno izazivaju dojam kako mogu nanijeti bol, štetu i smrt

Navest ćemo neke od najuvjerljivijih primjera u svrhu potkrepljivanja gore navedene podjele. Tako u serijalu crtića na Cartoon Network, *Grim Adventures of Billy and Mandy*, nailazimo na učestalo prisustvo krvi, dijelova tijela i ekstremno prenaplašenih emocionalnih reakcija tipa hysterije, bjesa i slično, dok na njihovom serijalu, *Courage the Cowardly Dog*, djevojčici ispada oko dok svira violinu i sl. a na kraju svake epizode prisutan je zastrašujući logo džinovskih usta, na crnoj pozadini, s odvratnim zubima razvučenim u osmijeh koji ne djeluje nimalo prijatno.

Jedan od ubjedljivo najnasilnijih crtića je *South Park* koji je prepun ubistava, samoubistava, oružja, simbola rasističke i vjerske mržnje i tome slično, pri čemu nikakvo opravdanje nije to što je crtić namijenjen odraslima i što su sve negativne scene ironično-satirički prikazi, jer ovaj crtić gleda i veliki postotak djece i mladih, koji između ostaloga ovu ironiju ne shvataju.

Tom and Jerry predstavlja crtić prepun nasilja, neracionalnih situacija i događaja u kojima akteri bivaju bezbroj puta ubijeni, iskasapljeni, unakaženi, razneseni u komadiće i slično, a ipak na kraju živi i zdravi. Slično se dešava i u serijalu *Bugs Bunny*. Posebno je značajna konstatacija kako većini roditelja ovaj crtić predstavlja sas-

vim bezazlen sadržaj, pri čemu im ne pada na pamet kako bi djeca mogla imitirati ove junake pa gađati nekoga nožem očekujući da ranjavanje ne ostavlja posljedice ili pak baciti sa 10 sprata mladeg brata očekujući kako će se on naposljetku napuhati.

U *Pokemonu* i *Yu-Gi-Oh* junaci se bore koristeći moći svojih ljubimaca odnosno bića koje oživljavaju karte, pri čemu ti okršaji nisu nimalo bezbolni i bezazleni za same ljubimce odnosno oživljena bića, što sugerise djeci kako bol i patnja pa čak niti smrt onih koji su pod našom kontrolom i vlasti, nisu niti strašni, niti zabranjeni niti loši. *The Felidae* je crtić s velikim brojem prikaza nasilja, posebno nad životinjama, pri čemu su mačke koje doživljavamo kao umiljata stvorenja lab. eksperimentima pretvorene u strašne zvijeri. U crtiću *The Plague Dogs* nailazimo na zastrašujuće prikaze oružja (puške), ranjavanja životinja, ranjavanja ljudi, krvave scene otkinutih prstiju i raznesenih glava, ubijenih životinja, rastrganih ljudskih tijela, mučenja pasa i slično, a slične prikaze nalazimo i u crtiću *Watership Down* u kojem se vodi rat zečeva, koji su prikazani kao zastrašujuća stvorenja, krvavih čeljusti, crvenih očiju koja se nemilice kolju i koja nemaju niti jedne dodirne tačke s predodžbom o umiljatom zecu.

U mnogim crtićima nailazimo na zastrašujuće transformacije likova, kao što je slučaj sa *Ben Ten*-om i sličnim junacima, te na zastrašujuće prikaze mitskih stvorenja, demona, duhova, čudovišta, vanzemaljaca i tome slično.

Vidimo kako manje-više većina crtića sadrži veliku količinu različitih zastrašujućih i nasilnih sadržaja, pri čemu većina tih sadržaja od strane roditelja biva percipirana kao bezazlena i bezopasna, ali u stvarnosti može imati mnogobrojne negativne posljedice po malenog gledaoca, kao što su:

- neobjektivna i neracionalna predodžba na relaciji uzrok-posljedica, što može dovesti do samoozljeđivanja ili ozljeđivanja drugoga
- doživljaj nasilja kao dozvoljenog, opravdanog i u pravim (po uzoru na crtiće) okolnostima poželjnog obrasca ponašanja
- stvaranje intenzivnih stanja strepnje i straha, osjećaja postojanja imaginarne prijatnje, zbog vjerovanja u postojanje

magije, dejstva iracionalnih, zastrašujućih, prijetećih bića i sila i tome slično što može dovesti do ozbiljnih posljedica po mentalno zdravlje

- stvaranje predodžbe da se prema ljubimcima ili drugoj djeci koja su podložna njihovoj kontroli mogu ponašati prema vlastitom nahodjenju, te da ih mogu iskorištavati i dovoditi u opasnost ili prijeteći kontekst.

Umjesto zaključka

Potencijalne opasnosti sadržane u crtićima i drugim medijskim sadržajima koje konzumiraju djeca očito nisu bezazlene niti ih smijemo zanemariti i negirati, već je neophodno ozbiljno pristupiti segmentu roditeljske odgovornosti u praćenju i evidentiranju sadržaja kojima su naša djeca izložena. Ne smijemo se pri tome osloniti na cenzuru medija koji ove sadržaje emitiraju, već trebamo preuzeti ličnu inicijativu i briga o ovim sadržajima treba postati predmetom svjesnog i planskog izbora nas odraslih. Nisu pri tome svi crtići nasilni. Neki od izvanrednih crtića veoma poticajnih za razvoj dječije mašte i kreativnosti, te za usvajanje socijalnih vještina i kompetencija su crtići tipa: *A JE TO, Pingvin, Simsala Grim, Lolek i Bolek, Ledeno Doba, Jednom davno* i njima slični.

Literatura:

Cantor, J. (1998). *Mommy, I'm Scared! How TV and Movies Frighten Children and What We Can Do To Protect Them*. San Diego, CA: Harcourt Brace.

Cantor, J., & Wilson, B.J. (1984). *Modifying fear responses to mass media in preschool and elementary school children*. *Journal of Broadcasting*, 28, 431-443.

Coltrane, S. & Messineo, M (2000). „The Perpetuation of Subtle Prejudice: Race and Gender Imagery in 1990s Television Advertising“. U: *Sex Roles*. 42: 5-6: 363-389. Springer.

Christopher J. Ferguson, (2010) „Video Games and Youth Violence: A Prospective Analysis in Adolescents“, *Journal of Youth and Adolescence*.

Federman, J., Ed. (1998). *Executive Summary: National Television Violence Study*, Volume 3. University of California, Santa Barbara: Center for Communication and Social Policy.

Mikić, K. & A. Rukavina (2006). „Djeca i mediji“. U: *Bilten Hrvatskog Filmskog Saveza*, posebni broj. Zagreb.

Peters, Kristen; Fran Blumberg (2002). „Cartoon Violence: Is it as Detrimental to Preschoolers as we Think?“. *Early Childhood Education Journal* 29;(3):143-149.

Summary

الموجز

CONSEQUENCES OF CONSUMATION OF ANIMATED VIOLENCE

نتائج مشاهدة العنف في الأفلام والرسوم المتحركة

Dženan Skelić

جنان سكيليتش

This paper examines the presence of violence and violent contents in cartoons and animated children's films, as well as the impact of such contents on behavior and mental health of children. By analyzing the most watched cartoons, we tried to classify violent contents and potential consequences of children's exposure to them.

يناقش البحث قضية وجود العنف والمشاهد العنيفة في الأفلام والرسوم المتحركة المخصصة للأطفال، وتأثيرها في سلوك الأطفال وصحتهم العقلية. لقد حاولنا من خلال تحليل أكثر الأفلام المتحركة مشاهدة، تصنيف المضامين العنيفة ونتائجها المحتملة عند الأطفال.

Key words: animated film, cartoon, violence, media, learning

الكلمات الرئيسية: الأفلام والرسوم المتحركة، العنف، وسائل الإعلام، التعليم.

OČINSTVO U ODGOJU LIČNOSTI

OBRADA KUR'ANSKOG KAZIVANJA O
IBRAHIMU, A.S., I NUHU, A.S.

Ismail SMAJLOVIĆ

Sažetak

Za uspješno roditeljstvo trebaju biti shvaćene uloge oca i majke i njihove zajedničke i posebno označene vrijednosti za odgoj. Postoji mnogo načina za uspješno roditeljstvo i svaka osoba koja primi dar djeteta zaslužuje priliku za svoj odnos i iskustvo u odgoju. Svaki roditelj treba provoditi potrebno i raspoloživo vrijeme sa djetetom i istraživati najbolje metode za uspješan odgoj. Očinstvo se smatra podjednako važnim za zdrav razvoj djeteta kao i majčinstvo. U ovom radu autor predstavlja očinstvo u odgoju čovjeka/ličnosti, obrađujući kur'anska kazivanja u kojima je najviše zastupljena ova tema. Autor smatra da su, u karakterističnom kazivanju o dvojici poslanika, Ibrahimu, a.s., i Nuhu, a.s., osvijetljene korisne činjenice za odgojnu nauku.

Važnost porodice u društvenoj strukturi označena je osnovnom ćelijom iz koje se razvija ličnost. Uloga roditeljstva u nastanku i razvoju ljudskog bića ima višestrano značenje. Nauka dotiče i otkriva mnogostruke tradicionalne oblike djelovanja majke i oca i njihove mogućnosti uticaja na razvoj ličnosti. U kazivanju o roditeljstvu uglavnom se podrazumijeva majka. Ovaj odnos proizilazi iz prirodne činjenice da majčino roditeljstvo započinje mnogo ranije, fizičkom povezanošću s djetetom u majčinom tijelu. Autori djela iz područja pedagogije navode da uloga oca u ranoj dobi djeteta nije očita kao majčina. Ipak, očinstvo se smatra podjednako važnim za zdrav razvoj djeteta kao i majčinstvo. Razlika u roditeljstvu majke i oca predstavlja značajnu dobit koju odgojna nauka prepoznaje u prirodnoj posebnosti koju naglašeno njeguje tradicija narodnih običaja. Prema tome, pružaju se mogućnosti da naučnim metodama budu pokrenuti ljudski kapaciteti za bolji i kvalitetniji život u stvorenom svijetu.

Profesor Adam B. Seligman tvrdi da se događa 'povratak tradicijskom', jer proces sekularizacije iz devedesetih je doveden u pitanje. Sekularizam je u povlačenju, a libelarne postavke društva su napadnute. Svijet se interesira za religijske vrijednosti, osnažuje primordijalno, a potraga za identitetom čovjeka usmjerava ka tradicijskom (Vejo, 2012., str. 70-71). Novija istraživanja u odgojnoj nauci ukazuju da djecu ne zbunjuju različiti načini kojima se otac i majka ophode prema njima. Bolje je da djeca iskuse različite stilove odgoja muškarca i žene. Prema ovim saznanjima, djeca čiji su očevi uključeni u odgoj postižu bolje rezultate u rješavanju problema i lakše se nose sa frustracijama, imaju bolje socijalne vještine, bolje razumiju osjećaje drugih, i imaju veću pažnju i želju za istraživanjem i učenjem. U modernom društvu, žene imaju više prilika vježbanja vještina brige o djetetu kao dalje, starije sestre, odgajateljice i slično.¹

Muškarci nemaju pritisak društva da nauče brinuti o djeci a oni koji to žele često traže pomoć stručnjaka kroz literaturu, porodicu, prijatelje i slično. Majka je, uglavnom, bliže djetetu i ima priliku više učiti osjećajući dijete, čitajući djetetove emocije, potrebe i stanja, čime dobija više samopouzdanja u odgoju spram oca. U ko-

načnom, dijete uči maternji jezik jer majka uči jezik djeteta koji često jedino ona razumije. Majka upotpunjava 'čitav odgojni sistem' potreban u razvoju ličnosti (Slatina, 2000., str. 113-121).

Moderni život je izveo majku iz porodice, obrazovanjem, radnim obavezama i slično, i otac dobija sve više prostora za približavanje djetetu. Za uspješno roditeljstvo trebaju biti shvaćene uloge oca i majke i njihove zajedničke i posebno označene vrijednosti za odgoj. Majčinska toplina krila i saosjećanje spram očinske odvažnosti i samopuzdanja neodmjenjive su vrijednosti u odgoju (Park, 1996., str. 57). Roditeljske vještine se najbolje uče kroz rad. Postoji mnogo načina za uspješno roditeljstvo i svaka osoba koja primi dar djeteta zaslužuje priliku za svoj odnos i iskustvo u odgoju. Svaki roditelj treba provoditi potrebno i raspoloživo vrijeme sa djetetom i istraživati najbolje metode za uspješan odgoj. Za većinu situacija nema šablona u metodologiji uspješnog odgoja. Psiholozi tvrde da emocije imaju stanja, a ne količinu (Goleman, 2000., str. 300). Tako, uz majčinu ljubav i pažnju, očevu brigu i poticaj, dijete može sigurnije da odlazi na vlastito životno putovanje. Za oca je važnije koliko vremena provodi sa djetetom nego koliko će emocija pokazati u tom odnosu. Porodica je važna pomoć u uspostavljanju kasnije potrebnih sposobnosti odraslog (From, 1986., str. 53).

Osvrtom na vjersku tradiciju muslimana jasno je uočljivo oslanjanje na sadržaje Kur'ana časnog i Poslanikovo, a.s., iskustvo i poruke. Unutrašnja priroda roditeljstva je komplementarna sadržajima opisa očinstva i majčinstva u Izvorima islama. Kur'anska kazivanja i obrada primjera za pouku u odgoju ličnosti kroz kazivanja o porodicama Allahovih poslanika obogaćuje odgojnu znanost. Kur'an časni obrađuje uzorno majčinstvo, kroz primjere majki: Sare, Hadžere, Imranove supruge, Musaove, a.s., majke, Merjeme i drugih. Također, očinstvo je opisano od općih naznaka do posebnih detalja o pojedinostima u porodičnim odnosima. Od prvog oca² Adema, a.s., kroz povijest ljudskog roda do danas, očinstvo je za odgoj podjednako važno iako je često u sjeni majčinskog, odnosno, uopće ženskog odnosa koji se prepoznaje u češćem dodiru. Uzvišeni Allah obznanjuje ljudskom rodu značaj porodice i porodičnog okvira

1 www.ocpozega.hr/2013/06/14/uloga-oceva-u-odgoju-djeteta/; aktivirano u petak, 14. juni 2013. godina u 14:46 sati.

2 „Potomci Ademovi“ je česta sintagma u sadržaju objave Kur'ana časnog koja za odgajateljice ima posebno značenje u domenu odgoja.

za odrastanje (Kur'an, 5:105³; 66:6⁴). Kroz brojne primjere porodičnih odnosa i uloge pojedinca, najjače svijetli kazivanje o Ibrahimu, a.s. Njegova spoznaja Gospodara svijeta, strpljivost, traženje potomstva u dovama i drugo, promocija su dobročinstva i ljudskih vrijednosti. Također, Nuhov, a.s., pristup narodu i porodici potvrđuje ustrajnost i odgovornost. Usprkos zlostavljanju i ponižavanju, ostaje ustrajan u poslu koji kruniše uspjehom u izbjavljenju čestitih. U kazivanju o Nuhu, a.s., otkrivena je dimenzija brižnog očinstva koje nije podarilo željeni cilj odgovornog odgajatelja. U karakterističnom kazivanju o dvojici poslanika, Ibrahimu, a.s., i Nuhu, a.s., osvijetljene su korisne činjenice za odgojnu nauku.

Zajednička karakteristika dvojice poslanika je upornost u dobročinstvu, prenošenju poslaničke poruke, uljudan odnos prema narodu kojem je poslan, odgovoran odnos prema članovima porodice, uzorno očinstvo u brizi za potomstvo i druge vrijednosti.

Ibrahim, a.s. otvara dimenziju brižnosti prema ocu nemuslimanu, a potom temelji odgojne principe u porodičnim odnosima koji će rezultirati uzornim sinovstvom za poslaničku doredžu. Sa druge strane, opisan je Nuhov, a.s., napor u odgoju sina koji odbacuje roditeljski poziv za spas. Dakle, poslušni i pokorni sin Ibrahima, a.s., spram neposlušnog, i prema sebi nasilnog, sina Nuhovog, a.s., odnosno, različit pristup supruga i njihovih potomaka prema ocu

Kur'anska kazivanja su važan izvor učenja koje podrazumijeva odgajanje. Učitelji u metodologiji poučavanja koriste primjere. Kur'an časni navodi brojne činjenice, kao povijesna iskustva ranijih generacija u ljudskoj zajednici, za pouku onima koji su razboriti, dakle, sposobni primiti dar znanja za poboljšanje vlastite kvalitete života ali i ostavljanje uzornog primjera generacijama koje dolaze. Načela islama razvijaju solidarnost međusobnog razumijevanja i tolerancije u društvu kroz porodicu i porodične odnose. Uvažavanje drugog i drugačijeg smjernica je Objave (Kur'an, 2:62⁵), odnosno

3 „O, vjernici, brinite se o sebi...“; (Kur'an, 5:105)

4 „O, vi koji vjerujete, sebe i porodice svoje čuvajte...“ (Kur'an, 66:6)

5 „One koji su vjerovali, pa i one koji su bili jevreji, kršćani i sabejci – one koji su u Allaha i u onaj svijet vjerovali i dobra djela činili – doista čeka nagrada od Gospodara njihova; ničega se oni neće bojati i ni za čim neće tugovati!“ (Kur'an, 2:62).

Poslanikove, a.s., prakse koji je ostavio poruku potpunog saosjećanja kada kaže: „Vjernik saosjeća stanje svoga brata kao što glava osjeća boli drugih dijelova tijela“ (Buharija, 481). To je duboko uneseno u kulturu življenja svih generacija muslimana.

Obrađena uloga očinstva u kazivanju o Ibrahimu, a.s.

Ibrahim, a.s., je prije poslanstva iskušavan razumijevanjem uloge sina u porodici i prema mufesirima time se potvrdio kvalitetom za vjerovjesništvo koje mu je podareno (Kur'an, 2:124⁶). Kroz iskušenja, prije svega odnosom prema ocu, Ibrahim, a.s., je stekao vrline čvrstoće, pronicljivosti i brojne druge, koje su opisali sadržaji objave Kur'ana časnog i time utemeljio uzorne odnose u porodici.

U primjeru Ibrahima, a.s., opisano je plemenito sinovstvo u odnosu spram očinstva. Njegov otac, Azer, bio je u zabludi i činio grijehe. Ipak, Ibrahim, a.s., mu se obraćao sa pažnjom i poštovanjem, iskazujući bliskost primjerenu porodičnoj toplini. To je označena mudrost i prvorazredan odgoj, o čemu je Uzvišeni Allah objavio ajete u Kur'anu časnom:

“Spomeni, u Knjizi, Ibrahima! On je bio istinoljubiv, vjerovjesnik. Kada je rekao ocu⁷ svome: ‘O, oče moj, zašto se klanjaš onome koji niti čuje niti vidi, niti ti može od ikakve koristi biti?’

O, oče moj, meni dolazi znanje, a ne tebi; zato mene slijedi, i ja ću te na pravi put uputiti; o, oče moj, ne klanjanj se šejtanu, šejtan je Milostivome uvijek neposlušan; o, oče moj, bojim se da te od Milostivog ne stigne kazna, pa da budeš šejtanu drug” (Kur'an, 19:41-45⁸).

6 “Kada je Ibrahima Gospodar njegov s nekoliko zapovjedi u iskušenje stavio, pa ih on potpuno izvršio, Allah je rekao: ‘Učiniću da ti budeš ljudima u vjeri uzor!’ – ‘I neke moje potomke!’ – zamoli on. – ‘Obećanje Moje neće obuhvatiti nevjernike’ kaza On” (Kur'an, 2:124).

7 Određeni mufesiri kažu da je ime Ibrahimova oca TA-REH, a AZER je njegov nadimak. Drugi smatraju da je AZER naziv za one koji su (el-muavedždž) ‘pogureni’. Azer je bio povijenog stasa u starosti i tako je opisan. Neki kažu to je ime kipa, a kažu i da nije ime kipa. Ipak, mi ne izvodimo stavove u čemu je kur'anski tekst jasan, ime Ibrahimova, a.s., oca je AZER (Kur'an, 6:74).

8 وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ، إِتَمَّ كَانَ صِدْقًا نَبِيًّا. إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا. يَا أَبَتِ إِنَّكَ جَاءَ مِنْ الْعَلَمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا. يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ، إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا. يَا أَبَتِ إِنَّ أَخَافَ أَنْ يَمْسَكَ عَذَابَ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا. (سورة مريم: ٤١-٤٥)

Opis Ibrahimovog, a.s., karaktera prenošen je kroz generacije koje opisuje Kur'an časnici: "Spomeni, u Knjizi, Ibrahima! On je bio..." (Kur'an, 19:41) svjedok iskrenog odnosa sa kojim se pojavio sam pred mnogoboštvom svoga oca i običajima naroda kojem je poslan. U prvom osvrtnu na odnos između oca i sina, ponovio je poziv nekoliko puta: "O, oče..." da bi pobudio porodičnu vezu, osjećanja, bliskost i ljubav. Svaki otac voli da vidi i čuje od svoga sina što ga čini sretnim. Ibrahim, a.s., nije počeo sa preziranjem njegovih božanstava, niti averzijom od njih na samom početku. Podsjetio je oca pitanjima kako bi uvidio svoje grijehenje u poslu, riječima: "Zašto se klanjaš onome koji niti čuje niti vidi..!?" (Kur'an, 19:42). Ibrahim, a.s., u svojstvu člana porodice budi osjećanja koja su prirodno prisutna kod roditelja.

Kur'anski sadržaji opisuju Ibrahimovu, a.s., pažljivost kojom brine o naravi da ne uzrokuje odbojnost svoga oca od znanja koje promovira. Visokom mudrošću i iskrenošću odmjerava svaku riječ u iskazu svoje kritike kada potcjenjuje značaj, ulogu i smisao idolatrije. Ono što je posebno označeno u kazivanju o Ibrahimu, a.s., jeste **dova**. Sin je učio **dovu** za oca i stalno povećavao ibadet dove Uzvišenom Allahu, Gospodaru svijeta. Nije predstavljao svoga oca sa pretjeranim neznanjem, glupostima i ograničenim pogledima. Ibrahim, a.s., kaže svome ocu: "Zar ti nisam rekao da ne budeš nepokoran?" (Buharija, 3350). „Ibrahim je doista bio pun sažaljenja i obazriv“ (Kur'an, 9:114). Zatim je ljubazno postupio sa ocem u razdvajanju onoga što je između njega i kipova, povezujući ljudsku zabludu sa šejtanom koji zavodi ljudski rod: "O, oče moj, ne klanjanj se šejtanu, šejtan je Milostivome uvijek neposlušan" (Kur'an, 19:44). Upozorio je Ibrahim, a.s, na posljedice ljudske zablude: "O, oče moj, bojim se da te od Milostivog ne stigne kazna, pa da budeš šejtanu drug" (Kur'an, 19:45). Milost Uzvišenog Allaha je prostrana i sveobuhvatna, ali je neće postići družina šejtanova, makar bili zadovoljni i veseli u kratkotrajnom ovosvjetskom postojanju.

U ovim kur'anskim sadržajima označena je dobrota odgoja i veličina odgojenosti. Kvalitet odgoja, ljepota, ugođaj, smiraj, toplina i druge vrline koje dolaze iz riznice mudrosti Uzvišenog Allaha, osvjetljava savršeni odgoj kroz predstavljanje vjerovjesnika. Ibrahim, a.s., nije se obraćao svome ocu grubošću da bi ga odbacio nego mu

je dočarao brižnost za njega i podsjećao ga na ono što ih je povezivalo u porodičnom odnosu. Čak, i kada je otac uzvratilo grubo i primitivno nije iscrpio Ibrahimovu, a.s., ljubaznost i snažna osjećanja brižnosti. Rekao je svome ocu: "Mir tebi!" (K, 19:47). U potpunosti je razgovor sa ocem prijatnim riječima. Založio je svoj ugled kod Uzvišenog Allaha i molio Gospodara za uputu kako bi postigao da otac bude među vjernicima.

Odvojio se Ibrahim, a.s., od oca, naroda i njihovih idola. Napustio je rodno mjesto, pa ga je Uzvišeni Allah počastio društvom u nenaseljenim krajevima iz kojih će se razviti velika Ibrahimova, a.s., porodica: "I pošto napusti njih i one kojima su se, mimo Allaha, klanjali, Mi mu Ishaka i Ja'kuba darovasmo, i obojicu vjerovjesnicima učinismo i darovasmo im svako dobro i učinismo da budu hvaljeni i po dobru spominjani" (Kur'an, 19:49-50). Darovao mu je Uzvišeni Allah Ishaka, a rodio mu se unuk Ja'kub b. Ishak za života Ibrahimova, a.s. Smirivao je svoje oči i zabavljao se s njim u svojoj starosti. Uzdigao ga je Uzvišeni Gospodar i drugim blagodatima. Velika vrijednost koja se prepoznaje u kazivanju o Ibrahimovom, a.s., odnosu prema ocu jeste puna samokontrola u metežu kada je poticanu mržnju ukrotio čvrstom vjerom i čistom razboritošću. Uzvišeni Allah je objavio: "Ibrahimu su najbliži od ljudi oni koji su ga slijedili, zatim ovaj vjerovjesnik i vjernici. – A Allah je zaštitnik vjernika" (Kur'an, 3:68). Kur'ansko kazivanje o očinstvu koje brine o potomstvu najviše je naglašeno u kazivanju o Ibrahimu, a.s.

U kur'anskom opisu odnosa Ibrahima, a.s., i Ismaila, a.s., osvjetljen je primjer iskrenog sinovstva i potpunog očinstva koje u svakom detalju oplemenjuje uzvišena vjera. U odnosu oca i sina dominira profinjeni izraz ljubavi i poštovanja. Ismail se rodio kada je Ibrahim, a.s., bio u odmaklim godinama starosti, poslije brojnih dova i dugog iščekivanja. Poslije određenog vremena, prema odredbi Uzvišenog Allaha, premjestio je sina sa njegovom majkom Hadžerom na udaljeno mjesto, što nije bila prepreka za druženje, razgovor i potrebni odgoj kroz sve faze razvoja što je opisano u ajetima Kur'ana časnog (Kur'an, 14:37-38⁹). Mufesiri opisuju majčinsku

⁹ "Gospodaru naš, ja sam neke potomke svoje naselio u kotlini u kojoj se ništa ne sije, kod Tvoga časnog hrama, da bi, Gospodaru naš, molitvu obavljali; zato učini da srca nekih ljudi čeznu za njima i opskrbi ih raznim plodovima da bi zahvalni bili.

reakciju na Ibrahimov, a.s., postupak kada je doveo Hadžeru i Ismaila u okruženje Kabe iznad Zemzema. Nije u Mekki tada bio niko. Nije bilo čak ni vode. On je pored njih dvoje ostavio zamotuljak sa hurmama i u mješini nešto vode, a zatim se, učtivim riječima, oprostio. Slijedila ga je majka Ismailova i rekla: “O, Ibrahim! Gdje ideš, a nas ostavljaš u pustinji gdje nema niti osobe niti išta?” Rekla mu je to u vezi stvarne situacije o tragovima ljudskog prisustva na koje se Ibrahim, a.s., nije osvrtao, pa je ona nastavila: “A, da li je tebi ovo naredio Uzvišeni Allah?” On je rekao: “Da!” Zaključila je: “Tada nismo izgubljeni, nećemo nestati...”, i vratila se svome djetetu a Ibrahim, a.s., je progovorio čistom i čvrstom vjerom riječima dove: “Gospodaru naš, ja sam neke potomke svoje naselio u kotlini u kojoj se ništa ne sije...” (Kur’an, 14:37¹⁰) (Buharija, 3364).¹¹

Nakon ostavljanja sina Ibrahim, a.s., nije propuštao priliku da uči dovu i obiđe svoju porodicu u mjestu gdje ih je nastanio. Poslije duge razdvojenosti i brojnih iskušenja, Uzvišeni Allah Ibrahimovu, a.s., porodicu stavlja na provjeru žrtvom: “Gospodaru moj, daruj mi porod čestiti! I kad on odraste toliko da mu poče u poslu pomagati, Ibrahim reče: ‘O, sinko moj, u snu sam vidio da treba da te zakoljem, pa šta ti misliš?’ – ‘O, oče moj’, - reče – ‘onako kako ti se naređuje postupi; vidjećeš, ako Bog da, da ću sve izdržati.’ I njih dvojica poslušase, i kad ga on čelom prema zemlji položi Mi ga zovnusmo: ‘O, Ibrahim, ti si se Objavi u snu odazvao; - a Mi ovako nagrađujemo one koji dobra djela čine, to je, zaista, bilo pravo iskušenje!’ (Kur’an, 37:100-106).

Šejtan se pokušao uplesti između oca i sina svojim smutnjama, oslanjajući se na prirodu ljudske naravi. Međutim, kvalitet odnosa koji je Ibrahim, a.s., izgradio sa svojim sinom utemeljuje savršenu odgojnu metodu iskrenosti u razgovoru koje prekriva zadovoljstvo Uzvišenog Allaha kada dobija potvrdu spremnosti na žrtvu. Pokornost odredbi Gospodara svijeta i onoga što je u kazivanju o Nuhovom, a.s., sinu koji nije shvatio moć Gospodara svijeta i prihvatio poziv svoga oca. Važno je napraviti osvrt na dijalog

Gospodaru naš, Ti zacijelo znaš šta mi tajimo, a šta na javu iznosimo. – Allahu, ništa nije skriveno ni na zemlji ni na nebu” (Kur’an, 14:37-38).

رَبَّنَا اِنَّا اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ... (سورة ابراهيم : ٣٧)

11 Ovo je dio dugog hadisa kojeg navodi Buharija (3364), *Kazivanja o vjerovjesnicima*, tom IV: str.955

oca i sina koji je opisan u Kur’anu časnom, sa jasnom odgojnom porukom: “O, sinko moj, u snu sam vidio da treba da te zakoljem, pa šta ti misliš?” (K, 37:102). Odgovorio je najnježnijim odgovorom, probranim riječima u sljedećem izrazu: „O, oče moj, onako kako ti se naređuje postupi...” (Kur’an, 37:102). Naglašavanje riječi ‘oče’ obuhvata toplinu iskrenosti očinskih osjećanja koje je Ibrahim, a.s., utemeljio svojim odnosom prema ocu. Nije rekao: “Kolji me!” Nego je rekao: “Onako kako ti se naređuje postupi” (Kur’an, 37:102), objedinjujući razumijevanje razloga i davanja odobrenja. Ovim činom se ovjerava iskrenost i pokornost odredbi Uzvišenog Allaha. Zbog ovoga je pohvaljen od Uzvišenog Allaha riječima: “I spomeni u Knjizi Ismaila! On je ispunjavao dato obećanje i bio poslanik, vjerovjesnik” (Kur’an, 19:54).

Šafija, r.a, objašnjava: “Rekao je prijatelj Allahov Ibrahim, a.s., sinu ‘šta ti misliš?’ da bi utvrdio njegov stepen zrelosti i svijesti o razumijevanju odredbe Uzvišenog Allaha. Ismail, a.s., je rekao sve što je trebao u tom trenutku (Es-Sujuti, tom V: str. 282). Pošto je Ibrahim, a.s., namjestio sina da žrtvuje, rekao mu je Ismail: “Prihvati oče za ovaj pramen kose i sjedi između ramena kako te ne bi oštetio dok budeš upotrebljavao oštricu noža.” Učinio je tako i povukao nož. Ponovno je rekao sin: “Šta ti je oče?” Odgovorio je: “Isklizava nož?!” Nastavio je sin: “Zamahni sa njim znalacki.” Odgovorio je: “Savija se.” Tako je spoznao istinu. Stigla je Ibrahimu, a.s., riječ Uzvišenog Allaha: “O, Ibrahim, ti si se Objavi u snu odazvao...” (Kur’an, 37:104-105). Jasno je obznanjen težak ispit koji opisuje i potvrđuje potpunu predanost Uzvišenom Allahu i nepitnu poslušnost ocu. “I kurbanom velikim ga iskupismo” (Kur’an, 37:107). Uzvišeni Allah je iskupio kurbanom sina plemenitog i uvijekovječio ovu tradiciju kroz vrijeme: “I u naraštajima kasnijim mu spomen sačuvali.” (Kur’an, 37:78). Učinio ga je slavljem sa blagodatima kuda se god okrene, u svojoj intimi, potomcima, imovini itd. Plemenitost oca upotpunjava plemenitost potomaka i ima za posljedicu ustanovljavanje vrijednosti u okruženju (*Ašur*, tom XXIII: 12).

Buharija i drugi muhaddisi bilježe da je Ibrahim, a.s., dolazio sinu Ismailu, a.s., kako bi se uvjerio u njegovo stanje. Jednom prilikom je našao naoštrenu strijelu ispod širokog drveta blizu Zemzema. Pošto ga je vidio kako pristiže, Ismail, a.s., je ustao s poštovanjem, sretan i ra-

dostan. Postupio je sa njim kako postupa otac sa sinom, odnosno, dijete sa ocem. Potom je rekao Ibrahim, a.s.: "Ismaile, Uzvišeni Allah mi je naredio, a ti si potvrdio primjereno sinovstvo sa iskrenim oćinstvom, dobrih, odabranih i ćasnih kada si odgovorio: **ćini što ti je naredio tvoj Gospodar...**' i upitao: "Jesi li sada uz mene!" Odgovorio je: "Uz tebe sam, oće." Rekao je Ibrahim, a.s.: "Uzvišeni Allah mi je naredio da gradim ovdje kuću!" Tako su otkriveni temelji Kabe. Ismail, a.s., je pomagao donoseći kamenje, a Ibrahim, a.s., je ugrađivao. Nakon završenih radova, proućili su dovu: "Gospodaru naš, primi od nas, jer Ti, uistinu, sve ćuješ i sve znaš!" (Kur'an, 2:127) (Buharija, 3364).

Od ovoga istinskog oćinstva i sinovstva, Uzvišeni Allah je podario Ćasnog poslanika svijeta Muhammeda, a.s.:

"I dok su Ibrahim i Ismail temelje hrama podizali, oni su molili: 'Gospodaru naš, primi od nas, jer Ti, uistinu, sve ćuješ i sve znaš!'"

Gospodaru naš, ućini nas dvojicu Tebi odanim, i porod naš nek bude odan Tebi, i pokaži nam obrede naše i oprostí nam, jer Ti primaš pokajanje i samilostan si!

Gospodaru naš, pošalji im poslanika, jednog od njih, koji će im ajete Tvoje kazivati i Knjizi ih mudrosti ućiti i oćistiti ih, jer Ti si, uistinu, silan i mudar!" (Kur'an, 2:127-129).

Kazivanje o Ibrahimu, a.s., je znak upute, model odgoja do Dana sudnjeg. U njegovoj spoznaji, načinu, bliskosti i progresu je nepobitan dokaz. Ibrahimova, a.s., upornost, pronicljivost, seoba i udaljavanje od zablude, potom dove za prizivanje blagoslova i traženje oprosta i drugo, izvori su za uspješan odgoj. Kurtubi smatra da naućnici iz oblasti odgoja trebaju sadašnjim naraštajima i budućim generacijama osvjetliti temelje kur'anskog odgoja (Kurtubi, tom VIII: str. 274).

Obrada uloge oćinstva u kazivanju o Nuhu, a.s.

Nuh, a.s., pripada grupi 'odabranih poslanika'. Kur'an ćasni na mnogo mjesta daje informacije o poslanicima, opisujući različite situacije o njihovim narodima i životnim okolnostima u okrilju objave koja im je dostavljana. U određenom dijelu Kur'ana Ćasnog Nuha, a.s.,

je predstavljen u teškoj situaciji bolnog iskućenja kojem nema sličnog u drugim dijelovima kur'anskog kazivanja u pogledu odnosa oca i sina. Objavio je Uzvišeni Allah kazivanje o ovom slućaju u suri Hud: „Nuh reće: 'Ukrcajte se u nju, u ime Allaha, neka plovi i neka pristane! Gospodar moj, uistinu, prašta i samilostan je'; I ona ih je ponijela na valovima velikim kao brda i Nuh zovnu sina svoga koji se nalazio podaleko: 'O, sinko moj, ukrcaj se s nama, ne budi s nevjernicima!'; On reće: 'Skloniću se na kakvo brdo koje će me od vode zaštititi.' – 'Niko danas Allahove kazne neće poštećen biti, osim onoga kome se On smilovao!' – reće Nuh, i val ih razdvoji, i on potopljen bi. I bi rećeno: 'O, zemljo, gutaj vodu svoju, a ti, o nebo, prestani!' I voda se povuće i ispuni se odredba, a lađa pristade na planini Al-Džudi, i bi rećeno: 'Daleko nek je narod nevjernićki!'; A Nuh je bio zamolio Gospodara svoga i rekao: 'Gospodaru moj, sin moj je ćeljade moje, a obećanje Tvoje je zaista istinito i Ti si od mudrih najmudrijji!'; 'O Nuhu, on nije ćeljade tvoje' – rekao je On – 'jer radi ono što ne valja, zato Me ne moli za ono što ne znaš! Savjetujem te da neznalica ne budeš'; 'Gospodaru moj', - reće – 'Tebi se ja utjećem da Te više nikada ne zamolim za ono što ne znam! Ako mi ne oprostíš i ne smiluješ mi se, biću izgubljen' (Kur'an, 11:41-47).

U opisu potopa mufesiri naglašavaju neopozivo prokletstvo nasilnicima a spas vjernicima u njihovom putovanju lađom koje je izraz moći Uzvišenog Allaha. Podizala se voda sa velikim talasima koje je naglo podizao vjetar. Jednim talasom Nuh, a.s., je definitivno razdvojen od svoga sina. Otac je bacio pogled na njega iz daljine i pozvao ga najjaćim glasom, svom snagom i naporom. U tome se prolila istinska ljubav prema sinu, sadržana u sažaljenju i krvnoj vezi. Pozvao ga je da bude u safu vjernika i putuje sa spašenim. Ranije opredjeljenje sina da bude sa nevjernicima bilo je presudno za odluku o razdvajanju talasom vode i konaćnom potopu. Ovim je potvrćeno Nuhovo, a.s., poslanstvo i obznanjena moć Uzvišenog Allaha (Kutb, tom XII: 73).

Oćinska ljubav nije izlijećila sinovsko srce. Vjera nije nastanila njegovo biće. Odbijanjem oćinskog, poslanićkog poziva, izazivao je sudbinu zbog koje je žestoko udaren. Odbio je da odgovori svome ocu i da se pridruži poslanićkoj misiji Nuha, a.s. Naprotiv, odgovorio

je neprimjereno, neodgojeno, podrugljivo, kako je svojstveno nezalci: "On reče: 'Skloniću se na kakvo brdo koje će me od vode zaštititi'" (Kur'an, 11:42). Jasan je stav uleme da onaj ko ne prihvata Allaha Uzvišenog za Gospodara, on zanemaruje Njegovu moć (Kutb, tom XII: str.74). Neprestano očevu pozivanje je bilo zbog njegova viđenja božanskog svjetla, poznavanja božanske srdžbe koju provocira ljudska tvrdoglavost. Kaže Uzvišeni Allah: "Niko danas Allahove kazne neće pošteđen biti, osim onoga kome se On smilovao!" (Kur'an, 11:43). Za ovu vrstu odnosa Uzvišeni Allah daje objašnjenje poslaniku, da su oni, koji su nepokorni Uzvišenom Allahu, propali. Nema načina to promijeniti kao što nema svrhe zauzimati se za njih.¹²

Ovdje je data jasna pouka da tvrdoglavost sina, grijesi i bezbožništvo mogu zatočiti očinsku ljubav. Pokušavao je Nuh, a.s., različitim načinima da ga uputi prije kazne i nije pomoglo, kao ni ukazivanje na nesreću zbog njegove drskosti. Talas vode bila je presuda između njih. Voda je nadošla i on je ostao među onima koji su utopljeni. Imao je poziv oca da mu se pridruži u poslu oko gradnje lađe, a on je odbio i odabrao propast sa nevjernicima. Kur'anski tekst navještanjima i mjestom ovog plemenitog poslanika trga od zaborava i dariva korisne pouke. Nuhov, a.s., sin je oličenje odmetništva u porodici sa jedne strane i, sa druge, snažna roditeljska briga za dijete koje nastoji odgojiti ljubavlju i naklonošću prirodne vrline odgojenog i iskrenog vjernika. Nuh, a.s., moli Uzvišenog Allaha da sina njegova izuzme od propasti jer se rodio od njegove krvi i da je time pružio priliku da mu neposredno podari uputu čiste vjere. Određeni mufesiri kažu da je Nuhov, a.s., sin prikrivao nevjerovanje zbog stida prema ocu, komentirajući dio ajeta: "... koji se nalazio podaleko..." (Kur'an, 11:42). Ipak, riječ *'el-ma'zilun'* znači *mjesto izolacije i samoće*. Mufesiri smatraju da Nuh, a.s., nije znao za nevjerstvo svoga sina jer ga je pozivao: "...ne budi s nevjernicima!" (Kur'an, 11:42), jer nije rekao "... od kafira ..." (Zamahšeri, tom I: str.354).

U ovom kazivanju opisana je očinska ljubav i pažnja koje dominiraju. Roditeljska veza i očinska strepnja prekinute su talasima vode. Val je popunio prostor između njih i to je okončano

¹² Ibn Kesir u komentaru ajeta (Kur'an, 11:40), navodi da su sa Nuhom, a.s., bila tri sina, Sam, Ham, Jafes i četiri snahe. Dakle, Jam je ostao a njegova supruga je krenula sa porodicom Nuha, a.s.

po odredbi Uzvišenog Allaha za pouku ljudima. Obznanjena je velika briga Nuha, a.s. Saznanjem o razdvojenosti, Nuha, a.s., je obuzela roditeljska žalost nakon što se uvjerio da se sin utopio sa nevjernicima. Lađa sa porodicom, sljedbenicima i svim drugim što je, po naredbi Uzvišenog Allaha, ukrcao, zaustavila se i primirila na brdu Džudijj. Ponašanje Nuhovog, a.s., sina otvara važne odgojne teme za razborite i učene osobe. Poslije prirodne zanesenosti potomstvom, potom očinske žudnje, opisana je roditeljska tuga. Objavio je Uzvišeni Gospodar: "O, Nuhu, on nije čeljade tvoje jer radi ono što ne valja" (Kur'an, 11:46). Ovo su riječi Uzvišenog Allaha koje upozoravaju na posljedice obožavanja nastranosti koje izlaze izvan načela objave, ljudske prirode i plemenite tradicije porodičnog života. Obznanjena je Božanska moć, bliskost u Istini, trajnost u iskrenosti i snaga u vjeri i uvjerenju.

„Savjetujem te da nezalica ne budeš“ (Kur'an,11:46). Nuh, a.s., je razumio poruku svoga Gospodara i on se brzo povratio pokajanjem za ono što je pitao i molio u dovi: "Gospodaru moj, Tebi se ja utječem da Te više nikada ne zamolim za ono što ne znam! Ako mi ne oprostiš i ne smiluješ mi se, biću izgubljen" (Kur'an,11:47).

Kur'ansko kazivanje o Nuhu, a.s., sa ovim ajetom zaključuje slučaj odmetnutog sina. Snagom čistog i čvrstog uvjerenja razvijao je plemenito očinstvo u okruženju čestitih i odanih vjernika. Ko uzme pouku iz Objave da učvrsti svoje djelovanje ne može biti izjednačen sa onima koji zabludom i nastranošću narušavaju neprikosnoveni poredak u stvorenom svijetu: "Zar da vjerniku bude isto kao grješniku? Ne, njima neće biti isto" (Kur'an, 32:18).

Ovdje je predstavljen vjerovjesnik, Nuh, a.s., sa poukom onoga koji nije uspostavio željeni odnos sa sinom. Jasno je označeno da vjerovanje nema alternativu ni na poslaničkoj deredži. Kufr -nevjerovanje ugrožava rodbinske veze, kako navodi Zamahšeri u komentaru ajeta: "...jer on radi ono što ne valja..." (Kur'an, 11:46), jer vjerska bliskost nadmašuje porodičnu. Ovdje je predstavljen sin koji se udaljava od svoje porodice i neće mu koristiti njihova dobra niti dobra bližnjih (Zamahšeri, tom I: str. 356).

Fenomen pustinje i vode

Kazivanje o Ibrahimu, a.s., koji je molio da ima čestit porod i gradio svetosti, uspostavlja-

jući čvrste odnose u zajednici čistom vjerom. To su temelji na koje upućuje Uzvišeni Allah u značenju ajeta: „O, Ibrahimovim: - koji je obaveze potpuno ispunjavao - da nijedan grješnik tuđe grijehe neće nositi, i da je čovjekovo samo ono što sam uradi, i da će se trud njegov sigurno iskazati, i da će prema njemu u potpunosti nagrađen ili kažnjen biti“ (Kur'an, 53:37-41).

Kazivanje o Nuhovoj, a.s., porodici kroz odnos oca i sina i kazivanje o Ibrahimovoj, a.s., porodici, naizgled su oprečni. Odani sin i ljubazni otac opisali su odnose u kojima dominira čisto i čvrsto vjerovanje. Po sadržaju, ovaj primjer je jedinstveno kur'ansko kazivanje u ljudskom rodu. Profinjena osjećanja ljubavi i sva surovost života na Zemlji su uvezani u milosrđe.

Dova, odnosno zauzimanje za porodicu dominira u kazivanju o brižnom očinstvu dvojice poslanika, a.s. Ibrahim, a.s., moli za oca, Nuh, a.s., moli za sina. Traži čestito potomstvo u dovama (Kur'an, 37:100-102).

Povjerenje u braku je temelj kvaliteta odgoja. Ibrahimov, a.s., razgovor sa Hadžerom, r.a., oplemenjuje odanost i brižnost za potomstvo, dok Nuhova, a.s., supruga udaljava sina od oca i pruža mu podršku.

Dova u sadržaju misije je bitna orijentacija. Ibrahim, a.s., ostavlja potomke sa dovom, a Nuh, a.s., vodi sa dovom porodicu u lađi. Uzor na odanost polučuje iskrenu dovu koju Uzvišeni Gospodar oplemenjuje uspjehom. Ovjerena je pokornost Uzvišenom Allahu učešćem meleka koji pružaju svoje okrilje vjernicima na putu uspjeha. Ibrahimovo, a.s., očinstvo oživljava pustinju koja ima značenje beživotnog prostora. Sa druge strane, Nuhovo, a.s., očinstvo suočeno je sa smrtnom presudom talasa vode koja u tradiciji znači život, jer „Mi od vode sve živo stvaramo“ (Kur'an, 21:30).

Sinovski odnos poštovanja ili odbijanja osnažuje poslaničku misiju odabranih ljudi koju su prenosili Ibrahim, a.s., i Nuh, a.s. U tome se otkriva značaj prirodnog fenomena pustinje na Zemlji i pučine na moru, koje postaju rješenje za očuvanje odgojnih vrijednosti u porodici Ibrahima, a.s., i Nuha, a.s. Očinske čežnje su jasno opisane. Ibrahimova, a.s., je spojena kurbanom, a Nuhova, a.s., je razdvojena talasom. Očuvana je odgojna vrijednost poslaničke misije u stvorenom svijetu koja se prenosi kroz generacije.

Literatura:

1. Korkut, Besim, (1990), *Prijevod značenja*, El-Kalem, Sarajevo.
2. Ibn Kesir, Ismail b. Kasim el-Kureši, ed-Dimiški, (1970), *Tefsiru-l-Kur'ani-l-azim*, Daru-l-Fikr, drugo izdanje, Bejrut.
3. Ez-Zamahšeri, Ebu Kasim Mahmud, b. Umer, *El-Keššaf*, bez godine izdanja.
4. El-Kurtubi, Muhammed b. Ahmed el-Ensari, (1966), *El-Džami'u-l-ahkami-l-Kur'ani*, Daru-l-ihja, Bejrut
5. Es-Sabuni, Muhammed Ali, (1994), *Safvetu-t-tefasir*, Daru-l-kalem, Haleb.
6. Sejjid, Kutb, (1998), *U okrilju Kur'ana*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo.
7. El-Buhari, Muhammed b. Ismail, (2009), *Sahihu-l-Buhari, Buharijeva zbirka hadisa*, VSK BiH, prvo cjelovito izdanje, Sarajevo.
8. Al-Askalani, Ahmed b. Ali b. Hadžer (1389.h.g), *Fethu-l-bari*, Bejrut, Daru-l-ma'rifeh.
9. Es-Sujuti, Dželaluddin Abdurrahman, *Ed-daru-l-mensur fi-t-tefsiri bi-l-me'sur*, El-Mektebetu-l-asrije.
10. Muhamed Tahir b. Ašur, (1984), *Et-t-Tahriru vet-Tenviru*, Ed-Daru-t-Tunisije.
11. Slatina, Mujo (2000), *Majka - riječ u kojoj je sadržan jedan čitav odgojni sistem*, Takvim, str.113-121, Udruženje Ilmije u Bosni i Hercegovini.
12. Ackerman, W. Nathan (1966), *Psihodinamika porodičnog života (The psychodynamics of family life, 1958., eighth printing)*, Titograd, Grafički zavod, s engleskog preveli: Ljubica Bauter i Oto Lukačević.
13. Vejo, Edina, (2012), *Tradicijske odgojne vrijednosti u bošnjačkoj porodici*, Sarajevo, El-Kalem, CNS.
14. Parke, Ross.D. (1996) *Fatherhood*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
15. Blagojević, Borislav (1986), (redakcioni odbor: dr. Radivoj Davidović, dr.Vladeta Jerotić, Sveta Lukić, dr. Dragoslav Popović, dr. Vojislav Stanovčić, Marija Stojiljković i Stojan Čelić), *Mala enciklopedija Prosveta, Opšta enciklopedija*, Beograd, Prosveta, četvrto izdanje.
16. Fromm, Erich (1986), *Autoritet u porodici (Autoritat und familie, Paris, 1936)*, Zagreb, Naprijed, i Beograd, Nolit, prevod s njemačkog, Ljubomir Tadić.
17. Goleman, Daniel (2000), *Emocionalna inteligencija u poslu, (Working with Emotional*

- Intelligence), Zagreb, Mozaik knjiga, prevod, Goran Vujasinović.
18. Goleman, Daniel (2000), *Emocionalna inteligencija*, (*Emotional Intelligence*, 1996), Beograd, Geopolitika, prevod, Jelena Stipčević.
19. Lukić, D. dr. Radomir (1982), *Sociološki leksikon*, Beograd, Savremena administracija.
20. Potkonjak, dr. Nikola i Šimleša, dr. Petar (1989), *Pedagoška enciklopedija*, Beograd, Zavod za udžebenike i sredstva.
21. Smailagić, Nerkez (1990), *Leksikon islama*, Sarajevo, Svjetlost.
22. Sokolović, Hfz. Sinanudin (1972), *Islamski brak*, Sarajevo, Glasnik VIS u SFRJ, 11-12/72, 550-556.
23. Zerzur, dr., Adnan (1986), (grupa autora: dr., Muhammed Udžadž el-Hatib, dr. Abdusselam Muhammed, dr. Mahmud Nadi Ubejdat i dr. Ahmed Muhammed el-Alimi), *Nizamu-l-usreti fi-l-islami*, Kuvajt, Mektebetu-l-felah, drugo izdanje.

Summary الموجز

FATHERHOOD IN EDUCATION OF PERSONALITY

Ismail SMAJLOVIĆ

Successful parenting requires good understanding of the roles of mother and father as well as their joint role of significant value for upbringing. There are many ways to successful parenting and each individual which receives the gift of child deserves the opportunity to have their attitude and experience in upbringing. Each parent needs to spend the necessary and available time with the child, and explore best methods for successful upbringing. Fatherhood is considered equally important as motherhood for healthy development of a child. In this paper, the author examines fatherhood in upbringing of a human being/personality by analyzing Qur'an verses which deal with this subject. The author believes that characteristic narratives about two Messengers, Ibrahim p.b.u.h and Nuh p.b.u.h, shed a light on useful facts for educational science.

الأبوة (دور الأب) في تربية الشخصية

إسماعيل سمايلوفيتش

إن نجاح الوالدين في تربية أولادهما مرهون بفهم دور الأب والأم وقيمهما المشتركة والتميز في التربية. يوجد طرق كثيرة لنجاح وظيفة الوالدين، وكل شخص يحصل على هبة الولد، يستحق الفرصة ليمارس دوره وتجربته في التربية. يجب على كل والد أن يمضي الوقت المطلوب والمتاح له مع الطفل ويدرس أفضل الطرق التي تكفل له النجاح في تربيته. والأبوة لا تقل أهمية عن الأمومة في تحقيق النمو السليم عند الطفل. إن الكاتب في هذا البحث يقدم الأبوة في تربية الإنسان/الشخصية، مستعرضاً القصص القرآني الذي يتحدث عن هذا الموضوع. ويرى الكاتب أن قصتي النبيين إبراهيم ونوح عليها السلام تحتويان إضاءات لحقائق مفيدة في علم التربية.

sagledavanja

PRIMJENA ZAKONA O ZABRANI NOŠENJA ZARA I FEREDŽE U BIH

- ISTRAŽIVAČKA BILJEŠKA

Fikret KARČIĆ

Sažetak

Ovo istraživanje se bavi mjerama koje je poduzimala komunistička vlast u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata kako bi eliminisala tradicionalnu odjeću muslimanskih žena. Politička agitacija protiv zara i feredže počela je 1947. ali nije bila uspješna. Zbog toga su vlasti odlučile da usvoje zakon koji zabranjuje ovu vrstu odjeće. Zakon je usvojila Narodna skupština Narodne republike Bosne i Hercegovine 28. septembra 1950. Bilo je predviđeno da se zakon implementira do 4. novembra 1950. Da bi se prikazalo kako je ovaj zakon izraz volje naroda, režim je pokrenuo političku akciju za ukidanje zara prije isteka roka za sprovođenje zakona. Korištene su različite strategije: politička agitacija - posebno žena koje su skinule zar i nekih imama, politički pritisci na porodice pa čak i odbijanje usluživanja pokrivenih žena u prodavnicama i javnim ustanovama. Međutim, politička akcija nije prošla glatko. Na kraju je zar nestao s bosanskih ulica prije 4. novembra 1950. Zabilježeni su manji incidenti vezani za osobe koje su se protivile zakonu. Međutim, zbog nedostupnosti podataka nemoguće je dati puni prikaz suprotstavljanja ovom zakonu.

Poslije Drugog svjetskog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji aktualizirano je pitanje muslimanske ženske nošnje. Ta nošnja je okarakterisana kao prepreka emancipaciji muslimanke i zatraženo je njeno ukidanje. Akciju za ukidanje ove nošnje u BiH započeo je Antifašistički front žena (AFŽ)¹ 1947. Na drugom kongresu AFŽ održanom 13. i 14. jula 1947. u Sarajevu donijeta je rezolucija o pokretu muslimanki za skidanje zara.

Politička akcija za skidanje zara i feredže nije bila u cjelini uspješna. Suočeni sa djelimičnim uspjehom akcije, organi socijalističke vlasti su se opredijelili za zakonske mjere.

Zakonska zabrana zara i feredže

U BiH se pristupilo donošenju Zakona o zabrani nošenja zara i feredže. U javnosti donošenje ovog zakona je prikazano kao odgovor na masovne zahtjeve muslimanki i radnih kolektiva. Izvještaji o takvoj aktivnosti mogu se naći u *Oslobođenju* od ljeta 1950. Prijedlog Zakona o zabrani nošenja zara i feredže uputila je vlada NR BiH Narodnoj skupštini. Taj prijedlog je razmatran 21. septembra 1950. na sjednici Zakonodavnog odbora Narodne skupštine kojim je predsjedavao Džemal Bijedić. Obrazloženje prijedloga zakona dao je ministar Hakija Pozderac.² Prijedlog je došao na dnevni red osmog redovnog zasjedanja Narodne skupštine. Izvještaj o toku izrade zakonskog prijedloga i njegovo obrazloženje dao je Džemal Bijedić. U toku rasprave zakonskog prijedloga data mu je puna podrška od strane narodnih poslanika. Na kraju, zakonski prijedlog je jednoglasno prihvaćen. Zasjedanju skupštine prisustvovala su delegacije žena koje su skinule zar.³

Zakon o zabrani nošenja zara i feredže donijet je 28. septembra 1950.⁴ Ovim zakonom je zabranjeno nošenje, prisiljavanje ili nagovaranje žene da nosi zar ili feredžu ili na drugi način pokriva lice. Prema tome, bila je zabranjena nošnja ogrtača tipa zara ili feredže i pokrivanje

lica. Marame nisu zabranjene te se na nekim slikama žena koje su skinule zar vidi da su zadržale maramu na glavi.

Razlog zabrane je namjera „da se otkloni vjekovna oznaka potčinjenosti i kulturne zaostalosti žene muslimanke, da se olakša ženi muslimanki puno korištenje prava izvojevanih u Narodno-oslobodilačnoj borbi i socijalističkoj izgradnji zemlje i da joj se obezbijedi puna ravnopravnost i šire učešće u društvenom, kulturnom i privrednom životu zemlje“ (čl.1).

Za samo nošenje zara i feredže predviđena je kazna do tri mjeseca zatvora ili novčana kazna do 20 000 dinara, kao i za svako zahtijevanje da se ta odjeća nosi. Za prisiljavanje žene da nosi tu odjeću ili za vršenje propagande u tom smislu predviđena je kazna lišenja slobode sa prinudnim radom do dvije godine ili novčana kazna do 50 000 dinara. Propisano je da zakon stupa na snagu 30 dana po objavljivanju. To je značilo 4. novembra 1950.

Politička akcija: eliminisati zar prije stupanja na snagu Zakona

Nakon donošenja Zakona pokrenuta je politička akcija podrške njegovom donošenju i agitacija za skidanje zara i prije stupanja na snagu Zakona. Za vlasti je ovo bilo važno da bi se pokazalo da ova mjera ima masovnu podršku i da se izbjegne masovnije korištenje prinude. Zbog toga su u periodu od proglašenja Zakona do njegovog stupanja na snagu organizovani brojni mitinzi podrške na kojima su pojedine muslimanke demonstrativno skidale zar. O tome ilustrativno govore sljedeći novinski napisi: „Zahvalnost muslimana Kladnja Narodnoj skupštini na donošenju zakona o zabrani nošenja zara i feredže“⁵, „Trudbenici Mostara pozdravljaju izglasavanje Zakona o zabrani nošenja zara“⁶, „Skidanje zara na Frontovskoj konferenciji u Travniku“⁷, „Manifestacije tuzlanske omladine povodom izglasavanja Zakona o nošenju zara“⁸, „Žene Gračanice pozdravljaju izglasavanje Zakona o zabrani zara“⁹, „Muslimanke grada

¹ Masovna organizacija, pod kontrolom Komunističke partije, koja se borila za emancipaciju žene.

² *Oslobođenje*, br. 1218, 22. 09. 1950, str. 2.

³ Isto, br. 1224, 29. 09. 1950, str. 1.

⁴ *Oslobođenje*, br. 1224, 29. 09. 1950, str. 1. Zakon je proglašen 29. 09. 1950. i objavljen u *Službenom listu NRBiH*, br. 32, 5. 10. 1950, str. 427.

⁵ *Oslobođenje*, br. 1225, 30. 09. 1950, str. 2.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ *Oslobođenje*, br. 1226, 1. 10. 1950, str. 3.

⁹ Isto.

Dervente masovno odbacuju zar¹⁰, „Muslimanke naše Republike pozdravljaju Zakon o zabrani nošenja zara i feredže“¹¹, „Zakon o zabrani nošenja zara omogućuje priliv novih snaga u izgradnji socijalizma“¹², „Žene Gračanice pozdravljaju zakon o zabrani nošenja zara“¹³, „Sve veći broj žena-muslimanki u Travniku odbacuje zar“¹⁴, „Muslimanke agitatori za skidanje zara“¹⁵, „Sve više muslimanki iz Zavidovića odbacuje zar“¹⁶, „Trudbenici Bosansko-petrovačkog sreza pozdravljaju Zakon o zabrani nošenja zara i feredže“¹⁷, „Muslimanke iz Koliba pozdravljaju Zakon o zabrani nošenja zara“¹⁸, „Do 12. oktobra neće biti ni jedne žene sa zarom u Moluhama“¹⁹, „Odbacićemo zar prije stupanja na snagu“²⁰, „Žene Makedonije traže takođe Zakon o zabrani nošenja zara i feredže“²¹, „Masovno odbacivanje zara u Čapljinskom srezu“²², „46 žena na jednoj konferenciji skinulo zar“²³, „Žene Modriče se sve više odazivaju patriotskoj dužnosti da prije stupanja Zakona o zabrani nošenja zara i feredže raščiste sa nesavremenim običajima“²⁴, „Žene muslimanke u srezovima Brčko, Gračanica i Tuzla prednjače u skidanju zara“²⁵, „Muslimanke Kladanjskog sreza odbacuju zar“²⁶, „Još 168 muslimanki u gradu Bijeljini odbacilo zar“²⁷, „U Bosanskom Petrovcu zar je skinulo 145 žena muslimanki“²⁸, „U Brčkom i posljednja muslimanka skinu-

la zar“²⁹, „Selo za selom odbacuje zar“³⁰, „Zar iščezava na području organizacije NF III rejona Sarajevo“³¹ i tako dalje.

Iz ovih novinskih tekstova mogu se izvući neki zaključci o propagandnoj akciji koja je vođena oko primjene Zakona. Na prvom mjestu, Zakon o zabrani nošenja zara i feredže prikazivan je kao izraz težnji narodnih masa, posebno muslimanskih žena. To se manifestovalo posebno u pristupu da se skinu zarovi i prije stupanja Zakona na snagu. Narodni front i ostale masovne organizacije izdavale su proglase o tome. Htjelo se pokazati da je politički rad efikasniji od zakonskih sankcija. Nekada su agitatori kritikovani u štampi, jer nisu dovoljno objasnili zašto je potrebno skinuti zar i prije stupanja na snagu Zakona.³²

Zar i feredža su prikazivani kao posljednji okovi potčinjenosti muslimanke. Odbacivanje zara je usko dovedeno u vezu sa socijalnim preobražajem zemlje: bez zara ženama je moguće da kao nova snaga učestvuju u izgradnji socijalizma. Žene koje su odbacile zar učestvovala su kao agitatori među ženama koje to još nisu učinile. U Brčkom su žene koje su skinule zar u povorci prošle gradom pozdravljene od mase. One su, takođe, formirale četvu koja je svaki dan odlazila na radne akcije.³³

U svakom preduzeću ili osnovnoj jedinici masovnih organizacija izrađivani su grafikoni s imenima žena koje su nosile zar i imenima njihovih rođaka. Kad bi neka žena skinula zar njeno ime bi se skidalo s grafikona.³⁴ Nekada su bila organizovana takmičenja između dva naselja u kome će se naselju skinuti više zarova. Tako su se, na primjer, takmičili Butmir i Hrasnica.³⁵

Ženama koje su skinule zar pružena je pomoć pri nabavci tekstila, koji je tada nedostajao, a angažovane su i krojačke radionice da šiju i prekravaju odjeću za izlazak koja će se

¹⁰ Isto.

¹¹ *Oslobođenje*, br. 1228, 3. 10. 1950, str. 2

¹² *Oslobođenje*, br. 1229, 4. 10. 1950, str. 2.

¹³ *Oslobođenje*, br. 1231, 7. 10. 1950, str. 2

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

¹⁶ *Oslobođenje*, br. 1232, 8. 10. 1950, str. 4.

¹⁷ Isto.

¹⁸ *Oslobođenje*, br. 1234, 10. 10. 1950, str. 2.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ *Oslobođenje*, br. 1235, 11. 10. 1950, str. 4.

²² *Oslobođenje*, br. 1238, 15. 10. 1950, str. 3.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ *Oslobođenje*, br. 1241, 18. 10. 1950, str. 3.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ *Oslobođenje*, br. 1243, 21. 10. 1950, str. 2.

³⁰ *Oslobođenje*, br. 1246, 24. 10. 1950, 3.

³¹ Isto.

³² *Oslobođenje*, br. 1241, 18. 10. 1950, str. 3.

³³ *Oslobođenje*, br. 1247, 25. 10. 1950, str. 2.

³⁴ *Oslobođenje*, br. 1243, 21. 10. 1950, str. 2.

³⁵ *Oslobođenje*, br. 1244, 22. 10. 1950, str. 3.

nositi umjesto zara. Siromašnijim ženama koje su skinule zar vlasti su osigurale najpotrebniju odjeću.³⁶

Novine u BiH izvijestile su i o Trećem kongresu AFŽ Jugoslavije, koji je počeo u Zagrebu 28. oktobra 1950. Vida Tomšić, predsjednica ove organizacije, je u svom govoru izjavila:

„Kongres žena Jugoslavije naročito pozdravlja Zakon o zabrani nošenja feredže i zara koji je ovih dana donesen u NR BiH. Donošenje ovog zakona na traženje žena-muslimanki, radnih kolektiva i masovnih organizacija u BiH, a kojemu će, nadamo se, brzo slijediti slični zakoni u Crnoj Gori, Makedoniji i Srbiji otvara put ravnopravnog života i korisnog rada desetina-ma hiljada dosad zaostalih žena.“³⁷

Problemi u provođenju političke akcije prije stupanja na snagu Zakona

O ovim problemima ne govore novinski izvještaji. Njihova namjera je bila, naime, da pokažu masovnu podršku akciji skidanja zara. Međutim, neki drugi dokumenti bacaju svjetlo i na probleme s kojima se vlast susretala u provođenju ove akcije. Jedan od tih dokumenata je Zapisnik sa savjetovanja rukovodilaca AFŽ Sarajevske oblasti održanog dana 13. oktobra 1950.³⁸ Jedno od pitanja koja su raspravljana na ovom savjetovanju je bilo i provođenje akcije skidanja zara. Predstavnice organizacija AFŽ iz pojedinih mjesta iznijele su informacije o provođenju akcije na terenu.

Iznijeto je da je u Zenici prije izlaska Zakona bilo vrlo teško dok je sada mnogo lakše i žene skidaju zar. Svako sedam dana održavaju se sjednice na kojima se pretresa skidanje zara. Na konferenciji II kvarta žene su rekle da neće skinuti zar jer nije Tito zakon potpisao. Jednog neprijatelja je žena rekla da neće uopšte skinuti zar. U Željezari je to pitanje tretirano putem partijske i sindikalne organizacije. Delegatkinja je konstatovala da je AFŽ u ovoj akciji mogao biti bolji i brži da se povezao sa ostalim organizacijama.³⁹

U Foči su žene na terenu govorile da neće skinuti zar dok Tito ne potpiše zakon, „a da ga on neće potpisati“.⁴⁰

Delegatkinja iz Travnika je izjavila: „Na tim sastancima pretreseno je kao jedno od sada najvažnijih pitanja skidanje zara i to ide dosta sloboda na nekim mjesnim područjima. Neprijateljskih parola ima. Pojedini neprijateljski elementi pronose parole i kažu da se svi Srbi i Hrvati osunete i mi ćemo skinuti zar. Dalje da Tito neće da potpiše Zakon o zabrani nošenja zara. Do sada na našem terenu je skinulo zar 118 žena. U Karauli na konferenciji žena odmah ih je 56 skinulo zar, ima ovakvih masovnih pojava i u Biloj i još na nekim područjima. Postoji neka tendencija ljudi da žene koje su skinule zar stalno (h)odaju po ulicama da se vide“.⁴¹

Delegatkinja iz Bugojna je istakla: „U vezi skidanja zara mi smo održavali konferencije ali u Vakufu žene kažu da ga neće skinuti dokle god imaju šta za prodaju. Sve će dati samo zara neće skinuti“.⁴²

Delegatkinja sa Sokoca je izjavila: „Pitanje skidanja zara, žene su ovo pitanje vrlo slabo shvatile za važno, iako su održavane konferencije u selima pa u svakoj osnovnoj organizaciji Fronta po dva tri puta“.⁴³

Za Kalinovik je rečeno: „Kod nas u samom gradu nema svega 5-6 žena koje su nosile zar, ali su ga one odmah skinule“.⁴⁴

Delegatkinja iz Zenice je izjavila: „...Zakon (o zabrani nošenja zara i feredže-op. FK) je među našim ženama dosta dobro prihvaćen. Do sada na našem srezu oko 80 žena je skinulo zar. Jedna stara muslimanka od 100 godina je govorila ženama da je teže bilo skinuti nekada feredžu, nego danas zar, pa smo ih opet skidali. Obezbijedili smo robu za žene koje skidaju zar, tako da one mogu prvenstveno da si kupe potrebne količine robe, a takođe smo angažovali krojačice koje će i krojiti robu. Hodže koje su bili na sastanku u Sarajevu oni su nam u mnogom pomogli po tome pitanju, objašnjavali su masama pravilno tako da je to u mnogom pod-

³⁶ *Oslobođenje*, br. 1244, 22. 10. 1950, str. 2.

³⁷ *Oslobođenje*, br. 1250, 29. 10. 1950, str. 3.

³⁸ Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Glavni odbor AFŽ za BiH, kutija 8, 1950, 2, br. 1081/50.

³⁹ Isto, str. 2.

⁴⁰ Isto, str. 3.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, str. 4.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

staklo pojedine ljude koji su uticali na žene da skinu zar⁴⁵

Jelica Erceg, predsjednica Oblasnog odbora AFŽ, je zaključila diskusiju riječima: „...Već je izašao Zakon i treba prići njegovom sprovođenju, jer mi ne možemo dozvoliti da se naši zakoni profanišu, nego uporno stajati na njegovom rješavanju. Juče (12. oktobra 1950- op.FK.) je primijenjen novi način u gradu Sarajevu to jest ne usluživanje žena u zaru bilo u ustanovama, nadležstvima, prodavnicama i na svim drugim mjestima. Takođe ćemo i mi primijeniti na našoj oblasti ovo i već su poslate depeše sreskim komitetima Partije. S druge strane, organizacija AFŽ-a treba da preduzme sve druge mjere naročito u organizovanju dobrovoljnog šivanja odijela za žene koje skidaju zar kao i raznog prekrojanja⁴⁶

Iz ove posljednje diskusije je vidljivo da su politički organi vlasti-organizacije Komunističke partije- primijenile u javnom životu mjeru nepružanja usloga ženama u zaru u javnim ustanovama, prodavnicama i na svim drugim mjestima i to prije stupanja Zakona na snagu. Ovo se može karakterisati kao kršenje principa zakonitosti i izraz političkog voluntarizma. O ovoj mjeri nismo mogli naći izvještaje u štampi pošto je štampa, očigledno, imala namjeru da cijelu akciju skidanja zara prije stupanja na snagu Zakona prikaže kao uspješnu i izraz volje širokih muslimanskih masa.

Kada je 4. novembra 1950. zakon stupio na snagu „Oslobođenje“ je objavilo prigodan tekst u kome je navedeno da je hiljade žena skinulo zar prije stupanja na snagu zakona i da je u toj akciji prednjačio Stolački, Konjički i Bosansko-brodski srez.⁴⁷

Nakon toga pitanje zara i feredže nestaje s novinskih stupaca. Pažnju privlače novi događaji, među kojima su bili izbori za Narodnu skupštinu NR BiH 3. decembra 1950. U tom kontekstu se navodi da su muslimanke koje su skinule zar postale politički aktivne i da su odlučile da 3. decembra izađu zajednički na izbore.⁴⁸

⁴⁵ Isto, str. 5.

⁴⁶ Isto, str. 6.

⁴⁷ *Oslobođenje*, br. 1255, 4. 11. 1950, str. 2.

⁴⁸ *Oslobođenje*, br. 1275, 27. 11. 1950, str. 3.

Primjena sankcija u vezi Zakona o zabrani nošenja zara i feredže

Kako smo vidjeli Zakon o zabrani nošenja zara i feredže predviđao je novčane i zatvorske sankcije za samo nošenje zara i feredže, kao i za svako zahtijevanje da se ta odjeća nosi, prisiljavanje žene da nosi tu odjeću ili za vršenje propagande u tom smislu. Dnevna štampa ne donosi puno podataka o primjeni ovih sankcija nakon stupanja na snagu Zakona. U stvari, zabilježena su četiri ekscesa. Prva dva su uključivala nemuslimane iz Sarajeva a druga dva muslimane iz okoline Travnika.

Mile Marjanović iz Sarajeva je 4. oktobra na Bakijama napao jednu grupu muslimanki u zaru nazivajući ih „balinkurama“ i psujući im „tursku majku“. Tom prilikom on je psovao i onog ko je „naredio“ muslimankama da skidaju zar rekavši im „da su se pobojale Zakona“. On je takođe najpogrdnije govorio o ženama muslimankama koje su skinule zar. Marjanović je od ranije bio poznat po vrijeđanjima muslimanki. Okružni sud u Sarajevu ga je osudio zbog izazivanja vjerske i nacionalne mržnje i razdora na kaznu lišenja slobode u trajanju od tri godine i gubitak svih građanskih prava, izuzev roditeljskih u trajanju od godinu dana.⁴⁹

Milenko Maletić, kuhar iz Sarajeva, 4. oktobra uveče napao je jednu grupu muslimanki na Vratniku. On je pokušao da na silu skinu zar Habibi Mehanović, govoreći joj: „Skidaj bulo ovu krpu, sad je naše nije vaše“. Tom prilikom je i drugim ženama koje su bile u ovoj grupi psovao balinsku majku. Okružni sud u Sarajevu ga je osudio na dvije godine lišenja slobode.⁵⁰

Salih Babić i Salih Jusić iz Kralupa, srez Travnika, javno su psovali one koji su donijeli Zakon o zabrani nošenja zara i feredže. Osim toga, oni su tvrdili da njihove žene neće nikad odbaciti zar. Sreski sud u Travniku osudio ih je na po godinu dana lišenja slobode sa gubitkom građanskih prava.⁵¹

Sličan proces održan je u Travniku neime-novanoj dvojici seljaka iz Preočice. Oni su za vrijeme jedne konferencije povodom donošenja Zakona o zabrani nošenja zara i feredže oružjem prijetili prisutnim i zahtijevali od njih da

⁴⁹ *Oslobođenje*, br. 1248, 27. 10. 1950, str. 3.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ *Oslobođenje*, br. 1255, 4. 11. 1950, str. 2.

napuste konferenciju. Sreski sud u Travniku je ovu dvojicu osudio na po 6 mjeseci lišenja slobode sa prinudnim radom.⁵²

O tome da li je bilo kršenja Zakona o zabrani nošenja zara i feredže nakon njegovog stupanja na snagu u ovom istraživanju nismo mogli naći informacije. Dostupna arhivska građa, npr. Fond Komisije za vjerska pitanja pri Predsjedništvu Vlade NR BiH za period 1949-1952 o tome ne posjeduje dokumente.

Zaključak

Politička akcija za uklanjanje muslimanske ženske tradicionalne nošenja zara i feredže počela je u BiH 1947. Ta akcija nije bila uspješna pa se pristupilo donošenju Zakona o zabrani

nošenja zara i feredže 1950. U tadašnjoj štampi donošenju ovog akta dat je veliki publicitet kao i akciji da se zar i feredža eliminišu prije stupanja na snagu Zakona. Politički faktori su time htjeli pokazati da je ovaj zakon izraz težnji muslimanskih masa i da je politička akcija važnija nego samo oslanjanje na krivične sankcije. Istovremeno su primjenjivane i diskriminacione mjere prema ženama koje su i dalje nosile zar - one nisu bile usluživane u prodavnicama i javnim institucijama. Kao konačan rezultat najveći broj muslimanki je skinuo tradicionalnu odjeću prije stupanja na snagu Zakona, odnosno 4. novembra 1950. Tadašnja štampa je izvijestila o sporadičnim incidentima vezanim za zakonsku zabranu zara i feredže tako da nemamo odgovarajuću predstavu o broju pojedinaca koji su kršili zakon i bili kažnjeni zatvorom ili novčanim kaznama.

⁵² Isto.

Summary

IMPLEMENTATION OF THE LAW PROHIBITING VEIL (ZAR AND FEREDJA) IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

-Research note

Fikret KARČIĆ

الموجز

تطبيق القانون الذي يحظر ارتداء البرقع والخمار (الحجاب) في البوسنة والهرسك

فكرت كارتشيتش

This research deals with the measures taken by the Communist government in Bosnia and Herzegovina after WWII to eliminate traditional attire of Muslim women. Political agitation against zar (tur. izar) and feredja (tur. ferace) started in 1947 but it was not successful. Thus, the government decided to pass a Law prohibiting this attire. The Law was adopted by the Peoples Assembly of the Peoples Republic of Bosnia and Herzegovina on 28 September 1950. The Law was due to be implemented by 4 November 1950. In order to show that the Law was a result of popular will, the regime started political action for the removal of veil before the implementation date. Different strategies were used: political agitation especially by the Muslim women who removed veil, some imams, political pressure on families and even not-serving veiled women in shops and public institutions. However, political action did not go smoothly. At the end, veil disappeared from the Bosnian streets before 4 November 1950. Minor incidents were reported regarding those who opposed the Law. However, due to inaccessibility of data a full account of the opposition to the Law can not be given.

يهتم هذا البحث بالتدابير والإجراءات التي اتخذتها السلطات الشيوعية في البوسنة والهرسك بعد الحرب العالمية الثانية من أجل التخلص من الأزياء التراثية عند النساء المسلمات. فقد بدأ التحريض ضد البرقع والخمار سنة ١٩٤٧، لكنه باء بالفشل، مما أجبر السلطات على سن قانون يحظر هذا النوع من اللباس. وقد أقرت الجمعية الشعبية لجمهورية البوسنة والهرسك الشعبية ذلك القانون في ٢٨ من سبتمبر ١٩٥٠، على أن يتم الانتهاء من تطبيقه حتى ٤ من نوفمبر ١٩٥٠. ولإظهار الدعم الشعبي لهذا القانون أطلق النظام حملة سياسية لاستئصال الخمار قبل الموعد المحدد لإنجاز تطبيقه، واستخدمت لذلك عدة وسائل، منها: التحريض السياسي من قبل بعض النساء اللواتي خلعن الحجاب، وعدد من أئمة المساجد، والضغط السياسي على الأسر حتى وصل الأمر إلى رفض تلبية احتياجات المحجبات في المتاجر والمؤسسات العامة. وبالرغم من أن الحملة السياسية لم تسر بسلاسة، فقد تم استئصال الخمار من شوارع البوسنة في ٤ من نوفمبر ١٩٥٠، مع تسجيل بعض الحوادث الصغيرة تتعلق بأشخاص كانوا معارضين للقانون، ونظرا لتعذر الوصول إلى المعلومات، فإنه من غير الممكن تقديم عرض كامل لجوانب مقاومة ذلك القانون.

BOSNA I HERCEGOVINA U EVROPSKIM INTEGRACIJAMA

Safet HALILOVIĆ

Sažetak

Šezdesetak godina trajanja procesa evropskih integracija dovelo je, od udruživanja prvobitnih šest zemalja Zapadne Evrope, do stvaranja Evropske unije koja danas obuhvata 28 zemalja sa 500 miliona stanovnika i 4,3 miliona km², sa 30 % svjetskog BDP, a čiji su glavni ciljevi razvitak Unije kao prostora slobode, pravde i sigurnosti. Za Bosnu i Hercegovinu i zemlje Zapadnog Balkana proces integriranja u EU odvija se kroz politički okvir stabilizacije i pridruživanja kao alternativu nedemokratiji, nestabilnosti i zaostajanju.

Ključne riječi: EU, integracije, Bosna i Hercegovina, stabilizacija i pridruživanje.

UVOD

Pitanje evropskih integracija i uključenje Bosne i Hercegovine u ovaj ključni projekat ovog vijeka od prvorazrednog je značaja za našu zemlju, u cilju stabiliziranja kao države i prosperiteta svih građana. Proces evropskih integracija traje šezdesetak godina i od prvobitnih šest zemalja Zapadne Evrope koje su željele da zaliječe tragične posljedice Drugog svjetskog rata u kome su neke od njih bile na suprotnim stranama (kao npr. Francuska i Njemačka) i onemoguće u budućnosti nešto slično, danas Evropska unija obuhvata 28 zemalja sa 4,3 miliona km² sa oko 500 miliona stanovnika i što je posebno značajno, čiji je BDP 12.600 milijardi dolara (oko 30% svjetskog BDP) odmah iza SAD sa 16.200 milijardi dolara, a ispred Kine sa BDP oko 9.000 milijardi dolara. Sve je to Evropska unija postigla zahvaljujući ciljevima za koje se zalagala kao što su promicanje ekonomskog i socijalnog progresa, uravnoteženog i održivog razvoja, uspostavljanje monetarne i ekonomske unije uključujući i stvaranje zajedničke valute, uvođenjem državljanstva EU, te razvitkom Unije kao prostora slobode, pravde i sigurnosti. I to sve mirnim putem, bez ratova. Za zemlje Zapadnog Balkana, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, ovaj proces integriranja u EU odvija se kroz politički okvir stabilizacije i pridruživanja kao alternative nedemokratiji, nestabilnosti i zaostajanju.

Evropska unija je specifična međunarodna organizacija (*sui generis*) kao novi oblik odnosa između država čiji je pravni osnov funkcioniranja nadnacionalnog odnosno supranacionalnog karaktera. Evropska unija ima svoju samostalnu vlast sa suverenim pravima i neovisnim pravnim sistemom. Ona se svojim obimom djelovanja i načinom rada razlikuje od svih međunarodnih organizacija, ali istodobno nema u cijelosti karakteristike federalne države. Pravni sistem Evropske unije je u njezinoj nadležnosti, obavezan je za države članice i građane EU, a pravac njezinog daljeg razvoja ide u smjeru snajženja nadnacionalne vlasti.

Slično svojim državama članicama i drugim državama u međunarodnom poretku, Evropska unija svojim vezama sa inozemstvom nastoji da osnaži prosperitet i sigurnost. Mada nema svoju vojsku kao što je imaju nacionalne države, Evropska unija zato raspolaze velikim

spektrum instrumenata „meke moći“, od trgovinskih koncesija, preko razvojne pomoći, do preferencijalnog zaduživanja kod Evropske investicione banke, koje ona može da upotrijebi u cilju izmjene ponašanja država nečlanica i oblikovanja ukupnog međunarodnog sistema.

Povremeno štiteći tržište EU (a ne priznajući da je to protekcionizam) i osiguravajući pristup tržištima trećih zemalja, Evropska unija postiže primarni cilj svoje trgovinske politike, a to je dobijanje najpovoljnijih aranžmana za evropske proizvođače i potrošače. Pomažući siromašnim zemljama da ekonomski napreduju, posebno onima sa historijskim vezama sa državama članicama EU, ali bez rizika izlaganja politički osjetljivih evropskih sektora većoj konkurenciji, Evropska unija unapređuje primarne ciljeve svoje razvojne politike. Sporazumi Evropske unije sa zemljama u razvoju u najvećem broju imaju i uslovljavajuće odredbe o poboljšanju zaštite ljudskih prava i standardima dobre vladavine, što je povezano sa trgovinskim koncesijama.

Evropska unija je razvila razgranatu mrežu međuregionalnih i bilateralnih veza trgovinske i političke naravi gotovo sa svakom državom u svijetu, provodeći time sopstvene ciljeve i interese sa inozemstvom. Većina ovih veza je institucionalizirana kroz godišnje samite, ministarske susrete, sastanke visokih zvaničnika i sesije međuparlamentarnih institucija.

ODNOSI BOSNE I HERCEGOVINE I EVROPSKE UNIJE

Evropska unija je priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine u aprilu 1992. godine i na taj način uspostavljeni bilateralni odnosi ove dvije strane doprinijeli su međunarodnom priznanju Bosne i Hercegovine kao nezavisne i suverene države, što je imalo za rezultat da je u maju 1992. godine ona primljena u Ujedinjene narode kao punopravna članica. Ideja evropske opredijeljenosti Bosne i Hercegovine u političkom smislu jasno je izražena u Platformi Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima, gdje je spram evropske integracije nedvosmisleno istaknuto da država Bosna i Hercegovina ima poseban interes da postane ravnopravna članica Evropske zajednice.¹

¹ Platforma za djelovanje Predsjedništva RBiH u ratnim

Puni diplomatski odnosi između Evropske unije i Bosne i Hercegovine uspostavljeni su u martu 1993. godine, nakon čega je uslijedilo značajno uvećanje finansijske i humanitarne pomoći Bosni i Hercegovini od strane EU koje je do kraja 2000. godine dostiglo iznos oko 2 milijarde eura, od čega je humanitarni dio iznosio 1,032 milijarde eura.

U novembru 1995. godine Dejton/Pariškim mirovnim sporazumom koji je potpisan 25. decembra 1995. godine zaustavljen je četverogodišnji rat a Bosna i Hercegovina na osnovu Aneksa IV tog sporazuma redizajnirana kao država na osoben način, sa dva ravnopravna entiteta.

BIH I PRISTUPANJE EVROPSKOJ UNIJI

Nakon zbivanja na Kosovu, u maju 1999. godine, Evropska unija se u svojoj politici prema Zapadnom Balkanu okrenula snažnijoj stabilizaciji zemalja ove regije i realizaciji njihovog bržeg društvenoekonomskog razvitka. Kreirala je i novi koncept pridruživanja za pet zemalja regije (Bosna i Hercegovina, Albanija, Hrvatska, Srbija, Crna Gora i Makedonija) putem Procesa stabilizacije i pridruživanja (*Stabilization and Association Process – SAP*), što je predstavljalo novi do tada najširi okvir za trajan mir, demokratizaciju i ekonomski prosperitet regije i potvrdu spremnosti Evropske unije da pruži izglede zemljama Zapadnog Balkana za potpunu integraciju u njezine strukture i članstvo u EU na temelju Ugovora o EU (1992/1993) i ispunjavanja kriterija iz Kopenhagena i Madrida (1993. i 1995). Među ključnim ciljevima Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju su dalje ohrabivanje i finansijska podrška unutarnjih reformskih procesa i postepeno preuzimanje samoodgovornosti za dinamiku i kvalitet ugovornih odnosa sa Evropskom unijom. Radi se o postupnom pristupu baziranom na finansijskoj i tehničkoj pomoći, trgovinskim povlasticama, dijalogu i ugovornim odnosima koji zemlje regije mogu da odvedu ka punopravnom članstvu u EU.

Prema tome, ključni instrumenti Procesa stabilizacije i pridruživanja su:

- Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP);

uslovima, Službeni list broj 8, od 2. jula 1992. godine

- Instrument finansijske pomoći Evropske unije zemljama procesa (*Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization – CARDS*);

- Mreža preferencijalnih trgovinskih aranžmana;

- Regionalna saradnja.

Posebne vrijednosti potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju su u tome što se prvi put uspostavljaju institucionalni mehanizmi i ugovorni odnosi između Bosne i Hercegovine i Evropske unije i što preferencijalni karakter sporazuma stvara mogućnost ekonomske i političke stabilizacije Bosne i Hercegovine, te za uspostavu bliskih i dugoročnih veza među ugovornim stranama. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju se pokazao kao poželjni okvir za postizanje konačnog cilja država aspiranata za punopravno članstvo u EU, te kao kodificirana forma uvjeta koje je Evropska unija postavljala državama Zapadnog Balkana u svim fazama odnosa sa EU. Sporazum predstavlja *treću generaciju sporazuma o pridruživanju* predviđenu za države Procesa stabilizacije i pridruživanja, te sadrži odredbe o stabilizaciji (politička, sigurnosna, ekonomska) i odredbe o regionalnoj saradnji.

PROCES STABILIZACIJE I PRIDRUŽIVANJA

Već 1997. godine Vijeće ministara Evropske unije postavlja političke i ekonomske uvjete za razvoj bilateralnih odnosa, kada se Bosni i Hercegovini omogućava korištenje autonomnih trgovinskih povlastica. 1998. godine uspostavljena je EU/BiH Konsultativna radna skupina (*Consultative Task Force – CTF*) za osiguranje tehničke i stručne pomoći u oblasti administracije, regulatornog okvira i politike. Proces stabilizacije i pridruživanja (*Stabilization and Association Process – SAP*) započinje u maju 1999. godine² koji je inicirala Evropska komisija i on nudi jasnu mogućnost integracije za Bosnu i Hercegovinu kao i ostalih pet zemalja regije Zapadnog Balkana u Evropsku uniju.

² Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, COM(1999)235 od 26.05.1999., <http://aei.pitt.edu/3571/1/3571.pdf>, (datum pristupa 13.10.2013.)

19-20. juna 2000. godine u Portugalu, sa Samita Evropske unije u Feiri, u Predsjedničkom saopštenju potvrđena je rješenost Evropske unije da podrži potpunu integraciju Zapadnog Balkana u evropske političke i ekonomske tokove putem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, kada države ove regije dobijaju status potencijalnih kandidata koji se potvrđuje ovim sporazumom.³

Što se Bosne i Hercegovine tiče, nakon uslovne Studije izvodljivosti iz novembra 2003. godine, da bi se donijela odluka o otpočinjanju pregovora o Sporazumu ona je morala da ispuni svih 16 preuzetih obaveza za aktiviranje Studije i otpočinjanje pregovora, što je učinjeno u aprilu 2006. godine. Parafiranje sporazuma Bosne i Hercegovine i Evropske Unije obavljeno je 4. decembra 2007. godine, a Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju potpisan je 16. juna 2008. godine. Naime, nakon što je Povjerenik za proširenje (Ollie Rehn) zaključio da postoji dovoljan politički konsenzus i da će se preduvjeti ispuniti, a potom u novembru 2007. godine i formalno okončani tehnički pregovori o Sporazumu, krajem 2007. godine Komisija Evropske unije je predložila da se Sporazum BiH sa EU parafira, tako da je 04. decembra 2007. godine došlo do *parafiranja* Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

U tom periodu Bosna i Hercegovina je postigla ograničeni napredak u ispunjavanju političkih kriterija u skladu da Evropskim partnerstvom. Napredak je praćen u četiri ključne oblasti koje su u fokus interesa 2005. godine postavili Komisija i Vijeće EU, a to su:

- provedba reforme policije u skladu sa sporazumom o restrukturiranju policije iz oktobra 2005. godine;
- puna saradnja sa MKSJ-om;
- usvajanje i provedba zakonodavstva iz oblasti javnog emitiranja; i
- razvijanje zakonskog okvira i administrativnih kapaciteta kako bi se omogućila puna provedba SSP-a.

³ Presidency Conclusions, Santa Maria de Feira European Council, 19-20 June 2000., http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00200-r1.en0.htm, (datum pristupa 13.10.2013)

Sa ciljem uspostavljanja jedinstvene policijske strukture, pregovori o reformi policije trajali su više od četiri godine. Oko prvobitno postavljenog cilja o uspostavljanju jedinstvene policijske strukture nije postignut konsenzus, ali je na kraju postignut dogovor da tek *nakon ustavnih reformi*, koordinacija policijskog rada treba da obuhvati i lokalne policijske jedinice. Tek nakon usvajanja dva zakona o reformi policije, što je u biti bila samo forma u oblasti reforme policije, i nakon njihovog objavljivanja u Službenom listu, Evropska unija je bila konačno spremna da potpiše Sporazum sa Bosnom i Hercegovinom. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između Evropske unije i Bosne i Hercegovine *potpisan je 16. juna 2008. godine* u Luksemburgu. Zajedno s njim potpisan je i Privremeni sporazum kao dio SSP-a, koji je fokusiran na trgovinu i trgovinska pitanja. Do završetka procesa u kojima će se stvoriti mogućnosti da SSP stupi na snagu, primjenjuje se Prelazni sporazum (*Interim Agreement*) o trgovini i trgovinskim pitanjima koji je stupio na snagu 1. jula 2008. godine.

BIH U AKTUELNOJ FAZI INTEGRIRANJA

Ako bi se htjela sažeto precizirati aktuelna faza procesa integriranja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, moglo bi se reći da je država Bosna i Hercegovina u *statusu potencijalnog kandidata* za članstvo u Evropsku uniju, sa potpisanim Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju (2008. godine) koji je ratificiran od strane svih članica EU ali još nije stupio na snagu, a na snazi je još uvijek Privremeni sporazum. Da bi Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju stupio na snagu i Bosna i Hercegovina mogla podnijeti kredibilnu kandidaturu za članstvo u Evropskoj uniji, potrebno je da implementira Mapu puta sadržanu u zahtjevu za članstvo, koja u sebi ima dva prioriteta uvjeta:

- provedba presude u predmetu Sejdić-Finčić, što podrazumijeva da ustavne reforme treba izvršiti na način da budu usklađene sa odlukom Evropskog suda za ljudska prava u pogledu nediskriminacije građana na temelju etničke pripadnosti; i

- uspostavu djelotvornog *mehanizma koordinacije* između različitih razina vlasti koji bi omogućio prenošenje, primjenu i provedbu zakonodavstva EU na ujednačen i koordiniran

način u skladu sa ustavnim nadležnostima, kako bi se omogućilo zemlji da o pitanjima EU „govori jednim glasom“. Ovaj uslov je na nivou institucija BiH većim dijelom implementiran.

Uslov pristupa Bosne i Hercegovine finansijskim fondovima IPA II za period 2014-2020. je izrada sektorske strategije sa usaglašenim programima i jasno definiranim budžetima, usklađenim na državnoj razini sa provedbom *acquis-a*. Sektorski strateški dokumenti također trebaju biti usklađeni sa općom strategijom sveukupnog razvoja zemlje, koja korespondira sa strategijom evropskih integracija, što podrazumijeva djelotvorne mehanizme institucionalne koordinacije i saradnje. Kao zahtjevan, a istovremeno izazovan i po mnogo čemu jedinstven, proces stabilizacije i pridruživanja EU struktura podrazumijeva više faza, pri čemu svaka ima svoj okvir, sadržaj, kriterije i aktivnosti koje se moraju poduzeti da bi se preuzeo, a zatim implementirao čitav niz zakonskih rješenja koje važe unutar EU asocijacije. Bosna i Hercegovina je krenula tim putem, pri čemu nailazi na niz poteškoća koje u svakoj od faza pristupanja, sa manje ili više uspjeha, mora da savladava. Jasno je da Bosna i Hercegovina općenito kasni u procesu evropskih integracija, jer se neprestano suočava sa unutarnjim političkim problemima koji utiču na to da ne može brže da se kreće ka članstvu u Evropskoj uniji.

Inače, proces integracije u Evropsku uniju ne može biti cilj sam po sebi. To je prvenstveno sredstvo za postizanje unutarnjeg mira i stabilnosti, jačanje demokratije i vladavine prava, kao i ekonomskog prosperiteta i sveukupnog progresa.

EU PROTIV EU

Predsjednik Evropske komisije Žoze Manuel Barozo u oktobru 2013. godine je izjavio za *Bild* da “sve Balkanske zemlje trebaju biti članice Evropske unije. Mnoge od ovih zemalja prije samo nekoliko godina vodile su ratove, tako da im pristupanje Evropskoj uniji daje perspektivu, što je važno za postizanje mira u cijelom regionu. Vrata trebaju ostati otvorena i za Tursku jer je privredno i geopolitički velika i važna zemlja.”

Već sutradan ugledni njemački dnevnik *Die Welt* piše da „izjave Žozea Manuela Baroza, predsjednika Evropske komisije da će Balkanske

zemlje biti članice Evropske unije predstavljaju lažnu nadu“. Navodi se da su takve izjave izrečene s poštenim namjerama, ali da primanje zemalja poput Srbije, Kosova, Bosne i Hercegovine i Albanije nije ništa drugo nego buđenje lažnih očekivanja. „Jedva da smo na pola puta ekonomskog oporavka EU, Barozo priča o primanju Zapadnog Balkana u EU. Iskustvo sa Bugarskom i Rumunijom bi trebalo da ga uspori u davanju takvih izjava.“

Die Welt navodi da je EU sa 28 članica u fazi konsolidacije i pregrupisanja, te da više ne može politički i ekonomski sanirati zemlje Zapadnog Balkana. „To su zemlje u kojima su vođeni jedini ratovi, vrlo brutalni, poslije Drugog svjetskog rata u Evropi. Oni su ostavili duboke i teške rane koje još dugo neće biti zaliječene. Te zemlje će svoje konflikte unijeti u EU, čije rješavanje bi je moglo preopteretiti... EU nije mlađi partner UN-a, zemljama kandidatima za članstvo u EU treba pomoći, ali da svako ko želi da bude član EU mora vlastitim snagama prihvatiti evropske vrijednosti. Preopterećivanje EU ugrožava mirovni projekat Evropske zajednice naroda.“

U vezi sa ovim treba podsjetiti na nakoliko činjenica:

1. Evropska zajednica je 1990-1991. (na ministarskim konferencijama u Hagu) vodila, u skladu sa međunarodnim pravom, proces definiranja, provođenja i redizajna disolucije i stvaranja novih država na prostoru Zapadnog Balkana i bivšeg SSSR-a, te je i Bosni i Hercegovini putem Arbitražne komisije precizirala uslove i način uspostavljanja nezavisnosti i suvereniteta, a u aprilu 1992. godine je i priznala kao nezavisnu državu. U maju 1992. godine to su učinile i Ujedinjenje nacije, primivši BiH u svoje članstvo, da bi joj odmah nakon toga uskratila pravo na odbranu čuvenim embargom na naoružavanje.

2. Glavne članice Evropske unije su, uz SAD, bile ključni kreatori Dejtonskog mirovnog sporazuma za BiH, čime je zaustavljen rat ali i zamrznut konflikt i navučena čuvena ludačka košulja iz koje Bosna i Hercegovina ne može sama, uz dogovor domaćih lidera i njihovog domaćeg konsenzusa, da izađe. Tako je za Balkan kreirano „balkansko rješenje“ (D. Oven), zbog čega BiH ide usporenim hodom ka EU. Značajan dio domaćih političkih lidera se ponaša

destruktivno, brinući samo o svojim malim stranačkim kraljevstvima, ali rigidna i nefleksibilna politika uslovljavanja Evropske unije neprimjerena složenoj i krhkoj strukturi Bosne i Hercegovine, umjesto da daje pune rezultate mobilizirajući sve društvene snage u našoj zemlji na ispunjenje evropskih uslova i standarda za priljučenje Evropskoj uniji, konstantno pruža upravo tim destruktivnim snagama priliku, da komplikujući ispunjenje zadatah uslova, kao npr. u predmetu Sejdić-Finci, neprestano otvaraju nova pitanja svih globalnih političkih problema ustroja države Bosne i Hercegovine, zaustavljajući tako napredak BiH na putu ka Evropskoj uniji.

Dakle, nije sporno da BiH mora riješiti problem Sejdić-Finci i pitanje mehanizma koordinacije i druge standarde kao preduslova za stupanje na snagu sa EU već potpisanog SSP-a, kao uslova za kredibilnu aplikaciju za pregovore o pristupanju u EU, međutim, međunarodna zajednica, pa tako ni Evropska unija nije nedužna po pitanju fragmentacije i razbijanje prostora Zapadnog Balkana i u pogledu održavanja zamrznutih konflikata, mada je dosta učinila u pogledu stabiliziranja prilika, regionalne saradnje i iniciranja pridruživanja ovog prostora Evropskoj uniji i NATO-u.

Realna opasnost da BiH ostane izolirano ostrvo izvan Evropske unije u suprotnosti je ipak sa geostrateškim i sigurnosnim interesima Evrope. Uprkos ozbiljnoj finansijskoj, političkoj pa i moralnog krizi Evropske unije, kada ima dosta i onih koji sumnjaju u njezin opstanak, Bosna i Hercegovina svojim pluralnim bićem, multilateralizmom, i multikulturalnim vrijednostima naprosto je prirodno upućena na budućnost u Evropskoj uniji, gdje bi podijelila zajedničku sudbinu sa sebi sličnima, ali u zajednici sa većim narodima, snažnim ekonomijama i demokratskim sistemima. Jer evropska budućnost BiH je neminovna, makar dimanima ostvarenja tog puta bila neizvjesna.

Jasno da je proces integracije u Evropsku uniju prvenstveno sredstvo za postizanje unutarnjeg mira i stabilnosti, jačanje demokratije i vladavine prava, kao i ekonomskog prosperiteta i sveukupnog procesa napretka svake države priključenja u EU, te bi naravno i ubrzanje procesa evropske integracije BiH predstavljalo istovremeno i ubrzanje procesa unutarnjih reformi i promjena, a samo članstvo BiH u

Evropskoj uniji – bilo bi potvrda da je BiH postala stabilna i napredna Evropska država.

Međutim, pri svemu tome, na tom putu BiH kao krhkoj postratnoj tranzicijskoj zemlji je potrebna i stalna potpora do postizanja punog unutarnjeg političkog konsenzusa.

LITERATURA I IZVORI

1. Bache, I., George, S. (2006) *Politics of the European Union*, Oxford, Oxford UP;
2. Beach, D. (2005) *The dynamics of European integration. Why and when EU institutions matter*, Basingstone, Macmillan;
3. *Bosna i Hercegovina i Pakt stabilnosti*, Ministarstvo za Evropske integracije, Sarajevo, 2002.
4. *Bosna i Hercegovina 2013*, Bosnia and Herzegovina 2013., Progress Report, European commission, Brussels, 1.10.213.;
5. Bulmer, S. & Lequesne, C. (Eds)(2005) *The member states of the European Union*, Oxford, Oxford UP;
6. Cini, M. (Ed)(2005) *European Union Politics*, Oxford, Oxford UP;
7. Čavoški, A. (2006) *Pravni i politički poredak Evropske unije*, Beograd, Pravni fakultet univerziteta Union u Beogradu, JP "Službeni glasnik";
8. Dinan, D. (2009) *Sve bliža Unija, Uvod u Evropsku integraciju*, Beograd, JP "Službeni glasnik";
9. Enzensberger, H.M., (2013), *Nježni monstrum Bruxelles, ili Evropa lišena suverenosti*, Zagreb, Neandar Media;
10. Habermas, J., (2008), *Eseji o Europi*, Zagreb, Školska knjiga,
11. Halilović, S., (2012), *Savremena diplomatija i diplomatska služba BiH*, Sarajevo, Fakultet političkih nauka;
12. Hicks, S. (2007) *Politički sistem Evropske unije*, Beograd, Službeni glasnik;
13. *Izveštaj o napretku BiH u 2012*, Evropska komisija, Brisel, 10.10.2012.,
14. Misita, N. (2009) *Evropska unija. Institucije*, Sarajevo, Revicon;
15. Mišević, T. (2009) *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Beograd, JP "Službeni glasnik";
16. Omejec, J., (2008), *Vijeće Evrope i Evropska unija, Institucionalni i pravni okvir*, Zagreb, Informator;
17. Pinder, J. (2003) *Evropska unija*, Sarajevo, TKD Šahinpašić;

18. Prokopijević, M. (2009) *Evropska unija*, Uvod, II. dopunjeno izdanje, Beograd, Službeni glasnik;
19. Ren, O. (2007), *Budući dometi Evrope*, Beograd, Konrad Adenauer Stiftung;
20. Smajić, Z. (2005) *Evropska unija za svakog*, Sarajevo, Eurocontact;
21. Smith, K. E. (2003) *European Union – Foreign Policy in a Changing World*, Oxford;
22. *Strategija integriranja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju* (2006) Sarajevo, Direkcija za Evropske integracije Vijeća ministara BiH,;
23. *Strategija proširenja i ključni izazovi za 2012-2013.*, Evropska komisija, Brisel, 10.10.2012;
24. Velikonja, M. (2007) *Evroza, Kritika novog evrocentrizma*, Beograd, Biblioteka XX vek

Summary

BOSNIA AND HERZEGOVINA IN EUROPEAN INTEGRATION

Safet HALILOVIC

Some 60 years of the duration of European integration processes have led, starting with the initial unification of the original six Western European countries, to creation of the European Union which today includes 28 countries with population of 500 million, 4.3 million km², and 30% of world's GDP. The main goal is development of the European Union as a space of freedom, justice and security. For Bosnia and Herzegovina and the West Balkan countries, the process of EU integration is taking place within the political framework of stabilization and association as alternative to non-democracy, instability and setbacks.

Key words: EU, integration, Bosnia and Herzegovina, stabilization and association

الموجز

البوسنة والهرسك في عمليات الاندماج الأوروبي

صافت خليلوفيتش

استغرقت عمليات الإندماج الأوروبي ستين عاماً، بدأت بانضمام ستة دول أوروبية غربية، وانتهت اليوم بتشكيل الاتحاد الأوروبي الذي يضم 28 دولة، ويبلغ عدد سكانه 500 مليون نسمة، ومساحته 4,3 مليون كم²، ويشكل 30% من إجمالي الناتج العالمي، وتتلخص أهداف هذا الاتحاد الرئيسية في تنمية الاتحاد باعتباره حيزاً للحرية والعدالة والأمن. أما فيما يتعلق بالبوسنة والهرسك ودول غرب البلقان، فإن عملية الاندماج في الاتحاد الأوروبي تسير ضمن الإطار السياسي المعروف بالاستقرار والانضمام ليكون البديل في مواجهة الديكتاتورية وعدم الاستقرار والتخلف.

الكلمات الرئيسية: الاتحاد الأوروبي، الاندماج، البوسنة والهرسك، الاستقرار والانضمام.

PRIMARNO PRAVO U EVROPSKOJ UNIJI I ULOGA VJERSKIH ZAJEDNICA

Muhamed BAŠČELIĆ

Sažetak

Evropsko pravo kao relativno mlada „pravna formulacija“ u pravnom diskursu označava jedan složen pravni sistem u procese evropskog ujedinjenja i zauzima veoma važno mjesto u cjelokupnom procesu evropskih integracija i globalizacije. U zadnjih pedeset godina Evropsko pravo, koje u sebi sadrži primarno, sekundarno i nacionalno pravo, je doživilo pravu pojmovnu i sadržajnu ekspanziju. Primarno pravo u Evropskoj uniji je najvažniji izvor evropskog pravnog sistema. Primarno evropsko pravo čine Ugovori o pridruživanju u EU. Primarno pravo zajedno sa sekundarnim i nacionalnim pravom u Evropi čini sui generis evropskog društva. Uloga religije i vjere u Evropskom pravu je veoma zapažena jer se evropsko pravo bazira na historijskim, kulturnim, političkim, vjerskim i drugim sadržajim evropskog društva. Sama činjenica da je religija dobila svoje mjesto u primarnom pravu u procesu evropskog ujedinjenja, za posljedicu ima jedan otvoreniji i prezentniji diskurs o religiji u svim segmentima evropskog društva.

Današnji pravni sistem Evropske unije (EU) je nastao na principima anglosaksonskog, rimskog, liberaliziranog kulturnog i religijskog prava. Ne ulazeći u sami historijski kontekst nastanka ovog, nadasve političkog projekta, ono što određuje današnju EU je njen pravni sistem. Slobodno možemo reći da je evropsko društvo „programirano“ na osnovu pravnog sistema u institucijama EU i u zemljama članicama EU. Taj pravni 'cilj' uobličen u izrazu 'Evropsko pravo'¹ kroz 'evropsku integraciju'² obuhvata pravne i etičke norme bazirane na historijskim, kulturnim, ekonomskim, političkim i općim vjerskim postulatima. Kako je proces nastanka EU bio prvenstveno zamišljen na ekonomskim interesima,³ koji su opet bili zasnovani na međunarodnom pravu i ugovornim pravima, proces ujedinjenja Evrope je sasvim očekivano dobio i druge pravne sadržaje koji su omogućili njeno proširenje. Evropska unija nije država, već Savez država ili 'supranacionalna Organizacija'⁴ koja svoje djelovanje ostvaruje na osnovu prenesenih nadležnosti sa svojih članica, a metodološki funkcioniše po ugledu na demokratsku evropsku državu.

Polazeći od činjenice primarnog i sekundarnog pa do nacionalnog prava,⁵ kako se danas dijeli pravni sistem u EU, nužno je ukazati da je 'primarno pravo' formirano na ekonomsko-pravnom principu interesa evropskog društva. Primarno pravo čine ugovori, koji potpisuju zemlje članice EU, u kojima se jasno definišu namjere, htijenja i ciljevi. Od prvog ugovora iz 1948.⁶ i brojnih drugih manjih ugovora te

¹ Vidi: Matthias Herdegen, *Europarecht. Grungrisse des Rechts*, 15. Izdanje, 2013. München, Str. 1.

² Ibid. Str. 47.

³ Vidi: Rudolf Streinz, *Europarecht*. 9. Izdanje, 2012. München, Str. 8.

⁴ Matthias Herdegen, Ibid. Str. 1.

⁵ Autor ovog teksta je zamislio da u serijalu kraćih tekstova kroz prikaz primarnog, sekundarnog i nacionalnog prava u Evropskoj uniji, čitaocima *Muallima* predstavi proces ujedinjenja Evrope i odnos njenih institucija prema religiji, kao rezultat vlastitog istraživanja o temi „Utjecaj islama u procesu ujedinjenja Evrope. Historijska prezentnost muslimana i njihov utjecaj na pravnu kulturu u Evropskoj uniji“ na Eberhard Karls univerzitetu u Tübingenu.

⁶ Vidi: Gerhard Brunn, *Die Europäische Einigung von 1945. bis heute* (Evropsko ujedinjenje od 1945. do danas). 2004. Bonn. Str. 49 f. Briselski pakt od 17. Marta 1948. je bio vojni pakt između Francuske, Velike Britanije i zemalja Beneluxa kao rezultat prezentnosti USA na prostoru Evrope od 1945. Ovom paktu je prethodio Pakt između Francuske i Engleske

političkih organa (Evropsko vijeće 1949) do 1951/2⁷, 1954/5⁸, 1957/8⁹, 1965/6¹⁰, 1986/7¹¹, 1992/3¹², 1997/9¹³, 2001/3¹⁴, 2004/7¹⁵ i najzad 2007/9¹⁶ Evropska unija u svim tim ugovorima ima jasan cilj a to je: zaštita interesa ujedinjenih evropskih zemalja i evropskog društva nastalih na istim ili sličnim historijskim, kulturnim, političkim i religijskim tradicijama, što proizilazi iz preambule svih ugovora o pridruživanju u EG/EU. Ovome bismo još dodali i neposredni cilj, a to je: „jačati ulogu i prava građana u evropskoj politici, učiniti odluke eficientnim i transparentnim, prenijeti odgovornost u po-

1947. i ovo je bio začetak nastanka NATO saveza.

⁷ Vidi: Gerhard Brunn, Ibid. Str. 70. Ugovor o Ekonomskoj zajednici za uglj i čelik (EGKS) potpisan u Parizu 1952. Ovaj savez je piznat i kako Montanunion. Vidi: Rudolf Streinz, Ibid. Str. 8.

⁸ Vidi. Gerhard Brunn, Ibid. Str. 100. Osnovan je Vojni savez „Europäische Verteidigungsgemeinschaft“ (EVG) (Evropska Odbranbena Zajednica). Pariški ugovor na kojem je Zapadnoj Njemačkoj vraćen suverenitet.

⁹ Vidi: Matthias Herdegen, Ibid. Str. 50. Rimski ugovor kojim je osnovana Evropska ekonomska zajednica (EWG).

¹⁰ Vidi: Matthias Herdegen, Ibid. Str. 51. Ugovor o fuziji organa i postavljanju zajedničkog Vijeća i Komisije Evropske Zajednice.

¹¹ Vidi: Curt Gasteyger, *Europa von der Spaltung zur Einigung* (Evropa od podjele do ujedinjenja). Darstellung und Dokumentation 1945-2000, (Predstavljanje i dokumentacija 1945-2000), Str. 273-336. Ugovor o Jedinstvenim evropskim aktima (EEA) u 1986. g. je bio veoma značajan pokazatelj evropske odlučnosti ka bržoj integraciji Evrope kojem su predhodili Finskijska reforma iz 1970 g., direktno biranje Evropskog parlamenta 1979 g., zajednička monetarna politika kao i priključenje Velike Britanije, Danske i Irske 1973, Grčke 1981. g. a Španije i Portugala 1986. g. Vidi: Matthias Herdegen, Ibid. Str. 51-52.

¹² Vidi: Curt Gasteyger, Ibid. Str. 489. Maastricht ugovor je stupio na snagu 1993. g. kada je i nastala Evropska unija u formalno-pravnom smislu kao politički izraz njenih članica i kao nasljednica Evropske Zajednice.

¹³ Vidi: Rudolf Streinz, Ibid. Str. 18. Pregovori oko proširenja Maastrichta ugovora, poznatiji kao Maastricht II. su počeli u Turinu 1996 g. a završeni su Amsterdamskim ugovorom 1997. g. koji je i stupio na snagu 1999. g.

¹⁴ Rudolf Streinz, Ibid. Str. 19., Vidi: Matthias Herdegen, Ibid. Str. 58. Ugovor iz Nice je stupio na snagu 2003 g. a poznatiji je još kao reforma institucija Evropske unije.

¹⁵ Proširenje EU na 10 novih članica iz istočne i srednje Evrope.

¹⁶ Vertrag von Lissabon, konsolidierte Fassung des Vertrags über die Europäische Union, Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union, Charta der Grundrechte der Europäischen Union, Protokole, Erklärungen, Deutsches Recht, Bonn 2008. (Lisabonski ugovor).

jedinim društvenim oblastima na organe EU i razgraničiti nadležnosti organa EU i nacionalnih organa u državama članicama EU.¹⁷ Verifikaciju ili potpis ugovora u ime nacionalnih država, a na osnovu odluke parlamenta ili vlade, vrše predstavnici države prema pravnom uređenju svoje države i nadležnosti predstavničkih organa u međunarodnim ugovorima.

Primarno pravo čine ugovori o pristupanju u EU, a Pariz, Rim, Amsterdam, Lisabon i drugi gradovi širom Evrope samo su sinonimi za politički ostvaren dogovor. Pravni diskurs ili možemo reći 'ugovorni diskurs' čini rijedak historijski događaj u Evropi, jer se njime uspješno utihnuli stoljeće stradanja i u dvadeset prvo stoljeće, na prostoru 'geografske' Evrope, zakoračilo u miru.

Religija u procesu nastanka primarnog prava

Poslije stradanja u Drugom svjetskom ratu,¹⁸ izuzimajući ratove na prostoru bivše Jugoslavije i genocida u Bosni i Hercegovini gdje države i formalno pravno nisu bile članice EG/EU, evropsko pravo nije bilo prezauzeto niti opterećeno krivičnim i kaznenim pravom već je Evropski sud, kao institucija u EU sa nadležnostima rješavanja međudržavnih konflikata, imao prilično jednostavnu zadaću. Evropa i Međunarodna zajednica se o ovom pitanju izjašnjavala po ukazanoj potrebi kao poslije Drugog svjetskog rata i poznatih procesa iz Nirnberga ili osnivajući dodatne sudove npr. Međunarodni sud pravde u Hagu itd.

Kao što je ovo pitanje bilo od perifernog značaja za EG/EU, tako je i pitanje religije i vjere imalo sličan status. Projekat ujedinjenja Evropske unije je po svojoj naravi, zvanično, bio sekularan. Još od 1917. g. kada je crkva oficijelno odvojena od države, u Evropi je vjera posmatrana kao privatna stvar i stav pojedinca. Međutim, crkva i vjerske zajednice nikada nisu gubile interes da budu dio evropske politike i evropskog „pravnog diskursa“. Nakon Drugog svjetskog rata, posebno, ali i nakon Drugog Vatikanskog koncila¹⁹ uloga vjere u javnom političkom prostoru je i dalje bila ignorisana.

Međutim, prisustvo crkve i vjerskih organizacija u društvu je itekako bilo prisutno.

U primarnom pravu se vjerske zajednice prvi put spominju 1998. godine u Amsterdamskom ugovoru u Članu 11., u kojem se garantuje autonomija vjerskim zajednicama u okviru nacionalnog prava. Naime, ovome je prethodila jedna zajednička kampanja crkvenih i drugih vjerskih institucija pod motom „budućeg tretiranja crkava i vjerskih zajednica“ prilikom izrade Amsterdamskog ugovora u kojoj su crkve i vjerske zajednice tražile da im se u procesu evropskog ujedinjenja zagarantuje neovisnost i participacija u političkim i drugim pregovorima oko „oblikovanja“ evropskog projekta. U toj kampanji su prezentovani i zajednički stavovi kao zahtjevi u 6 tačaka, a to su:

- a. Učestvovanje crkava i vjerskih zajednica u razvoju Evrope;
- b. Očuvanje postojećeg državno-crkveno-pravnog sistema na Ustavnom nivou u zemljama članicama;
- c. Sprečavanje potiskivanja: nijedan državni sistem u odnosu države i crkve ne potiskuje drugi;
- d. Postavljanje odgovarajućih vjerskopravnih struktura u društvenom sistemu;
- e. Onemogućavanje svake diskriminacije religije i vjerskih zajednica naspram društvenih „snaga“ na društvenom nivou;
- f. Očuvanje kompetencija država-članica u državnom pravu.²⁰

Ovi zahtjevi crkava i vjerskih organizacija nisu u cjelosti prihvaćeni. Nađen je kompromis, a imajući u vidu historijski, politički, tradicionalni i kulturni milje u kojem je nastao Amsterdamski ugovor, nije teško pretpostaviti da je uloga crkve u Evropi od velike važnosti pa je i spominjanje vjerskih zajednica u primarnom pravu EU i u tekstu Ugovora, bilo i rezultat ove kampanje, ali i u duhu naprijed nabrojanih društvenih faktora. Status koji su dobile crkve i vjerske zajednice u Amsterdamskom ugovoru po prvi put je definisao ulogu

¹⁷ Vertrag von Lissabon, Ibid. Str. 18.

¹⁸ Vidi: Tony Judt, Die Geschichte Europas seit dem Zweiten Weltkrieg. (Historija Evrope od Drugog svjetskog rata), 2006. Bonn. Str. 27-261.

¹⁹ Drugi Vatikanski koncil je održan 1962-1964.

²⁰ Vidi: Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland, Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz (Hrsg.), Memorandum zur Rechtsleitung der Kirchen und Religionsgemeinschaften im Vertragswerk der Europäischen Union, Hannover, Bonn, 1995.

crkava i vjerskih zajednica u primarnom pravu. Član 11. ovog ugovora glasi: „§ 1. *Evropska unija uvažava status crkvama i vjerskim udruženjima ili zajednicama koje uživaju pravni status u državama članicama i ne uslovljava ga.* § 2. *Evropska unija uvažava i status neutralnih svjetonazorskih zajednica u istom smislu.*“²¹

Ovaj pomalo šturo definisani odnos između organa EU i vjerskih zajednica nagovijestio je pojačani interes vjerskih zajednica da otvorenije, reprezentativnije i snažnije sudjeluju u izgradnji EU, te otvorio prostor za intenzivniju institucionalnu saradnju. To će 2009. godine, Lisabonskim ugovorom, rezultirati dodatnim paragrafom u primarnom pravu. Od 1998. pa do 2009. brojne vjerske organizacije, uglavnom crkvene (151. „nacionalna crkva“, udružene u krovne organizacije kao što su: ESPACES,²² CCEE,²³ KEK,²⁴ COMECE,²⁵ ÖRK,²⁶ EECCS²⁷) sa brojnim predstavništvima u Briselu i Strazburu, nastojale su da svojim uredima omogućе učesće pri izradi i dopuni Lisabonskog ugovora. Rezultat toga je Član 17. § 3., uključujući neznatno jezički izmijenjana i dva spomenuta paragrafa iz Člana 11. Amsterdamskog ugovora. EU se sa dvadeset sedam svojih država članica²⁸ obavezala na institucionalni dijalog sa vjerskim zajednicama. Taj dijalog treba da se odvija u institucijama EU kao reprezentativnim organima sa posebnim nadležnostima. U ovom slučaju ta

²¹ Vertrag von Amsterdam zur Änderung des Vertrags über die Europäische Union, der Vertrag zur Gründung der Europäischen Gemeinschaften sowie einiger damit zusammenhängender Rechtsakte, Luxemburg: Amt für amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften, 1997, S. 102. „Die Europäische Union achtet den Status, den Kirchen und religiöse Vereinigungen oder Gemeinschaften in den Mitgliedstaaten nach deren Rechtsvorschriften genießen, und beeinträchtigt ihn nicht. Die Europäische Union achtet den Status von weltanschaulichen Gemeinschaften in gleicher Weise.“

²² ESPACES - je Organizacija rimsko-katoličkog Reda i ima svoje predstavništvo u Briselu.

²³ CCEE - je pan-evropska organizacija rimsko-katoličkih kardinala.

²⁴ KEK - je pan-evropska organizacija ne-rimsko-katoličke crkve.

²⁵ COMECE - je Krovna organizacija rimsko-katoličke kardinalske konferencije.

²⁶ ÖRK - je svjetska organizacija ne-rimsko-katoličke crkve.

²⁷ EECCS - je Evropska ekumenska komisija za crkvu i društvo.

²⁸ Republika Hrvatska je 01.07.2013. postala dvadeset osmi član Evropske unije.

obaveza će prvenstveno pripasti Evropskoj komisiji, ali i drugim institucijama EU. Član 17. § 3. glasi: „Unija se zalaže za jedan otvoreni, transparentni i redovni dijalog sa crkvama i zajednicama priznajući njihov identitet i poseban društveni doprinos.“²⁹

Nije beznačajno što su vjerske zajednice dobile svoj status unutar primarnog prava, zapravo to je veoma bitna činjenica koja ima dalekosežne implikacije na formiranje evropskog društva i institucionalne saradnje sa vjerskim institucijama. Ako primarno pravo predstavlja *sui generis* evropskog društva onda je uloga *intencije* koja proizilazi iz pravnih formulacija predodredila budućnost EU. Kako ta budućnost treba da izgleda uz koncept „dozirane uloge“ vjerskih zajednica može se samo metodološki pretpostaviti, ali je logičkom analizom i slijedom procesa nastanka EU, veoma lahko zaključiti da će uloga vjerskih zajednica biti sve izraženija. Ne možemo reći da će ona uređivati politiku proširenja EU, ali već definisani ciljevi Unije, koje smo spomenuli, sigurno će biti jasnije redefinisani i specificirani. Znajući da je izrada ugovora, koji čine primarno pravo EU, rezultat ekonomskih, društvenih i političkih odnosa u nacionalnom i sekundarnom pravu EU, onda je prisutnost pitanja reinterpretacije uloge vjere kroz 'supsidijarni princip'³⁰ evropskog društva sve izraženija. Ne mislim ovdje na sve izraženiju pojavu religioznosti u evropskom društvu, jer objektivno i statistički posmatrano ona je sve slabija, već se misli na društveni diskurs o religioznosti koji postaje sve snažniji i politički sve agresivniji. To je i direktna posljedica Člana 17. § 3. Lisabonskog ugovora koji se obavezuje i podrazumijeva institucionalni dijalog. Na ovaj način dolazi do redefinicije pravnih, političkih i društvenih tokova u evropskom društvu. Ali, stiče se i utisak o intenzivnijoj prisutnosti vjere u javnom životu. Vjerske zajednice, prvenstveno crkvene, baštine jedan institucionalni rad pa je za očekivati da i manje vjerske zajednice (muslimanske, je-

²⁹ Vertrag von Lissabon. Art. 17 Abs. 1- 3 AEUV, ibid. S. 72. „Die Union pflegt mit diesen Kirchen und Gemeinschaften in Anerkennung ihrer Identität und ihres besonderen Beitrags einen offenen, transparenten und regelmäßigen Dialog.“

³⁰ Supsidijarni princip u evropskom pravu znači preraspodjela ili podjela društvenih nadležnosti između države i vjerskih organizacija. Ovaj princip posebno dolazi do izražaja u nacionalnom pravu gdje su crkve i vjerske zajednice formalno pravno odvojene od države.

vrejske, budističke, taoističke i dr.) pronadu organizacionu formulu za svoj angažman i dijalog sa institucijama EU. Na osnovu Lisabonskog ugovora vidimo da EU afirmiše samo institucionalnu saradnju sa vjerskim zajednicama u okviru „institucionalne religioznosti.“ U dosadašnjem javnom eksponiranju i zastupanju manjinskih vjerskih zajednica na nivou EU, osim spomenutih crkvenih institucija, nije bilo institucionalnog zastupanja niti je taj organizacioni oblik prisutan.

Pravni i etički postulati

Projekat EU je zamišljen kao „supranacionalni Savez“ koji treba da štiti interese država članica EU na principima: individualne i kolektivne slobode, parlamentarne demokratije, solidarnosti, ljudskih prava i pravne sigurnosti.³¹ Da bi se opravdalo nastajanje ovog Saveza/Unije često se poseže za idejom da je to, ustvari, bio jedini način da se osigura trajni mir u Evropi. Razumljivo je da je Evropa poslije Drugog svjetskog rata očajno trebala proces pomirenja pa je stoga razumijevanje projekta ujedinjene Evrope kroz prizmu mira sasvim opravdano.³² No, ukoliko detaljnije proučimo prve ugovore vidjet ćemo da su oni i u službi geostrateških, političkih, kulturnih i ekonomskih interesa.³³ U pedesetogodišnjem procesu nastajanja EU i zaključno sa Lisabonskim ugovorom Član 1-2. definiše vrijednosti za koje se zalaže: poštivanje

ljudskih prava, slobode, demokratije, jednakosti, pravnu utemeljenost i očuvanja ljudskih prava uključujući prava ličnosti, kojima pripadaju i manjine. Sve ove vrijednosti su zajedničke svim državama koje se zalažu za: pluralizam, antidiskriminaciju, toleranciju, pravdu, solidarnost i jednakost između žena i muškaraca.

Evropska unija je prošla kroz jedan vid postepenog ali sistematski planiranog ujedinjenja na pravnim osnovama koje je opet sama definisala. Samo čitanje ugovora iz kojih proizilazi primarno pravo EU podrazumijeva poznavanje jednog šireg spektra društvenih tema o ustavnom pravu u zemljama-članicama.³⁴ Svu kompleksnost primarnog prava unutar nacionalnog prava moguće je tek razumjeti ukoliko nacionalno pravo usporedimo sa zajedničkim imeniocem ekonomskog, političkog i kulturnog prava u ugovorima EU. Stoga, projekat Evropske unije se redovno stavlja na „pravnu provjeru“ kako bi se time eliminisali nedostaci u zacrtanim ciljevima, ali i afirmisao proces pravne integracije u zemljama Evropske unije. Sa aspekta primarnog prava i ciljeva EU ovaj proces još nije završen. Sa svakim novim članstvom u EU, evropsko pravo je suočeno i sa novim pravnim izazovima jer nove članice unose i dio vlastitog pravnog sistema. Zato je dinamika redefinisanja evropskog prava, i u tom kontekstu odnosa prema vjerskim zajednicama, u stalnom porastu.

³¹ Vidi: Jürgen Habermas, *Zur Verfassung Europas. Ein Essay*, 2011 Berlin.

³² Vidi: Tony Judt, *Ibid.* Str. 276-277.

³³ Vidi: Jürgen Habermas, *Ibid.* Str. 59.

³⁴ Vidi: Jürgen Habermas, *Ibid.* Str. 72.

Summary الموجز

PRIMARY LAW IN EUROPEAN UNION AND ROLE
OF RELIGIOUS COMMUNITIES

القانون الأساسي في الاتحاد الأوروبي ودور الطوائف الدينية

Muhamed BAŠČELIĆ

محمد باشتشيليتش

European Union law as a relatively young “legal formulation” in legal discourse represents a complex legal system created in the process of European unification and it plays a very important role in the overall process of European integration and globalization. Over the past 50 years, the European Union law which consists of primary, secondary and national laws has gone through a thorough conceptual and substantial expansion. Primary law is the most important source of the European legal system. Primary law consists of EU accession treaties. Together with secondary law and national laws, primary law represents sui generis of the European society. The role of religion and faith in the European Union law is very notable because European Union law is based on historical, cultural, political, religious and other contents of European society. The very fact that religion has its place in the primary law in process of European integration led to a more open and more present discourse on religion in all segments of European society.

يعتبر القانون الأوروبي "صيغة قانونية" فنية نسبيا في الخطاب الحقوقي، تتحدث عن نظام قانوني داخل عملية التوحيد الأوروبي، ويحتل القانون المذكور مكانة مهمة في مجمل عمليات الاندماج الأوروبية والعملة. إن قانون الاتحاد الأوروبي بما يشتمل عليه من قانون أساسي وقانون ثانوي وقانون وطني، عايش توسعا حقيقيا في المفاهيم والمضامين. والقانون الأساسي في الاتحاد الأوروبي هو أهم مصادر النظام القانوني الأوروبي، ويتكون القانون الأوروبي الأساسي من عقود الانضمام إلى الاتحاد الأوروبي. ويمثل القانون الأساسي سويا مع القانون الثانوي والقانون الوطني في أوروبا أمرا فريدا يتميز به المجتمع الأوروبي. وتلعب الأديان في القانون الأوروبي دورا بارزا، لأن القانون الأوروبي يقوم على مضامين المجتمع الأوروبي التاريخية والثقافية والسياسية والدينية وغيرها. ولقد أدى حصول الدين على مكانته في القانون الأساسي ضمن عملية التوحيد الأوروبي، إلى إنتاج خطاب عن الدين أكثر انفتاحا وملاءمة للحاضر، في كافة جوانب المجتمع الأوروبي.

EVROPO- CENTRIZAM I VLADAJUĆI STEREOTIPI I PREDRASUDE O BOŠNJAČKOJ NACIJI

Dženan KALJANAC

Sažetak

O Bošnjacima postoji stereotip duboko ukorijenjen u nerazumijevanju, a često i preziru, islamske kulture koja se interpretira kao barbarska, bez obzira što unutar sebe sadrži visoke humanističke standarde, koji su povijesno potvrđeni, možda, najeksplicitnije, upravo, u Bosni i Hercegovini. Pored toga, oblikovanju stereotipa dodatno su doprinijeli postojeći ideološki stereotipi o muslimanskom fundamentalizmu i terorizmu, kao da fundamentalizma i terorizma nema i u okviru drugih duhovno-idejnih i političkih sadržajnosti. Oni se od strane velikodržavne srpske i hrvatske nacionalne ideologije žele proglasiti strancima, Azijatima, turskom krivnjom, greškom povijesti, itd. Bošnjaci se u zapadnim medijima prikazuju kao predstraža "islamskog okeana" koji jedva čeka da proguta Evropu. U zapadnoj javnosti prisutni su stereotipi prema Balkanu kao cjelini, kao i prema muslimanima, potencijalnoj "prijetnji" i "opasnosti" Zapadu, gdje se producira stereotip o Bosni, tipa da je "Bosna leglo islamskog terorizma", "baza i rasadnik fundamentalističke pošasti" itd.

Brojni su stereotipi o Bošnjacima u Zapadno-Evropskoj javnosti. Jedina nejasnoća vezana je za doseg njihove rasprostranjenosti. Ovi stereotipi se zasnivaju na stereotipima o Orijentu, islamu, Balkanu, Bosni i Hercegovini kao civilizacijski nerazvijenom području, o bosanskim muslimanima koji su nužni provodnici turskih i arapskih interesa na ovom geopolitičkom prostoru, a prema potonjima, također, postoje duboko ukorijenjeni stereotipi, o istočnjačkim tradicijama koje se prikazuju kao barbarske. Osim ovih razloga oblikovanju negativnih stereotipa dodatno su doprinijeli postojeći srpski i hrvatski ideološki stereotipi o Bošnjacima i Bosni i Hercegovini.

Evrocentrizam¹ je, zasigurno, najmoćniji kulturni autocentrizam suvremenog svijeta, posebno nakon Prvog svjetskog rata pa do danas. U svom agresivnom planetarizmu, kulturnom totalitarizmu i civilizacijskoj samoapsolutizaciji, pod izgovorom globaliziranja kulture i realiziranja svjetske kulture, koja uvijek polazi iz vlastitog i jedinog središta, eurocentrizam je kadar poricati čak i svoju vlastitu, višestoljetnu znanstvenu i kulturnu povijest preferirajući svoj moderni, jednokulturni milje nauštrb svoje dojučerašnje multikulturne povijesti u čijim temeljima, kao njene bitne odrednice, "pulsiraju duhovni geni grčko-rimskog i judeo-kršćanskog duhovnog kvasca".²

Pod pojmom evrocentrizam podrazumijevamo «hegemoniju evropske kulture i civilizacije u interkontinentalnim razmjerama u odnosu na druge kulture i civilizacije. Evropska kultura i civilizacija, osobito ona zapadnoevropska, povijesno i suvremeno utemeljena na kršćanskom principu, spram islamske orijentalne kulture, ima hegemonistički odnos, te se ispoljava kao sfinga u kreiranju sudbine čovjeka, povijesnosti i suvremenosti čitavih naroda».³

¹ S obzirom da u rječnicima ne susrećemo pojam evrocentrizam, mi ćemo objasniti njemu blizak pojam etnocentrizam. **Etnocentrizam** podrazumijeva „skup određenih stereotipa u kojima kod pojedinca dolazi do izražaja osjećaj pripadnosti njegovoj etničkoj grupi. Ta grupa može biti horda, rod i pleme, narod i nacija. Često je etnocentrizam uzrok prezirnog stava prema pripadnicima drugih etničkih grupa, podstičući nacionalni fetišizam i šovinizam“ (M. Bosanac, O. Mandić i S. Petković, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977., str. 169).

«**Etnocentrizam**-pojmovna kategorija kojom se u sociologiji, kulturnoj antropologiji i socijalnoj psihologiji označava evaluativno-delatna tendencija kod članova neke zajednice da u svakom pogledu povuku jasnu granicu između svoje grupe ili društvene "unutrašnjosti" odnosno sveta "pravilnih" vrednosti, i ostalih grupa ili društvene "spoljašnjosti" odnosno sveta "ne-vrednosti"; jedan od rasprostranjenih oblika društvene udaljenosti zasnovan na osećanju pripadnosti etničkoj skupini (rodu, plemenu, narodu, naciji) ili drugoj skupini koja se doživljava kao osnova društvene integriranosti i ličnog identiteta (npr. regionalnog, kulturno-jezičkog, religijskog), u kom slučaju se koriste i drugi izrazi, npr. sociocentrizam, grupocentrizam, lokalizam. Najčešće se pod etnocentrizmom podrazumeva sindrom polarizovanih stavova, vrednosti, shvatanja, od kojih jedni veličaju superiornost sopstvene etničke, nacionalne ili ekvivalentne skupine, a drugi omalovažavaju, prikazuju inferiornim i devijantnim samo neke ili sve ostale etničke i nacionalne grupe.» (*Sociološki leksikon*, navedeno djelo, str. 171).

² Internet-<http://www.ibn-sina.net/znakoviVremena/?ID=5&tekstID=46> (*Umjesto uvoda*)

³ F. Saltaga, *Islam u iskrivljenom ogledalu-Evrocentrizam*

Evrocentrizam je, naime, uvjerenje da je Evropa u svemu (kulturi, ekonomiji, vojsci, politici, umjetnosti, religiji i drugim oblastima) centar svijeta. Tako je evrocentrizam, na neki način, položio temelje, u smislu neukrotivog despotskog marširanja na sve drugo i drugačije, sve ono što mu temeljno ne slič i što nije kadar ili ne želi razumjeti, sve dok na njega ne navuče znanstvenu, kulturnu, evropski prepoznatljivu duhovnu odoru. Stoga, danas ne čudi što filozofski, znanstveni, kulturni, politički, nacionalni, vojnostrateški i ekonomski evrocentrizam u svijesti pripadnika drugih religija, kultura i kulturnih tradicija i civilizacijskih krugova sve više liči na crnu rupu u kojoj nestaju drugi i drugačiji identiteti.⁴ Tako je evrocentrizam često uzrok prezirnog stava prema pripadnicima drugih kultura, te se druge kulture omalovažavaju, prikazuju inferiornim i devijantnim.

Međutim, zapadna kultura, u potpunoj formi koju imamo danas, nije pala s neba. Ona se razvijala tokom povijesti uz pomoć drugih kultura i civilizacija iz cijelog svijeta, uključujući tako i islamsku kulturu.⁵ U evropskim udžbenicima iz povijesti teško možemo naći spominjanje muslimanskog doprinosa razvoju evropske kulture i civilizacije, kao ni podatke o višestoljetnom življenju muslimana u Španiji.⁶

Na Zapadu, čak i na fakultetima gdje se studira historija, nisu se mogla pročitati imena eminentnih islamskih učenjaka, kao što su Ibn Sina (Avicenna), Ibn Rushd (Averroes), Ibn Zubair, Ibn Haytham i al-Jabira, koji su ostavili neizbrisiv trag u nauci, a na taj način dali veliki doprinos razvoju evropske kulture i civilizacije. Mnogi zapadnoevropski učenjaci reći će da Ibn Rushd nije preveo i eksplicirao Aristotelova djela s grčkog na arapski, Aristotel bi ostao nepoznat zapadnoj javnosti. Radi se o prešućivanju jedne kulture i civilizacije koja je ostavila neizbrisiv trag u povijesti čovječanstva.

Islamska kultura se ignorira od strane Zapada, a njen doprinos minorizira s ciljem da bi

spram islama, SALFU, Sarajevo, 1998., str. 7

⁴ Internet-<http://www.ibn-sina.net/znakoviVremena/?ID=5&tekstID=46> (*Umjesto uvoda*)

⁵ Internet-<http://www.islamonline.net> (A. Masroor, *Wake up! Integration is not an option*)

⁶ E. Čampara, *Muslimani i Jevreji*, na primjeru Španije i Bosne, Svjetlost, Sarajevo, 1994.

hipertrofirali evropsku kulturu. Rezultat takvog ignorantskog odnosa spram islamske orijentalne kulture je produciranje evrocentrizma – gdje se drugom isključuje mogućnost da govori o sebi.

U tom smislu nešto slično će E. W. Said reći u svojoj knjizi *Orijentalizam*, gdje tvrdi da se orijentalizam javlja s ciljem da postane disciplina koja predstavlja institucionalizirano zapadnjačko znanje o Orijentu. «Orijentalizam tako na tri načina vrši utjecaj: na Orijent, na orijentalizam i na zapadnjačkog "potrošača" orijentalizma. Bilo bi pogrešno, osobno mislim (mišljenje E. W. Saida), potcjenjivati snagu trovrnog odnosa na takav način uspostavljenog. Jer Orijent ("tamo izvan", prema Istoku) je korigiran, čak kažnjen time što leži izvan granica evropskoga društva, izvan "našega" svijeta; Orijent je na taj način orijentaliziran, što je proces koji ne obilježava samo Orijent kao provinciju orijentaliste, već i prisiljava neupućena zapadnjačkog čitatelja da prihvati orijentalističke kodifikacije (poput d'Herbelotove alfabetizirane *Bibliothèque*) kao istinski Orijent.»⁷

Dakle, sve se gleda kroz prizmu vlastite kulture, a evropska kultura postaje mjera i standard vrednovanja drugoga. Naravno da takav kurs zapadnoevropske kulture prema muslimanima nije slučajan. Zapadnoevropska kultura nosi traume još iz Španije, iz vremena kada su muslimani vladali tim geopolitičkim teritorijem, tako da je evropskoj kulturi urođen strah i "mržnja" prema muslimanima i islamskoj kulturi. Generacije i generacije na Zapadu su rasle i odgajale se učeći i baštineći ovjekovječene predrasude prema orijentu, a posebno prema muslimanima. Reperkusije takvog stereotipnog odnosa spram muslimana oslikavaju se na primjeru izostanka blagovremene vojne intervencije međunarodnih snaga u Bosni i Hercegovini,⁸ ali i time da Turska još nije članica Evropske unije.

⁷ Edward W. Said, *Orijentalizam*, Svjetlost, Sarajevo, 1999., str. 88. i 89.

⁸ Profesor dr. I. Grbo ističe da su „agresori u plan realizacije velikosrpskog nacionalnog koncepta posebno planirali istrebljenje bošnjačko-muslimanske populacije. To je ono što je zapadno-kršćanski svijet sopstvenom rezistencijom želio dopustiti kako bi se reducirala islamska komponenta Evrope“; te da je Zapad „pronašao formulu kojom dopušta genocid u Bosni. Ona glasi: Neprihvatljiv je islamski fundamentalizam i islamska država u srcu Evrope. Agresori su time dobili dodatni impuls...“ (I. Grbo, *Bosna, Bošnjaci i islamski svijet*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1996., str. 9)

Pretpostaviti je da će s turskim i bosanskohercegovačkim priključenjem u evropske integracije iščeznuti mnogi stereotipi o evropskom odnosu prema muslimanima kako sada percipiraju i recipiraju sami muslimani. Uz to treba spomenuti jedno interesantno zapažanje profesora Esada Zgodića koji kaže da «zapadnoevropski strah od islama proizilazi i iz neprestanog slabljenja istinske identifikacije zapadnoevropskog građanstva s hrišćanskom religioznošću dok, istovremeno, tvrdi se, figuriraju u praksi muslimana koji žive na tlu Evrope – stabilne, čvrste i odane veze s islamom».⁹ Isto tako, evrocentrizam provlači tezu da su evropski narodi po svojoj naravi superiorniji, punoljetniji u duhovnom i političkom određenju od drugih naroda. Takve stavove zasnivaju na Aristotelovom glorificiranju grčke kulture koju Aristotel smatra i jedinom kulturom, a za ostale će reći da su barbarske.

Zasigurno će Aristotelova percepcija grčke kulture dovesti do novog određenja vrijednosti koja će iznova odrediti ponašanje evropskog čovjeka. To ponašanje karakterizira intolerantni odnos prema drugom, podstičući nacionalni fetišizam i šovinizam. Važno je istaći da se Aristotel smatra rodonačelnikom evrocentrizma.

„Nije problem u tome što su Herodot, Cezar i Tacit ne-evropsku kulturu definirali kao primitivnu kulturu, nego što je suvremena zapadnoevropska misao sve do kraja XIX stoljeća njihov etnocentrizam i evrocentrizam prihvatila kao povijesno-kulturnu činjenicu.»¹⁰ Prihvatanjem Herodotovog, Cezarovog i Tacitovog etnocentrizma i evrocentrizma kao povijesno-kulturne činjenice, producira se problem komunikacije i dijaloga s drugim ne-evropskim sadržajem što će, svakako, doprinijeti distribuciji stereotipnog interpretiranja i prezentiranja drugog.

Prihvatanje i slijeđenje obrasca evrocentrizma omogućava oblikovanje svijesti koja ne trpi različitost. Za pretpostaviti je, kada Evropska unija u svoju porodicu primi Tursku i Bosnu i Hercegovinu, moći će se uspostaviti dijalog s drugim, koji će omogućiti da se uklone evropske predrasude i stereotipi prema islamu i islamsko-orijentalnoj kulturi, a koji su rezultat neznanja.

⁹ E. Zgodić, *Politike fantazija*, navedeno djelo, str. 178.

¹⁰ F. Saltaga, *navedeno djelo*, str. 31.

Zimmerman je još eksplicitniji kada je riječ o zapadnoevropskim predrasudama i stereotipima prema muslimanima, u smislu da su Tuđman i Milošević očekivali potporu Evrope jer ona ne želi muslimansku državu. On svjedoči kako mu je „Tuđman rekao da će se povijest ponoviti i ‘Bosna šaptom pasti’. No, Miloševićeve su ambicije bile i šire: on je, nakon ratne podjele Bosne i Hercegovine, želio od Srbije napraviti glavnu balkansku silu“.¹¹ Prema tome, osporavanja bošnjačkog nacionalnog individualiteta dolaze kako iz srpske i hrvatske nacionalne ideologije tako i iz literarne produkcije zapadnjaka. Sada su, na ovom mjestu, ona u žiži interpretativnog interesovanja.

Postoje brojni stereotipi o Bošnjacima u zapadnoj javnosti. Jedina nejasnoća vezana je za doseg njihove rasprostranjenosti. Ovi stereotipi se zasnivaju na stereotipima o Orijentu, islamu i Balkanu, kao civilizacijski nerazvijenim područjima, na kojima se vode ratovi i događaju razne zavjere, atentati, ubistva; o bošnjačkim muslimanima koji su nužni provodnici turskih i arapskih interesa na ovom geopolitičkom prostoru (a prema potonjima također postoje duboko ukorijenjeni stereotipi); o istočnjačkim tradicijama koje se prikazuju kao barbarske. Osim ovih razloga, oblikovanju negativnih stereotipa dodatno su doprinijeli postojeći srpski i hrvatski ideološki stereotipi o Bošnjacima i Bosni i Hercegovini.

Akademski obrazovani i profilirani ljudi s evropskog Zapada rezolutno se upuštaju u „interpretacije povijesnog porijekla, historijskog bivstvovanja i nacionalnog (ne)individualiteta Bošnjaka“.¹²

Tu se, svakako, da prepoznati da sva identificirana interpretativna stanovišta ne samo da korespondiraju već i bukvalno reproduciraju „temeljne konstante ideologije srpskog i hrvatskog nacionalnog nacionalizma, odnosno njihovih politika totalne dehumanizacije Bošnjaka kao ljudi i nacije i djelatno-agresivnog poricanja Bosne i Hercegovine kao povijesnog, teritorijalnog, običajno-kulturnog, državno-pravnog i političkog individualiteta“.¹³

Ovdje se, naime, radi o tome da zapad-

¹¹ E. Zgodić, *Politike fantazija*, navedeno djelo, str. 178.

¹² E. Zgodić, *Politike poricanja*, DES, Sarajevo, 2005., str. 175.

¹³ E. Zgodić, *isto*, str. 96.

noevropski pejorativni sadržaj spram Azije, doživljava političku matamorfazu gdje se rekonstruira u pejorativan odnos prema islamu.¹⁴ Naravno da je negativnoj „slici orijentalne Bosne pridonio mnogo i popularni dobitnik Nobelove nagrade, pisac Ivo Andrić. Široka je publika na zapadu poznavala njegove opise orijentalnog divljaštva.“¹⁵ Upravo takve stereotipne „predstave Bošnjaka kao etnički Srbi ili etnički Hrvati decenijama su eksplicitne konstante ideologije i politike srpskog i hrvatskog nacionalizma“.¹⁶ No, naš predmet istraživanja u ovom poglavlju nije srpska i hrvatska percepcija Bošnjaka, već prvenstveno Zapadna percepcija Bošnjaka od strane zapadnoevropskih intelektualaca.

Srpski i hrvatski velikodržavni diskurs o Bošnjacima nije iznenađujući kada imamo na umu da je cilj takvog diskursa i odnosa prema Bošnjacima da se bošnjačka nacija dezorijentira i denacionalizira u smislu nacionaliziranja u srpskom ili hrvatskom pravcu. To je svakako njihova iskonska želja da Bošnjake nacionalno oblikuju u srpskom ili hrvatskom smjeru, da bi realizirali velikosrpski i velikohrvatski nacrt podjele Bosne i Hercegovine. To je sastavni dio srpskih i hrvatskih nacionalističkih ideologija. S druge strane, inkorporiranje, pa i publiciranje takvih ideja od strane izvjesnog broja zapadnoevropskih intelektualaca ne samo da konsternira već na neki način i razotkriva ciničnost tih zapadnoevropskih kvaziintelektualaca, koji ideološkom istinom potiskuju naučnu istinu. Dakle, u tom kontekstu, nije više bitna istina već šta politički interes smatra da je najprihvatljivije smatrati istinom. Dakako, to nema nikakve veze s naukom i naučnom istinom, ali ideologiju i ne zanima istina već prvenstveno politički interes.

Bosanski usud je da su Bošnjaci čitavo vrijeme kroz povijest uspijevali oduprijeti se tim ideologijama i na kraju sačuvati svoj bošnjački identitet i nacionalni individualitet.

Prirodno je postaviti nekoliko pitanja i na njih potražiti odgovore: *Šta je utjecalo na zapadnoevropske intelektualce da imaju stereotipan odnos prema Bošnjacima? Koliko su njihove percepcije u vezi bošnjačke nacije dizajnirane*

¹⁴ opširnije u F. Saltaga, *navedeno djelo*, str. 31. i 32.

¹⁵ E. Zgodić, *Politike fantazija*, navedeno djelo, str. 162.

¹⁶ E. Zgodić, *Politike poricanja*, DES, Sarajevo, 2005., str. 96.

percepcijama nacionalističkih ideologija bosansko-hercegovačkih susjeda, ili su njihovi stereotipi rezultat zapadnoevropske primjene formule jedna nacija jedna država? Je li, upravo, islamska komponenta bošnjačke nacije presudna da se dizajniraju stereotipne predstave o njima? Koliko svemu tome doprinose i sami Bošnjaci?

Narod koji afirmira neznanje, tj. daje prednost podobnim, a ne stručnim, doprinosi produciranju negativnog imidža o sebi. Samo izmjenom svoga odnosa prema intelektualcima u društvu, Bošnjaci će postepeno mijenjati i korigirati tu negativnu i iskrivljenu sliku o sebi u očima zapadnoevropskog intelektualca.

Bošnjaci, isto tako, moraju biti svjesni da pripadnost islamskoj vjeri zahtjeva u suvremenom dobu i veći napor u demistifikaciji bošnjačkog etničkog i ukupnog društveno-kulturnog identiteta. Nedostatak dovoljno značajnih znanstvenih elaboracija o nacionalnom identitetu bošnjačke nacije vješto koriste nositelji antibosanskih ideologija, pa uporno prijete i plaše Evropu fundamentalizmom i terorizmom. Takvom retorikom zaboravlja se najvažnija činjenica – da su upravo Bošnjaci, tj. bosanski muslimani najveće žrtve terorizma koji je produciran, upravo, ideologijom etnocentrizma. Na taj način velikosrpska i velikohrvatska propaganda dezavuirala povijesnu istinu o Bošnjacima multiplicirajući dehumaniziranu sliku karaktera Bošnjaka.¹⁷ Stoga nije ni čudo što zapadnoevropski intelektualci recipiraju takve predstave o Bošnjacima, jer te publikacije su preplavile medije. „Uloga medija kao sredstva za zaglupljivanje i ispiranje ljudskih mozgova ostvaruje se uporno i dosledno. Mediji su od početka bili promotori rata, netolerancije, proizvođači paranoje, uveliko odgovorni za bolesno stanje nacije.“¹⁸ Radilo se o sistemskoj indoktrinaciji javnog mnijenja i kozmeticiranju bošnjačke povijesti.

Bitno je napomenuti da je jedan od načina velikodržavnih nacionalista i (kvazi) naučnika da iskoriste opće (ne)raspoloženje Zapada prema muslimanima, što je u velikoj mjeri doprinijelo formiranju stavova i uvjerenja zapadnoevropskih intelektualaca u pogledu njihova razumijevanja Bosne i Hercegovine i bošnjačke nacije. Rješenje nije da

se Bošnjaci pomire s tim stereotipima o njima kao narodu i Bosni kao državi. Bošnjaci moraju razobličiti te stereotipe i predrasude naučnim činjenicama. U suprotnom, predrasude i stereotipe o Bosni i Bošnjacima će tendenciozno recipirati, pa i reproducirati zapadnoevropski (kvazi)intelektualni krugovi. Zapadnoevropski (kvazi)intelektualac će kroz obojeno staklo, koje je dobio na poklon od velikodržavnih ideologa, gledati na Bošnjake i povijest Bosne i Hercegovine.

Naš je cilj da pokušamo skinuti „obojena stakla“ (predrasude) kroz koja gledaju zapadnoevropski (kvazi)intelektualci i da im pokažemo put do prave istine koja neće biti posredovana i supsumirana produciranim ideološkim ciljevima. Taj poduhvat je težak i dugotrajan, ali unatoč svim tim teškoćama, razobličavanje predrasuda o Bošnjacima bosanskim intelektualcima mora biti prioritet. Predrasuda ne smije da preparira i deplasira istinu. Istina mora u konačnici da odnese prevagu i da demantira sve te predrasude, zatečene u kulturi, politici, ideologijama, masmedijskoj produkciji, koje se konstantno „serviraju“ kao aksiomi.

Kao paradigmu takvih recepcija spomenut ćemo prosrpskog pjesnika Petera Handkea,¹⁹ a uz njega i nekoliko drugih zapadnoevropskih mislilaca.

Tilman Zülch u svojoj knjizi *Pjesnikov strah od stvarnosti, 16 odgovara na P. Handkeovo Zimsko putovanje u Srbiju*²⁰ opisuje Petera Handkea. U toj knjizi Peter Handke je opisan i ocijenjen negativno zbog slijepog, tendencioznog i nenaučnog slijeđenja obrasca mišljenja koje je producirala srpska velikodržavna ideološka mašinerija. Riječ je o Handkeovom tendencioznom inkorporiranju stereotipa koje je fabricirala SANU, a koji su utemeljeni na predrasudama prema muslimanima, u smislu da Bošnjake treba eksterminirati s ovog geopolitičkog teritorija. Napisi i izjave srpskih orijentalista bili su tijesno

¹⁹ Peter Handke rođen je 6. 12. 1942. godine Grifen/Koruška Austrija, austrijski pisac. Odrastao je u Istočnom Berlinu i Grifnu. Živio je u Gracu, Diseldorfu i Berlinu, kasnije u Parizu, Kronenbergu, SAD. Trenutno živi u Francuskoj (Chaville). Handke je odavno vezan prijateljstvom sa Srbijom. Godine 1996. napisao je kontraverzni esej "Pravda za Srbiju" u kojem brani srpsku genocidnu politiku u Bosni i Hercegovini.

²⁰ Priredio Tilman Zülch, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1998.

¹⁷ I. Andrić, Njegoš, V. Drašković, srpski orijentalisti i dr.

¹⁸ *Srbi o Srbima*, CID, Sarajevo, 2001., str. 159.

vezani s političkim kontekstom i srpskim političkim ciljevima.

Napadajući islam i muslimane, srpski velikodržavni ideolozi nastojali su da osiguraju znanstvenu potporu za pomaljavajuću nacionalističku ideologiju. Srpski, pa i evropski (kvazi)intelektualci, poput P. Handkea, bili su „često zamoljavani od Beograda i od vlasti bosanskih Srba, te od vlade kontroliranih medija da obavještavaju i javnosti opravdavaju oficijelnu državnu politiku prema muslimanima, jeste -uz to- jasan pokazatelj da je srpsko rukovodstvo uvidjelo korisnost takve podrške eksperata i očekivanje da će takva saradnja biti rado dočekana“.²¹

Dovoljno je to potkrijepiti sljedećim citatima koje Peter Handke navodi u svom djelu:

„Samovoljna uspostava države od strane jednog naroda – ako već bosanski Muslimani koji potječu od Srba i govore srpskohrvatski trebaju biti narod – na području na kojem dva druga naroda imaju pravo i to isto pravo... Tako kako bi muslimani Bosne, koji govore srpskohrvatski i koji vode porijeklo od Srba, mogli da budu narod! ...“²²

Svakako da se ovdje radi o jednoj iskrivljenoj percepciji, koja pervertira istinu prema ideološkim interesima lobija koji Handkea finansira. Peter Handke ima jedan cilj, a to je da zbuni zapadno javno mnijenje.

Ne radi se o naučniku koji svoja istraživanja temelji na činjenicama. Štaviše, Petera Handkea i ne zanima činjenično stanje, on samo slijedi stereotipe koji su producirani iz Srbije, a koji imaju za cilj da dovedu u pitanje legitimitet države Bosne i Hercegovine i njenog konstitutivnog autohtonog elementa Bošnjaka. Pa tako Peter Handke i producira proizvoljne stavove da Bošnjaci nisu narod.

„Zapadnjački duh je izgarao od nestrpljenja da neposredno vidi Istok, ali skrivenim očima Zapada. Uživali su da sami sebi otkriju istinu... zahvaljujući jednoj planski iskonstruiranoj činjenici, tj. tome što su profilirali unaprijed dati pogled, pogled stranca, i to obično muslimana.

²¹ Internet- <http://www.bosnjaci.net/aktuelnosti.php?id=123&polje=historija> (N. Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad muslimanima Balkana*)

²² Navedeno prema E. Zgodić, *Politike poricanja*, DES, Sarajevo, 2005., str. 98.

Taj pogled, koji je za mene pogled drugog čovjeka, zna o meni više nego ja sam.“²³ I Handke je opterećen predrasudama o Bošnjacima, pa stoga stereotipno interpretira da Bošnjaci nisu narod.

Nije tačno da Bošnjaci govore srpsko-hrvatski jezik, kako tvrdi Peter Handke. Ovdje se radi o čistoj podvali, ili pak, o neznanju, jer neznanja idu od predrasuda i od naše nespremnosti da predrasude prevaziđemo. Dakako da se „različitim nazivima označavao jedan jezik, štokavske dijalekatske osnovice“.²⁴ Bošnjaci su svoj maternji jezik od pamtivijeka nazivali bosanskim. Godine 1631. Muhamed Hevajja Uskufija „u predgovoru svoga tursko-bosanskog rječnika Makbu-l-i-arif/Potur Šahidija govori za sebe da je Bošnjak /Bosnewi/ a svoj jezik stalno naziva bosanskim koji smatra posebnim i izuzetnim među drugim jezicima“.²⁵ Matija Divković svoj jezik naziva bosanski. No, Matija Divković nije usamljen primjer među franjevcima koji su svoj jezik nazivali bosanskim. Prema Muhsinu Rizviću, pored Matije Divkovića, tu su svakako i Stjepan Matijević (1630), Stjepan Margitić (1701), Ambrož Matić (1827), Luka Dropuljić, Ivan Frano Jukić, Martin Nedić i Anton Knežević.²⁶ Mula Mustafa Bašeskija, „kroničar XVIII stoljeća, smatra da je bosanski jezik, kako ga on naziva, bogatiji riječima od turskog i arapskog jezika“.²⁷ Prema profesoru M. Maglajliću, „današnja problematiziranja naziva bosanski za maternji jezik Bošnjaka, te istraživanja na tvrdnji da se naziv za jezik mora izvesti iz naziva za narod, a ne iz imena domovine – neutemeljena su i izvanlingvistička, zapravo: nacionalistička su i politikantska“.²⁸ Neosporna je činjenica, kada je u pitanju odnos bosanskog jezika spram hrvatskog i srpskog, da se radi o jezičkim standardima koji imaju zajedničku osnovu, ali istovremeno i mnoge posebnosti u svakom od nacionalnih vidova.²⁹ Naziv bosan-

²³ F. Saltaga, *navedeno djelo*, str. 46

²⁴ Dž. Jahić, *Bosanski jezik u 100 pitanja i u 100 odgovora*, Ljiljan, Sarajevo, 1999., str. 33

²⁵ M. Rizvić, *Bosna i Bošnjaci jezik i pismo*, Preporod, Sarajevo, 1999., str. 22-23

²⁶ Opširnije u M. Rizvić, *isto*, str. 24.

²⁷ *isto*, str. 24.

²⁸ Internet-http://www.sanoptikum.org.yu/bosanski_jezik/m_maglajlic_bosnjaci_bosna.htm (M. Maglajlić, *Bošnjaci i Bosna*)

²⁹ „Godine 1890. Zemaljska vlada izdala je *Gramatiku bo-*

ski jezik bio je prirodan i za Bošnjake Sandžaka, što potvrđuje Salih Gašević u svome *Mevludu*, koji je objavljen u Skoplju 1878. godine.³⁰ Još 1883. godine jezik u Bosni i Hercegovini je "službeno imenovan bosanskim imenom, uz ravnopravnost latinice i ćirilice".³¹

U *Općoj enciklopediji* iz 1979. godine pod natuknicom "Muslimani" piše:

„U pisanoj tradiciji Muslimani su svoj jezik nazivali bosanskim a to je u austro-ugarskom razdoblju bio i službeni naziv za jezik kojim je govorilo stanovništvo u Bosni i Hercegovini do 04.10.1907. godine, kada su vlasti izdali naredbu po kojoj se taj jezik ima službeno nazivati srpskohrvatskim. Uzimajući u izbor da je naziv bosanski jezik ukorijenjen u materinski jezik Muslimana, zemaljska vlada je novom naredbom od 29.11.1907. godine propisala da se u okviru autonomnih institucija može i dalje jezik službeno nazivati bosanskim u svim dokumentima kao što su školske svjedodžbe i sl.“³²

Znači, ne radi se o jednom jeziku koji ima tri različita naziva, već naprotiv, o historijski, lingvistički i društveno tri zasebno formirana jezika naroda koji se njime služi. „Naziv jezika prije svega je političko i nacionalno pitanje, a sam jezik je lingvističko, odnosno naučno pitanje. Društvene snage u konkretnim političkim uvjetima služe se nazivom jezika da bi ostvarile političke ciljeve.“³³

Bosanski Srbi, bosanski Hrvati i Bošnjaci, "iznikli" su iz jedinstvenog srednjovjekovnog etničkog žilišta Dobrih Bošnjana. Ista je situacija i s jezikom Bošnjaka, bosanskih Srba i bosanskih Hrvata. Jezička osnova bosanskih naroda/nacija je, također, zajednička.

sanskog jezika za srednje škole, a 18. juna 1896. godine evropski čuveni filolog i profesor Bečkog univerziteta Vatroslav Jagić je na sjednici Carevinskog vijeća održao govor u kome je dao podršku uvođenju naziva bosanski jezik, koji se već u XVII i XVIII vijeku upotrebljavao, ističući da je to isti jezik koji Srbi nazivaju srpski, a Hrvati hrvatski.“ (navedeno prema M. Rizvić, *navedeno djelo*, str. 49-50).

³⁰ „U 'Predgovoru' svoga *Mevluda* on piše: 'Kad se nađoh u Kolašin kajmekam, (Znadem da sam puno nakis u kalem), Moliše me kolašinski prviši: Nami Mevlud daj bosanski napiši!'“ (A. Nametak, *Gaševićev bosanski mevlud*, Kalendar "Narodna uzdanica", 1936., str. 66-83).

³¹ M. Ruzvić, *isto*, str. 49.

³² *Opća enciklopedija*, Zagreb, 1979., str. 630.

³³ Dž. Jahić, *navedeno djelo*, str. 33.

S pravom ističemo da bosanski jezik postoji u narodu i u literaturi bar koliko hrvatski i srpski jezik. „(Ne)priznavanje bosanskog jezika bilo je u korelaciji s političkim (ne)imenovanjem bosanske nacije, posebno bosanskih Muslimana (Bošnjaka).“³⁴ Bitno je, također, spomenuti da čak „naziv bosančica govori i o historijskoj naslijeđenosti samog naziva bosanski jezik. Jer taj prvi naziv upućuje na grafiju, koja se kao takva upotrebljavala jedino u Bosni, sa svojim posebnostima u znakovnoj (slovnoj) prestilizaciji.“³⁵

Nasuprot brojnim dobro smišljenim podvalama i stereotipnim tvrdnjama da je „naziv 'bošnjaštvo' i 'bosančica' uvela i legitimirala Austrija, zaboravlja se da pojam 'bošnjaštvo' svoje korijene vuče sa embrionalnim oblicima bosanske državnosti, a 'bosančica' iz XVI do XIX stoljeća pokazuje da je u pogledu naziva ovog pisma bosanski etnos došao do izražaja. Kada je riječ o 'bošnjaštvu' i 'bosančici', dakle, riječ je o autohtonim izrazima bosanskog etnikuma.“³⁶ Bosančica se, naime, etablirala još u srednjovjekovnoj državi Bosni „od početka bosansko-humske epigrafike XI-XII stoljeća, preko srednjovjekovnih ustavnih biblijskih i apokrifnih kodeksa namijenjenih potrebama bosanskih 'krstjana', preko bosanske diplomatike, administrativno-pravnih spisa, koji su u doba Tvrtka I (1377) pisani kancelarijskim br-zopisom, sve do XV stoljeća.“³⁷

Kod negiranja bosanskog jezika nije riječ samo o neznanju, već se, naprotiv, ovdje radi i o kršenju i osporavanju osnovnih, elementarnih nacionalnih prava, a to je da svaki narod ima pravo da svoj jezik naziva onako kako hoće, ili kako ga naziva; to pravo ne može mu niko osporiti.³⁸

S druge strane, Peter Handke to pravo Bošnjacima osporava, preko negiranja naziva

³⁴ A. Isaković, *Antologija zla*, Ljiljan, Sarajevo, 1994., str. 254

³⁵ Dž. Jahić, *navedeno djelo*, str. 26 Kada je riječ o bosančici važno je istaći da je bosančica „autentično i posebno pismo u Bosni. Davani su joj različiti nazivi kako je kome odgovaralo: bosančica, bosanska ćirilica, bosanica, bukvića, hrvatska ćirilica, hrvatsko pismo, bosansko-hrvatska ćirilica, srpsko pismo i tako redom.“ M. Arnaut, *Bosanski jezik i njegova grafija*, navedeno prema A. Đozić, *navedeno djelo*, str. 311

³⁶ F. Saltaga, *Muslimanska nacija u Jugoslaviji*, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1991., str. 87

³⁷ M. Ruzvić, *navedeno djelo*, str. 49.

³⁸ Dž. Jahić, *navedeno djelo*, str. 34.

bosanskog jezika do negiranja bošnjačke nacije (onoga što Bošnjaci jesu). No, to su već poznate, trivijalne tvrdnje velikodržavne ideologije srpskog nacionalizma. Ipak, čudno je i frapantno da ih stranac-pjesnik prezentira kao aksiome (apsolutnu istinu).

Percepcija Bošnjaka kao Srba ili Hrvata nije usamljen primjer kod P. Handkea, već se, naprotiv, može naći i kod drugih stranaca.

Dovoljno se samo posjetiti Thornvalda Stoltenberga koji je bio specijalni izaslanik generalnog sekretara Ujedinjenih naroda i predsjedavajući Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji i njegove izjave da rat u bivšoj Jugoslaviji nije bio etnički rat zato što su Bošnjaci u Bosni i Hercegovini „...u najvećoj mjeri Srbi ili Hrvati koji su prešli na islam tokom petstogodišnje otomanske vladavine“.³⁹

Bošnjaci i dalje moraju da dokazuju nešto što je već dokazano, što je naučno potvrđeno, ali što im se iz ideoloških i političkih razloga godinama negira i osporava. I dalje su „zapadne motivacije, ideje i vjerovanja rezultanta pogrešne informacije, predrasuda, iracionalnih poriva, nagona, strasti, preduvjerenja, gdje komadići istine plivaju na površini i pružaju dojam, premda kriv, da je cjelokupna mješavina stvarna i istinita“.⁴⁰

Najčešći stereotipi koje nalazimo i identifikiramo kod zapadnoevropskih mislilaca, a koji se odnose na bošnjačku naciju, su:

- Bošnjaci su porijeklom Srbi i Hrvati⁴¹
- Tito je kreirao i oktroirao bošnjačku naciju

Tezu o Bošnjacima kao etničkim Srbima formulira i promovira i Samuel Hantington tvrdeći da su bosanski muslimani nastali tako što su Srbi prelazili na islam pa je „...tako nastala razlika između bosanskih muslimana i pravoslavnih Srba“.⁴²

³⁹ Internet- <http://users.cybercity.dk> (U časopisu *Julands-Posten*, 30.06.1997.)

⁴⁰ F. Saltaga, *navedeno djelo*, str. 235

⁴¹ Esad Zgodić u svojoj knjizi *Politike poricanja* to eksplicira da: „Doduše, iz ove teze nije eksplicitno, retorički, deduciran stav: ono što su porijeklom to su i u aktualitetu, dakle, islamizirani ali etnički Srbi i islamizirani ali etnički Hrvati što, razumljivo, nema svoje historijsko utemeljenje.“ (Str. 103).

⁴² S. Hantington, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000., str. 292.

Ovdje se, isto tako, radi o tendencioznom i već etabliranom stereotipu kojeg su producirale zagrebačka i beogradska ideološka škola s primarnim ciljem da se Bošnjacima ospori nacionalni individualitet, a što bi u konačnici dovelo u pitanje pravnu egzistenciju države Bosne i Hercegovine. Naravno da su jasne i odviše transparentne namjere tih autora, a to su da fizički uklone ili u najmanju ruku marginaliziraju bošnjački nacionalni sadržaj u Bosni.

Međutim, ne smijemo apsolutizirati i hipertrofirati te modele mišljenja, koji svakako nisu prevelantni na Zapadu, jer u tom kontekstu svaka generalizacija ili uopćavanje producira nove stereotipe. Bitno je spomenuti da se tu radi o ekscesnim slučajevima, koji su rezultat srpskih i hrvatskih finansijskih lobija koji „serviraju zgotovljene istine“ koje su apsolutne i kao takve ne smiju se kritički razmatrati. Bošnjački usud je dokazivati već dokazano, a to je da su oni moderna i autohtona evropska nacija, sa karakteristikama koje karakteriziraju i sve druge evropske nacije. Oni, također, moraju dokazivati da ih većina Evropljana vidi u iskrivljenom stereotipnom ogledalu.

Bošnjačkoj naciji je oduzimano pravo na sebe samu, na historijsku utemeljenost; čupani su joj korijeni na razne načine, ne bi li se napokon pokazalo da je „propao eksperiment“ da se od jedne „vjerske grupe“ napravi narod.

Zapadnoevropski intelektualci moraju postaviti sebi za cilj da se konačno oslobode naslijeđenih ili inkorporiranih predrasuda i stereotipa o Bošnjacima i državi Bosni i Hercegovini. Logično je, isto tako, da se „podize oluja kada se naučne istine suprotstave do tada snažnim predrasadama, kojima su pokrovitelji primitivizam i neznanje“.⁴³

Ne smije se zaboraviti da je osnovni cilj nauke da se suprotstavi stereotipima, jer upravo stereotipi degeneriraju i pervertiraju naučnu istinu. Zapadnoevropski intelektualci publikacijom svojih subjektivnih i nenaučnih stavova populariziraju takve stereotipne stavove. Tu zasigurno dolazi do izražaja i tehnika propagande koja ima velike domete i mogućnosti.

Jozef Gebels je rekao: „Ne bi bilo nemoguće – kada bi se samo dovoljno dugo ponavljalo,

⁴³ Dž. Jahić, *Bošnjački narod i njegov jezik*, Ljiljan, Sarajevo, 1999., str. 43.

uz odgovarajuće psihološko ubjeđivanje ljudi – dokazati da je kvadrat, u stvari, okrugao. Tu se radi o najobičnijim rečima, a reči je moguće oblikovati sve dok one ne sakriju pravo značenje neke zamisli⁴⁴.

Prema tome, odgovornost intelektualaca jeste da govore istinu i objelodane laži.

Nauka ne smije biti u službi politike ili ideologije, ona mora biti u funkciji razotkrivanja i rasvjetljavanja istine. Stoga treba demistificirati tu stereotipnu sliku i prezentaciju bošnjačke nacije i zapadnoj javnosti ponuditi pravu istinu. Naravno, da razotkrivanje istine nije jednostavno, ono je štaviše dosta zahtjevno, složeno i komplikovano pitanje. Dovoljno je spomenuti jednu anegdodu koja se pripisuje Dželaludinu Rumiju,⁴⁵ velikom perzijskom pjesniku iz trinaestog stoljeća. „Naslov joj je *Slon u tami*. U njoj se kaže kako je nekolicina ljudi, kojima su oči povezane, zamoljena da dodiruju slona i samo na osnovu dodira odgonetnu šta bi to moglo biti. Jedan dodirne uho i kaže:

Lepeza, drugi dodirne rep i kaže: O, pa to je konopac, sledeći dirne nogu i kaže: Stub i tako dalje. U tome ima nešto što se odnosi na spoljašni izgled i stvarnost, na obrazac privida i obmane.⁴⁶

Ovdje, dakako, postoji analogija između poveza očiju i predrasuda. U ovom kontekstu predrasude u velikoj mjeri oblikuju stvarnost, one nas udaljavaju od istine. Predrasuda je razlog da nam izmakne istina. Zapravo, naše približavanje istini nije ništa drugo do stvarno i suštinsko udaljavanje od nje same. Predrasuda je prepreka, smetnja da oko zapadnoevropskog intelektualca vidi istinu o Bosni i Hercegovini onakvom kakva ona stvarno jeste. Koliko god se trudio da istinu dosegne, da je uhvati, to mu ne

polazi za rukom, jer, zapravo, svojim subjektom ili predrasudom on daje tonalitet istini.

Najvjerovatnije su, uslijed kontinuiranog stereotipnog interpretiranja bošnjačke nacije, neki stereotipi o Bošnjacima postali društveno prihvaćeni od značajnog dijela javnosti. To će, zasigurno, producirati brojne poteškoće bošnjačkoj naciji i bosanskohercegovačkoj državi. Na znanosti je, (ne samo sociološkoj) da se svestrano preispita i vidi šta je u ovim stereotipima tačno, a šta nije, te da prema tome učinimo sve, posebno putem obrazovanja, da se nanese negativnosti vremenom ublaže i ako je moguće uklone, a da se, isto tako, ono što se nepravedno pripisuje Bosni i Hercegovini i Bošnjacima naučnim putem ospori u javnosti zapadnoevropskih zemalja.

LITERATURA

A. LEKSIKONI, RJEČNICI, ENCIKLOPEDIJE

- Bosanac M, Mandić O, Petković S., *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977.
- *Opća enciklopedija*, Zagreb, 1979.
- *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982.
- *Srbi o Srbima*, CID, Sarajevo, 2001.

B. KNJIGE

- Chomsky, Noam, *Propaganda i javno mnijenje*, Rubikon, Novi Sad, 2004.
- Čampara, E., *Muslimani i Jevreji*, na primjeru Španije i Bosne, Svjetlost, Sarajevo, 1994.
- Grbo, Ismet, *Bosna, Bošnjaci i islamski svijet*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1996.
- Hantington, Samuel P, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000.
- Isaković, *Antologija zla*, Ljiljan, Sarajevo, 1994.
- Jahić, Dževad, *Bosanski jezik u 100 pitanja i u 100 odgovora*, Ljiljan, Sarajevo, 1999.
- Jahić, Dževad, *Bošnjački narod i njegov jezik*, Ljiljan, Sarajevo, 1999.
- Nametak, Alija, *Gaševićev bosanski mevlud*, Kalendar "Narodna uzdanica", 1936.
- Rizvić, Muhsin, *Bosna i Bošnjaci jezik i pismo*, Preporod, Sarajevo, 1999.

⁴⁴ Citirano u Novim internacionalistima, br. 314 od jula 1999.; N. Čomski, *Propaganda i javno mnijenje*, Rubikon, Novi Sad, 2004., str. 168.

⁴⁵ Dželaludin Rumi rođen je 1207. godine. On je najveći pjesnik islamskog svijeta. Muslimanski svijet ga je počastio titulom Maulawi-i Ma'nawi (Doktor Značenja), dakle, religijskim učenjekom koji je sposoban za filozofiranje, onime koji može prodrijeti u značenje fizičkih i duhovnih fenomena i bez teškoća skinuti veo privida kako bi se zagledao u zbilju izvan njih. U dijalektici je ravan Sokratu i Platonu ali, kao da je uvijek svjestan činjenice da je logika jedna nadoknada za život.

⁴⁶ N. Čomski, *Propaganda i javno mnijenje*, Rubikon, Novi Sad, 2004., str. 34.

- Said, Edward W, *Orijentalizam*, Svjetlost, Sarajevo, 1999.
- Saltaga, Fuad, *Muslimanska nacija u Jugoslaviji*, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1991.
- Saltaga, Fuad, *Islam u iskrivljenom ogledalu*, SALFU, Sarajevo, 1998.
- Zgodić, Esad, *Politike fantazija*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005.
- Zgodić, Esad, *Politike poricanja*, DES, Sarajevo, 2005.

C. INTERNET LINKOVI

- Bošnjaci.net web magazin
(<http://www.bosnjaci.net>)
- IbnSina Naučnoistraživački institut Sarajevo
(<http://www.ibn-sina.net/znakoviVremena>)
- IslamOnline.net
(<http://www.islamonline.net>)
- Sanoptikum-Kultura, umjetnost, društvo Bošnjaka-Srbija i Crna Gora
(<http://www.sanoptikum.org.yu/>)

Summary

EUROCENTRISM AND PREVAILING STEREOTYPES AND PREJUDICE IN BOSNIAK NATION

Dženan KALJANAC

There is a stereotype about Bosniaks which is deeply rooted in lack of understanding, and often contempt, for the Islamic culture which is interpreted as barbaric, regardless of the fact that it contains high humanistic standards which historically have probably most explicitly been confirmed in Bosnia and Herzegovina. Existing ideological stereotypes about Muslim fundamentalism and terrorism additionally contributed to the shaping of stereotypes, as if fundamentalism and terrorism do not exist within other spiritual-ideological and political contexts. There are attempts by Serbian and Croatian nationalist to declare Bosniaks strangers, Asians, Turkish responsibility, mistake of history etc. In Western media, Bosnians are portrayed as an outpost of the "Islamic ocean" just waiting to swallow Europe. Stereotypes about Balkans in general and especially Muslims as a potential "threat" and "danger" for the West exist in Western general public. Bosnia is perceived as "a stronghold of Islamic terrorism", "base and incubator of fundamentalism" etc. There are numerous stereotypes about Bosniaks in Western-European public. The only unclear aspect is the reach of their distribution. These stereotypes are based on stereotypes about the Orient, Islam, Balkan, Bosnia and Herzegovina as undeveloped civilization, about Bosnian Muslims who are necessarily serving as conductors for Turkish and Arab interests in this geopolitical region. Turks and Arabs are also subject to stereotypes about Eastern traditions which are perceived as barbaric. Besides these reasons for shaping of negative stereotypes, existing Serbian and Croatian ideological stereotypes also contributed to the stereotypes about Bosniaks as well as Bosnia and Herzegovina.

الموجز

المركزية الأوروبية والصور النمطية والأحكام المسبقة السائدة عن الشعب البوسني

جنان كالياناس

توجد صورة نمطية عن البشناقة متجذرة تفيد سوء الفهم، وفي أحيان كثيرة الاحتقار، للثقافة الإسلامية، والتي توصف بالبربرية، رغم ما تتضمنه هذه الثقافة من معايير إنسانية عالية، وثابتة تاريخياً، والتي ربما تظهر في أوضح صورها في البوسنة والهرسك. ومما يزيد في صياغة هذه الصور النمطية، وجود صور نمطية أيديولوجية عن الأصولية الإسلامية والإرهاب، وكأن المضامين الدينية والأيدولوجية والسياسية الأخرى خالية من الأصولية والإرهاب. لذا نجد الأيدولوجيتين القوميتين التوسعتين الصربية والكرواتية تصف المسلمين بالغرباء، والأسويين وخطيئة الأتراك، وخطيئة التاريخ الخ. وتقدم وسائل الإعلام الغربية البشناقة على أنهم حُماة الخط الأول "للمحيط الإسلامي" الذي ينتظر الفرصة المواتية ليتلحظ أوروبا. ويوجد لدى الجمهور الغربي صور نمطية عن البلقان بمجمله، وعن المسلمين، باعتبارهم "الخطر الداهم" الذي يهدد الغرب، مما ينتج صورة نمطية عن البوسنة تصورها بأنها "مرتفع للإرهاب الإسلامي" و"قاعدة ومشتل لآفة الأصولية"، الخ.

كثيرة هي الصور النمطية عن البشناقة عند الجمهور الغربي الأوروبي، والغموض الوحيد الذي يحيط بها هو حجم انتشارها. وتستند هذه الصور النمطية إلى الصور النمطية عن الشرق والإسلام والبلقان والبوسنة والهرسك، باعتبارها منطقة متخلفة حضارياً، وعن المسلمين البوسنيين الذين ينقلون المصالح التركية والعربية إلى هذا المجال الجيوسياسي، كما توجد صور نمطية متجذرة بعمق عن التقاليد الشرقية التي توصف بأنها بربرية. وإضافة إلى هذه الأسباب، فإن الصور النمطية السلبية ظهرت أيضاً نتيجة لوجود الصور النمطية الأيدولوجية الكرواتية والصربية عن البشناقة وعن البوسنة والهرسك.

RASIZAM I MUSLIMANSKI DOUŠNICI U EVROPI I SAD-U

Samedin KADIĆ

Sažetak

Ovaj tekst sadrži opservacije Hamida Dabashija o rekodifikaciji rasizma u Sjevernoj Americi i Zapadnoj Evropi, rekodifikaciji koja je izvedena na temelju fundamentalne logičke pogreške u kojoj su određene kriminalne radnje grupe muslimana uzete kao definitivne, neosporne, apsolutne istine o islamu kao svjetskoj religiji. Posljedica je da su smeđi postali crni, a muslimani Jevreji. Amerika nikad nije ušla u svoju post-rasnu fazu, kako se činilo nakon izbora Baracka Husseina Obame za američkog predsjednika; rasizam je, uz sve kratkotrajne transformacije, američko-evropska konstanta. Ova rekodifikacija je omogućena opasnim, patološkim fenomenom „mjesnog doušnika“, ex-muslimana koji piše i djeluje protiv islama i muslimana u ime korumpiranih, zločinačkih, kvaziprosvjetiteljskih ciljeva. Nasuprot njima stoje nepotkupljivi intelektualci koji se opiru moći i zbog toga su osuđeni na egzil.

* (Iz knjige *Politička geografija Hamida Dabashija*, CNS, 2013)

Rekodifikacija rasizma

Studija Hamida Dabashija o modifikaciji rasizma na američkom tlu, *Smeđa koža, bijele maske* (2011), inspirirana kulturnom studijom Frantza Fanona iz 1952. godine *Crna koža, bijele maske*, započinje podsjećanjem na novembar 2008. godine, kada su svjetskom štampom dominirali slike, naslovi i izvještaji o besmislenom nasilju u Mumbaiju, gdje je grupa naoružanih avanturista napravila kaos na nekoliko javnih mjesta: željezničkoj stanici, popularnim kafeima, Jevrejskom centru za siromašne, bolnici i dva luksuzna hotela. Najmanje 173 ljudi je ubijeno. Indija je kao i obično optužila Pakistan, Pakistan je negirao bilo kakvo učešće. Vodeće američke i evropske medijske kuće su samo nekoliko sati nakon pucnjave imale dirljive detalje o životima i smrtima žrtava. Oni su bili ljudi, imali su porodice, družili se, čitali bajke svojoj djeci. Ovi dirljivi detalji su omogućavali identifikaciju sa žrtvama.¹

Teror u Mumbaiju je trajao gotovo tri dana. Američka invazija na Irak i Afganistan, izraelsko ubijanje Palestinaca, rezultirali su stotinama hiljada mrtvih i milionima izbjeglih. Afganistanci i Iračani su mučeni u zračnoj bazi Bagram, Abu Ghraibu i na Gvantanamu. Američki su marinci Abeer Qassim Hamzu, mladu Iračanku, silovali a potom ubili pred njenim roditeljima. Širom Iraka američke snage su vršile masakre nad civilima. Kur'an je bacan u toalet, kao poseban vid ponižavanja. U okupiranoj Palestini, generacije i generacije Palestinaca žrtve su izraelske vojne mašinerije, uključujući i djecu, poput Muhammada Jamala al-Durraha koji je ubijen snajperskim hicem. Sve ovo svijet posmatra mirno i u tišini, podsjeća Dabashi, „očito želeći platiti cijenu jevrejskom Shoi u palestinskoj Nakbi.“²

Dabashi operira vrlo banalnom, očiglednom, ali ne i samorazumljivom činjenicom da su posljednjih trideset godina svi značajni američki mediji usmjerili svoj „bijes“ protiv islama i muslimana. Ključno je pitanje: zašto? Pretpostavka kolektivne muslimanske krivice je ono što spaja sve američke masovne medije. Dabashi navodi primjer Thomasa Friedmana, kolumnistu *New York Times*-a, koji se čudi za-

što muslimani širom svijeta nisu izašli na ulice i protestovali protiv terora u Mumbaiju. Ako demonstriraju zbog karikatura Poslanika u danskim novinama, to je Friedmanova logika, zašto ne demonstriraju zbog ubistva stvarnih ljudi? Dabashi predlaže da samo malo promijenimo perspektivu: Georgh W. Bush, Dick Cheney i Donald Rumsfeld su odgovorni za smrti ogromnog broja ljudi, a oni su, za razliku od „grupe naoružanih avanturista“, izabrani na demokratskim izborima. Niko od muslimana nije legitimirao nikakve kriminalne grupe koje je, smatra Dabashi, kreirala američka vanjska politika, saudijski novac i pakistanska inteligencija. Koliko je Jevreja izašlo na demonstracije, pita Dabashi, zbog ubijanja i izolacije Palestinaca? Friedman je u jednoj jedinog kolumni kriminalizirao milijardu i pol ljudi. „Kako ovo može biti“, pita se Dabashi u nevjerici, „zajednička mudrost jedne nacije, jednog naroda, jedne zemlje – jedne imperije?“³

Pa ipak, jeste. U raspirivanju islamofobije (uz kakofoniju ratnih bubnjeva) učestovali su i ugledni akademski profesori poput Daniela Pipesa i Davida Horowitza, a redovni predavač na Harvardu, Alan Dershowitz je čak predlagao legalizaciju mučenja nad „osumnjicim teroristima“.⁴

Ova diskrepancija - bijes zbog kriminalnih djela kada su počinitelji muslimani, zadovoljstvo kada se groznije stvari čine muslimanima - temeljno je polazište Dabashija u ovoj studiji. Kako razumjeti ovu sistematsku dehumanizaciju Arapa i muslimana - kao bića sposobnih jedino za zločinačka djela uz zanemarivanje sličnih postupaka kada su oni žrtve? Dabashi se prisjeća jednog djela o Shakespeareu Harolda Blooma i užasnog pitanja koje ga je promoviralo: da li su uopće ljudi oni koji nisu čitali Shakespearea? Ako ih ubodete, da li krvare? Dabashi je isti osjećaj imao i sa Spielbergovim „Munichom“: kad god Izraelci kuju zavjeru da se osvete Palestincima zbog događaja u Münchenu iz 1972 – oni jedu i večeraju, dok palestinske mete ne možemo vidjeti ni kako sipaju sebi čašu vode. Zašto? Ako ih ubodete, da li vrište? Čemu humaniziranje izraelskih ubica i dehumaniziranje palestinskih žrtava, koje, uzgred, nisu imale ništa sa događajima iz Münchena? Gdje su korijeni ovog dugotraj-

¹ Hamid Dabashi, *Brown Skin, White Masks*, PlutoPress & Fernwood Publishing, London & New York, 2011., str. 2.

² Ibid.

³ Ibid., str. 4.

⁴ Ibid., str. 5.

nog obezljudiivanja, koja mu je funkcija? Na sva ova pitanja je moguće odgovoriti duplim standardima arogancije imperije. Ali odgovori se moraju pažljivo potražiti u neposrednoj historijskoj blizini gdje su politika beznađa i ekonomska dominacija kombinirani kako bi se stvorio moralni mandat da se dijeli i upravlja – gdje jedni više učestvuju kao ljudi od drugih.⁵ Polazeći, dakle, od teze kako je „rekodifikacija rasističkih relacija moći *modus operandi* svake promjene stanja dominiranja u kojem kapital neprestano pravi svoje nedostižne kulture“⁶, Hamid Dabashi svoj osnovni argument u knjizi *Smeđa koža, bijele maske* izlaže kroz tvrdnju kako su danas u Sjevernoj Americi i zapadnoj Evropi „smeđi postali novi crnci a muslimani novi Jevreji.“ Kapital je ideološki neutralan i može upravljati bilo kojom kulturom. „Ukoliko su crnci (afrički robovi) i Jevreji (evropski imigranti) bili proteklih godina noćna mora bijelim supremacistima, kapital može postaviti smeđe i muslimane kao savremene „Druge“ i nastaviti svoje poslove dijeljenja i upravljanja.“⁷

Čitati „Lolitu“ u Teheranu

Razmatrajući slučaj spisateljice Azar Nafisi⁸ i njenog romana *Čitati „Lolitu“ u Teheranu*⁹ (2003) („pripovijest o persijskom haremu u kojem žene iščekuju američke marinice da ih spase od vlastitih muškaraca“)¹⁰, Dabashi nominira „mjesne doušnike“ kao onu „konceptualnu kategoriju koja najbolje obuhvata poslove koje su Nafisi i njoj slični obavljali za američke imperijalne projekte pod vladavinom administracije Georga W. Busha“ te kao „moćnu komponentu

neokonzervativne ideologije“.¹¹ Ovu sintagmu Dabashi preuzima od Adama Shatza, „mjesni dopisnik“ („native informant“), ali ju je „u čast remek-djelu Johna Forda ‘The Informer’, preimenovao u „native informer“ – „mjesni doušnik“. Dok „dopisnik“, („informant“) označava intelektualce koji „prodaju“ znanje koje nemaju, doušnik („informer“) implicira moralnu degeneraciju specifičnu za izdajničke poslove.¹² Dabashi, uostalom, svoju studiju o „rekodifikaciji rasizma“ započinje iskazom Kanana Makiya, uglednog iračkog akademika koji živi u SAD-u, a koji je tvrdio kako će Iranci dočekati američke snage sa cvijećem i pjesmom. „Ovi doušnici su dosta djelotvorniji u stvaranju javnih iluzija koje su potrebne imperiji...“¹³

Ovako Dabashi opisuje tipičnog „domaćeg doušnika“: rođeni su i odrasli na mjestima kao što su Iran, Liban, Somalija i Pakistan, a potom se preselili u Evropu/Ameriku kako bi stekli visoko obrazovanje; potiču iz srednje situiranih porodica; sredstva koja posjeduju su ili naslijedili ili stekli putem braka ili dobili kao premije od američkih poslodavaca; rijetko se zadržavaju na jednom radnom mjestu i radije se drže na profesionalnim marginama društva kojem služe; ostaju strancima u zemljama za koje rade bez obzira na kvalitet usluga koje pružaju tim zemljama; identificiraju se sa bijelcima i iritiraju ih smeđi emigranti koji ih podsjećaju na njih same, „nepristojni zemljaci koji ih posmatraju blisko i povremeno imajući čak drskosti da im izađu na oči.“¹⁴ Iako su ovakvi autošovinistički tipovi već opisani u djelima kao što su *Čiča Tomina Koliba* Beechera Stowea i *Kućni crnac* Malcoma X-a, postoji fundamentalna razlika sa savremenom verzijom, koja je više smeđa nego crna. „Čiča Toma je evoluirao u Auntia Azara i Čiču Fuada, dobro obrazovane i dovoljno sofisticirane da prikriju svoju poslušnost prema bijelim poslodavcima i publici.“¹⁵ Krivotvoreći naučni autoritet oni govore svojim osvajačima ne ono što trebaju znati, već ono što žele čuti. Zauzvrat, američki i evropski liberali ih nazivaju „glasovima nezadovoljstva“.

⁵ Ibid., str. 6.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Nafisi je emigrirala iz rodnog Irana (nakon kratke akademske karijere) u Ameriku gdje je postala Lewisova štićenica, Ajamijeva koleginica te uposlenica kod Paula Wolfowitz (koji je opet bio uposlenik kod Donalda Rumsfelda). Objavila je svoje memoare nakon što je 9/11 traumatizirao američku javnost i dao neokonzervativnim liderima izgovore za njihove planove.

⁹ Ovako je dat kratki opis knjige od beogradskog izdavača: „Dok su islamske moralističke grupe izvršavale svojevoljne napade u Teheranu, fundamentalisti opsedali univerzitete a cenzura gušila umetničko izražavanje, u dnevnoj sobi Azar Nafisi devojke su rizikovale skidajući veo i prepuštale se svetu Džejn Ostin, F. Skota Ficdžeralda, Henrija Džejmsa i Vladimira Nabokova. Njihove priče se prepliću sa pričama koje čitaju.“

¹⁰ Ibid., str. 12.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid., str. 13.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid., str. 15.

¹⁵ Ibid., str. 16.

„Suočeni sa islamofobičnim uvjetima njihovih novih domova, naučili su umjetnost simultanog zahvaljivanja i negiranja svojih muslimanskih korijena. Govore engleski sa akcentom koji potvrđuje autoritet njihovim bijelim sagovornicima. Najnoviji incidenti urbanog terorizma su bili toliko dobri za njihove poslove da su morali unajmljivati PR firme da pregovaraju o naknadama i nastupima u medijima.“¹⁶

Ovo tržište, uspostavljeno na principima demoniziranja 1.5 milijardi ljudi, zahtijeva najbolje i najpametnije pojedince s pigmentom, kao što su: Seyyed Vali Reza Nasr¹⁷ i Ray Tekeyh koje je „kupila“ američka armija; Azar Nafisi i Fouad Ajami, ključne figure u vojnom establišmentu; Ayaan Hirsi Ali, neokonzervativni plaćeni mislilac; i u nekoliko slučajeva, „slobodni strijelci“ kao što su Salman Rushdi i Ibn Warraq – svi oni legitimiraju američko imperijalno dizajniranje islamskog svijeta. Svoje aktivnosti provode pod časnim imenom borbe za ljudska prava, ženska prava i muslimanska građanska prava. Problem je, primjećuje Dabashi, što oni konzistentno kleveću islam, u njegovim i kulturnim i religijskim aspektima. Dok je kontekst ovih klevetanja u SAD-u njihov imperijalizam, u Evropi je riječ o rasističkom ogorčenju i legaliziranju predrasuda protiv muslimanskih imigrantskih zajednica. Dabashi navodi doušnika Ayaana Hirsija Alija kojeg evropski rasistički centri rado citiraju.

„Domaći doušnici kao što su Hirsi Ali, Nafisi i Irhad Manji su paradirali prije svoje sjevernoameričke i zapadnoevropske audijencije kao „glasovi neslaganja“ protiv urođenog i dugotrajnog islamskog barbarizma. Patologija njihove prirode narasta sa svakom svirepošću protiv muslimana i dužni su da nastave pogoršavati američko-izraelski rat protiv muslimana.“¹⁸

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Seyyed Vali Reza Nasr, sin glasovitog filozofa Huseina Nasra, strateg i analitičar američke vojske, „mjesni doušnik“, zadužen za raspirivanje konflikta na sunijsko-šijjskoj matrici. Ova podjela među muslimanima — po Dabashiju sasvim irelevantna za njihove suštinske nevolje — je najstariji kolonijalni trik koji, na žalost, i danas funkcionira. Kroz naslov jedne od svojih knjiga, *Kako će sukobi unutar islama oblikovati budućnost*, Reza Nasr vješto zamjenjuje teze, naglašavajući sukobe unutar islama gdje američko-izraelski pakt ostaje izvan sukoba.

¹⁸ Ibid., str. 17.

Ko je njihova publika? Primarni cilj ove propagande su prije svega Amerikanci koje treba uvjeriti da su dobri, časni, prosvijećeni i superiorni ljudi, stvoreni da sačuvaju svijet od zla. Uvijek potcrtavaju uzvišenost zapadne kulture („Pogledajte stanje žena u Iranu: ne mogu čitati čak ni remek-djela kao što su ‘Lolita’“). Ono što svjedočimo jeste, zapaža Dabashi, potpuno novi način produkcije znanja o Orijentu - „forme znanja producirano pod prisilom“ jer u klasičnom evropskom imperijalizmu „cijeli jezik, kao i diskurs i ideologija, pripadali su samim imperijalistima kako bi održali svoju dominaciju kao prirodu i neizbježnu. Mjesni doušnici su probavili i internalizirali ovaj jezik i sada govore sa autoritetom domorodaca. Nema više potrebe za ‘znanjem eksperata’ kada možete čuti činjenice iz konjskih usta.“¹⁹ To su ljudi (Seyyed Vali Reza Nasr ili Abbas Milani) koji koriste „mutne vode rata“ kako bi unaprijedili svoje karijere napuštajući akademski život i pridružujući se vojsci ili drugim centrima. Ali, poentira Dabashi, Tocqueville je jednom rekao o Americi: demokratska javnost tretira svoje autore kao što kraljevi tretiraju svoje dvorjane: daju im novac i preziru ih.

Patologija doušnika

U spomenutoj zlokobnoj i nesretnoj inverziji (gdje su žrtve — nasilnici, terorizirani — teroristi) ključnu ulogu igraju „mjesni doušnici“. Odakle su se oni pojavili, koja je njihova genealogija, patologija, šta su im interesi? Da bi odgovorio na ova pitanja, Dabashi priziva kulturnu studiju *Crna koža, bijele maske*²⁰, pionirski

¹⁹ Ibid., str. 18.

²⁰ Prema ovoj „psihološki usmjerenoj knjizi“ je 1996. godine snimljen istoimeni film koji je režirao Isaac Julien, a prema scenariju Frantza Fanona i Marka Nasha. Neki autori pišu o „višestranom odnosu Fanona i kinematografije“ (Robert Stam, „Fanon, Alžir i film: politika identifikacije“, „Kolo“, br. 1., proljeće 2005) On ne samo da je „svojom filmskom prozom“ inspirirao brojne filmove (argentinski film „Sat visokih peći“ citira Fanonovu krilaticu: „Svaki je gledatelj kukavica ili izdajica“) i bio preteča niza potonjih intelektualnih pokreta, već je svojim naslijeđem potakao „žive rasprave o rodno uvjetovanoj politici vela“ a „njegove kritike kolonijalističkog imaginarija nude proleptičke primjere antiorijentalističke kritike a la Edward Said“. („Kada je Fanon tvrdio da kolonizator ‘ne može govoriti o koloniziranima a da se ne posluži bestijarijem’, on je skrenuo pozornost na ‘trop animalizacije’, diskurzivnu figuru kojom kolonizatorski imaginarij predočava kononiziranog kao zvijer.“) Ipak, Fanon nije bio nepogrešiv: „romantizirano je nasilje, idealizira seljaštvo, slabo je poznavao arapsku ili islamsku

rad Frantza Fanona iz 1952. godine, studiju o povezanosti rasizma i kolonijalizma, u kojoj se autor oslonio na teoriju psihoanalize kako bi shvatio traumatični osjećaj inferiornosti kod kolonijaliziranih naroda. Pišući studiju u Alžiru dok je bio francuska kolonija, Fanon je želio stvari gledati kroz objektiv dehumanizacije koju su kolonijalizirani narodi iskusili, a koja je počinjala samootuđenjem a potom gomilanjem bijesa, koji se, putem kolonijalnih mehanizama, naposljetku okretao protiv njih samih. Osjećaj manje vrijednosti je sistematski internaliziran kod ovih ljudi. Za Dabashija je od krucijalnog značaja Fanonova psihoanaliza rane patologije onoga što bi moglo izrasti u današnje domaće doušnike. Dok su „bijeke maske koje je Fanon prepoznao navučene na kolonijalnom tlu“, dotle su maske koje Dabashi identificira u svojoj studiji „otputovale u inostranstvo“.²¹ Te maske sada igraju ključnu ulogu u američkoj ideološkoj mašineriji, gdje su smeđi postali novi crnci, a muslimani novi Jevreji. „Bijelci su ostali isti, ali su izgubili svoju simboličku snagu imena, boje i značenje“²², precizira Dabashi, dodajući kako je esencijaliziranje ili fetišiziranje bilo koje boje pogrešno jer je „kapital promiskuitetan i ne veže se ni za jednu kulturu dominacije. Crnci-i-bijelci je bilo jučer, smeđi-i-bijeci danas, a sutra se već kodiranje po bojama može izmijeniti.“²³ Isto je i s religijom: iako su Jevreji kršćanima stoljećima služili kao „drugi“, danas su „drugi“ – muslimani, a Dabashi napominje kako je i sam papa Benedikt XVI iskopao srednjovjekovni iskaz da je Muhammed, a.s., lažni poslanik. „Svi poslanici su lažni poslanici u logici kapitala“, piše Dabashi, „sve dok se ne dokažu da su pri ruci Nike-u u prodaji obuće koju je napravila jeftina radna snaga širom svijeta.“²⁴

Slijedeći Fanonovu logiku argumentiranja kako bi otkrio patološke korijene savremenih mjesnih doušnika, Dabashi konstruirao njihov

kulturu, a nije imao ni osobit uvid u pitanja rodnosti i seksualnosti“ (Robert Stam, „Fanon, Alžir i film: politika identifikacije“).

²¹ Dabashi navodi primjer Mustafe Sa'eeda, lika iz romana *Sezona seobe na sjever* (1966) Tajiba Saliha, koji se ne vraća u Sudan kada ga okupira Velika Britanija već ostaje u Engleskoj, koristeći svoje poznavanje Afrike i arapskog jezika u potrazi za dobrim poslom, te govoreći Englezima ono što žele da čuju.

²² Ibid., str. 20.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., str. 21.

prototip imajući u vidu kontekst američke invazije na Afganistan i Irak i činjenicu da su u tim okolnostima određeni doušnici bili glasniji od drugih. Ali za razliku od Fanona (i Saida) koji ovaj fenomen razumijeva u kolonijalnom referentnom okviru, Dabashi ga smješta u središte imperija. Radovi doušnika, kao što su Rushdi, Ibn Warraq, Hirsi Ali ili Nafisi, napisani su na engleskom za zapadnu publiku. Također, Dabashi pravi razliku između domaćih doušnika i pukih saradnika; dok saradnici nude strateško znanje i činjenice, mjesni doušnici omogućuju „emotivne perspektive i ideološke poglede kojima se kriminalizira svaki način otpora tog dominaciji.“²⁵ Mjesne doušnike u svakom slučaju, sugerira Dabashi, treba posmatrati kao fenomen čiji smisao počiva u unutarnoj logici imperijalne dominacije u eri globalizacije.

Izbor Baracka Husseina Obame²⁶ je motivirao Dabashija, kako sam priznaje, da ponovo razmotri fenomen rasizma.

Kompradori i „kućni muslimani“

Portugalska riječ *comprador* koju koristi Dabashi datira iz 1840. godine i odnosi se na kineskog agenta, unajmljenog od evropskih biznismena, kako bi nadgledao lokalne uposlenike i štitio poslodavčeve interese. Kasnije se ovaj izraz proširio na bilo kojeg domaćeg slugu koji služi kolonijalnim komercijalnim interesima – neko „uposlen od Evropljana u Indiji i na Istoku“, prema *Oksfordskom rječniku*. Kwame Anthony Appiah je ove potkupljene intelektualce locirao u relativno male prozapadne grupe pisaca i mislilaca koji su bili posrednici u trgo-

²⁵ Ibid., str. 23.

²⁶ Kao najevidentniji primjer rekodificiranja rasizma, Dabashi navodi američke predsjedničke izbore na kojima se kao kandidat našao jedan „crnac“. Ali, u međuvremenu su „crnci“ transmutirali u „muslimane“ i osnovni argument konzervativnih republikanskih snaga protiv Obame se odnosio ne na njegovu boju kože, već na njegovo porijeklo, njegovog oca – muslimana. Iako mu je otac afrički musliman, u javnosti se govorilo kako je Arap. Obama se odlučio za kršćanstvo, religiju svoje majke i za rasu svog oca, koja je izgubila ono značenje koje je uglavnom imala tokom američke rasističke povijesti. „Obama je ušao u američku političku arenu kao crnac i kao kršćanin“ (str. 117). Najveći dio svoje kampanje, primjećuje Dabashi, Obama je bio zauzet negiranjem „optužbi“ da je musliman i promovirajući svoje kršćanstvo u navodno post-rasnom dobu kroz navodnu post-rasnu politiku. Pojedini političari i novinari su tvrdili kako Obama ne može biti kršćanin jer mu je otac musliman, a „prema islamu kada si rođen kao musliman uvijek si musliman a kazna za napuštanje vjere je smrt.“

vini kulturne robe između kolonijalnih centara i periferije. Dabashi smatra kako je Malcolm X dosta preciznije obuhvatio spomenute karaktere, nudeći figuru „kućnog crnca“, funkcionalnog ekvivalenta potkupljenom intelektualcu. Prema Malcolm X-u postoje dvije vrste robova: kućni crnci i vanjski crnci. Kućni crnci žive u gospodarevoj kući, oblače se pristojno i jedu dobru hranu. Dat će život za gospodara. Malcolm X, primjećuje Dabashi, pomjera figuru potkupljenog intelektualca sa periferije u normativno polje gospodara, dajući gospodaru (kroz dijalektički saobraćaj periferije i centra) tačne informacije o crncima koji žive napolju.

„Kućni crnac Malcolma X-a i Saidov izgnani intelektualac su dvije strane istog analitičkog novčića, jedan služi bijelom gospodaru a drugi protestuje protiv njega.“²⁷

Nije teško naslutiti rasnu transmutaciju: ono što je nekad bio „kućni crnac“ sada je „kućni musliman“. Ili muslimanka: modifikacija Azar Nafisi od legitimne kritičarke Islamske Republike u dio imperijalne ideologije Georga W. Busha za Dabashija je tipičan primjer potkupljene intelektualke i mjesne doušnice. U analizi Nafisinog romana Čitati *“Lolitu” u Teheranu*, Dabashi polazi od Barthesovog eseja *Fotografska poruka*, primjećujući „da termin ‘Lolita’, i kao socijalni znak i kao književni označitelj, priziva nedopušteni seks sa tinejdžerkama, opsesivno zadovoljenje starog čovjeka mlađom djevojkom.“ Osim toga, kontekst u kojem dvije pokrivene iranske tinejdžerke čitaju *Lolitu* „sugestivno podmeće i podmuklo oslobađa jednu orijentalnu fantaziju i vezuje je za najgrozomorniji slučaj pedofilije u modernoj književnoj imaginaciji.“²⁸ U pomenutom eseju Ronald Barthes kaže kako imitativna umjetnost poput fotografije sadrži dvije poruke: denotativnu, koja je analogna sama sebi, i konotativnu, koja sadrži opseg u kojem određeno društvo nešto podrazumijeva. U romanu Čitati *“Lolitu” u Teheranu* denotativna poruka je jasna: dvije pokrivene djevojke čitaju roman Vladimira Nabokova u Teheranu. Konotativna poruka je jednako očita: zamislite - nedopušteni seks sa tinejdžerkama u Islamskoj Republici! Pogledajte te dvije orijentalne Lolite! Rasistička implikacija ove sugestije je također notorna: možete li uopće zamisliti da neko čita *Lolitu* u Teheranu?

²⁷ Ibid., str. 42.

²⁸ Ibid., str. 74.

„Slika dvije djevojke sa misteriozno pokrivenog Orijenta je doza izravno iz medicinskog kabineta Bernarda Lewisa: erotska infantilizacija Orijenta. Jedan od najčešćih klišeja o orijentalnoj strasti su maloljetnici, postavljeni na bezbrojnim orijentalnim slikama — takva je i na naslovnici Saidovog ‘Orijentalizma’, prikazujući jednu sklonost seksualno zaokupljenog orijentaliste.“²⁹

Dabashi preporučuje studiju *Kolonijalni harem* (1995) Maleka Alloulaa, koji je „pokazao kako je patološka kolonijalna fantazma generirala u ono što je Barthes nazivao ‘nultim stepenom’ fotografske evidencije da bi predstavili i posjedovali kolonijalizirano tijelo.“³⁰ Naravno, orijentalisti (i njihova orijentalna regimenta mjesnih dušnika) su imali sve razloge da Orijent zadrže na infantilnoj razini.

Nastavljajući ovaj poduhvat, mjesni doušnici se ističu u svodenju i historijskog i savremenog višezvučja muslimana na esencijalnu koncepciju islama te sažimajući ga na nekoliko ključnih slikovitih znakova (Poslanik Muhammed, a.s. i Kur’an); zatim, denuncirajući i ismijavajući Muhammeda, a.s., i Kur’an žele osramotiti sve muslimane apelirajući na superiorni autoritet Zapada i Prosvjetiteljstva. Više od 10 miliona muslimana koji žive u SAD-u (3 % ukupne populacije) i više od 20 miliona muslimana koji žive u Evropi (5 % ukupne populacije) su prvotne mete, uz 1.5 milijardi muslimana na svijetu koji su sekundarne mete, uglavnom rasističkih i imperijalnih vanjskih politika Evrope i SAD-a.

„U svakom filmu, fikciji ili dokumentarcu o Muhammedu ili Kur’anu uvijek se mogu naći ovi mjesni doušnici, ex-muslimani, kako sebe ponosno nazivaju, kako ismijavaju Muhammeda i potcjenjuju Kur’an. Ono što oni prodaju svojoj bijeloj publici malo ima veze sa stvarnostima muslimanskih društava. Oni prave Neprijatelje od muslimana (reducirajući ih na nekoliko slika) koje kasnije dehumaniziraju i potčinjavaju, suočavajući ih sa superiornom civilizacijskom misijom — prije nego što na njih izbace tone bombi.“³¹

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid., str. 75.

³¹ Ibid., str. 86.

Ibn Warraq

Najreprezentativniji primjer mjesnog doušnika za Dabashija je neko/nešto (čovjek, robot, hologram, industrija) ko/što sebe naziva Ibn Warraqom. Rođen u muslimanskom društvu ali očito nesretan zbog toga, Ibn Warraq je dobar egzemplar samogađenja. Sebe opisuje kao pakistanskog muslimana koji je pronašao zapadno prosvjetiteljstvo i sada živi u Sjevernoj Americi ili zapadnoj Evropi. Autofobija - čemer osobe koja je subjekt i objekt svoje mržnje - postaje kontroverznija ukoliko osoba koja je posjeduje nastupa u odsustvu, kao neki pseudonim. To-božnji razlog za Ibn Warraqovu anonimnost je strah da - ukoliko otkrije svoj identitet - može biti ugrožen, što je za Dabashija čisti nonsens, jer su jedini ljudi koji su u opasnosti oni koji otvoreno kritiziraju zločinačku okrutnost američkog imperija i evropskog rasizma, dok se oni koji ih odobravaju nagrađuju, plaćaju i objavljuju.

U svom obračunu sa Ibn Warraqom (svojoj intifadi), Dabashi polazi od anonimnosti, njegove najvažnije osobine. Živi skrivajući se, jer su istine koje otkriva o islamu toliko opasne da bi ga muslimani voljeli zbog toga likvidirati. Nedavno se pojavila osoba koja je tvrdila da je Ibn Warraq, ali niko ne može pouzdano znati da je to baš on. Dabashi tretira Ibn Warraqa kao skupnog autora knjiga, članaka i intervjuja koji mu se pripisuju, ne isključujući ništa od njegove anonimnosti. Pa ipak, ta anonimnost implicira dvije stvari: ideju da su Ibn Warraqove ideje revolucionarne i opasne, te da su muslimani, kada čuju njegove ideje, spremni ga likvidirati, što sve u svemu sugerira da je u islamu i kod muslimana nešto ubilačko. Ibn Warraq previđa činjenicu da postoji ogroman broj muslimana koji su tokom historije hrabro, maštovito i kritički pisali protiv određenih loših stvari u svojim kulturama, na arapskom, perzijskom, urdu i turskom - i svi pod svojim imenima. Tokom svoje duge i burne historije muslimani su se dijelili na sekte i frakcije, prema svojim uvjerenjima. Poput Jevreja, kršćana i hindusa, muslimani su se suprotstavljali jedni drugima - pravnicima teolozima, teolozi filozofima, filozofi misticima, revolucionari vladarima, radikalni liberalima, a ovi konzervativcima. „Sva su društva organski entiteti koji se dalje dijele prema duhu vremena“, kaže Dabashi, nabrajajući sve ono što jedan „kućni musliman“ previđa, uči-

tavajući muslimanskoj historiji nepostojeću uniformnost, jednoličnost i neslobodu, dodajući kako je „mješavina autofobije i anonimnosti koja Ibn Warraqu daje apstraktni autoritet - glas sveznajućeg naratora - ipak samo slučaj samozavaravajuće megalomanije“.³²

Koristeći ignoranciju široke publike, Ibn Warraq producira knjigu za knjigom: o historiji islama, Muhammedovom, a.s., karakteru, historiji ranog islama, aferi Salman Rushdi, statusu žena u islamu, nepoštivanju ljudskih prava u islamskim društvima - plaveći tako tržište svojim knjigama koje, napokon, prodaju njega lično - kao sekularnog reformatora, koji će učiniti prvi korak u reformi islama iznutra, iako niko ne zna gdje to on prebiva „u“ i „izvan“ islama. Istina je, naravno, da je od Muhammedovog, a.s., vremena do današnjih dana svaki pojedinačni aspekt vjere (uključujući božansko porijeklo Kur'ana i svetost Muhammedove poruke) bio izazvan, propitan, prepisan, reinterpetiran, kontraintepretiran, odbačen i ponovo potvrđen od strane samih muslimana; nema apsolutno ništa u klišeiziranom pisanju Ibn Warraqa, zapaža Dabashi, što je strano muslimanskom uhu, osim možda njegovog samogađenja.

Dan nakon Saidove smrti (Dabashi se pita kako određeni novinari tako brzo dođu do njega kada je tako dobro skriven) 25. septembra 2003., *The Wall Street Journal* je objavio Ibn Warraqovo mišljenje o Saidu (kao vid hommage?!) pod naslovom „Čovjek koji je dao intelektualne argumente muslimanskom bijesu je umro.“ U ovome članku Ibn Warraq prognozira kako će Said biti zaboravljen u historiji, jer je dao „intelektualne argumente muslimanskom bijesu“, i „Orientalizam“, njegov najprodavaniji manifest, zato što je uvjerio arapski svijet da su oni žrtva, dodajući još:

„Najutjecajnija knjiga modernih vremena za Arape i muslimane, *Orientalizam*, okrivljuje zapadnu historiju i učenjake za sve bolesti muslimanskog svijeta: da nema imperijalista, rasista i cionista, arapski svijet bi ponovo bio veliki“.³³

Ibn Warraq čak optužuje Saida da je bio vodeći eksponent moćne filozofske grupe koja je stvarala islamski terorizam. Dabashi smatra

³² Ibid., str. 88.

³³ Ibid., str. 90.

da u razmatranju Ibn Warraqovog slučaja treba imati u vidu kontekst politike spektakla, uz banalnu istinu kako su medijski najatraktivniji i najspektakularniji geopolitički događaji krajem 20. stoljeća i u prvoj dekadi 21. stoljeća uključivali islam i muslimane. A mjesni doušnici su tim događajima gasili svoju žed za publicitetom.

„Ovi događaji koincidiraju sa pojavom koju je Guy Debord dijagnosticirao 1967. kao „društvo spektakla“, gdje se široko rasprostranjeni fetišizam udobnosti pomjerio u doba globaliziranih mas-medija i samootuđenja, metastazirajući u apsolutnu vidljivost svakodnevnog života. Mjesni doušnici demonstiraju činjenični demantij stvarnosti prelaženjem preko činjenica putem vizuelne fantazije sve do spektakularnog stepena, gdje Musliman-Koji-Osjeća-Gađenje-Prema-Samom-Sebi učestvuje u tome i potom mutira u sliku islama koja se duboko ukorijenila u globalni otuđeni um.“³⁴

Dabashi poredi Ibn Waraqa sa Travis Bickleom, psihotičnom figurom koju igra Robert de Niro u Scorsesovom filmu „Taxi Driver“ (1976) koji misli da će ubijajući popularnog senatora konačno postati javna osoba. Ubijajući Saida, zaključuje Dabashi, Ibn Warraq želi postati poznat - u psihotičnoj oscilaciji između autofobije i anonimnosti, samogađenja i megalomanije.

U svojoj prvoj knjizi *Zašto nisam musliman* (1995) Ibn Warraq priznaje kako ne poznaje arapski jezik, ali ga to nije spriječilo da napiše djela kao što su *Izvori Kur'ana* (1998), *Pitanje historijskog Muhammeda* (2000) i *Šta Kur'an stvarno kaže* (2002). Dabashi smatra kako je riječ o nevjerovatnoj razini vulgarnosti: kao da ne razumijete hebrejski, a želite mjerodavno pojašnjavati historijski karakter Musaa i Biblije.

„Ibn Warraq je prosto neznalica; uopće ne poznaje veoma složenu islamsku intelektualnu i doktrinarnu povijest.“³⁵

„Ibn Warraq smatra da je blasfemičan. On je suviše siromašna figura da bi bio blasfemičan. Blasfemija se tiče onoga što muslimani stoljećima razmatraju uz vjeru – ali ko će to objasniti Ibn Warrakovoj publici? Želite blasfemiju? Čitajte Omera Hajjama – i shvatit ćete značenje

³⁴ Ibid., str. 92.

³⁵ Ibid., str. 93.

plemenite vjere.“³⁶ Dabashi ne vidi nikakav problem u radikalnom govoru o vjeri, niti u kritikovanju vjerskog establišmenta, ističući kako postoji cijeli univerzum takvih kritika u islamskom društvu. Hiljade arapskih i muslimanskih intelektualaca različitih provenijencija na različite načine u različitim sredinama adresiraju svoja pitanja (poznavajući jezik svojih kultura i brinući se za one koji dijele njihovu sudbinu). Među muslimanima u Zapadnoj Evropi i Sjevernoj Americi nebrojeno je javnih intelektualaca koji problematiziraju stvari u posebnim horizontima – od Tariqa Ramadana i Tariqa Modooda do Abdolkarima Sorousha i kasnog Nasra Hamida Abu Zayda. Ono što objedinjuje sve njih je briga za ljude kojima se obraćaju, briga za njihovu sudbinu. Za razliku od njih, čini se da Ibn Warraq ne osjeća ništa osim odvratnosti prema muslimanima i njihovoj zajedničkoj sudbini.

„Ne postoji zajednica na zemlji bez osjećaja za nepovredivu svetost njihovog zajedničkog identiteta, historije i kulture, i koji su naslonjeni na minimum svetosti, od hebrejske Biblije do američkog ustava. To je ta svetost, sastavni dio ljudskog osjećaja za dostojanstvo, koju Ibn Warraq želi da ukrade muslimanima, pripremajući ih da postanu ono što je Giorgio Agamben nazvao homo sacerom – ‘golim životom’, pa kada ih se masovno masakrira, čak ni riječ *Palestinci* neće moći biti adekvatna da se izmjeri broj poklanih.“³⁷

Kada neko baci svetu knjigu jednog čovjeka u WC, od njega želi napraviti golo biće. Obezvređujući Kur'an u vremenima invazije na Irak i Afganistan, Ibn Warraq je direktno legitimirao bacanje Kur'ana u šolju od strane američkih vojnika. Pa ipak, ti američki monstrumi³⁸, koji su osim skrnavljenja i mučili ljude u Abu Ghraibu, čak su, zaključuje Dabashi, moralno superiorniji od njega.

³⁶ Ibid., str. 96.

³⁷ Ibid., str. 105.

³⁸ Dabashi izdvaja primjer Amina Saida al-Skeikha, iračkog pritvorenika u Abu Ghraibu kojeg je američki vojnik (koji ga je mučio) upitao da li vjeruje u nešto. „Vjerujem u Allaha“, odgovorio je Amin. „Ali ja vjerujem u mučenje“, odgovorio je vojnik, „i mučit ću te.“ Drugi američki vojnik je u međuvremenu udarao u Aminovu slomljenu nogu tjerajući ga da psuje islam. „Zato što me je udarao u slomljenu nogu, počeo sam da psujem“, kazuje Amin. Tada su mu naredili da zahvali Isusu što je uopće živ.

Summary الموجز

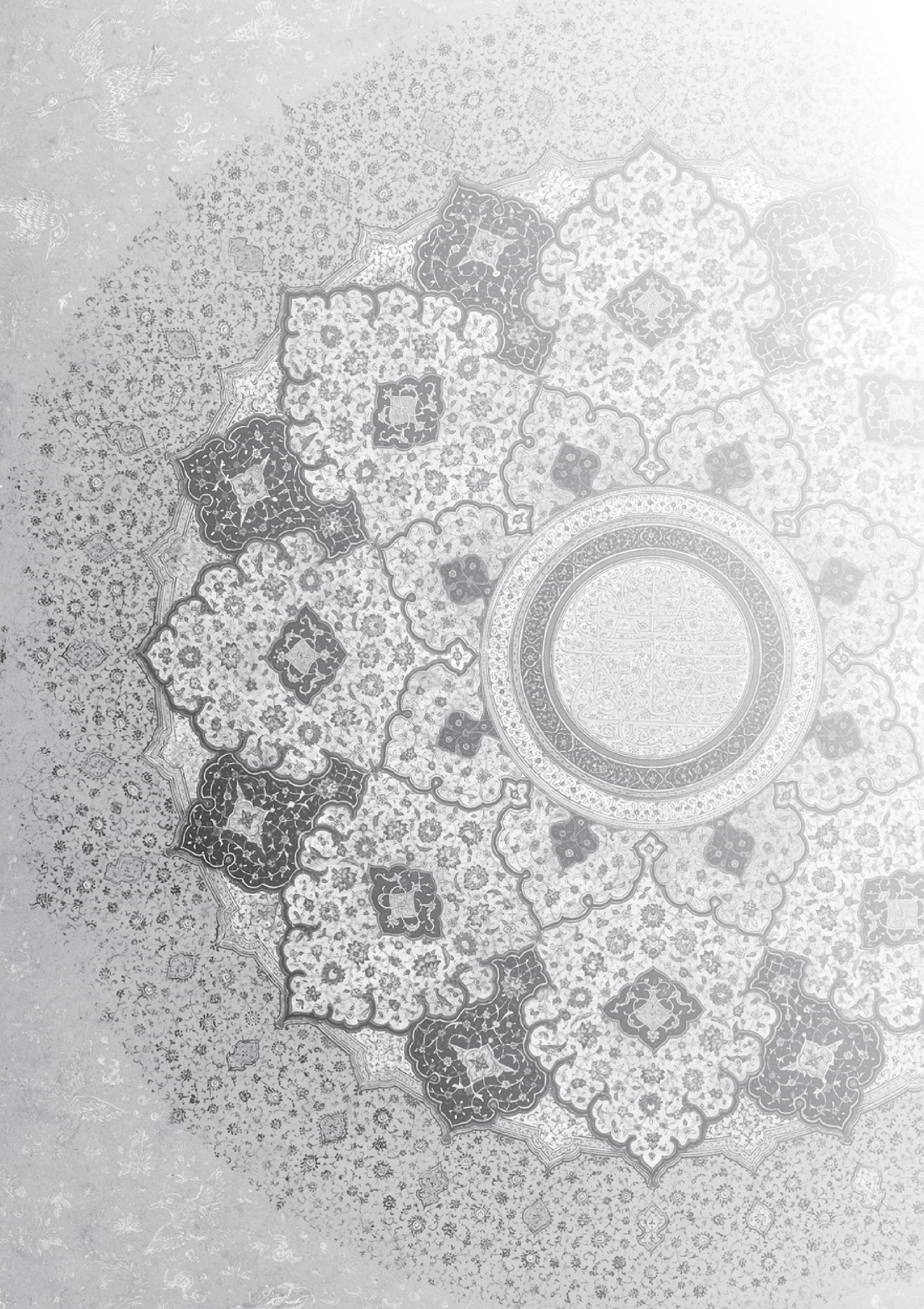
RACISM AND MUSLIM INFORMANTS
IN EUROPE AND USAالعنصرية والجواسيس المسلمون في أوروبا والولايات المتحدة
الأمريكية

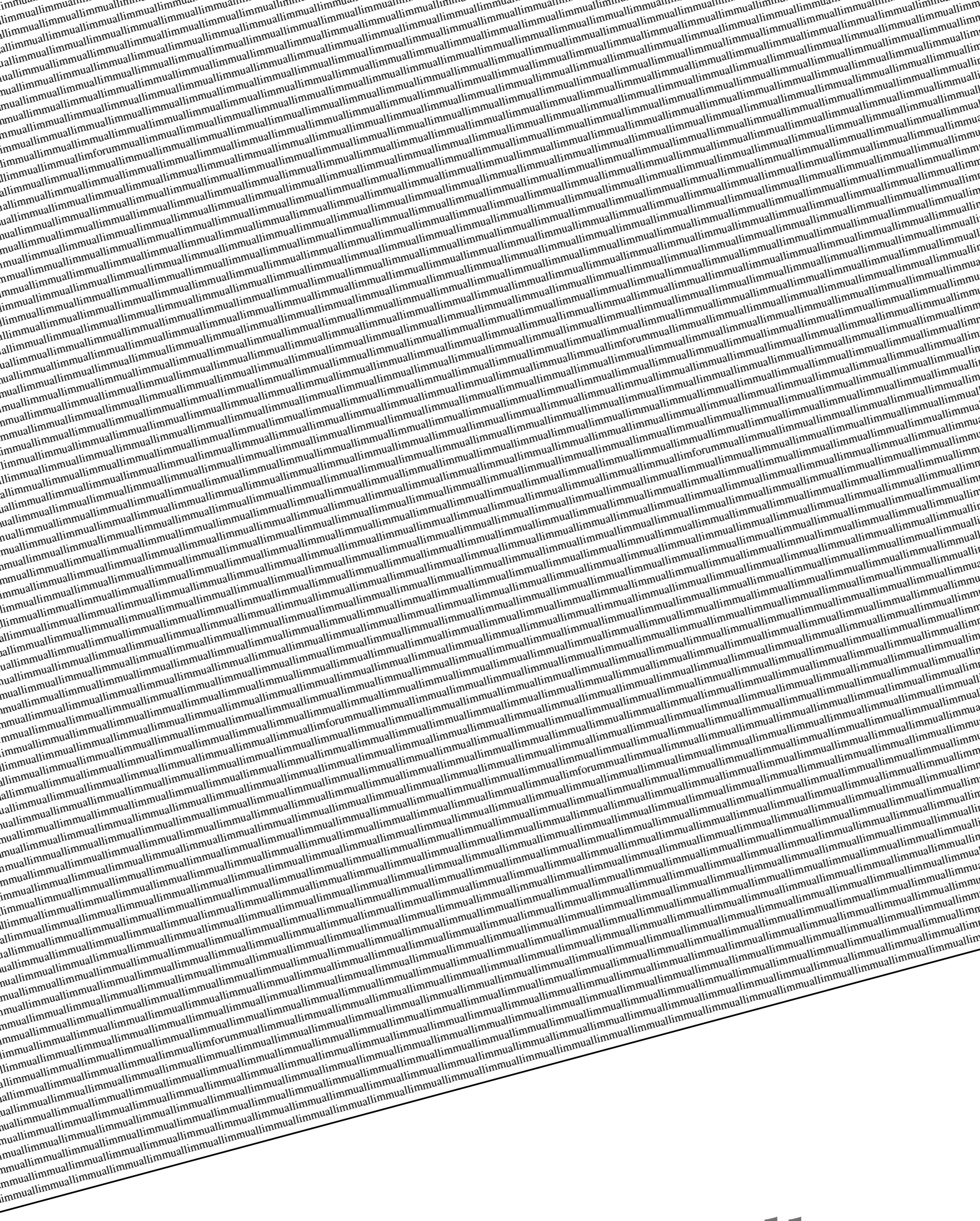
Samedin KADIĆ

سامدين قاضيتش

This paper contains the observations of Hamid Dabashi about recodification of racism in North America and Western Europe, recodification based on the fundamental mistake of logic by which certain criminal activities of a group of Muslims were taken for definitive, undeniable, absolute truths about Islam as a world religion. As a consequence, the brown ones became blacks, and Muslims became Jews. America never entered its post-racial phase, as it seemed to be the case after the election of Barack Hussein Obama for US President; despite all the short-term transformations, racism remains an American-European constant. This recodification was enabled by dangerous, pathological phenomenon of the "local informant", ex-Muslim who writes and acts against Islam and Muslims for the sake of corrupted, criminal, quasi- enlightenment goals. Against them stand incorruptible intellectuals who oppose power and who are therefore doomed to exile.

يتضمن هذا المقال نظرات حامد دباشي حول إعادة تصنيف العنصرية في أمريكا الشمالية وأوروبا الغربية، حيث أن إعادة التصنيف التي تمت على أساس الخطأ المنطقي الأساسي الذي أخذ أعمالاً إجرامية محددة ارتكبتها مجموعة من المسلمين واعتبرها حقيقة نهائية وجازمة ومطلقة عن دين عالمي هو الإسلام. وكانت النتيجة أن تحول الأسمر إلى أسود، والمسلم إلى يهودي. إن أمريكا لم تدخل أبداً في مرحلة ما بعد العنصرية، كما خيل للبعض بعد انتخاب باراك حسين أوباما رئيساً لأمريكا؛ وبالرغم من كل التحولات القصيرة الأجل، بقيت العنصرية أحد الثوابت الأمريكية والأوروبية. لقد نجحت إعادة التصنيف هذه بفضل ظاهرة مرضية خطيرة تمثلت في "الجاسوس المحلي" وهو شخص مسلم يكتب ويعمل ضد الإسلام والمسلمين، من أجل تحقيق أهداف فاسدة وإجرامية وتنويرية كاذبة. وفي مواجهة هؤلاء يقف المفكرون والمثقفون الشرفاء الذين قاوموا هيمنة السلطة، فكان مصيرهم التهجير.

muallim

ISLAMSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE IZMEĐU PEDAGOŠKOG OPTIMIZMA I PEDAGOŠKOG PESIMIZMA

Nesib HADŽIĆ

Sažetak

Sva djeca imaju pravo na kvalitetan odgojni proces kroz koji će oni svoju osobenost koju su donijeli na ovaj svijet razvijati do maksimuma. Stimulirajuća i pogodna sredina za odgoj, u islamu, bazira se na platformi Kur'ana i praksi Poslanika, a.s., koja se provodi iskrenom namjerom i prepoznatljivim angažmanom. U ovom radu autor nastoji predstaviti specifične sadržaje iz Kur'ana i Sunneta koji direktno ili na posredan način govore o pedagoškom optimizmu i pedagoškom pesimizmu kao krajnostima između kojih se kreće islamski odgoj i obrazovanje. Islamski odgoj i obrazovanje uvažava i faktor naslijeđa i okoline, ali i aktivnost odgajnika. Sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja ne postoji situacija u kojoj neko ima pravo da odustane od odgoja. Islamskom odgoju i obrazovanju nisu primjerene krajnosti pedagoškog optimizma, niti pedagoški pesimizam.

Temeljna odrednica islama je život. Čovjek se kroz odgoj i obrazovanje priprema za kvalitetan način života. Islam ljude poziva na nauku i učenje a one koji su nosioci znanja svrstava među odabrane. Zato nije ni čudno što su odgoj i obrazovanje čovjeka u islamu inkorporirani u temelje islamske misli. Donedavno, u zvaničnoj pedagoškoj literaturi, na našim prostorima i šire, rijetki su bili tekstovi koji govore o islamskom odgoju i obrazovanju. U posljednje vrijeme postoji određeni napredak u tom pravcu. Međutim, u toku istraživanja nisam pronašao radove u islamskoj literaturi koji se bave pedagoškim optimizmom i pedagoškim pesimizmom u islamskom odgoju i obrazovanju, te sam iz tog razloga odlučio da istražujem sadržaje u Časnom Kur'anu i sunnetu koji direktno ili na posredan način govore o pedagoškom optimizmu i pedagoškom pesimizmu kao krajnostima između kojih se kreće islamski odgoj i obrazovanje. S druge strane, od nastanka pedagogije kao znanosti postojala je i dilema da li se svako dijete može odgojiti, da li čovjek, kao odgajatelj, snosi manji ili veći dio odgovornosti za neuspjeh u odgoju djece. Riječ je o činjenici da, za razliku od zvanične zapadne pedagoške misli, islamski odgoj i obrazovanje od nastanka islama do danas, uvažavajući niz faktora za uspjeh u granicama je između pedagoškog optimizma i pedagoškog pesimizma.

Definiranje pojma odgoj

Od samog postojanja čovjeka postojao je i odgoj kao nužna i stalna potreba čovječanstva. „Odgoj je jedna od osnovnih trajnih društvenih pojava i djelatnosti, koja se sastoji u svjesnom i namjernom prenošenju društveno-historijskog iskustva starijih generacija na mlade, sa svrhom da se svaka generacija osposobi za svoju društvenu ulogu u sadašnjosti i budućnosti, i tako osigura kontinuitet društvenog života.“¹ Tradicionalna uloga odgoja sastoji se u prenošenju, sa starijih na nove generacije, radnih iskustava, običaja i shvaćanja, ali se odgojem istovremeno daje mogućnost mladoj generaciji da u novim životnim okolnostima stvara nova iskustva i nove, naprednije društvene forme i shvaćanja, u čemu je revolucionarna uloga odgoja. Kada imamo u vidu samu prirodu odgojnog fenomena, onda i ne čudi što kod definiranja pojma odgoj postoji pojmovna zbunjenost.

¹ Enciklopedijski rječnik pedagogije (1963), Zagreb, "Matica hrvatska", str. 584.

Pod pojmom odgoj se podrazumijeva toliko toga različitog: to je proces kao i njegov rezultat, namjera kao i djelovanje, stanje kao i njegovi uvjeti, i uticaji. Ova zbunjenost prouzrokovana je mnogostranošću odgojnog fenomena, jer odgoj je i način ljudskog opstojanja i uzdizanje do njegove opće ljudske prirode. Odgoj je ljudska i društvena potreba. I dužnost i profesija. Zbog svega navedenog, postoji mišljenje da je odgoj nemoguće definisati i da je bolje koristiti operativne definicije.

U novijoj pedagoškoj literaturi susrećemo često Brezinkinu definiciju odgoja,² zatim definiciju Ante Vukasovića, Muje Slatine i druge, u kojim svako na svoj način ističe određene segmente odgoja i na taj način doprinosi da su definicije po suštini jako slične a po razumijevanju nekih segmenata odgoja različite. Profesor Slatina potencira na istinskom, autentičnom odgoju koji ljudsko biće čini čovjekom i ukazuje da se odgojne vrijednosti moraju temeljiti na univerzalno važećim vrednotama. Kako iz navedenog vidimo, odgojna djelatnost je uspjela samo onda kada dođe do inkorporiranja normi i vrijednosti u unutrašnjost svakog pojedinca, s tim da taj isti pojedinac prihvati i doživi kao svoje norme i zahtjeve.³ Kako je čovjek u svojoj prirodi nepredvidiv, dinamika pedagoških zbivanja ne može se potanko isplanirati. Stoga, odgojni rad treba shvatiti kao rad na odgajaniku i sadržaju kojim pomažemo ljudskom biću da postane čovjek.

Islamski odgoj i obrazovanje

Sa stanovišta islama, nemoguće je govoriti o obrazovanju a ne govoriti o odgoju, niti govoriti o odgoju a ne govoriti o obrazovanju. U islamu nema mjesta znanju koje ne odgaja, niti ima mjesta odgoju koji ne podupire znanje. Shodno navedenom, razumljivo je da, kada Uzvišeni Allah traži od vjernika da stiču znanje, to podrazumijeva znanje koje odgaja i koristi, odnosno koje ga čini plemenitijim i na taj način ga približava Bogu. Odgoj i obrazovanje u islamu, utemeljeni na Objavi i praksi poslaničke misije, siguran su pravac koji vodi u autentični odgoj. Upravo se kroz islamski odgoj razvija vrijednost, osjećaj za vrijednost i uzdignuće lič-

² Herbert Gudjons, (1994), *Pedagogija temeljna znanja* (preveli: Ivan Čehok, Željko Pavić, Duško Travar), Zagreb, "Educa", str. 151.

³ Andrić, Vlado i Čupina, Mira (1996), *Psihologija učenja i nastave*, Zagreb, "Školska knjiga", str. 21.

nosti, a što su prave oznake autentičnog odgoja.⁴ Bitno je spomenuti da sa aspekta islama, sticati znanje u temelju znači kroz nauku spoznavati Istinu, odnosno spoznavati Stvoritelja. Spoznavati u oblasti tehnike, tehnologije, medicine, astronomije, biologije i drugih znanosti znači spoznavati savršen red stvaranja i na taj način ujedno spoznavati dokaze postojanja Boga i na taj način u okviru zadatih principa i propisa osigurati sebi bolji i ugodniji život. Govor o odgoju i obrazovanju u islamu možemo početi činjenicom da je poziv čovječanstvu na učenje prva objava koja je objavljena Muhammedu, a.s. Jasna poruka je trebala probuditi, i probudila je, ljude iz sna neznanja i potaknula ih na učenje i izučavanje, te izrodila progres u muslimanskoj zajednici u svim oblastima ljudskog življenja. Međutim, nije stav islama prema znanju i nauci utemeljen samo na ovim kur'anskim ajetima, nego je, kako smo već spomenuli, znanje, učenje i odgajanje u osnovi islama i temeljna je njegova ideja. Potreba i obaveza sticanja znanja protkana je kroz cijeli Kur'an Časni. Nije teško navesti niz različitih ajeta, hadisa i izreka islamske uleme koji na jasan i nedvosmislen način sticanje znanja stavljaju u obavezu muslimana, **što nije** predmet našeg interesovanja. Značajno je viđenje Rešida Hafizovića, koji govori o dubini i širini shvatanja šta znači *učiti u vjeri*.

„Obrazovanje u ime Boga ima za cilj da otkrije posvemašnu ravnotežu Riječi Božije, podjednako prisutnoj u Objavi i u Svijetu, u povijesti i u Prirodi, u Makrokosmosu i u Mikrokosmosu, u vertikalni i horizontalni ljudske osobe. Odgoj je uvijek tu da otkriva najsretnije i najplemenitije putove ljudskog uma i ljudske volje do gore opisane ravnoteže, jer bez ravnoteže ne može da opstane ništa; a praksa, životna praksa, pojedinačna i kolektivna, uvijek temeljena na Poslanikovoju, a.s., ortopraksi, označava trajni napor da se sačuva dostignuta i uhvaćena ravnoteža; ravnoteža između tijela i duha, između uma i volje, između metafizike i morala, između čovjeka i Boga. Između načela i očitovanja. U ravnoteži uvijek ostaju oni kod kojih se odgoj i obrazovanje ne svađaju, i s nepovjerenjem se ne odnose jedno prema drugom, već stoje nepretrgnutom prijateljskom vezu na sliku Boga i Njegova Glasonoše, na sliku mudrosti i čudoređa...”⁵

⁴ Više vidi: Slatina, Mujo (1998), *Kultura i odgoj*, Takvim za 1999., Sarajevo, Rijaset IZBiH, str. 245-264.

⁵ Hafizović, Rešid (1995), *Osnovne teorijske smjernice*

A imam El-Bejdavi u knjizi *Svjetla objave i tajne tumačenja Kur'ana*, jednostavno definira odgoj riječima: „Odgoj je dovođenje odgajanika do potpunosti korak po korak.“⁶

Već je pisano o činjenici da unutar islamskog odgoja možemo naći argumentaciju za sva područja odgojnog djelovanja temeljena na podjeli koja navodi Ante Vukasović.⁷ Pored odgojnih područja koja su zahvaćena podjelom Vukasovića, u **Časnom** Kur'anu i praksi Poslanika, a.s., definirana su i oblasti duhovnog, društvenog, psihičkog i seksualnog odgoja, dok je permanentno obrazovanje obaveza svakog muslimana.⁸

DEFINIRANJE PEDAGOŠKOG OPTIMIZMA I PEDAGOŠKOG PESIMIZMA

U pedagogiji su gotovo stalno postojala pitanja: Kakve su mogućnosti odgoja? Šta se može postići odgojem i obrazovanjem? Da li postoje i koje su granice odgojnog djelovanja? Da li je odgajatelj unaprijed ograničen ili može postići cilj koji je pred njega postavljen? I u razvojnoj psihologiji postoji pet važnih pitanja koja vrlo često jesu i sporna, a koja su u tijesnoj vezi sa napredovanjem u odgoju, odnosno dometima i granicama odgojnog djelovanja. Tako Philip Hwang i Björn Nilsson među tim važnim pitanjima za razvoj, navode i pitanje *naslijeda i okoline*, odnosno nedefinisanost koji od ova dva faktora ima veći uticaj na uspjeh, odnosno neuspjeh u školi i odgoju.⁹

Ante Vukasović ova pitanja svrstava u četiri skupine. Prvu, obilježava *pedagoški pesimizam*, a drugu *pedagoški optimizam*. Za treću je značajan pokušaj *prevladavanja jednostranosti*, a četvrta predstavlja *savremeno znanstveno motrište*.¹⁰

odgojno-obrazovnog procesa u islamu, Takvim za 1995., Sarajevo, Rijaset IZBiH, str. 33.

⁶ El-Bejdavi, (1999/1420.h), *Envar-t-Tenzili ve esraru-t-Te'vili*, Kairo

⁷ Vukasović, Ante (1999), *Pedagogija*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor "MI", str. 53.

⁸ Sufijan bin Unejn, veliki islamski učenjak, kaže: „Čovjek je učenjak sve dok saznaje i uči, a čim bude ubijeden da zna i da ne treba dalje učiti, postaje neznalica!“ Vidi; Kurdić, Šefik (2004), *Kultura ponašanja prema djeci, roditeljima i rodbini*, Zenica, IPA u Zenici, str. 51.

⁹ Philip, Hwang i Björn, Nilsson (2000), *Razvojna psihologija*, Sarajevo, Filozofski fakultet u Sarajevu, str. 16.

¹⁰ Vukasović, Ante (1999), *Pedagogija*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor "MI", str. 49.

Pedagoški pesimizam

Pedagoški pesimizam uzima *naslijede*, kao glavni činitelj čovjekova razvitka. Sažeto rečeno: čovjek je produkt naslijeda. Zagovornici pedagoškog pesimizma poriču mogućnosti odgoja. Ova shvaćanja su vrlo stara i zasnivaju se na opažanjima da se djeca ponašaju slično kao i roditelji. Ovakvi stavovi su odgovarali interesima povlaštenih društvenih slojeva, jer su i njihovim potomcima osiguravali povlašten položaj. Razvitak novovjekovne znanosti će omogućiti znanstvena osvjtljavanja, ali će u 19. stoljeću ponovo oživjeti shvaćanje da su čovjekova narav i karakter unaprijed dati i da je odgoj u tim okolnostima vrlo ograničen i problematičan.¹¹ To su u osnovi pesimistična shvatanja po kojima su bili prepoznatljivi: hrišćanski teoretičari Prvog grijeha, savremeni teoretičari o urođenosti karaktera i inteligencije.¹² Razvitak prirodnih znanosti, postignuća na području biologije, pojava J. Lamarcka i Ch. Darwina, teorija evolucije, Haeckelov biogenetski zakon prenglasit će ulogu i važnost *naslijeda*. Posljedice će biti sumnja u moć odgoja i djelotvornost odgojnih nastojanja. Tako je filozof A. Schopenhauer tvrdio da su razvitak i sudbina čovjeka unaprijed određeni naslijedom. S. Freud čovjekov psihički život i svijest objašnjava nagonskom naravi. E. Kretschmer psihi povezuje i tumači tjelesnom konstitucijom. Na temelju toga će C. Lambroso postaviti teoriju *rođenog zločinca*.¹³ Ove postavke su temelji u *teoriji nativizma*¹⁴ svojim učenjem o nemoći odgoja, sputava, koči i obeshrabljuje odgajatelje.¹⁵

Pedagoški optimizam

Nasuprot nativističkom shvatanju, u određenim povijesnim razdobljima javlja se mišljenje koje je odgoju pridavalo neograničenu moć. Najizraženiji predstavnici pedagoškog optimizma zastupali su tezu da je odgoj svemoćan. Iako će se takva shvaćanja pojaviti i kasnije, uvjerenje o bezgraničnosti odgoja pojavljuje se već u klasično antičko doba. Na veliku važ-

¹¹ Ibid

¹² Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero (1989), *Pedagoška enciklopedija 2*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 59.

¹³ Vukasović, Ante, navedeno djelo, str. 50.

¹⁴ Nativizam (lat. *natus* – rođen; *nativism*, *nativisme* – shvatanje) teorija koje naslijedu pridaje odlučujuću ulogu i prema kojoj genetska struktura ličnosti ne podliježe uticajima sredine, odgoja niti samoodgoja.

¹⁵ Ante Vukasović, navedeno djelo, str. 50.

nost odgoja ukazali su sofisti. Platon¹⁶ odgoj, kao najvažniji društveni zadatak, ugrađuje u temelje svoje idealne *Države*. Aristotel kaže da je čovjeku od naravi data mogućnost razvitka, a ona se ostvaruje odgojem.¹⁷ Kasnije, u razdoblju humanizma i renesanse, postojat će još snažnije uvjerenje o velikim dometima odgojnog djelovanja. U to vrijeme, pedagozi-humanisti: Vittorino de Felte, L. Vives, F. Rebelais, M. Montaigne, E. Roterdamski, čvrsto su vjerovali u te mogućnosti. Renesansni socijalisti-utopisti, poput Marusa i Campanelle, još više će afirmirati ideju o važnosti i uspješnosti odgoja. Dalje će u 17. i 18. stoljeću povjerenje u odgojne mogućnosti još više jačati. „Dajte nam u ruke pravi odgoj i mi ćemo za manje od jednog stoljeća izmijeniti karakter Evrope“, riječi su koje je izgovorio filozof realista G. W. Leibniz.

Onaj s kojim se ne može postići uspjeh tek je jedan od tisuću, tvrdio je on. A I. Kant kaže: „Čovjek može postati čovjekom samo putem odgoja. On nije ništa drugo do ono što od njega učini odgoj.“ Na ovaj način postavljena je nova teorija - *teorija empirizma*,¹⁸ koja je suprotstavljena *teoriji nativizma*.

Pedagoški optimizam je „stanovište po kojem je vaspitanje odlučujuće za razvoj ličnosti, nasuprot pedagoškom pesimizmu koji negira značaj i ulogu vaspitanja u formiranju ličnosti.“¹⁹

Pokušaj prevladavanja jednostranosti

U 19. stoljeću je došlo do razvoja prirodnih znanosti, koje su donijele i nove spoznaje. Te spoznaje su proširile znanja i vidike o ljudskoj prirodi i društvenoj sredini. Istraživanja eksperimentalne psihologije i pedagogije, razvojne psihologije i genetike, potvrdila su da naslijeđeni elementi itekako postoje kod čovjeka. Šta će se iz naslijeđenih elementa razviti, u velikoj mjeri zavisi od vanjskih poticaja, društvene sredine i odgoja. Dispozicije su biološki date, sposobnosti pedagoški zadate. To znači da je prijeko potrebno uzeti u obzir i unutrašnje i vanjske faktore čovjekova razvitka. Polazeći od te spoznaje, W. Stern je postavio *teoriju konver-*

¹⁶ Za razliku od Ante Vukasovića koji je Platona svrstao u predstavnike pedagoškog optimizma, Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero u *Pedagoškoj enciklopediji 2*, Platona svrstavaju u predstavnike pedagoškog pesimizma.

¹⁷ Vukasović, Ante, navedeno djelo, str. 50.

¹⁸ Ibid

¹⁹ Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero, navedeno djelo, str. 155.

gencije.²⁰ Ta teorija znači potpunije sagledavanje faktora čovjekova razvitka. U procesu čovjekove izgradnje, ona uzima u obzir naslijeđe ali i društvenu sredinu i odgoj.²¹

Savremeno znanstveno shvaćanje

Savremeno znanstveno shvaćanje dokazuje da na razvitak čovjeka, pored naslijeđa, društvene sredine i odgoja, utiče i sama aktivnost čovjeka odnosno odgajnika. Čovjek nije samo pasivni produkt naslijeđa i okoline. Odgajnik *aktivno* utiče na svoju okolinu, u aktivnom je odnosu prema društvu, prema odgoju i vlastitoj prirodi. Čovjek je u stanovitoj mjeri onaj koji razvija svoje osobnosti, odgajatelj samoga sebe, *subjekt odgoja*.²² Uočavanjem aktivne uloge odgajnika u procesu odgoja, nisu zanemareni ranije uočeni činioci: naslijeđe, društvena sredina i odgoj. Oni se posmatraju u interakciji s aktivnim stavom odgajnika. Na ovim shvaćanjima zasniva se savremena *multifaktorska teorija*. Prema ovoj teoriji, odgoj nije svemoćan niti nemoćan. Odgoj ima svoje granice i svoje mogućnosti. Uspjeh u odgoju ovisan je o prirođenim dispozicijama, društvenim uvjetima, odnosu odgajnika prema obrazovnim dobrima, odgojnim vrednotama, odgajateljima i sl.

ISLAMSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE IZMEĐU PEDAGOŠKOG OPTIMIZMA I PEDAGOŠKOG PESIMIZMA

Pedagoški optimizam i pedagoški pesimizam kao krajnosti nisu primjereni islamskom odgoju i obrazovanju i kao takve potpuno su neprihvatljive za islam. Islam je vjera srednjeg puta iz čega proizilazi da nikakve krajnosti nisu primjerene islamu. Islam je vjera uvažavanja namjere i zalaganja i te ideje su utkane u temelje islamske misli.

Islam ne prihvata krajnosti

Suštinska odrednica pedagoškog optimizma, *svemoć* i *neograničenost* odgojnog rada, je kao takva neprihvatljiva sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja i islamske misli općenito. *Svemoć* i *neograničenost* pripadaju jedino Bogu i Njegovoj apsolutnoj Volji da odluči kako On hoće. Značajno je spomenuti na koji način *Goethe* vidi odnos čovjeka i svemoćnosti i kaže:

²⁰ Vukasović, Ante, navedeno djelo, str. 51.

²¹ Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero, navedeno djelo, str. 57.

²² Vukasović, Ante, navedeno djelo, str. 52.

„Istina nije u skladu s našom prirodom, zabluda jeste, i to iz jednog jednostavnog razloga: istina zahtijeva da priznajemo svoju ograničenost, zabluda nam laska da smo na ovaj ili onaj način neograničeni.“²³ Pedagoški pesimizam pretpostavlja u temelju negiranje odgoja i mogućnosti odgajanja i na taj način negira temeljnu ideju islama da svaki čovjek može i treba da se mijenja na bolje. Proces oplemenjivanja čovjeka smisao je postojanja svijeta. U skladu s tim, slobodno možemo zaključiti da je pedagoški pesimizam nespojiv sa islamskim odgojem i obrazovanjem. Za razliku od zapadne pedagoške misli, gdje je u određenim vremenskim periodima dominirao pedagoški pesimizam a kasnije pedagoški optimizam, u islamskom odgoju i obrazovanju nikada nije bilo mjesta tim krajnostima.

Naslijeđe/predodređenost kao faktor uspjeha u odgojno-obrazovnom procesu

U islamskoj literaturi postoje određeni poznati razlozi devijantnog ponašanja.²⁴ Devijantno ponašanje ima ishodište odnosno uzrok takvog ponašanja. Sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja, neuspjeh u odgoju može biti uzrokovan i onim što čovjek donosi na ovaj svijet. Neuspjeh je nekada Božija volja. Da li je ta Volja realizovana genetskom strukturom ili na neki drugi način, mi to ne znamo. Iako se unutar islamskog odgoja i obrazovanja malo govori o genetskom naslijeđu, islam, u procesu odgoja, uvažava ono što čovjek donosi na ovaj svijet, a što ga ne oslobađa obaveze da radi na unapređenju i poboljšanju. Naslijeđe je, u islamskom odgoju i obrazovanju, uvijek uvažavano, ali nikad nije imalo prenatravanu ulogu. U islamu, svi ljudi rađanjem, u skladu sa svojim sposobnostima, stiču ista prava i jednaki su pred Uzvišenim Bogom i ljudima.

Islam na ono što čovjek donosi na ovaj svijet gleda i kroz prizmu sudbine i predodređenja, te na taj način jasno daje do znanja da je bitno i to što čovjek donosi na ovaj svijet. Govoriti o faktorima koji utiču na uspjeh ili neuspjeh u islamskom odgoju ne možemo a da se ne dotaknemo Božanskog određenja i predodređenja. Da bi smo bolje razumjeli faktor naslijeđa, odnosno određenja, iznijet ćemo nekoliko bitnih činjenica koje na određeni način definiraju odnos Božije odredbe (*El-Qada'*),

²³ Slatina, Mujo (2005), *Od individue do ličnosti : uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*, str. 17.

²⁴ Vidi: Ulvân, Abdullah Nasih, navedeno djelo, str. 86.

Božijeg preodređenja (*El-Qader*) i slobodne volje čovjeka. Naravno, mi ovdje nemamo namjeru da raspravljamo o određenju, predodređenju i slobodnoj volji, niti ćemo izlagati maratonske rasprave o ovom pitanju. Ono što je ovdje ukratko izneseno je rukohvat vode iz mora nepreglednog. Cilj nam je konstatovati, kroz iznošenje argumenata, da sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja čovjek rađanjem na ovaj svijet donosi i ono što mu je Bog odredio, a šta je to, čovjek naravno ne zna. Uvažavajući činjenicu postojanja slobodne volje, i činjenicu da čovjek ne zna šta mu je određeno, ima obavezu i dato mu je dovoljno prostora da radi, zalaže se i očekuje nagradu za uloženi napor bez obzira na ishod. U tretiranju ovog pitanja moramo razumjeti dva koncepta koja se naizgled nekad čine čovjekovom umu nepomirljiva. S jedne strane, Božiju odredbu (*El-Qada'*) i Božije preodređenje (*El-Qader*) i s druge strane Slobodnu volju čovjeka kojem je ona data.

Ovdje je jako bitno spomenuti da, sa aspekta islama, nema slobode bez odgovornosti, niti ima odgovornosti bez slobode. Tamo gdje je prisutna izravna Božija intervencija, čovjek nema odgovornosti. U cilju dokazivanja slobodne volje i mogućnosti izbora navest ćemo činjenicu da Kur'an, kao uputa na dobro, svojim sadržajem i pozivom na dobro, ostavlja mogućnost da se to dobro i ne čini. Gazalija za čovjeka kaže da nije potpuno određen kao što je određeno gorenje vatre ili tok vode, a isto tako nije potpuno slobodan kao što je slobodan Bog, jer je jedino Bog apsolutno slobodan.²⁵

S jedne strane, postoji određenje i predodređenje koje proizilazi iz Allahove svemoći i sveznanja, iz Njegovog prava da reguliše stvari onako kako On hoće. S druge strane, postoji Objava i poslanička misija Adema, Ibrahima, Musaa, Isaa, Muhammeda i ostalih poslanika, koji su poslani kao radosna vijest čovječanstvu. I Objava i poslanici su tu da opominju i upućuju zato što se čovjek može i opomenuti i uputiti. U odnosu spram djela, tako definiše i Gazali i Eš-Ša'ari kao i drugi, čovjek će biti pitan za namjeru, izbor i aktivnost, jer za to je odgovoran, a za krajnji ishod sigurno neće biti pitan, jer i drugi faktori utiču na krajnji ishod. Tamo gdje je slobodan i pozvan da djeluje, tamo će biti čovjek i odgovoran, jer je pozvan na akciju. Tamo

²⁵ Vidi više: Umurudin, Muhammed (1999), „Sloboda volje“, *Takvim* za 1999. godinu, Sarajevo, Rijaset IZ u BiH, str. 283 –296.

gdje nema slobode, gdje nije pozvan i gdje mu od Boga nije akcija propisana, i gdje na krajnji ishod ne može uticati tu nije ni odgovoran. Sa saznanjima do kojih smo došli možemo zaključiti da su predispozicije koje čovjek na ovaj svijet donosi naslijeđem ili na neki drugi način neosporne i određene. Ta određenost čovjeka ne oslobađa obaveze da čini dobro i da od drugih traži da čine dobro, pogotovo od svoje djece, koja između ostalog zavise i od njegovih savjeta. Ocjena rada roditelja ili odgajatelja, pa i svakog drugog, ovisi o iskrenosti, dobroj namjeri i naporu koji podnese, a ne od krajnjeg ishoda. **Što znači da sa stanovišta islama niko ne može da tvrdi da se neko dijete ne može odgojiti ili da se svako dijete može odgojiti.** Sve može postići samo Onaj Koji je sve stvorio i odredio i Koji je Svemoćan.

Utjecaj okoline na odgajnika

Islam je vjera optimizma. Iz tog proizilazi da je pedagoški optimizam, iako je neprihvatljiv za islam, bliži stavovima islama od pedagoškog pesimizma. Nije teško naći u Kur'anu, sunnetu i islamskoj literaturi sadržaje koji upućuju ljude na odgoj. Svi ti sadržaji nalažu čovjeku da odgajaju svoju djecu i na taj način stavljaju do znanja da su djeca odgojiva. Kur'anskim ajetima i hadisima je jasno rečeno da svu djecu treba odgajati, a da akcija na odgajanju, ako je iskrena i ustrajna, neće biti bez ploda. Uzvišeni Allah daje do znanja vjernicima da su oni odgovorni za mogući neuspjeh ako je taj neuspjeh rezultat njihovog nerada i nemara.

Poslanik, a.s., je svojim hadisima upozorio muslimane da okolinu ne sačinjavaju samo otac i majka, nego je faktor okoline sastavljen od drugih komponenti, a koji utiču na odgajanje i kaže: „Čovjek je u vjeri svoga prijatelja pa neka pazi s kim prijateljuje.“²⁶

A na drugom mjestu ističe važnost okoline i prenosi informaciju o čovjeku koji je puno griješio i kome je bilo kazano: „Idi u to i to mjesto. U njemu se narod klanja Uzvišenom Allahu. I ti se sa njima klanjaj Allahu, i ne vraćaj se u mjesto svog naroda, jer je to mjesto u kojem se čine nevaljala djela.“²⁷

Društvo u kojem čovjek živi je jako bitno za uspjeh u islamskom odgoju i obrazovanju.

²⁶ Ulvân, Abdullah Nasih, navedeno djelo, str. 466.

²⁷ Ibid, str.474.

Muhammed, a.s., je učinio seobu iz Mekke u Medinu radi formiranja čiste zajednice u kojoj ljudi neće žuditi grijehu i činjenju loših djela. Muhammed Mursi, u knjizi *Umijeće podizanja djece*, navodi Gazalijinu izjavu u kojoj kaže: „Osnova odgoja djece jeste njihovo čuvanje od lošeg društva.“²⁸

Ibn Sina, znameniti islamski učenjak, upozorava da je i škola mjesto gdje se djeca odgajaju, te preporučuje, *da sa djecom u školi budu djeca lijepo odgojena i dopadljiva, jer dijete od djeteta brzo uči, jedno od drugog uzima i u prisnoj su vezi.*²⁹

Mnogo je hadisa, koje ovdje nismo navodili, koji upućuju na činjenicu da Milostivi Allah i poslanik Muhammed, a.s., od vjernika traže da se djeca odgajaju jer su kao takva odgojiva, i postupajući u skladu sa smjernicama koje je dao Allah dž.š. u Kur'anu i u skladu sa odgojnim metodama Poslanika, a.s., vodeći računa o vremenu u kojem će djeca živjeti, a sa iskrenom namjerom i prepoznatljivom žrtvom, uspjeh u odgoju je neminovan. Primijenivši sve potrebne navedene elemente za uspješan odgoj, odgajatelj će poduzimati akcije, a neće brinuti za krajnji ishod koji nije u njegovoj nadležnosti.

Islam u procesu odgajanja važnim smatra aktivnost odgajnika

Prije nego počnemo govoriti o aktivnosti odgajnika, samo ćemo napomenuti na niz ajeta koji pozivaju na rad i činjenje dobra i vjerovanje vežu za činjenje dobrih djela. Naime, u islamu, čovjek svoje vjerovanje u Istinu mora potvrditi svojim djelom. Međutim, to ne znači da se sva vjera svodi na propisane obrede. Propisani obredi su samo obavezne metode koje je Mudri Allah propisao kao najbolji put izgradnje plemenitog čovjeka. Iako i samo vjerovanje ima svoju težinu, činjenje dobrih djela koja proizilaze iz vjerovanja su potvrda i viši nivo tog vjerovanja. Svemogućí Allah od ljudi ne traži samo promišljanje u pravcu vjere i dobra, nego od njih traži i da djeluju i da na taj način potvrđuju svoje vjerovanje i potvrde svoje namjesništvo na zemlji koje su dobili. Iz navedenih principa se vidi koliko važnost islam pridaje činjenju dobrih djela koja se odnose i na oblast islamskog odgoja i obrazovanja. U pravcu razvijanja aktivnosti kod

²⁸ Mursi, Muhammed (2004), *Umijeće podizanja djece*, Sarajevo, "Srebreno pero". Str. 381.

²⁹ Ulvân, Abdullah Nasih, navedeno djelo, str. 467.

djece navest ćemo samo nekoliko izreka Muhammeda, a.s., koje su važne za razumijevanje ove oblasti.

Muhammed, a.s., upućuje muslimane da prilikom odgoja od odgajnika traže da usvojene vrijednosti primjenjuju u praksi i time daju do znanja da je prilikom odgoja bitna i aktivnost odgajnika.

„Naučite svoju djecu i svoje porodice da dobro čine i odgojite ih.“³⁰

„Kretanje mališana u njegovom djetinjstvu je bogatstvo razuma u zrelosti.“³¹

Islamski odgoj traži da se usvojena znanja i norme primjenjuju kako bi postali usvojeni standardi ponašanja. Iako djeca nisu obavezna da poste i klanjaju, ipak kroz islamski odgoj je propisano navikavanje na određene obaveze, za koje su, čak, određeni i vremenski termini za uvođenje.

U tom pravcu Poslanik, a.s., kaže: „Od sedme godine naređujte djeci da klanjaju, a od desete ih silom tjerajte...“³²

„Naređujte svojoj djeci da izvršavaju (vjerske) naredbe i da se klone zabrana. To će im biti zaštita i od vatre.“³³

„Učite djecu svoju i čeljad svoju da čine dobro i odgajajte ih.“³⁴

Svi navedeni hadisi ukazuju da djeca treba da usvajaju određena ponašanja i da formiraju pozitivne stavove o istim.

Allah, dž.š., brigu o djeci i odgajanje stavlja u striktnu obavezu vjernicima. Obavezivanje na namaz, kao propisan metod razvijanja komunikacije s Bogom, je način potvrđivanja usvojenih vrijednosti kroz vlastitu aktivnost. Insistiranjem na aktivnosti potvrđuju se usvojene vrijednosti svojim postupcima a što je i cilj odgajanja.

„Naređuj svojoj djeci da obavljaju molitvu i ustraj u tom.“³⁵

Kroz ovaj ajet provjeravamo hipotezu koja pretpostavlja da je islamski odgoj srednji put koji, pored naslijeđa, sredine i aktivnosti na

³⁰ Ulvân, Abdullah Nasih, navedeno djelo, str. 104.

³¹ Mursi, Muhammed (2004), *Umijeće podizanja djece*, Sarajevo, "Srebreno pero" str. 20

³² Ibid, str. 114.

³³ Ibid, str. 104

³⁴ Ibid, str. 559.

³⁵ Kur'an, *Tâ-hâ*, 132.

odgoju, za uspjeh u odgoju smatra bitnim i aktivnost odgajnika.

PRIMJERI NEUSPJEHA U ODGOJU NAVEDENI U TEMELJNIM IZVORIMA ISLAMA

Čovjek nije predodređen na jedan apsolutno konačan ishod. Naprotiv, on je spreman na nesagledive preobražaje i može se razvijati u pravcu stvaralaštva ali i u smjeru destruktivnosti.³⁶ Uspjeh u odgoju nije zagaranovan nigdje, pa ni u islamskom odgoju i obrazovanju. Detaljnim pretraživanjem po prijevodima, tefsirima i hadiskim zbirkama naišli smo na nekoliko primjera neposlušnosti. Da li uzroci tih neuspjeha leže u naslijeđu ili su prouzrokovani neadekvatnim odgojem, da li su tu radi pouke i šta je uzrok ovdje ne možemo utvrditi. Činjenica da u Kur'anu Časnom i sunnetu postoje sadržaji koji opisuju slučajeve koji podrazumijevaju "stimulirajuće i pogodne" sredine za odgoj, a rezultirale su neuspjehom, daje nam za pravo da te slučajeve kratko analiziramo.

Ne ulazeći u oblast Božijeg znanja i određenja i činjenice da se ništa slučajno ne dešava, analiziramo ih sa aspekta odgojno-obrazovnog procesa. Primjeri su navedeni onim redoslijedom kako su se dešavali kroz vrijeme.

Slučaj Kabila i Habila

Da uspjeh u odgoju nije nikom zagaranovan, pa ni poslanicima, vidi se odmah iz slučaja koji se desio Ademu, a.s. Tako Kur'an u suri *El-Maide* govori o neposlušnosti sina Ademova, a.s. Kur'anski ajeti na prvi pogled ukazuju da Adem, a.s.,³⁷ nije uspio odgojiti svoje dijete. Ova činjenica nas uči da je Adem, a.s., kao Božiji Poslanik, odgajao svoje sinove i odgojio je Habila, a Kabil je bio neposlušan i nije se htio povinovati pravilima, što implicira neuspjeh, to jest da nije bio odgojen.

Znameniti Ibn Kesir u svome *Tefsiru* objašnjava i tumači ovo što se desilo u porodici Adema, a.s., i nalazi to kao poznati slučaj o Kabilu i Habilu, za koji je vezana historijska i teološka rasprava koja nama ovdje nije inte-

resantna. Ibn Kesir detaljno navodi i tumači slučaj vezan za Kabila i Habila iznoseći činjenicu da Kabil, koji je ubio brata Habila, nije bio neposlušan do momenta ženidbe. On se trebao oženiti sestrom koja mu je pripadala,³⁸ koja je bila manje lijepa od one koju je on želio, a koja je pripadala Habilu. U ovom slučaju, neposlušnost roditeljima i neuspjeh u odgoju nastala je kao posljedica zavidnosti, a ne neposlušnost temeljena na nasljedstvu i genetskoj predodređenosti, što sa aspekta pedagogije možemo razumjeti da je to neuspjeh u odgoju.³⁹

Nuh, a.s., i njegov sin

Naredni primjer neuspjeha u odgoju, a koji je naveden u Kur'anu, je kazivanje o Nuhu, a.s., i njegovom sinu. Nuhov, a.s., sin je odbio poslušnost, nije povjerovao svome ocu i odbio je ući u lađu. Kur'an o tome govori u suri Hud. Ibn Kesir u *Tefsiru* navodi da se sin Nuha, a.s., koji se nije ukrcao na lađu, zvao Jam. Jam je, kako navodi Ibn Kesir, zbog nevjerstva i protivljenja ocu i nepovjerenja prema njemu potopljen. Bez kontaktiranja *Tefsira* Ibn Kesira, slobodno možemo zaključiti da se i kod Nuha, a.s., dogodio neuspjeh u odgoju, koji ima svoju pouku. Zanimljiva je jedna činjenica, da se nigdje ne spominje da li je Nuh, a.s., imao jednu ili više žena. Ibn Kesir dalje navodi da pored Nuhovog sina Jama, na lađu nije htjela ni Nuhova žena, koja je, kako navodi Ibn Kesir, poricala Allaha i Njegova Poslanika. Ukoliko je Nuhova žena, koja nije htjela na lađu, Jamova majka, a što je vrlo vjerovatno, onda ne možemo govoriti o neuspjehu u odgoju. U tom slučaju možemo zaključiti da je na Jama imala veći uticaj majka i da ga je pak majka na sebi svojstven način odgojila.⁴⁰

Musa, a.s., i ubijeni mladić

Slijedeći slučaj koji je prisutan u Kur'anu, u odnosu na prethodne primjere, u sebi sadrži najviše elemenata pedagoškog pesimizma i vjerovatno je najinteresantniji.

³⁶ Slatina, Mujo (2005) *Od individue do ličnosti : uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*, str. 22.

³⁷ Sredina u porodici poslanika Adema, a.s., i drugih poslanika i čestitih ljudi se tretira i razumijeva kao sredina pogodna za odgoj i da su poslanici kao odabrani ljudi odgajali svoju djecu prema principima Uzvišenog Allaha.

³⁸ U praksi porodice Adema, a.s., kao prvog čovjeka na Zemlji u procesu širenja ljudskog roda, njegovi potomci su međusobno sklapali brakove. Hazreti Hawa, žena Adema, a.s., je radala blizance više puta, od kojih je jedno muško a drugo žensko, a kojima je bilo zabranjeno da stupaju u brak ako su iz istog poroda.

³⁹ Vidi: Er-Ref'i, Muhamed Nesib, navedeno djelo, str. 359 – 360.

⁴⁰ Vidi: Er-Ref'i, Muhamed Nesib, navedeno djelo, str. 621 – 623.

„Što se tiče onog mladića, njegovi su roditelji bili (istinski) vjernici – dok smo Mi imali sve razloge za strahovanje da će im (sin) donijeti gorki jad (svojom) osornom bezbožnošću i poricanjem Istine.“⁴¹

U suri *El-Kehf*, Allah Svevišnji navodi kazivanje o Musau, a.s., i Hidru, gdje je spomenut ovaj ajet. U sadržaju ovog ajeta Kur'an jasno roditelje mladića naziva *istinskim vjernicima*, i da će im mladić u periodu koji predstoji donijeti *gorki jad*. Ovim sadržajem je jasno dato do znanja da, uprkos jednoj krajnje pogodnoj i stimulirajućoj sredini za uspješan odgoj, dijete neće biti odgojeno. I sam ovaj sadržaj u dovoljnoj mjeri ima elemenata koji govore o tipičnom primjeru pedagoškog pesimizma. U tumačenju ovog ajeta, glasoviti mufesir⁴² Ibn Kesir navodi u svom *Tefsiru* hadis Muhammeda, a.s., koji objašnjava razloge neuspjeha roditeljskog odgoja i na taj način potvrđuje našu tvrdnju da se ovdje radi o jedinom utvrđenom primjeru pedagoškog pesimizma. Ibn Abbas prenosi od

Ubej ibn Ka'ba da je Poslanik, a.s., rekao: „Dječak što ga je ubio Hidir, a.s., na dan je stvaranja stvoren kao nevjernik.“⁴³

Analizom navedenih slučajeva došli smo do zaključaka da:

- Svi slučajevi koji su navedeni, a vezani su za neposluš, tematski su vezani za kur'anska kazivanja o poslanicima prije Muhammeda, a.s., a osnovna im je namjena pouka.
- Neuspjesi su se desili poslanicima i nose poruku ovih kazivanja, a to je da su i poslanici ljudi, te da se i njima neuspjeh i iskušenja mogu desiti i dešavala su se.
- Samo tri navedena primjera su navedeni kao izuzeci. Iskren, planiran i truda vrijedan odgojni proces će, uz pomoć Uzvišenog Allaha, uroditi plodom, osim u slučajevima čije razloge zna samo Uzvišeni Allah.
- Navedeni primjeri mogu poslužiti kao moralno očuvanje i utjeha zbog neuspjeha koji se može desiti u odgoju vlastite ili djece drugih.

⁴¹ Asad, Muhammed (2004), *Poruka Kur'ana, prijevodi i komentar*, prijevod Hilmo Čerimović, Sarajevo, "El Kalem", str. 442 – 443. Komentar 80. ajeta sure *El-Kehf*.

⁴² Mufessir – osoba koja pomoću drugih autentičnih vjerskih izvora tumači određene kur'anske sadržaje.

⁴³ Er-Ref'i, Muhamed Nesib, navedeno djelo, str. 482.

ZAKLJUČAK

Zvanična, zapadna, pedagoška misao je, kroz različite vremenske periode, imala i različite stavove u pogledu granica i mogućnosti odgoja. U ranijim periodima, kao što smo već iznijeli, dominirao je pedagoški pesimizam. Kasnije se razvijaju teorije koje su bile ekstremne u pedagoškom optimizmu. Danas je na snazi teorija koja umjereno uvažava određene stavove i pedagoškog pesimizma i optimizma, ali i faktor aktivnosti odgajnika.

Za razliku od navedenog, islam je vjera srednjeg puta. Islamskom odgoju i obrazovanju nisu primjerene krajnosti pedagoškog optimizma, a pogotovo pedagoški pesimizam. Islam je vjera uvažavanja namjere i napora. Iz svega izloženog, potvrdili smo da islamski odgoj i obrazovanje uvažava i faktor naslijeđa i okoline, ali i aktivnost odgajnika. Sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja ne postoji situacija u kojoj neko ima pravo da odustane od odgoja. Svi ljudi su odgojivi, međutim, odgoj nije svemoguć. Bog je jedino svemoguć. Bog je za sebe zadržao pravo, ne umanjujući veličinu truda i nagrade čovjeku, da u nekim slučajevima drugačije odluči. Za čovjeka je bitno da ima iskrene namjere i da se maksimalno zalaže. Allah Milostivi aktivnosti cijeni prema namjeri i uloženom trudu u realizaciju te namjere. Krajnji ishod je u nadležnosti Njegovoj. On, iz razloga samo Njemu poznatog, stvari reguliše na Sebi svojstven način. Nasljedne ili neke druge predispozicije, koje čovjek donosi na ovaj svijet, su nepoznanica čovjeku, te niti ih uzima u razmatranje, niti ga one oslobađaju akcije i odgovornosti za rad.

Čovjekova odgovornost proizilazi iz slobode. Tamo gdje je pozvan da djeluje tu je i slobodan, a gdje je slobodan tu je i odgovoran. Odgovoran je za odgoj, jer ga Bog poziva da odgaja, a na čovjekovoj slobodnoj volji je odluka da li će se pozabaviti odgojem djece, ili će to prepustiti onima koji za to nisu nadležni. Za neodgovornost i nepreduzimanje akcije na odgoju niko nema opravdanje. Niko neuspjeh u odgoju ne smije unaprijed pripisivati nasljednom faktoru. One smjernice koje je dao Kur'an i sunnet uvijek su bile na pravcu koji je ukazivao da su nasljedne osobine bitne, ali u isto vrijeme svako ima pravo na najbolji odgoj koji mu pripada.

Kroz analizu odgojnih poruka iz Kur'ana i sunneta da se zaključiti da kada Allah Mudri

govori o odgoju i odgajanju, tada se On obraća svim ljudima, generalno, zahtijevajući od ljudi da odgajaju svoju djecu. Navedeni, pojedinačni, imenovani primjeri neposluha su izuzeci od generalnog, navedenog, stava. Oni samo ukazuju na činjenicu da odgoj nije svemoguć i da je krajnji ishod u vlasti Gospodara.

Sva djeca imaju pravo na kvalitetan odgojni proces kroz koji će oni svoju osobenost koju su donijeli na ovaj svijet razvijati do maksimuma. Stimulirajuća i pogodna sredina za odgoj, u islamu, bazira se na platformi Kur'ana i praksi Poslanika, a.s., koja se provodi iskrenom namjerom i prepoznatljivim angažmanom. Jedan takav odnos će uvijek iznjedruti dobro, koje mi u nekim slučajevima ne uočavamo na vrijeme, ali je to strategija sigurnog uspjeha u odgoju.

Molim Allaha, dž.š., da mi oprostí ukoliko sam učinio bilo kakvu grešku prilikom izrade i interpretacije ovog teksta, a On najbolje zna šta je ispravno.

LITERATURA

- Andrilović, Vlado i Čudina, Mira (1996) *Psihologija učenja i nastave*, Zagreb, "Školska knjiga",
- Behdžet, Ahmet (1990), *Allah – islamsko poimanje i vjerovanje*, Sarajevo, "El-Kalem",
- Buhari (1974-76.), *Sahihul-Buhari, Knjiga 1,2,3,4.*, II izdanje, prijevod Hasan Škapur, Sarajevo, Starješinstvo IZ u BiH, Hrvatske i Slovenije,
- Cerić, Mustafa (2000), „Spas je u odgoju i obrazovanju“, *Novi muallim* br.1, Sarajevo, Udruženje ilmijje IZ u BiH, str. 4 - 11.,
- Delores, Jacques i saradnici (1998), *Učenje - blago u nama*, Zagreb, "Educa",
- El-Gazali, Ebu Hamid Muhammed (2004), *Uputstvo mladiću*, Sarajevo, kaderijsko-bedevijska tekija Čeljigovići,
- Er-Ref'i, Muhamed Nesib (2002), *Tefsir Ibn Kesir, skraćena verzija*, II izdanje, Sarajevo, Visoki saudijski komitet za pomoć BiH,
- Gudions, Herbert, *Pedagogija-temeljna znanja*, Zagreb, "Educa",
- Hafizović, Rešid (1996), *O načelima islamske vjere*, Zenica, "Bemust",
- Hafizović, Rešid (1995), *Osnovne teorijske smjernice odgojno-obrazovnog procesa u islamu*, *Takvimu* za 1995., Sarajevo, Rijaset IZBiH, str.31-35.,
- Hasanović, Zuhdija (2002), *Između optimizma i pesimizma*, *Takvimu* za 2003., Sarajevo, Rijaset IZ u BiH, stranica 201 - 214.,
- Haverić, Ismail (1998), „Ko odgoja vaše dijete“, *Takvim* za 1999, Sarajevo,
- Havva, Seid (2003), *Naš duhovni odgoj*, Sarajevo, Behram-begova medresa Tuzla,
- Hwang, Philip i Björn, Nilsson (2000) *Razvojna psihologija*, Sarajevo, Filozofski fakultet - Univerzitet u Sarajevu,
- Karalić, Mahmut (1999), *Tirmizijina zbirka hadisa br.1*, Zenica
- Karić, Enes (2000), „Odgajati i obrazovati“, *Novi muallim* br.1, Sarajevo, Udruženje ilmijje IZ u BiH, str. 11 - 14.,
- Kayadibi, Fahri (2000), „Značaj odgoja i obrazovanja u procesu razvoja ljudske ličnosti“, *Novi muallim* br.2, Sarajevo, Udruženje ilmijje IZ u BiH, str. 107.-114.,
- Klaić, Bratoljub (1980), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Nakladni zavod "MH",
- Kurdić, Šefik (200.), *Kultura ponašanja prema djeci, roditeljima i rodbini*, Zenica, IPA u Zenici,
- Kur'an, prijevod Besim Korkut (1977), Sarajevo, IZ BiH, Hrvatske i Slovenije,
- Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero (1999), *Pedagoška enciklopedija 1 i 2*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,
- Slatina, Mujo (1998), *Nastavni metod*, Sarajevo, Filozofski fakultet,
- Slatina, Mujo (2002), „Tačan i istinit metodološki pristup u istraživanju odgoja/obrazovanja“, *Novi muallim* br.9, Sarajevo, Udruženje ilmijje IZ u BiH, str. 36 -50.,
- Slatina, Mujo (1998), „Kultura i odgoj“, *Takvim* za 1999., Sarajevo, Rijaset IZ u BiH, strana 245 -263.,
- Slatina, Mujo (1999), „Majka - riječ u kojoj je sadržan jedan čitav odgojni sistem“, *Takvim* za 2000, Sarajevo, Rijaset IZ u BiH ,
- Ulvân, Abdullah Nasih (2003), *Odgoj djece u islamu*, prijevod Mustafa Jahić, Sarajevo, Aktívna islamska omladina,
- Umurudin, Muhammed (1999), „Sloboda volje“, *Takvim* za 1999. godinu, Sarajevo, Rijaset IZ u BiH, str. 283 - 296.,
- Vukasović, Ante (1999), *Pedagogija*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor «Mi».

Summary الموجز

ISLAMIC EDUCATION BETWEEN PEDAGOGIC
OPTIMISM AND PEDAGOGIC PESSIMISM

Nesib HADŽIĆ

All children have the right to high-quality education process in which they can develop their personality to the maximum. Stimulating and adequate environment for education in Islam is based on the platform of Qur'an and practice of the Messenger of God p.b.u.h. which is implemented with sincere intentions and visible engagement. In this paper, the author attempts to present specific contents from the Qur'an and Sunnah which directly or indirectly speak about pedagogic optimism and pedagogic pessimism as two extremes between which the Islamic education and upbringing take place. Islamic education respects the factor of heritage and environment, but also of activity of the education subject. From the Islamic education standpoint, there is no situation in which somebody has the right to give up on education. Neither the extreme of pedagogic optimism nor the extreme pedagogic pessimism are appropriate for Islamic education.

التربية والتعليم في الإسلام، بين التفاؤل التربوي والتشاؤم التربوي

نسيب حاجيتش

إن جميع الأطفال لديهم الحق بعملية تربوية جيدة، تساعد على تنمية خصوصياتهم التي جاؤوا بها إلى هذه الدنيا، إلى أقصى الدرجات. وتستند البيئة المحفزة والملائمة للتربية في الإسلام على القرآن الكريم وسنة النبي صلى الله عليه وسلم، التي يتم تطبيقها بنية صادقة وعمل واضح. ويحاول الكاتب في هذا البحث أن يقدم مواضيع خاصة من القرآن والسنة تتحدث بصورة مباشرة أو غير مباشرة عن التفاؤل التربوي والتشاؤم التربوي، باعتبارهما النقيضين المتطرفين اللذين تسير بينهما التربية والتعليم في الإسلام. إن التربية والتعليم في الإسلام يأخذان بعين الاعتبار عامل الوراثة والبيئة، وكذلك نشاطات وأعمال المرء. فمن وجهة نظر التربية والتعليم في الإسلام، لا توجد حالة يمكن لأحد فيها أن يتخلى عن التربية. كما أن عملية التربية والتعليم في الإسلام لا تتوافق مع التفاؤل التربوي المفرط ولا مع التشاؤم التربوي المفرط.

ODGOJNO- OBRAZOVNE STRATEGIJE RADA U VJERONAUČNOJ NASTAVI

Melika ZITOUNI-PERENDA

Sažetak

Mogućnosti rada nastavnika tokom nastavnog procesa primjenom savremenih nastavnih sredstava su različite s obzirom na (ne)opremljenost škola. Nastavnici u našim bosanskohercegovačkim školama svojim umijećima i kreativnošću nastoje ostvariti što veću motivaciju i sudjelovanje učenika tokom nastave bez obzira na date mogućnosti primjene nastavnih sredstava. Da bismo u nastavnom procesu primjenjivali savremene strategije odgojno-obrazovnog rada potrebna su nam savremena nastavna sredstva i pomagala uz tehnički opremljene kabinete multimedijalnim sredstvima, projektorima, internetom u svakoj učionici i slično. Upravo, upotreba informacijskih tehnologija u većini naših škola je na nezavidnom nivou, te nastavnici svojim umijećima i snalažljivošću nastoje obogatiti nastavni proces i razbiti monotoniju nastave. U nedostatku savremene tehničke opremljenosti škola poučavanje na temelju primjene teorije višestrukih inteligencija u nastavi pruža mogućnost iskazivanja kreativnosti svakog pojedinog učenika shodno njegovoj osobnosti. Određenim nastavnim metodama rada sa učenicima potiče se kreativno razmišljanje i maksimalno sudjelovanje svakog učenika tokom nastavnog procesa, a da za to nisu potrebni opremljeni kabineti sa savremenim nastavnim učilima i sredstvima. Ključne riječi: strategije poučavanja, nastavna umijeća, višestruka inteligencija, energetici u nastavi.

Uvod

Kvalitet nastave islamske vjeronauke ovisi o više međusobno isprepletenih faktora, kao što su stručnost nastavnika, kvalitet udžbenika i opremljenih kabineta u kojima se izvodi nastavni proces vjeronauke. Također, kvalitet nastavnog procesa u velikoj mjeri ovisi i o uspostavljenoj međusobnoj interakciji nastavnika i učenika tokom kojeg je neophodno izgraditi odnos međusobnog uvažavanja i povjerenja uz mješoviti nastavni metod rada koji će ostvariti veći učinak poučavanja. Nedostatak tehničke opremljenosti naših škola kao i brojnost naših odjeljenja otežava individualizirani pristup učeniku. Neophodno je da nastavnik kvalitetom svoje osobnosti i vlastitim primjerom omogući učeniku kvalitetnu identifikaciju.

Nastavni proces se može obogatiti tako da posluži razvoju svih sedam inteligencija na temelju projekta koji je pokrenuo profesor Gardner. Posljedica primjene Gardnerove teorije je osmišljavanje novih nastavnih strategija rada kako bi se učenicima omogućilo da na različite načine ovladavaju vještinama, razvijaju sposobnosti i usvajaju znanja što bi doprinijelo razvitku talenta i prepoznavanja svojih jakih strana, razvijajući ih, a kompenzirajući svoje slabosti. Za nastavnika je važno da prepozna koji metod učenja najviše odgovara učenicima kako bi im nastavu vjeronauke što bolje prilagodio i omogućio im individualni razvitak. Naravno, nastavniku je lakše obogatiti i uljepšati čas ukoliko ima kvalitetnija nastavna sredstva i pomagala, dok u suprotnom improvizuje i snalazi se sam koliko je moguće što kvalitetnije prenijeti poruku učenicima. Također, permanentnim usavršavanjem nastavnih umijeća i osluškivanjem učeničkih potreba tokom rada u nastavnom procesu vjeronauke važno je da nastavnik razvija motivaciju učenika za sudjelovanjem u nastavi. S obzirom da kabineti u našim školama ne obiluju mnoštvom savremenih tehnoloških naprava, u ovom radu ćemo se fokusirati na oblike rada u učionici tokom kojih nisu potrebna neka posebna nastavna pomagala.

Strategije poučavanja u nastavnom procesu

Svakom nastavniku je izazov, bez obzira na predmet izučavanja, da održi pažnju svojih učenika tokom nastavnog procesa uz minimalna nastavna sredstva koja posjeduje. U eri informatičke (r)evolucije svjesni smo činjenice da „kvalitet“ opremljenosti naših kabineta u ško-

lama ne prati savremene standarde kvalitete. Većina nastavnika i pored silne želje da odvoje sredstva za obogaćivanje vlastitog kabineta (ukoliko im je dostupan) određenim nastavnim sredstvima, koja bi nastavu učinila zanimljivijom shodno standardu plaća, često to nisu u prilici. Rad u našim uvjetima iziskuje veliku snalažljivost i umijeće rada sa učenicima, zbog nedovoljno opremljenih kabineta, tako da nastavnik postaje „čarobnjak“ u svojoj struci. Rad u kombinovanim odjeljenjima, rad sa grupama od 30 učenika, pa i više, pomanjkanje osnovnih nastavnih sredstava nedostaci su naših škola sa kojima se često susreću nastavnici. Svojim čarobnim umijećima nastavnik nastoji prevazići tradicionalni oblik nastave i osvježiti je novim oblicima rada kako bi spriječio učeničku dosadu na času. Mnogo je zahtijeva postavljeno pred nastavnika, a minimalna pomoć i podrška.

Strategije koje nastavnici koriste trebaju odražavati univerzalne ljudske vrijednosti, a u obzir trebaju uzeti sva razvojna područja, kognitivno, afektivno i psihomotoričko. Različitim strategijama poučavanja treba pomoći našim učenicima da razvijaju vještine koje im omogućuju da postanu odgovorni članovi društva, osjećaj empatije i brige za druge, otvorenost i poštivanje različitosti. Također, omogućiti im priliku za formiranje, izražavanje i promjenu vlastitog mišljenja, promišljanja, izbora i odgovornosti.

Profesor Slatina ističe da, kao nastavnik, „ako želiš vršiti utjecaj na mlade ljude, moraš stvarno biti čovjek koji pobuđuje i probuđuje životne snage mladih, koji djeluje potičući i unapređujući njihovo ponašanje i aktivnosti“ (Slatina, 1998, str. 255).

Nastavnik je odgovoran za izbor strategija poučavanja koje svakom djetetu može omogućiti najbolju podršku za ostvarenje vlastitih razvojnih i obrazovnih ciljeva, kao i ciljeva definiranih nacionalnim kurikulumom. Neophodno je primjenjivati raznovrsne strategije poučavanja kojima će se učenici aktivno uključiti u usvajanje znanja i vještina razvijajući naviku permanentnog učenja. Tokom nastavnog procesa važno je uzeti u obzir različite strategije rada sa učenicima kako bi obogatili nastavu i razbili monotoni pristup ex-katedra.

Korištenje moderne i savremene tehnologije tokom nastavnog procesa u konstantnom je

porastu, a što opet zavisi od tehničke opremljenosti naših škola. Međutim, moderna nastavna tehnologija može i opteretiti učenika mnoštvom informacija koje će pritiskati njegovo pamćenje, a neće bitno doprinosti misaonom razvoju (Kačapor, Vilotijević, Krulj, Kulić, 2002, str.428). Navedeni autori smatraju da tehnička sredstva mogu utjecati štetno na afektivni život učenika, a cilj škole je da se učenik razvija misaono i emotivno, kako bi se doprinijelo razvoju moralnog i estetskog odgoja. Jedan od ciljeva nastave vjeronauke je, upravo, moralno obogaćivanje učenika na islamskim temeljima vrijednosti. Moderna nastavna tehnologija je vrlo efikasna u ostvarivanju obrazovnih zadataka, ali ne toliko i odgojnih. Ukupnom nastavnom aktivnošću važno je odgojno djelovati jer to bitno utiče na formiranje kompletne ličnosti učenika. Dakle, da bi nastava bila efikasna nije nužna moderna tehnologija, već je nastavu moguće obogatiti i različitim metodama rada bez savremenih tehnoloških naprava.

Većina onih koji se teoretski bave nastavom na pitanje „Šta je kvalitetna nastava?“, odgovaraju – da je to metodički raznovrsna nastava u kojoj nastavnik svjesno varira i razmjenjuje različite metode učenja i svakodnevno primjenjuje različite oblike rada. Kombinacija metoda u nastavnom procesu omogućava kreativniji metodičko-izvedbeni proces nastave, a primjenom različitih metoda i oblika rada, razbija se monotonija, nastava postaje dinamičnija, a učenici imaju priliku da razvijaju svoje potencijale. Zato je važno da „ponudite svojim učenicima raznolika iskustva učenja, od računala do rada u skupini, od izleta do gostiju predavača, od individualnog rada do igranja uloga. Raznolikost i izbor ključ su stilova učenja“ (Jensen, 2005, str.39).

Ugodna emocionalna klima u odjeljenju koje je načinio raspoložen i nasmijan nastavnik motivisat će i privući pažnju učenika da uloži maksimalan trud u ostvarenju zadatih ciljeva. Ukoliko nastavnik ima na umu potrebe učenika i samo poučavanje će biti uspješnije, u suprotnom ni najbolji rad nastavnika neće uroditi plodom, jer „poučavanje je teško i u najboljim uvjetima, a kada se nemaju na umu potrebe učenika i nastavnika još je teže pa i nemoguće. Sve metode poučavanja koje zanemaruju potrebe nastavnika ili učenika osuđene su na neuspjeh“ (Glasser, prema Slatina, 1998, str. 261).

Kreativno poučavanje

Na temelju načina poučavanja putem višestrukih inteligencija u nastavi pruža se mogućnost iskazivanja kreativnosti svakog pojedinog učenika shodno njegovoj osobnosti. Institucije koje obrazuju buduće nastavnike trebaju biti u funkciji razvoja kreativnih potencijala studenata kako bi razvijenim smislom kreativnosti bili u stanju to isto (u)činiti sa svojim učenicima. Kreativnost je moguća u svim etapama nastavnog rada – planiranju, organizaciji, realizaciji i verifikaciji. Tokom procesa u odgojno-obrazovnom radu nastavnik nije jedini izvor saznanja, već on kreira i organizira istraživački rad učenika u otkrivanju novih spoznaja. Pomalo neobična pitanja i maštovite ideje svojih učenika uvažavati iskazujući im da njihove ideje imaju svoju vrijednost i originalnost u predstavljanju.

Iz domena nastave Islamske vjeronauke predstaviti ćemo jednu nastavnu jedinicu koristeći svih sedam vrsta inteligencija prema Gardneru.

1. Verbalno-lingvistička:

- Kreativno pisanje teksta ili pjesme o hadžu;
- Pročitati tekst ili pjesmu o obredima hadža i analizirati sadržaj;
- Slušati gosta predavača koji je obavio hadž o njegovim utiscima;
- Intervju sa hadžijom;
- Ilustrativni prikaz određenih znamenja Mekke i Medine uz objašnjenje.

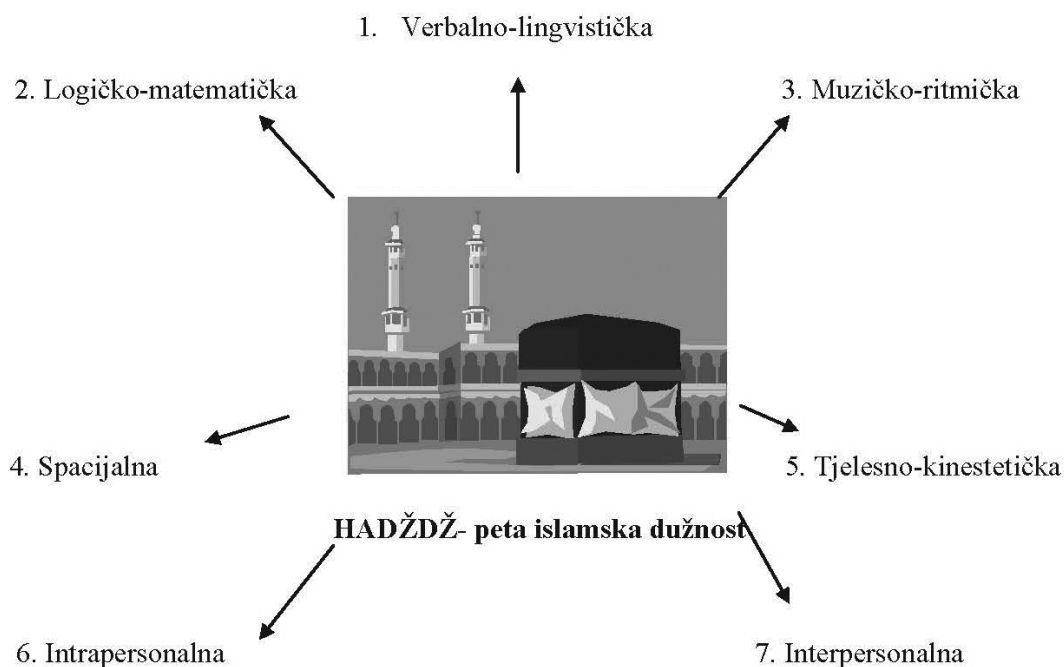
2. Muzičko-ritmička:

- Učenje kur'anskih ajeta koji govore o hadžu;
- Izvođenje ilahija i kasida o hadžu;
- Vježbati „telbijju“ – himnu hadža.

3. Logičko-matematička:

- Statističko predstavljanje hadžija iz cijelog svijeta;
- Računati vrijeme potrebno za odlazak i povratak hadžija iz BiH, kao i za obrede hadža;
- Izračunati vremensku razliku između Saudijske Arabije i Bosne i Hercegovine.

4. Spacijalna:
 - Izrada mape gradova Mekke i Medine;
 - Izrada reklamnih postera za agencije koje organizuju odlazak na hadž;
 - Dizajnirati časopis o obredima hadža i Kurban-bajramu.
5. Tjelesno-kinestetička:
 - Izrada makete Harema Ka'be;
 - Izrada makete Poslanikove džamije u Medini;
 - Predstavljanje određenih obreda kao što su oblačenje ihrama (odjeća hadžije), ta-vafa (obilazak oko Ka'be) uz učenje telbijje (himne hadža), sa'j (hod između Saffe i Merve).
6. Intrapersonalna:
 - Trenutak zamišljanja sebe kao hadžije;
 - Pisanje eseja o temi „Moj životni san – put u Mekku i Medinu“;
 - Vježba samokontrole nakon zamišljene i isprovocirane svađe u milionskoj gužvi hadžija iz cijelog svijeta.
7. Interpersonalna:
 - Odglumiti igrokaz na osnovu obreda hadža;
 - Izrada panoa učenika podijeljenih u timove sa različitim zadacima;
 - Međusobno ispitivanje o obredima hadža;
 - Organiziranje ikrar-dove, zamišljeni ispraćaj hadžije.

Metode rada u nastavnom procesu

Uspjeh učenika u učenju ne određuje samo opseg i kvaliteta nastave koju su pohađali. Mnogo je i drugih uzroka koji na to utječu, kao što su: darovitost svakog pojedinca, motivacija za učenje, društvena pozadina, porodične okolnosti, utjecaj masovnih medija i sl. Raznovrsnim metodama i postupcima važno je osmisliti i prilagoditi nastavu svim učenicima, s obzirom da ne postoji „univerzalna metoda“ poučavanja u

nastavi. Shodno različitim mogućnostima koje variraju unutar škola, od savremeno opremljenih kabineta do škola u kojima još ni centralno grijanje nije u potpunosti funkcionalno, istaknut ćemo određene metode rada u nastavi za koje nisu potrebni savremeno opremljeni kabineti (Čatić&Pehlić, 2004).

➤ Asocijativno-komparativna metoda

Metodom asocijacije (usmenim ili pismenim putem) nastavnik može doznati predodžbe,

misli, osjećaje i stavove svojih učenika koje vežu uz određeni pojam.

➤ **Metoda fotografovora**

Upotreba zbirke foto-reprodukcija uz određenu tematiku na osnovu koje će svaki učenik obrazlagati svoj izbor fotografije, navodeći razloge i motive.

➤ **Pronalaženje parabola ili usporedbi**

Putem dovršavanja započetih rečenica koje zahtijevaju određenu usporedbu učenici izražavaju svoja iskustva, stavove, želje, iščekivanja, strahove.

➤ **Dovršavanje započete priče**

Odlomak iz priče treba da bude poticajan kako bi izazvao učenike na spontano i iskreno pisanje. Kao uzorak nastavnik može upotrijebiti fotografiju koja prikazuje odnose iz svakodnevnog ljudskog života.

➤ **Izrada kolaža i montaža**

Izrada kolaža odnosno montaže na osnovu određene teme služeći se fotografijama, crtežima, reprodukcijama slika, karikaturama, naslovima novinskih članaka iz časopisa upotunjavanjem vlastitim riječima, rečenicama ili crtanjem.

➤ **Pisanje novinskog izvještaja**

Sastavljanje novinskog izvještaja o problematici koja je prethodno obrađena, te na taj način učenici samostalno interpretiraju usvojeni sadržaj.

➤ **Intervjuiranje i prepričavanje u prvom licu**

Pisanje ili improvizirano izvođenje intervjua s nekim zamišljenim likom ili intervju sa voljenom osobom

➤ **Likovno izražavanje**

Tokom nastave zavisno od uzrasta učenika koristiti različite tehnike i elemente kreativnog likovnog izražavanja kao sporedni pomažući metodski postupak.

➤ **Rješavanje i sastavljanje križaljke**

Tokom uvodnog ili završnog dijela časa nastavu obogatiti rješavanjem ili sastavljanjem križaljki koje sadrže ključne pojmove iz obrađene teme.

➤ **Omogućiti grupne rasprave i forume o određenoj temi**

„Energetici“ u nastavi

Upotreba određenih metoda rada sa učenicima koje su usmjerene na poticanje kreativnog razmišljanja ne zahtijevaju posebna nastavna sredstva, tako da su primjenjiva tokom nastave u školi koja se ne ističe tehničkom opremom i nastavnim sredstvima. Tjelesna aktivnost povećava mentalnu kao što je i učenje koje uključuje tijelo učinkovitije. Uključivanje emocija povećava utjecaj i dosjećanje naučenog. Autor Jensen (Super-nastava, 2005) je naveo određene igre kao „energetike“ u nastavi kojima se aktivnost učenika povećava, te stimulira um i tijelo, koje ćemo spomenuti u nastavku teksta.

- **Umne mape**

Izrada u malim grupama od tri do četiri učenika na temelju urađenog nastavnog gradiva prethodnog sata ili tekstovnog materijala, a nakon toga podijeliti sa ostatkom razreda.

- **Put oko svijeta**

Birati dobrovoljca. Učenik korača oko prostorije i odgovara na pitanja postavljena od strane učenika iz razreda. Svako pitanje vrijedi određeni broj koraka, te na taj način običi prostoriju odgovarajući na pitanja koja se odnose na obrađeni nastavni sadržaj u proteklom periodu, uz mogućnosti proširenja.

- **Intervju sa stručnjakom**

Polu publike je stručnjak za obrađeno gradivo, a druga polovica je poznati novinar koji će intervjuirati stručnjaka. Tokom određenog vremena parovi treba da izvrše zadatak, potom mogu mijenjati uloge i formirati druge parove.

- **Reklame**

Zadatak osmišljavanja reklamnih poruka shodno obradi nastavne jedinice.

- **Moj prijatelj**

Izabрати partnera, a potom kroz pet minuta razgovora s njim saznati određene karakteristike. Zatim predstaviti svoga partnera ostatku razreda na temelju onoga što se saznalo iz razgovora. Na taj način učenici izgrađuju jezične sposobnosti, kreativnost, govor i pamćenje.

- **Nedovršene rečenice**

Voditelju je zadana tema i on počinje rečenicu o njoj, ali je ostavlja nedovršenom. Sljedeća osoba nastavlja, ali i ona ostavlja rečenicu nedovršenom. Cilj je nadopunjavati rečenicu što je moguće duže.

- Frizbi ponavljanje

Svi učenici treba da su u pripravnosti dok nastavnik baca frizbi (ili nešto slično tome), kaže jednu stvar koju je naučio u posljednjih nekoliko minuta ili sati i zatim baci frizbi nekome drugom, a on to učini isto.

- Šta je u kutiji?

Držati kutiju s tajnim predmetom. Učenici pokušavaju pogoditi šta je u kutiji postavljajući pitanja koja zahtijevaju odgovor „da“ ili „ne“. Igra se koristi za induktivno zaključivanje, rješavanje problema i razvoj jezičnih sposobnosti.

- Pogodi što ti je na leđima!

Učeniku zakačiti na leđa odgovarajuću ilustraciju povezanu sa nastavnom jedinicom. Šeta se oko razreda i ne znajući što mu je na leđima postavlja pitanja učenicima o čemu se radi, a oni mu daju određene opise kako bi lakše shvatio o čemu se radi.

Mnogo je načina da se privuče pažnja učenika. Međutim, danas u moru informacija kada su misli učenika raspršene na više strana, doista to treba učiniti na efikasan i dopadljiv način jer „jedan od najvećih strahova učenika je dosada“ (Jensen, 2003, str.119). Kako poučavati na zanimljiv način učeniku, s obzirom da u učionici imamo učenike različitih sposobnosti i interesovanja?! To je veoma zahtjevan i kompleksan proces koji potražuje permanentno razvijanje nastavnih umijeća, jer „poučavanje je toliko složeno umijeće da nijedan pojedinačni čimbenik ne može potpuno objasniti ili opisati kvalitete uspješnog nastavnika“ (Ornstein i Levin, prema: Jensen, 2003, str. 112).

Kvalitet nastavnog procesa u velikoj mjeri ovisi i o uspostavljenosti međusobnoj interakciji nastavnika i učenika tokom koje je neophodno međusobno uvažavanje i poštivanje, a „svakom učeniku treba omogućiti izgrađivanje povoljne slike o sebi, vlastitog identiteta i postizanje individualnog maksimuma. Učeniku treba najprije pomoći da razvije one sposobnosti koje već ima, a zatim ih obogaćivati novim“ (Stevanović, 1998, str. 344).

Profesionalni razvoj nastavnih umijeća

„Samo ako se stalno usavršava, učitelj je sposoban da istinski poučava i vaspitava.“

(Dostojevski)

Profesionalni razvoj neophodan je za sve nastavnike u odgojno-obrazovnom procesu kako bi održali kontakt sa promjenama, obavljali znanja, vještine i vizije za dobro i efikasno poučavanje. Poučavanje je kompleksan proces s obzirom da su učionice ispunjene učenicima različite motivisanosti i naklonosti prema učenju, različitih sposobnosti i aspiracija, kao i učenicima koji dolaze iz različitih sredina.

Danas se od nastavnika očekuje mnogo više nego je to bio slučaj prije nekoliko godina. Potražuje se da nastavnik bude kolega svojim učenicima, da se saraduje bez „nametanja autoriteta“, pomaže, a ne da se nešto i zahtijeva, da bude fleksibilan, a ne kritičan, da dozvoli slobodno izražavanje tokom komunikacije, te da skupa sa svojim učenicima uči. Stari model učitelja koji „puni“ učenike znanjem zastario je, a nova uloga koja mu je namijenjena je uloga trenera i voditelja koji otkriva talente svojih učenika, poučava ih, inspirira i usmjerava (Jensen, 2003), a da bi se uspješno prilagodio novim okolnostima neophodan je dugoročni profesionalni razvoj.

Također, od nastavnika se potražuje da posjeduje solidnu opću kulturu uz poznavanje sadržaja predmeta koji predaje, pedagogiju i psihologiju, odgojne probleme i potrebe mladih koje podučava, kao i njihova lična interesovanja i sposobnosti. Nastavnički poziv zahtijeva ulaganje energije, izdržljivost, dobru koncentraciju i emocionalnu stabilnost. Očekuje se da je nastavnik stabilna i karakterna ličnost, te da takve kvalitete izgrađuje kod svojih učenika.

Za uspješnu interakciju i komunikaciju u nastavnom procesu sa svojim učenicima značajni su: fleksibilnost, strpljenje, tolerancija, ljubaznost, razumijevanje za probleme, entuzijazam, sposobnost da se učenici podstiču sugestijama i pohvalama, osposobljavanje učenika da sami rješavaju svoje probleme i da objektivno vrednuju rezultate svoga rada.

Osmišljavanje nastavnih aktivnosti, uzvešći u obzir sve neophodno, kako bi održali maksimalnu pažnju učenika tokom časa zahtijeva snagu umijeća koje će da usmjerava ka uspješ-

nom poučavanju, jer biti djelotvoran nastavnik znači znati kako i na koji način potaknuti učenike da uče. Rečeno i često ponavljano „nije znanje znanje znati, već je znanje znanje dati“, floskula je koja mnogo kazuje o potrebi poznavanja i primjeni nastavnih umijeća u nastavnom procesu i radu sa učenicima.

Metode rada nastavnika u savremenoj nastavi iziskuju nove uloge, kao što su: planer aktivnosti, usmjerivač, koordinator, partner, te se od njega zahtijeva da pripremanje bude obogaćeno medijima i sredstvima, kao i da podstiče razvoj, mišljenje i istraživački rad. Važno je da svakom učeniku nastavnik prilazi kao posebnoj ličnosti, nastavu da individualizira i prilagodi potrebama učenika, a ne unificirano. Sve navedeno zahtijeva od nastavnika da bude informiran o novim metodama i oblicima rada, da se konstantno usavršava i pohađa različite seminare, prati stručnu i metodičku literaturu i da surađuje sa stručnim saradnicima u školi.

Nastavnik koji i sam permanentno uči najbolji je uzor za učenika koji treba da nauči stalno učiti, jer vizija cjeloživotnog učenja i neprestanog profesionalnog razvoja zahtijeva nastavnika koji će znati kritički promišljati, kao i potražiti i osigurati preduvjete za razvoj svakog pojedinog učenika kroz poticanje i podržavanje u procesu učenja.

Poticanjem kritičkog i stvaralačkog mišljenja rješavanjem problema tokom nastave u smjeru upotrebe znanja u novim situacijama sa što manje klasičnog poučavanja odlika je savremenog nastavnog procesa.

Zaključak

Primjena određenih odgojno-obrazovnih strategija rada u procesu vjeronaučne nastave vodi ka unapređenju cjelokupnog odgojno-obrazovnog sistema vjeronauke. Modernizacijom obrazovanja i uvođenja savremenih metoda i oblika rada tokom nastavnog procesa, te upotrebom savremenih tehničkih pomagala, što zahtijeva konstantnu edukaciju nastavnika i permanentno jačanje profesionalnih kompetencija, omogućit će i kvalitetniji nastavni proces. Također, potrebno je da se nastavnik informira o novim metodama i oblicima rada, pohađajući različite seminare, praćenjem stručne i metodičke literature surađujući sa stručnim saradnicima u školi kako bi odgovorio novim izazovima.

S obzirom da su različite mogućnosti upotrebe savremenih nastavnih pomagala u školama, svaki nastavnik treba, shodno svojim mogućnostima, osmisлити nastavu kako bi bila zanimljiva i poticajna svakom učeniku. Najbolji način da se dopre do svih učenika jeste da im se omogući raznolikost i izbor. To možemo postići i osmišljavanjem nastave primjenom razvoja višestrukih inteligencija u nastavi, a savremeno opremljeni kabineti daju mogućnosti kvalitetnije i maštovitije pripreme tokom izvedbe nastavnog procesa.

Odgovarajućim izborom strategija poučavanja bitno je omogućiti učeniku najbolju podršku za ostvarenje vlastitih razvojnih i obrazovnih ciljeva, kao i ciljeva definiranih nacionalnim kurikulumom. Strategije koje nastavnici koriste trebaju odražavati univerzalne ljudske vrijednosti, a u obzir trebaju uzeti sva razvojna područja, kognitivno, afektivno i psihomotoričko. Upotrebom određenih igara kao „energetika“ u nastavi mobilizira se pažnja učenika i povećava njihova aktivnost, te dolazi do stimulacije i uma i tijela, osvježava se nastavni proces razbijajući monotoniju i dosadu na času vjeronauke.

Literatura

1. Budimir-Ninković, G. (2007). *Savremena obrazovna tehnologija i funkcije nastavnika*. Na sajtu: bs.scribd.com/.../savremena-obrazovna-tehnologija-i-funkcije-nstav...
2. Brajša, P. (1995). *Sedam tajni uspješne škole*. Zagreb: Školske novine.
3. Greene, B. (1996). *Nove paradigme za stvaranje kvalitetnih škola*. Zagreb: Alinea.
4. Čatić, R., Pehlić, I. (2004). *Metodika nastave islamske vjeronauke*. Zenica: Islamska pedagoška akademija .
5. Jensen, E. (2003). *Super-nastava: nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje*. Zagreb: Educa
6. Kačapor, S., Vilotijević, M., Krulj, R., Kulić, R. (2002). *Pedagogija-temeljna znanja iz opće pedagogije, didaktike, školske pedagogije i andragogija*. Zenica: „Dom štampe“ Zenica.
7. Kyriacou, C. (1997). *Temeljna nastavna umijeća: metodički priručnik za uspješno poučavanje i učenje*. Zagreb: Educa
8. Stoll, L. i Fink, D. (2000). *Mijenjajmo naše škole: kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola*.

- Zagreb: Educa.
9. Slatina, M. (1998). *Nastavni metod-prilog pedagoškoj moći suđenja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
 10. Spasojević, P. (2011). *Odnos savremene i tradicionalne nastave*. Na sajtu: [pspa sojevic.blogspot.com/2011/03/blog-post_23.htm](http://pspa-sojevic.blogspot.com/2011/03/blog-post_23.htm)
 11. Stevanović, M. (1998). *Didaktika*. R & S Tuzla.
 12. Meyer, H. (2005). *Što je dobra nastava*: Zagreb: EruditA.
 13. Meyer, H. (2002). *Didaktika rzredne kvake: rasprave o didaktici, metodici i razvoju škole*. Zagreb: Educa.
 14. Vilotijević, M. (2001). *Didaktika 3-organizacija nastave*. Sarajevo: Bhmst.
 15. Razdevšek-Pučko, C. *Kakvog učitelja/nastavnika treba (očekuje) škola danas (i sutra)?* Na sajtu: www.see-educoop.net/...in/pdf/kompetence-uciteljev-slo-hrv-t07.pdf

Summary الموجز

EDUCATIONAL STRATEGIES OF WORK IN RELIGION CLASSES

Melika ZITOUNI PERENDA

Considering the (poorly) equipped schools, there are different possibilities for teachers to apply modern teaching methods in the teaching process. Teachers in our schools in Bosnia and Herzegovina are using their skills and creativity to achieve best possible motivation and participation of students in classes regardless of the given ability to use teaching tools. In order to implement modern teaching strategies in the teaching process, we need modern teaching tools and technically well-equipped classrooms with multimedia tools, projectors, internet access and so on. However, usage of IT technologies in most of our schools is at a poor level and teachers are trying to enrich the teaching process and get rid of monotony by using their creativity and skillfulness. Due to the lack of technical equipment in schools, teaching based on the theory of multiple intelligences allows every student to show their creativity in accordance with their personality. Certain teaching methods encourage creative thinking and maximum participation of each student in the teaching process without requiring classrooms equipped with modern teaching tools.

Key words: teaching strategy, teaching skills, multiple intelligence, energetics in classes.

استراتيجيات العمل التربوية والتعليمية في تدريس مادة التربية الدينية

ملیكة زيتوني بيرندا

إن قدرة المدرسين على استخدام وسائل التدريس المعاصرة تختلف باختلاف مستوى تجهيز المدارس. ويحاول المدرسون في مدارس البوسنة والهرسك، أن يستفيدوا من مهاراتهم وابتكاراتهم لزيادة حماس التلاميذ ومشاركتهم في الدروس، بغض النظر عن وسائل التدريس المتاحة. ولكي نطبق استراتيجيات العمل التربوي والتعليمي المعاصرة في العملية التدريسية، فإننا نحتاج إلى وسائل وأدوات تدريس معاصرة، إضافة إلى المعامل المجهزة تقنيا بتجهيزات متعددة الوسائط، وأجهزة العرض، والإنترنت، في كل فصل، وما شابهه. وفي الحقيقة، إن مستوى استخدام تكنولوجيا المعلومات في معظم مدارسنا غير كاف، لذا فإن المدرسين يحاولون بمهاراتهم وحسن تديبرهم إثراء العملية التدريسية وتحطيم التدريس النمطي الممل. ومع نقص التجهيزات التقنية المعاصرة في المدارس، فإن التعليم القائم على تطبيق نظرية الذكاء المتعدد في التدريس يعطي كل تلميذ على حدة الفرصة لإظهار الإبداع. إن اتباع طرق تدريسية محددة مع التلاميذ يحفز على التفكير الإبداعي والمشاركة القصوى لكل تلميذ أثناء العملية التدريسية، دون الحاجة إلى معامل مجهزة بوسائل وأدوات التدريس المعاصرة.

الكلمات الرئيسية: استراتيجيات التعليم، مهارات التدريس، الذكاء المتعدد.

UTICAJ PORODICE NA ŠKOLSKI USPJEH ADOLOSCENATA

ANALIZA I INTERPRETACIJA ISTRAŽIVANJA

Ekrem BRIGIĆ

Sažetak

U ovom radu autor predstavlja analizu i interpretaciju istraživanja o povezanosti porodičnih odnosa i školskog uspjeha adolescenata. Istraživanje je provedeno na uzorku od (N=182) učenika, od prvog do četvrtog razreda srednjih škola (JU Mješovita srednja ekonomsko-hemijska škola, JU Gimnazija i Mješovita srednja elektro mašinska škola) općine Lukavac. Istraživanjem je potvrđeno, da adekvatni porodični odnosi, tj. viši stepen emocionalnosti i niži nivo kontrole doprinose uspješnijem školskom uspjehu učenika u srednjim školama.

Ključne riječi: porodica, adolescencija, porodični odnosi

Uvod

Uloga roditelja u dječijem razvoju je iznimno važna te su i istraživanja o roditeljskom ponašanju mnogobrojna. Odnos djeteta i roditelja nije jednostavan jer je porodični milje u kome djeca odrastaju i žive izrazito dinamičan i teško mjerljiv, unutar koga se često nameću brojna pitanja o tome kako adolescenti vrednuju svoje roditelje. Na primjer, kako adolescenti procjenjuju kvalitet porodičnih odnosa, da li ova procjena ima veze sa polom adolescenata i roditelja, odnosno da li su majke pozitivnije procijenjene od očeva, da li djevojčice daju više pozitivnih atributa očevima nego dječaci i slično. Osim toga, zanimljivo je da li su ove procjene u relaciji sa školskim uspjehom adolescenata.

Istraživanje predstavljeno ovim radom je pokušaj produbljenijeg teorijskog i empirijskog saznanja povezanosti porodičnih odnosa i školskog uspjeha adolescenata. Porodični odnosi su istraženi putem dvije teorijski i empirijski utemeljene dimenzije, koje su pokazatelji općeg stanja i kvaliteta interakcije na nivou roditelj-dijete. Indikatori školskog uspjeha operacionalizirani su putem: školskog uspjeha i stepena zadovoljstva školskim uspjehom. Za potrebe ovog istraživanja uvrštena je i variabla nivo uključenosti u vannastavne aktivnosti.

Istraživanje je provedeno na uzorku od (N=182) učenika, od prvog do četvrtog razreda srednjih škola (JU Mješovita srednja ekonomsko-hemijska škola, JU Gimnazija i Mješovita srednja elektro mašinska škola) općine Lukavac. U istraživanju su korištena dva istraživačka instrumenta: Skala percepcije porodičnih odnosa (Macuka, 2006) i Upitnik o opštim podacima (sastavljen za potrebe istraživanja).

Istraživanjem je potvrđeno, da adekvatni porodični odnosi, tj. viši stepen emocionalnosti i niži nivo kontrole doprinose uspješnijem školskom uspjehu učenika u srednjim školama. Zbog toga je veoma značajno ukazati stručnoj javnosti na ove podatke i implicirati na značaj korišćenja

potencijala porodice, ali i upoznati roditelje sa direktnim efektima različitih vaspitnih postupaka na pojedine aspekte školskog uspjeha mladih. Dobiveni rezultati potvrđuju teorijske postavke Ekološke razvojne teorije konkretnije rečeno, otkrili smo da su procesi koji se javljaju u okviru dva posmatrana mikro sistema (porodica, škola) povezani i da utiču na školsko postignuće mladih.

1. Ispitivanje nivoa kvalitete porodičnih odnosa (emocionalnosti i kontrole) između roditelja i njihove djece – adolescenata

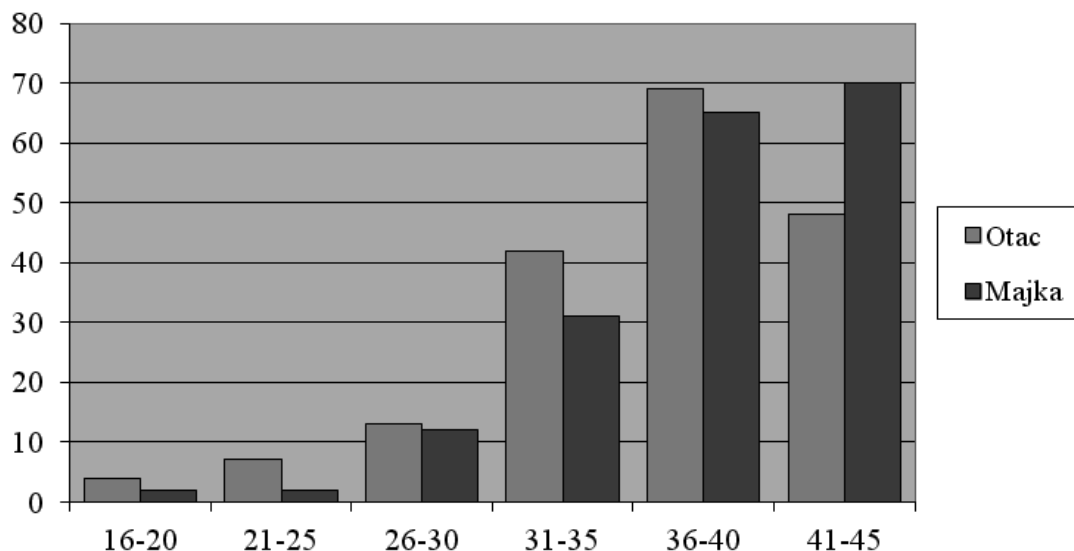
Nivo kvalitete porodičnih odnosa u ovom istraživanju ispitan je preko Skale percepcije roditeljskog ponašanja (SPRP). Dobijeni rezultati daju sliku o tome u kojoj mjeri su zastupljene dvije dimenzije roditeljskog ponašanja prema djetetu (emocionalnost i kontrola). Veći skor na subskali emocionalnost ukazuje na veću međusobnu bliskost i prihvatanje, dok veći rezultat na subskali Kontrola ukazuje na veće kontrolisanje i kritikovanje postupaka djeteta od strane roditelja.

Kako bi odgovorili na naš prvi istraživački zadatak i provjerili postavljenu hipotezu, koja glasi: *Prema procjenama adolescenata, njihovi roditelji u najvećem procentu pokazuju srednji nivo emocionalnosti i kontrole*. Prvo ćemo prikazati, opće rezultate izjašnjavanja ispitanika o nivou izraženosti dimenzija emocionalnost i kontrola (Tabela 5), a zatim, ćemo te iste rezultate prikazati u obliku skalnih vrijednosti za svaki indikator (tvrdnju) posebno i konačno procijeniti nivo kvalitete porodičnih odnosa (Tabela 6 i 7).

Tabela 5: Dimenzija emocionalnost i kontrola kod majki i očeva

		Minimum	Maksimum	M	SD
Emocionalnost	Majka	18	45	38,14	5,192
	Otac	18	44	36,54	5,474
Kontrola	Majka	10	28	16,64	4,200
	Otac	10	30	16,41	3,589

Tabela 5 nam pokazuje da su prosječne vrijednosti za dimenziju emocionalnost veće kod

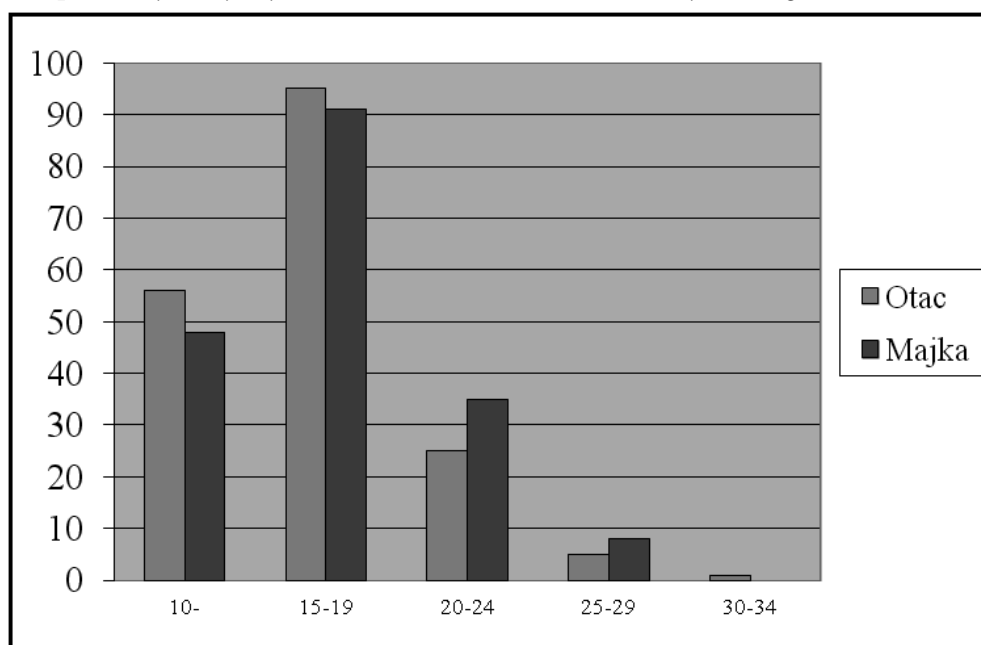
Grafikon 1: Raspodjela skorova na skali emocionalnosti kod majki i očeva

majki, nego kod očeva, što znači da su majke bliskije i imaju poželjniji emotivni odnos prema svojoj djeci u odnosu na očeve. Razlika između dvije aritmetičke sredine, emocionalnosti majki i emocionalnosti očeva je statistički značajna (nije slučajna), jer je izračunata t vrijednost ($t = 2,64$) veća od graničnih t - vrijednosti (1,96 i 2,58) na razinama 0,05 i 0,01, uz 362 stupnjeva slobode. Prednost majki u odnosu na očeve očekivali smo u emocionalnom odnosu sa djecom, ali nismo očekivali da će adolescenti procijeniti da majke u neznatnoj većoj mjeri od očeva, kontrolišu ponašanje svoje djece. Ta razlika, u

našem slučaju nije statistički značajna, zato što je izračunata t vrijednost ($t = 0,56$) manja od graničnih t - vrijednosti (1,96 i 2,58) na razinama 0,05 i 0,01, uz 362 stupnjeva slobode. Veća sklonost majki prema kontroli djece, utvrđena je i u drugim istraživanjima (Burger i sur., 1975; Litovsky i Dusek, 1985; Russell i Russell, 1987; prema: Keresteš, 2001).

U dva grafikona prikazali smo raspodjelu rezultata za dvije dimenzije porodičnih odnosa.

Iz Grafikona 1 je vidljivo da raspodjela skorova ukazuje na negativnu asimetričnost za

Grafikon 2: Raspodjela skorova na skali kontrole kod majki i očeva

dimenziju emocionalnost kako kod majki, tako i kod očeva, što znači da raspodjela rezultata naginje prema većim vrijednostima. Raspodjela skorova za dimenziju kontrola (Grafikonu 2), takođe, ukazuje na pozitivnu asimetričnost, odnosno da raspodjela rezultata naginje prema manjim vrijednostima za oba pola roditelja. Na osnovu čega se moglo zaključiti da roditelji oba pola u većem procentu, tj. češće ispoljavaju poželjne oblike roditeljskog ponašanja prema svojoj djeci (prihvatanje, podržavanje, nagrađivanje), nego neadekvatne oblike ponašanja, tipa kritikovanje i kažnjavanje. Navedeni podatak, također nam predstavlja prvi empirijski dokaz za odbacivanje postavljene istraživačke hipoteze, kojom smo pretpostavljali prosječnu razvijenost dimenzija porodičnih odnosa. U nastavku analize ovog zadatka, prikazat ćemo kako su adolescenti procjenjivali nivo izra-

ženosti osnovnih dimenzija (emocionalnost i kontrola) porodičnih odnosa (Tabela 2 i 3). Tabele sadrže podatke u procentnim frekvencijama za svaku kategoriju odgovora na tročlanoj skali procjene, aritmetičke sredine (M). Podaci su omogućili da se procjeni intenzitet slaganja sa ponuđenim tvrdnjama, odnosno prihvatanja ili neprihvatanja svake vrijednosti pojedinačno. Aritmetička sredina (M) pokazuje prosječan intenzitet slaganja sa ponuđenom tvrdnjom. Iz Tabele 6 vidljivo je da ispitanici procjenjuju izrazito pozitivno dimenziju emocionalnost, kako kod majki, tako i kod očeva. Sa svim tvrdnjama možemo biti zadovoljni, osim sa tvrdnjom broj 10 i tvrdnjom broj 11, koje su u našem slučaju pokazatelj niskog nivoa emocionalnosti, tj. imaju aritmetičku sredinu (M) ispod nivoa od dva prosječna boda, tj. ispod kategorije odgovora "djelimično tačno".

Indikatori-Tvrdnje	Majka						M	Otac						M
	1		2		3			1		2		3		
	f	%	f	%	%	f		f	%	f	%	%	f	
1. Izvinjava mi se kada neprav. postupi prema meni	39	21,4	63	34,6	80	43,9	2,2	51	28,0	55	30,2	76	41,7	2,1
3. Pokazuje mi da me voli	16	8,7	63	34,6	103	56,5	2,4	15	8,2	22	12	144	79,1	2,6
4. Pruža mi sigurnost	15	8,2	22	12,0	145	79,6	2,7	25	13,7	19	10,4	138	75,8	2,6
5. Utješi me kada sam tužan/na	21	11,5	45	24,7	116	63,7	2,5	32	17,5	64	35,1	86	47,2	2,2
6. Podstiče me da pričam o stvarima koje su meni važne	18	9,8	53	29,1	111	60,9	2,5	40	21,9	62	34	80	43,9	2,2
7. Prihvata moje greške	34	18,6	89	48,9	59	32,4	2,1	43	23,6	95	52,1	44	24,1	2,0
8. Nemam osjećaj da me ne primjećuje	8	4,3	14	7,6	160	87,9	2,8	7	3,8	22	12	153	84	2,8
9. Uz mene je kada mi je potrebna	14	7,6	26	14,2	142	78,0	2,7	11	6,0	30	16,4	141	77,4	2,7
10. Mogu da pričam sa njom i o intimnim stvarima	51	28	43	23,6	88	48,3	2,2	82	45,0	61	33,5	39	21,4	1,7
11. Često ima vremena da razg. sa mnom kada je treb.	17	9,3	39	21,4	126	69,2	2,5	120	65,9	42	23	20	65,9	1,4
12. Ohrabruje me da uspijem u drugima aktiv. van škole	19	10,4	42	23	121	66,4	2,5	25	13,7	40	41,9	117	64,2	2,5
14. Ja i moja majka imamo iskren odnos	23	12,6	33	18,1	126	69,2	2,5	37	20,3	39	21,4	106	58,2	2,3

15. Zanima je koje probleme ja imam	19	10,4	24	13,1	139	76,3	2,6	20	10,9	26	14,2	136	74,7	2,6
22. Često me poljubi	25	13,7	44	24,1	113	62,0	2,4	34	18,6	70	38,4	78	42,8	2,2
23. Često me nasmijava	30	16,4	33	18,1	119	65,3	2,4	31	17,0	38	20,8	113	62	2,4

Tabela 6: Procjena nivoa emocionalnosti majki i očeva od strane adolescenata
(Značenje simbola: 1 – netačno, 2 – djelimično tačno, 3 – potpuno tačno i M – aritmetička sredina)

Dakle, ispitanici su najlošije ocijenili tvrdnju "Često ima vremena da razgovara sa mnom, kada ga trebam", koja je za 88,9 % ispitanika "netačna" ili "djelimično tačna". Što znači da očevi ili su prezauzeti poslom, ili nisu svjesni važnosti razgovora kao uslova svakog dobrog odnosa, a posebno odnosa roditelj-dijete. Roditelji, a posebno očevi, bi trebali znati da za nedostatak vremena za razgovor sa svojom djecom, nema opravdanja. Zbog toga sa djecom treba razgovarati stalno i otvoreno, nastojati što više saznati o njima i njihovim problemima.

Tvrdnju "Mogu da pričam sa njim i o intimnim stvarima", 78,5 % ispitanika je procijenilo "netačnom" ili "djelimično tačnom". Što znači

da postoji znatan procenat porodica u kojima je razgovor adolescenata i njihovih očeva o intimnim stvarima, još uvijek tabu tema. Opšte je poznato, da razgovor o spolnosti može biti vrlo neugodan, kako za dijete, tako i za roditelja-oca, ako do tada nije uspostavljen nivo komunikacije na kojoj roditelji mogu otvoreno razgovarati sa svojim djetetom o svim temama. Kada je u pitanju procjena dimenzije kontrola majki i očeva, možemo biti zadovoljni, zato što su samo dvije tvrdnje (od ukupno deset), procijenjene aritmetičkom sredinom (M) ispod dva prosječna boda (Tabela 7). Dakle, ispitanici su većinu tvrdnji procijenili pozitivno, kada je u pitanju nivo kontrole roditelja, uz malu razliku, u korist majki.

Indikatori-Tvrdnje	Majka						M	Otac						M
	1		2		3			1		2		3		
	f	%	f	%	f	%		f	%	f	%	f	%	
2. Često više na mene	20	10,9	80	43,9	82	45,0	2,3	100	54,2	67	36,8	15	8,2	1,5
13. Često mi "drži predav" kako treba da se ponašam	9	4,9		22,5	132	72,5	2,6	16	8,7	46	25,2	120	65,9	2,5
16. Omaložava me kada uradim nešto pogrešno	103	56,2	47	25,8	32	17,5	1,6	115	63,1	47	25,8	20	10,9	1,4
17. Pretjerano me kritikuje	90	49,4	68	37,3	24	13,1	1,6	89	48,9	69	37,9	24	13,1	1,6
18. Stalno me ispituje	62	34,0	60	32,9	60	32,9	1,9	64	35,1	75	41,2	43	23,6	1,8
19. Ismijava me pred drugim	156	85,4	14	7,7	12	6,5	1,2	162	89	11	6	9	4,9	1,1
20. Prijeti da će mi nešto uraditi	138	76,8	33	18,1	11	6,0	1,3	145	79,6	25	13,7	12	6,5	1,2
21. Kada pogriješim kažnjava me ćutanjem	116	63,7	45	24,7	21	11,5	1,1	109	59,8	46	25,2	27	14,8	1,7
24. Često me ucjenjuje ako se ne držim njenih pravila ponašanja	109	59,8	51	28,0	22	12,0	1,5	114	62,6	43	23,6	25	13,7	1,5
25. Upoređuje me sa drugom djecom	75	41,2	56	30,7	51	28,0	1,8	88	48,3	50	27,4	44	24,1	1,7

Tabela 7: Procjena nivoa kontrole majki i očeva od strane adolescenata
(Značenje simbola: 1 – netačno, 2 – djelimično tačno, 3 – potpuno tačno i M – aritmetička sredina)

Vratimo se sada na one dvije tvrdnje, koje imaju aritmetičku sredinu (M) iznad dva prosječna boda. Za majku, to je tvrdnja broj 13 (M = 2,6) i tvrdnja broj 2 (M = 2,4), a za oca, to je tvrdnja broj 13 (M = 2,5).

Tvrdnju "Često mi drži predavanja kako treba da se ponašam" 72,2 % ispitanika (procjena majke) i 65,9 % ispitanika (procjena oca), smatra "potpuno tačnom", što znači da ova tvrdnja u najvećem stepenu dominira u porodici, kao sredstvo kontrole djece. Roditelji bi trebali znati da je pristup "ja sam ti roditelj i autoritet, i onako je kako ja kažem" potpuno kontraproduktivan. Psiholozi smatraju, da djeca u ovom dobu sebe ne smatraju djecom i odbijaju bilo kakvu vrstu predavanja i pridika. Zato je konstruktivan razgovor, razmjena mišljenja i stavova, najbolji način da se adolescentima ukaže na problem, propust ili nedolično ponašanje.

Takođe, za roditelje je važno da znaju, da u ranoj adolescenciji, kako to ističe (Smiljanić-Čolanović, 1966) djeca su sklona opštem negativizmu prema svemu što ih okružuje. A koji se najčešće manifestuje, kao: (1) želja za izolacijom (dolazi do svađe sa prijateljima i do željene osamljenosti) i (2) opšte neraspoloženje prema radu (dosad marljivo, pokretno i razigrano dijete postaje sada umorno, ponekad i apatično).

Tvrdnja „Često više na mene“ (procjena majki), je u 45 % slučajeva prihvaćena od ispitanika kao "potpuno tačna". Podatak da približno 50 % majki komunicira sa djetetom povišenim glasom, odnosno da više na djecu, svakako zabrinjava.

Ističemo da su istraživački nalazi, navedenih tvrdnji u skladu sa dobijenim rezultatima istraživačkog projekta pod nazivom "Danas djeca sutra roditelji", koji se sproveo u Bosni i Hercegovini 2012. godine, uz finansijsku podršku Kinderpostzegels iz Holandije. U tom istraživanju, na uzorku od 975 adolescenata, utvrđeno je da najveći broj ispitanika (62%) ima iskustvo emocionalnog zlostavljanja od strane majke i oca, a koje podrazumijeva: ismijavanje, rугanje, vrijeđanje, vikanje, zastrašivanje, kritikovanje, zabrane i drugo.

Nakon svega, možemo konstatovati da su prikazani rezultati u Tabelama 2 i 3 relativno pozitivni s dva aspekta: prvo što su u korelaciji sa prethodnim, drugo, što govore o pozitivnoj

procjeni u većem procentu, tj. o ispoljavaju poželjnih oblika roditeljskog ponašanja prema adolescentima.

Ispitanici su na osnovu dobijenih rezultata na Skali percepcije roditeljskog ponašanja (SPRP), za potrebe dalje analize svrstani u sljedeće kategorije: a) viši nivo emocionalnosti majki (169 ili 91,4 % ispitanika), b) niži nivo emocionalnosti majki (13 ili 7,0 % ispitanika), c) viši nivo emocionalnosti očeva (161 ili 87,8 % ispitanika), d) niži nivo emocionalnosti očeva (21 ili 11,4 % ispitanika), e) viši nivo kontrole majki (27 ili 14,6 % ispitanika), f) niži nivo kontrole majki (155 ili 83,8 % ispitanika), g) viši nivo kontrole očeva (20 ili 10,8 % ispitanika), h) niži nivo kontrole očeva (162 ili 87,6 % ispitanika).

Analiza rezultata istraživanja o kvaliteti i nivou izraženosti dimenzija (emocija i kontrola) porodičnih odnosa, daje osnovu za tvrdnju da roditelji adolescenata ispoljavaju viši nivo razvijenosti emocionalnosti i niži nivo kontrole. Što znači da roditelji oba pola češće ispoljavaju poželjne oblike roditeljskog ponašanja prema svojoj djeci (prihvatanje, podržavanje, nagrađivanje), nego neadekvatne oblike ponašanja, tipa kritikovanje i kažnjavanje. Dakle, rezultati nisu pokazali veću postotnu osrednjost. Na osnovu čega odbacujemo pretpostavljenu hipotezu: Prema procjenama adolescenata, njihovi roditelji u najvećem procentu pokazuju srednji nivo emocionalnosti i kontrole.

Međutim, rezultati istraživanja pokazuju da nije zanemarljiv ni onaj dio učenika za koje je utvrđeno da njihovi roditelji nemaju u dovoljnoj mjeri emocionalne topline i umjerene kontrole. S tog aspekta je potrebno ići u produbljenija istraživanja uzroka koji dovode do nepoželjnih oblika roditeljskog ponašanja. Također, trebalo bi ispitati i mišljenja roditelja o navedenoj varijabli, kako bi se dobila cjelovita procjena kvaliteta porodičnih odnosa.

2. Spolne razlike u procjenama porodičnih dimenzija (emocionalnost i kontrola) od strane adolescenata

Drugim istraživačkim zadatkom ispitali smo, postojanje spolnih razlika u procjeni porodičnih dimenzija (emocionalnost i kontrola), i to primenjen je χ^2 - test za nezavisne uzorke, a rezultati su prikazani u Tabeli 8 i 9.

Ispitanici		Emocionalnost majke			Emocionalnost očeva		
		Niži nivo	Viši nivo	Svega	Niži nivo	Viši nivo	Svega
Muški	f	7	69	76	7	69	76
	%	3,8	37,9	41,6	3,8	37,9	41,6
Ženski	f	13	93	106	17	89	106
	%	7,14	51	58,2	9,3	48,9	58,2
Ukupno	f	20	162	182	24	158	182
	%	11	89	100,0	13,1	86,8	100,0
$\chi^2 = 0,422$ $df = 1$					$\chi^2 = 1,802$ $df = 1$		

Tabela 8: Procjena ispitanika (sinova i kćerki) nivoa emocionalnosti majki i očeva

S obzirom da su granične χ^2 vrijednosti 3,841 na razini 0,05 i 6,635 na razini 0,01 za odgovarajući stupanj slobode ($df = 1$), a izračunati $\chi^2 = 0,422$ (za dimenziju emocionalnost majki) i $\chi^2 = 1,802$ (za dimenziju emocionalnost očeva), su manji, zaključuje se da nema statistički značajne razlike između sinova i kćerki u procjeni dimenzije emocionalnost majke i očeva.

Međutim, i pored statističkog nerazlikovanja muških i ženskih ispitanika u procjeni dimenzije emocionalnosti roditelja, uočavaju se neznatne razlike. Naime, kćerke procjenjuju u nešto većem procentu da majke i očevi češće

ispoljavaju emocije u odnosu sa djecom, nego što to procjenjuju sinovi. O nešto izraženijoj, polnoj razlici adolescenata, govori i Suzić (2008) u istraživačkom rada, pod nazivom "Kako adolescenti vrednuju svoje roditelje a kako roditelji sami sebe"? Po njegovim riječima: „Djevojke značajno više opažaju svoje roditelje kao tople nego muškarci. To je, vjerovatno, i slika objektivnog ponašanja roditelja. Postoji kod nas stereotipija da će topao odnos razmaziti dečake“ (Suzić, 2008: 25-34). Rezultati ispitivanja polnih razlika ispitanika i dimenzije kontrola majki i očeva, prikazani su Tabelom 9.

Ispitanici		Kontrola majke			Kontrola očevi		
		Niži nivo	Viši nivo	Svega	Niži nivo	Viši nivo	Svega
Muški	f	59	17	76	63	13	76
	%	32,4	9,3	41,6	34,6	7,14	41,7
Ženski	f	91	15	106	95	11	106
	%	50	8,2	58,2	52,1	6,0	58,2
Ukupno	f	150	32	182	158	24	182
	%	82,4	17,6	100,0	86,8	13,2	100,0
$\chi^2 = 2,063$ $df = 1$					$\chi^2 = 1,75$ $df = 1$		

Tabela 9 Procjena ispitanika (sinova i kćerki) nivoa kontrole majki i očeva

Kao i u prethodnom slučaju, izračunati $\chi^2 = 2,063$ (za dimenziju kontrola majki) i $\chi^2 = 1,75$ (za dimenziju kontrola očeva) je manji, od obje granične vrijednosti (3,841 na razini 0,05 i 6,635 na razini 0,01) uz stupnja slobode ($df = 1$), te se zaključuje, da ne postoji statistički značajna razlika u procjenama nivoa kontrole majki i očeva, između muških i ženskih ispitanika. Kod razmatranja povezanosti između spola djeteta i dimenzija emocionalnosti i kontrole, treba napomenuti da u većini drugih istraživanja, osim navedenog Suzičevog (2008), takva povezanost nije utvrđena (npr. Burger i sar., 1975; Kutero-
vac-Jagodić i Keresteš, 1997; Litovsky i Dusek, 1985; Schludermann i Schludermann, 1983; Shek, 1995; prema: Keresteš, 2001).

*S obzirom, da u našem slučaju nismo pro-
našli statistički značajnu razliku u procjenama
porodičnih dimenzija (emocionalnost i kontrola),
odbacujemo postavljenu hipotezu, koja glasi: oče-
kuje se, da će se razlike u rezultatima iskazati na
obje dimenzije porodičnih odnosa kada je polna
pripadnost ispitanika u pitanju.*

*I na kraju, bitno je istaći da bez obzira što
rezultati istraživanja ukazuju na polnu ujedna-
čenost procjena porodičnih dimenzija, primjećuju
se neznatne razlike u procjenama ispitanika. Na-
ime, kćerke u procjenjuju da majke i očevi češće
ispoljavaju emocije u odnosu sa njima, nego što
to procjenjuju sinovi. Dok sinovi doživljavaju ve-*

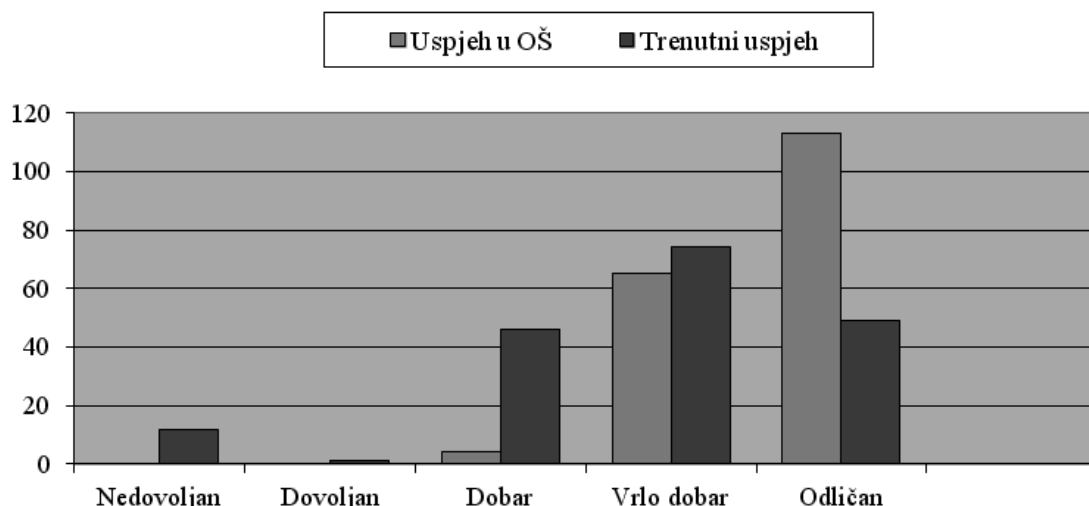
*ću kontrolu od oba roditelja. Ovim se zadržava
vrijednost da su ženske figure u porodici u većoj
meri usmjerene na emocionalni život, dok se kod
muških figura zadržava racionalnost i podrška na
neemocionalnom nivou.*

3. Školski uspjeh u učenju i nivo uključenosti adolescenata u vannastavne ak- tivnosti (sekcije)

Podaci o školskom uspjehu u učenju i vladanju adolescenata, kao i njihovom ni-
vou uključenosti u vannastavne aktivnosti prikupljeni su u okviru Upitnika o opštim ka-
rakteristikama (USK). Zadatak ispitanika je bio da opišu svoje trenutno akademsko postignuće u učenju i vladanju, da navedu svoj dosadašnji uspjeh u osnovnoj školi i nivo uključenosti u vannastavne aktivnosti. Hipoteza u vezi postav-
ljenog zadatka je glasila: pretpostavlja se da je ostvareni školski uspjeh u učenju adolescenata u prosjeku dobar, a njihov nivo uključenosti u vannastavne aktivnosti u najvećem procentu je osrednji. Prvi dio zadatka, odnosio se na uspjeh adolescenata u učenju (Tabela 10 i Grafikon 3). Dobijeni rezultati pokazuju da je najveći broj adolescenata imao vrlo dobar (40,0%) i odličan (26,5%) uspjeh. Dobar uspjeh je postiglo (24,9%) učenika, dok je dovoljan i nedovoljan uspjeh postiglo (7%) učenika. Primjetno je da su učenici postigli slabiji trenutni uspjeh u poređe-
nju sa uspjehom na kraju osnovne škole.

Školski uspjeh			Odličan	Vrlo dobar	Dobar	Dovoljan	Nedovoljan	M	Svega
Osnovna škola (osmi razred)	Muški	f	34	41	1	0	0	4,4	76
		%	18,3	22,1	1,0	0,0	0,0		41,7
	Ženski	f	79	24	3	0	0	4,7	106
	%	42,7	12,9	3	0,0	0,0		58,2	
Ukupno	f	113	65	4	0	0	4,6	182	
	%	61,1	35,1	4	0,0	0,0		100,0	
Trenutni uspjeh (polugodište)	Muški	f	15	23	28	1	9	3,4	76
		%	8,1	12,4	15,15	0,5	4,8		41,7
	Ženski	f	34	51	18	0	3	4,0	106
	%	18,3	27,5	9,74	0,0	1,6		58,2	
Ukupno	f	49	74	46	1	12	3,8	182	
	%	26,5	40,0	24,9	0,5	6,5		100,0	

Tabela 10: Prikaz školskog uspjeha u osnovnoj školi (osmi razred) i trenutnog školskog uspjeha (polugodište)
(Značenje simbola: M – aritmetička sredina)

Grafikon 3: Školski uspjeh u osmom razredu i trenutni uspjeh na 1. polugodištu školske 2012/2013. godine

Kada je u pitanju poređenje uspjeha u učenju s obzirom na polnu razliku ispitanika, izračunati Hi kvadrat $X^2 = 19,727$ je veći od, obje granične vrijednosti (9,488 na razini 0,05 i 13,277 na razini 0,01) uz stupnja slobode ($df = 4$), te se zaključuje da postoji statistički značajna razlika u procjenama školskog uspjeha adolescenata u vannastavne aktivnosti, s obzirom na pol učenika.

Dakle, distribucija uspjeha dječaka i uspjeha djevojčica se statistički značajno razlikuje što je u skladu sa dobro poznatim nalazima o boljem školskom uspjehu djevojaka (Foster, 1998; Livaditis i sar., 2003; Raboteg-Šarić i sar., 2009; Raboteg-Šarić i Brajša-Žganec, 2000; Skelton i sar., 2007; Younger i sar., 2005; prema: Šimić-Šašić, 2011). Istraživanjem smo, također, dobili podatak da 47,6% srednjoškolaca je zadovoljno svojim školskim uspjehom, dok je 23,6% nezadovoljno. Preostali dio učenika (njih 27%),

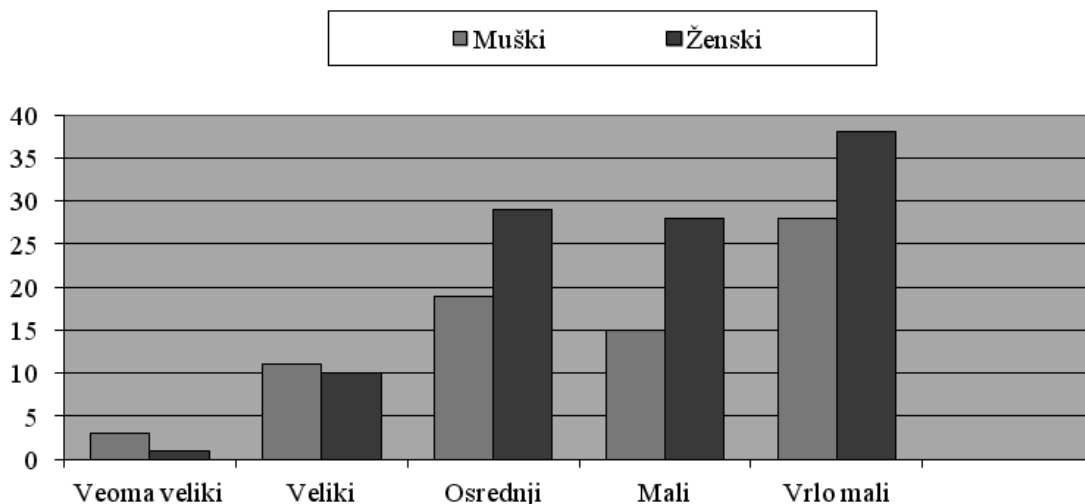
zadovoljstvo uspjehom je procijenilo prosječnom ocjenom.

S obzirom, da su adolescenti ostvarili u najvećem procentu (66,5%) odličan i vrlo dobar trenutni uspjeh u učenju, sa ukupnom srednjom ocjenom $M = 3,8$, možemo konstatovati da je takav postignuti rezultat iznad prosjeka i time odbaciti postavljenu hipotezu da je ostvareni školski uspjeh u učenju adolescenata u prosjeku dobar.

Drugi dio zadatka se odnosio na utvrđivanje nivoa uključenosti ispitanika u vannastavnim aktivnostima (Tabela 11 i Grafikon 4). Rezultati pokazuju da je najveći broj adolescenata vrlo malo (35,7%) i malo (23,2%) uključeno u vannastavne aktivnosti, što je poražavajući podatak. Osrednji nivo uključenosti je zastupljen sa 25,9% ispitanika, dok je veliki i veoma veliki nivo opredjeljenosti pokazalo ukupno 13,6% ispitanika.

Pol		Uključenost u vannastavne aktivnosti (sekcije)					
		veoma veliki	veliki	osrednji	mali	vrlo mali	svega
Muški	f	3	11	19	15	28	76
	%	1,6	6	10,4	8,2	15,4	41,7
Ženski	f	1	10	29	28	38	106
	%	0,5	5,5	15,2	15,4	20,1	58,2
Ukupno	f	4	21	48	43	66	182
	%	2,2	11,4	25,9	23,2	35,7	100,0

Tabela 11: Nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti (sekcije)

Grafikon 4: Nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti (sekcije) na 1. polugodištu školske 2012/2013. godine

Ovako mali procenat uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnostinosti, bez sumnje predstavlja pesimističan podatak, posebno kada znamo, koliki je njihov značaj kako za odgojno obrazovna postignuća, tako i za poboljšanje kvalitete slobodnog vremena. Podatak, da se u američkim školama na vannastavne aktivnosti gleda kao na predmete, dodatno bi nas trebao uvjeriti na ozbiljniji odnos prema vannastavnim aktivnostima. Kod učenika, prije svega, trebamo razvijati motivaciju za uključivanjem u vannastavne aktivnosti, putem prikazivanja plana – šta će se raditi, putem dovođenja učenika koji je ranije bio u tim vannastavnim aktivnostima – da ispriča svoje doživljaje, putem davanja slika sa takmičenja, putem pokazivanja različitih nagrada koje je određena sekcija postigla na takmičenju, kao i putem kreativnog sadržaja koje ćemo učeniku predstaviti putem vannastavnih aktivnosti. U ovom dijelu rada obratili smo pažnju i na pitanje: Da li postoje statistički značajne polne razlike ispitanika, kada je u pitanju nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti? Kako je izračunati $\chi^2 = 3,733$ manji od obje granične vrijednosti (9,488 na razini 0,05 i 13,277 na razini 0,01) uz stupnja slobode ($df = 4$), zaključili smo da statističke spolne razlike nema, među ispitanicima.

Na osnovu dobijenih podataka, koji u najvećem procentu govore o maloj uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti-sekcije, možemo zaključiti da je ispravno odbaciti postavljenu hipotezu da je nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti u

najvećem procentu osrednji. Zbog toga bi trebalo detaljnije ispitati uzroke i razloge slabe uključenosti srednjoškolaca općine Lukavac, u vannastavne aktivnosti.

Stepen povezanosti dimenzija porodičnih odnosa (emocionalnosti i kontrole) i školskog uspjeha adolescenata

Najvažni zadatak ovog istraživanja je bio da se istraži da li postoji povezanost između porodičnih odnosa (emocionalnosti i kontrole roditelja) i školskog uspjeha u učenju i vladanju adolescenata. Na osnovu postavljenog istraživačkog zadatka, pošli smo od pretpostavke da će kvalitetniji porodični odnosi (emocionalnost i kontrola) značajnije uticati na školski uspjeh i vladanje adolescenata.

Da bi se provjerila postavljena istraživačka hipoteza, zavisnu varijablu (uspjeh u učenju) smo doveli u vezu sa modalitetima emocionalnosti i kontrole (majki i očeva), preko izračunavanja statističke značajnosti hi-kvadrata. Pri klasifikaciji vrijednosti frekvencija navedenih varijabli i njihovih modaliteta, kontingencijske tabele u nastavku rada, tipa 2×5 smo pregrupisavali u tabele tipa 2×4 . Sažimanje kolona smo izvršili da bi smo zadovoljili osnovno pravilo pri računanju hi-kvadrat testa, a to je da sve očekivane (teorijske) frekvencije moraju biti veće od 1, s tim, da ih je najviše 20% manje od 5. Dakle, prvi dio zadatka se odnosio na statističku analizu modaliteta emocionalnosti majke i uspjeha u učenju adolescenata (Tabela 12 i 12a).

Tabela 12: *Emocionalnost majke i uspjeh u učenju adolescenata*

Emocionalnost roditelja			Uspjeh u učenju					
			Odličan	Vrlodobar	Dobar	Dovoljan	Nedovoljan	Svega
Majka	Viši nivo emocionalnosti	f %	44 24,1	68 37,4	42 23	1 0,5	7 3,8	162 89
	Niži nivo emocionalnosti	f %	5 2,7	6 3,3	4 2,2	0 0,0	5 2,7	20 11
Ukupno		f %	49 26,9	74 40,6	46 25,2	1 0,5	12 6,6	182 100

Tabela 12a: *Prikaz pregrupisanih-sažetih opažajnih (empirijskih frekvencija)*

Emocionalnost roditelja			Uspjeh u učenju				
			Odličan	Vrlodobar	Dobar	Dovoljan Nedovoljan	Svega
Majka	Viši nivo emocionalnosti	f %	44 24,1	68 37,4	42 23	8 4,4	162 89
	Niži nivo emocionalnosti	f %	5 2,7	6 3,3	4 2,2	5 2,7	20 11
Ukupno		f %	49 26,9	74 40,6	46 25,2	13 7,1	182 100

$$\chi^2 = 10,937 \quad df = 3 \quad Ck = 0,6$$

Kako je izračunata vrijednost $X^2 = 10,937$ veća od granične vrijednosti 7,815 na razini značajnosti 0,05 uz tri stupnja slobode, zaključuje se da je uspjeh u učenju adolescenata statistički značajno uvjetovan nivom emocionalnosti majki. Na razini značajnosti 0,01 izračunati $X^2 = 10,937$ je manji od granične vrijednosti 11,341, što znači, da na ovom nivou značajnosti povezanost između navedenih varijabli nije statistički značajna. Uspjeh učenika u učenju i nivo emo-

cionalnosti majki su međusobno ovisni samo na razini značajnosti od 0,05. Izračunata vrijednost koeficijenta kontigencije $Ck = 0,62$ pokazuje da se radi o velikoj povezanosti. Kretanje podataka u kontigencijskoj tabeli pokazuje, također pozitivnu povezanost.

Drugi dio zadatka se odnosio na statističku analizu modaliteta emocionalnosti oca i uspjeha u učenju adolescenata (Tabela 13 i 13a)

Tabela 13: *Emocionalnost oca i uspjeh u učenju adolescenata*

Emocionalnost roditelja			Uspjeh u učenju					
			Odličan	Vrlodobar	Dobar	Dovoljan	Nedovoljan	Svega
Otac	Viši nivo emocionalnosti	f %	45 24,1	66 36,3	39 24,4	1 0,5	7 3,8	158 86,8
	Niži nivo emocionalnosti	f %	4 2,2	8 4,4	7 3,8	0 0,0	5 2,7	24 13,8
Ukupno		f %	49 26,9	74 40,6	46 26,2	1 0,5	12 6,6	182 100

Tabela 13a: Prikaz pregrupisanih-sažetih opažajnih (empirijskih frekvencija)

Emocionalnost roditelja			Uspjeh u učenju				
			odlican	vrlo dobar	dobar	dovoljan	svoga
Otac	Viši nivo emocionalnosti	f %	45 24,1	66 36,3	39 24,4	8 4,4	157 86,3
	Niži nivo emocionalnosti	f %	4 2,2	8 4,4	7 3,8	5 2,7	25 13,7
Ukupno		f %	49 26,9	74 40,6	46 26,2	13 7,1	182 100

$$\chi^2 = 8,865 \quad df = 3 \quad Ck = 0,54$$

Izračunata vrijednost $\chi^2 = 8,865$ je veća od granične vrijednosti 7,815 na razini značajnosti 0,05 uz tri stupnja slobode, pa se zaključuje da je uspjeh u učenju adolescenata statistički značajno uvjetovan nivom emocionalnosti očeva. Dok na razini značajnosti 0,01 izračunati $X^2 = 10,937$ je manji od granične vrijednosti 11,341, što znači, da na ovom nivou značajnosti, povezanost između navedenih varijabli nije statistički značajna. Te, se zaključuje da je uspjeh učenika u učenju i nivo emocionalnosti očeva, međusobno ovisan samo na razini značajnosti od 0,05. Izračunata vrijednost koeficijenta kontingencije $Ck = 0,54$ pokazuje da se radi o srednje intezivnoj povezanosti. Kretanje po-

dataka u kontingencijskoj tabeli pokazuje da se radi o pozitivnoj povezanosti. Povezanost varijabli emocionalnost roditelja i školskog uspjeha adolescenata, možemo objasniti uz pomoć konstatacije da „majčine i očeve emocije i doživljaj obiteljske situacije utječu na njihove međusobne odnose, a ovi pak na kvalitetu roditeljstva, što dovodi do veće ili manje djetetove uspješnosti“ (Čudina-Obradović, str., 1995). Prema Kvašćevu i Radovanoviću (2001), treći faktor uspjeha u učenju je emocionalna stabilnost, tako da je ovo uobičajen rezultat.

Sa trećim dijelom zadatka, prešlo se na statističku analizu modaliteta kontrole majke i uspjeha učenika u učenju (Tabela 14 i 14a).

Tabela 14: Kontrola majke i uspjeh u učenju adolescenata

Kontrola roditelja			Uspjeh u učenju					
			odličan	vrlo dobar	dobar	dovoljan	nedovoljan	svoga
Majka	Viši nivo kontrole	f %	6 3,3	15 8,2	5 2,7	0	6 3,3	32 17,6
	Niži nivo kontrole	f %	43 23,6	59 32,4	41 22,5	1 0,5	6 3,3	150 82,4
Ukupno		f %	49 26,9	74 40,6	46 26,2	1 0,5	12 6,6	182 100

Tabela 14a: Prikaz pregrupisanih-sažetih opažajnih (empirijskih frekvencija)

Kontrola roditelja			Uspjeh u učenju				
			odlican	vrlo dobar	dobar	dovoljan nedovolja	svoga
Majka	Viši nivo kontrole	f %	6 3,3	15 8,2	5 2,7	6 3,3	32 17,6
	Niži nivo kontrole	f %	43 23,6	59 32,4	41 22,5	7 3,8	150 82,4

Ukupno	f	49	74	46	13	182	
	%	26,9	40,6	26,2	7,1		100

$$\chi^2 = 10,086 \quad df = 3 \quad Ck = 0,59$$

Kako je izračunata vrijednost $X^2 = 10,086$ veća od granične vrijednosti 7,815 na razini značajnosti 0,05 uz odgovarajući broj stupnjeva slobode ($df = 3$), zaključuje se da je uspjeh u učenju adolescenata statistički značajno uvjetovan nivoom kontrole majki. Na razini značajnosti 0,01 izračunati $X^2 = 10,086$ je manji od granične vrijednosti 11,341, što znači da na ovom nivou značajnosti povezanost između navedenih varijabli nije statistički značajna. Uspjeh učenika

u učenju i nivo kontrole majki su međusobno ovisni samo na razini značajnosti od 0,05. Izračunata vrijednost koeficijenta kontingencije $Ck = 0,59$ pokazuje da se radi o velikoj povezanosti. Kretanje podataka u kontingencijskoj tabeli pokazuje da se radi o pozitivnoj povezanosti.

Četvrti dio ovog zadatka se odnosio na statističku analizu modaliteta kontrole oca i uspjeha učenika u učenju (Tabela 15 i 15a).

Tabela 15: Kontrola oca i uspjeh u učenju adolescenata

Kontrola roditelja			Uspjeh u učenju					
			odlican	vrlodobar	dobar	dovoljan	nedovoljan	svega
Otac	Viši nivo kontrole	f %	4 2,2	10 5,5	4 2,2	0	6 3,3	24 13,2
	Niži nivo kontrole	f %	45 24,1	64 35,1	42 23	1 0,5	6 3,8	158 86,8
Ukupno		f %	49 26,9	74 40,6	46 25,2	1 0,5	12 6,6	182 100

Tabela 15a: Prikaz pregrupisanih-sažetih opažajnih (empirijskih frekvencija)

Kontrola roditelja			Uspjeh u učenju				
			odlican	vrlodobar	dobar	dovoljan nedovoljan	svega
Otac	Viši nivo kontrole	f %	4 2,2	10 5,5	4 2,2	6 3,3	24 13,2
	Niži nivo kontrole	f %	45 24,1	64 35,1	42 23	7 3,8	158 86,8
Ukupno		f %	49 26,9	74 40,6	46 25,2	13 7,1	182 100

$$\chi^2 = 14,239 \quad df = 3 \quad Ck = 0,72$$

S obzirom da je izračunata vrijednost $X^2 = 14,239$ veća od, obje granične vrijednosti (7,815 na razini 0,05 i 11,341 na razini 0,01) uz odgovarajući broj stupnjeva slobode ($df = 3$), zaključuje se da je uspjeh u učenju adolescenata statistički značajno uvjetovan nivoom kontrole očeva. Drugačije rečeno, uspjeh učenika u učenju i nivo kontrole očeva su međusobno ovisni na razini značajnosti 0,05 i 0,01. Izraču-

nata vrijednost koeficijenta kontingencije $Ck = 0,72$ pokazuje da se radi o velikoj povezanosti. Kretanje podataka u kontingencijskoj tabeli pokazuje da se radi o pozitivnoj povezanosti. Naši su rezultati u skladu s brojnim rezultatima, koji govore o velikoj povezanosti kvalitete porodičnih odnosa i školskog postignuća adolescenata (Fantuzza, 1995; Grolnick & Slowiaczek, 1994; prema: Čudina-Obradović, 1995), ali ni u jed-

nom od tih istraživanja nije se pokazala toliko značajnom, uloga očeva. Prema tome, rezultati našeg istraživanja su na strani očeva, kada je u pitanju školski uspjeh adolescenata.

Iz svega ovog proizilazi da kvalitetniji porodični odnosi, tj. viši nivo emocionalnosti i niži nivo kontrole od strane roditelja, značajno određuje djetetov uspjeh u školi. Dakle, navedenom tvrdnjom, potvrđujemo postavljenu hipotezu: Pretpostavlja se da će kvalitetniji porodični odnosi (viši nivo emocionalnost i niži nivo kontrole od strane oba roditelja) značajnije uticati na školski uspjeh i vladanju adolescenata. Drugim riječima, potvrđeno je da djetetov školski uspjeh bolji, kada roditelji pokazuju više prihvaćanja i kada manje koriste restiktivnu i agresivnu psihološku kontrolu. Dobijena statistička značajnost hi-kvadrata na obje razine značajnosti (0,05 i 0,01) za dimenziju kontrola očeva, pokazuje da je uloga očeva ključna za školski uspjeh djece, te predlažemo daljnja istraživanja usmjerena na posredne i neposredne uticaje očeve uloge i angažovanosti u porodičnim interakcijama.

4. Povezanost između dimenzija porodičnih odnosa (emocionalnosti i kontrole) i nivoa uključenosti adolescenata u sekcije

Posljednji zadatak našeg istraživanja odnosio se na istraživanje povezanosti između porodičnih odnosa (emocionalnosti i kontrole roditelja) i nivoa uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti (sekcije). Dakle, u ovom dijelu smo pošli od pretpostavke da će kvalitetniji porodični odnosi (emocionalnost i kontrola) značajnije uticati na nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti. Kao i u prethodnom zadatku, s ciljem provjeravanja postavljene istraživačke hipoteze, zavisnu varijablu (uključenost u sekcije) smo doveli u vezu sa modalitetima emocionalnosti i kontrole (majki i očeva), preko izračunavanja statističke značajnosti hi-kvadrata (Tabela 6, 7, 8, i 9). Pri klasifikaciji vrijednosti frekvencija navedenih varijabli i njihovih modaliteta, kontingencijske tabele tipa 2x5, smo pregrupisavali u tabele tipa 2x4. Sažimanje kolona smo izvršili, da bi smo zadovoljili osnovno pravilo pri računanju hi-kvadrat testa, a to je da sve očekivane (teorijske) frekvencije moraju biti veće od 1, s tim, da ih je najviše 20% manje od 5.

Prvi dio zadatka se odnosio na statističku analizu uticaja modaliteta emocionalnosti majki i očeva, na nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti-sekcije (Tabela 16 i 17).

Tabela 16: *Emocionalnost majke i nivoa uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti*

Emocionalnost roditelja			Uključenost u sekcije					
			veoma velika	velika	osrednja	mala	vrlo mala	svega
Majka	Viši nivo emocionalnosti	f %	4 2,2	18 9,9	45 24,7	40 22	55 30,2	162 89
	Niži nivo emocionalnosti	f %	0	3 1,6	3 1,6	3 1,6	11 6	20 11
Ukupno		f %	4 2,2	21 11,5	48 26,4	43 23,6	66 36,3	182 100

Tabela 16a: *Prikaz pregrupisanih-sažetih opažajnih (empirijskih frekvencija)*

Emocionalnost roditelja			Uključenost u sekcije				
			veoma velika velika	osrednja	mala	vrlo mala	svega
Majka	Viši nivo emocionalnosti	f %	22 12	45 24,7	40 22	55 30,2	162 89
	Niži nivo emocionalnosti	f %	3 1,6	3 1,6	3 1,6	11 6	20 11
Ukupno		f %	25 13,7	48 26,4	43 23,6	119 65,4	182 100

$\chi^2 = 4,011 \quad df = 3 \quad Ck = 0,22$

Tabela 17: *Emocionalnost oca i nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti*

Emocionalnost roditelja			Uključenost u sekcije					
			veoma velika	velika	osrednja	mala	vrlo mala	svega
Otac	Viši nivo emocionalnosti	f %	4 2,2	18 9,9	44 24,1	38 20,9	54 29,7	158 86,8
	Niži nivo emocionalnosti	f %	0	3 1,6	4 2,2	5 2,7	12 6,6	24 13,2
Ukupno		f %	4 2,2	21 11,5	48 26,4	43 23,6	66 36,3	182 100

Tabela 17a: *Prikaz pregrupisanih-sažetih opažajnih (empirijskih frekvencija)*

Emocionalnost roditelja			Uključenost u sekcije			
			veoma velika velika	osrednja	vrlo mala mala	svega
Otac	Viši nivo emocionalnosti	f %	22 12	44 24,1	92 50,5	158 86,8
	Niži nivo emocionalnosti	f %	3 1,6	4 2,2	17 9,3	24 13,2
Ukupno		f %	25 13,7	48 26,4	109 59,9	182 100

$$\chi^2 = 2,548 \quad df = 3 \quad Ck = 0,03$$

S obzirom da su granične χ^2 vrijednosti 7,815 na razini 0,05 i 11,341 na razini 0,01 za odgovarajući stupanj slobode ($df = 3$), a izračunati $\chi^2 = 4,011$ (za dimenziju emocionalnost majki) i $\chi^2 = 2,48$ (za dimenziju emocionalnost očeva), su manje, zaključuje se da nivo uključenosti u vannastavne aktivnosti-sekcije adolescenata nije statistički značajno uvjetovan nivoom emocionalnosti majki i očeva. Dakle, izračunati koeficijenti korelacije $Ck = 0,22$ (za

majke) i $Ck = 0,03$ (za očeve) nije statistički značajan ni na jednoj razini značajnosti ($p > 0,01$ i $p > 0,05$). To znači da povezanost navedenih varijabli nije sustavna na primijenjenom uzorku, već slučajna.

Drugi dio zadatka se odnosio na statističku analizu uticaja modaliteta kontrole majki i očeva, na nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti-sekcije (Tabela 18 i 19).

Tabela 18: *Kontrola majke i nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti (sekcije)*

Kontrola roditelja			Uključenost u sekcije					
			Veoma velika	Velika	Osrednja	Mala	Vrlo mala	Svega
Majka	Viši nivo kontrole	f %	0	3 1,6	6 3,3	6 3,3	17 9,3	32 17,6
	Niži nivo kontrole	f %	4 2,2	18 9,9	42 23	37 20,3	49 26,9	150 82,4
Ukupno		f %	4 2,2	21 11,5	48 26,4	43 23,6	66 36,3	182 100

Tabela 18a: Prikaz pregrupisanih-sažetih opažajnih (empirijskih frekvencija)

Emocionalnost roditelja			Uključenost u sekcije				
			veoma velika velika	osrednja	mala	vrlo mala	svega
Majka	Viši nivo kontrole	f %	3 1,6	6 3,3	6 3,3	17 9,3	32 17,6
	Niži nivo kontrole	f %	22 12	42 23	37 20,3	49 26,9	150 82,4
Ukupno		f %	25 13,7	48 26,4	43 23,6	66 36,3	182 100

$$\chi^2 = 4,828 \text{ } df = 3$$

Tabela 19: Kontrola otac i nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti (sekcije)

Kontrola roditelja			Uključenost u sekcije					
			Veoma velika	Velika	Osrednja	Mala	Vrlo mala	Svega
Otac	Viši nivo kontrole	f %	0 0	3 1,6	4 2,2	4 2,2	13 7,1	24 13,1
	Niži nivo kontrole	f %	4 2,2	18 9,9	44 24,1	39 21,4	53 29,1	158 86,8
Ukupno		f %	4 2,2	21 11,5	48 26,4	43 23,6	66 36,2	182 100

Tabela 19a: Prikaz pregrupisanih-sažetih opažajnih (empirijskih frekvencija)

Kontrola roditelja			Uključenost u sekcije				
			veoma velika	osrednja	mala	vrlo mala	svega
Otac	Viši nivo kontrole	f %	3 1,6	4 2,2	4 2,2	13 7,1	24 13,1
	Niži nivo kontrole	f %	22 12	44 24,1	39 21,4	53 29,1	158 86,2
Ukupno		f %	25 13,7	48 26,4	43 23,6	66 36,2	182 100

$$\chi^2 = 4,029 \text{ } df = 3$$

Kao i u prethodnom slučaju, izračunati $\chi^2 = 4,828$ (za dimenziju kontrola majki) i $\chi^2 = 4,029$ (za dimenziju kontrola očeva), je manji od obje granične vrijednosti (7,815 na razini 0,05 i 11,341 na razini 0,01) uz stupnja slobode ($df = 3$), te se zaključuje, da nivo uključenosti u vannastavne aktivnosti-sekcije adolescenata nije statistički značajno uvjetovan nivoom kontrole majki i očeva.

S Obzirom, da u prikazanoj statističkoj analizi, nismo uočili statistički značajnu povezanost dimenzija porodičnih odnosa i nivoa uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti-sekcije, odbacujemo hipotezu: Pretpostavlja se da će kvalitetniji porodični odnosi (emocionalnost i kontrola) značajnije uticati na nivo uključenosti adolescenata u vannastavne aktivnosti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ovaj rad je rezultat empirijskog istraživanja sprovedenog u srednjim školama na području općine Lukavac, a koje je imalo za cilj ispitivanje povezanosti kvalitete porodičnih odnosa, mjerenih putem dimenzija emocionalnosti i kontrole i školskog uspjeha adolescenata. Na osnovu dobijenih rezultata mogu se izvesti sljedeći zaključci:

1. Analiza rezultata istraživanja o kvaliteti i nivou izraženosti dimenzija (emocija i kontrola) porodičnih odnosa, daje osnovu za tvrdnju da roditelji adolescenata ispoljavaju viši nivo razvijenosti emocionalnosti i niži nivo kontrole. Znači da roditelji oba pola češće ispoljavaju poželjne oblike roditeljskog ponašanja prema svojoj djeci (prihvatanje, podržavanje, nagrađivanje), nego neadekvatne oblike ponašanja, tipa kritikovanje i kažnjavanje.

2. Uočena je statistički značajna razlika u korist majki u odnosu na očeve u emocionalnom odnosu sa djecom. Ovu razliku smo i očekivali, ali nismo očekivali da majke u neznatnoj većoj mjeri od očeva, kontrolišu ponašanje svoje djece. Bez obzira što razlika u kontroli nije statistički značajna između majki i očeva, ona nam otvara pitanje gubljenja tradicionalnih specifičnosti uloge očeva u kontrolisanju porodičnog života, što je uočeno i u ranijim istraživanjima (Burger i sur., 1975; Litovsky i Dusek, 1985; Russell i Russell, 1987; prema: Keresteš, 2001).

3. Svakako, treba istaći da su rezultati istraživanja pokazala da nije zanemarljiv ni onaj dio adolescenata za koje je utvrđeno da njihovi roditelji nemaju u dovoljnoj mjeri emocionalne topline i umjerene kontrole. Naime, najčešći problemi koji dovode u pitanje kvalitet porodičnih odnosa su: *nedostatak vremena očeva za razgovor (88,9%), nespremnost očeva i majki za razgovor o intimnim stvarima (78,5%), kontraproduktivni razgovori majki (72,2%) i očeva (65,5%) u vidu držanja predavanja i često vikanje majki na djecu (45%)*. Zbog čega bi trebalo ići u produbljenija istraživanja uzroka koji dovode do navedenih oblika, nepoželjnog roditeljskog ponašanja. Također, trebalo bi ispitati i mišljenja roditelja o navedenoj varijabli, kako bi se dobila cjelovita procjena kvaliteta porodičnih odnosa.

4. Rezultati ovog istraživanja pokazuju, da se adolescenti s obzirom na spolnu pripadnost

značajno ne razlikuju u procenama porodičnih dimenzija (emocionalnost i kontrola). Važno je napomenuti da pored polne ujednačenosti između ispitanika, postoje i neznatne razlike u procjenama navedenih dimenzija. Naime, kćerke procjenjuju da majke i očevi češće ispoljavaju emocije u odnosu sa njima, nego što to procjenjuju sinovi, dok sinovi doživljavaju veću kontrolu od oba roditelja. Ovim se zadržava vrijednost da su ženske figure u porodici u većoj mjeri usmjerene na emocionalni život, dok se kod muških figura zadržava racionalnost i podrška na neemocionalnom nivou.

5. Kada je školsko postignuće u pitanju, najveći broj adolescenata u našem uzorku ima vrlo dobar (40,0%) i odličan (26,5%) uspjeh. Dobar uspjeh je postiglo (24,9%) učenika, dok je dovoljan i nedovoljan uspjeh postiglo (7%) učenika. Primjetno je da su učenici postigli slabiji trenutni uspjeh u poređenju sa uspjehom na kraju osnovne škole.

6. Bitno je naglasiti, da se distribucija uspjeha dječaka i uspjeha djevojčica statistički značajno razlikuje, što je u skladu sa dobro poznatim nalazima o boljem školskom uspjehu djevojaka (Foster, 1998; Livaditis i sar., 2003; Raboteg-Šarić i sar., 2009; Raboteg-Šarić i Brajša-Žganec, 2000; Skelton i sar. 2007; Younger i sar., 2005; prema: Šimić-Šašić, 2011).

7. Podaci dobijeni ovim istraživanjem pokazuju da je 47,6% srednjoškolaca zadovoljno svojim školskim uspjehom, dok je 23,6% nezadovoljno. Preostali dio učenika (njih 27%), zadovoljstvo uspjehom je procijenilo, prosječnom ocjenom.

8. Kada je nivo uključenosti ispitanika u vannastavne aktivnosti u pitanju, rezultati su pokazali da je najveći broj adolescenata, vrlo malo (35,7%) i malo (23,2%) uključen u vannastavne aktivnosti, što je poražavajući podatak. Osrednji nivo uključenosti je zastupljen sa (25,9%) ispitanika, dok je veliki i veoma veliki nivo opredijeljenosti pokazalo ukupno (13,6%) ispitanika. Također, saznali smo da se ispitanici s obzirom na pol, statistički ne razlikuju u pogledu uključenosti u vannastavne aktivnosti.

9. Rezultati ispitivanja povezanosti porodičnih dimenzija (emocionalnost i kontrola) i školskog uspjeha u čenju, potvrdili su da je djetetov školski uspjeh bolji, kada roditelji pokazuju više prihvaćanja i kada manje koriste restiktivnu

i agresivnu psihološku kontrolu. Dobijena statistička značajnost hi-kvadrata na obje razine značajnosti (0,05 i 0,01) za dimenziju kontrola-otac, pokazuje da je očeva kontrola najznačajniji prediktor za školski uspjeh djece. Naši su rezultati u skladu s brojnim rezultatima koji govore o velikoj povezanosti kvalitete porodičnih odnosa i školskog postignuća adolescenata (Fantuzza, 1995; Grolnick & Slowiaczek, 1994; prema: Čudina-Obradović, 1995), ali ni u jednom od tih istraživanja nije se pokazala toliko značajnom, uloga očeva. Prema tome, rezultati našeg istraživanja su na strani očeva, kada je u pitanju školski uspjeh adolescenata. Primijećeni uticaj porodičnih dimenzija na školski uspjeh učenika, vjerovatno bi bili još i veći da su školske ocjene objektivnije i valjanije mjere znanja i ponašanja učenika.

10. Kada je povezanost porodičnih dimenzija (emocionalnost i kontrola) i nivoa uključenosti u vannastavne aktivnosti u pitanju, pokazalo se da nema statistički značajne korelacije između navedenih varijabli.

Na osnovu predstavljenih rezultata istraživanja, možemo konstatovati da adekvatni porodični odnosi doprinose uspješnijem školskom uspjehu učenika u srednjim školama. Kao teorijsko polazište našeg rada, oslonili smo se na Ekološku razvojnu teoriju, a naši rezultati se slažu sa njenim teorijskim principima. Preciznije rečeno, otkrili smo da su procesi koji se javljaju u okviru dva posmatrana mikro sistema (porodica, škola) povezani i da utiču na optimalno funkcionisanje mladih.

U ovom istraživanju, uzorkom su obuhvaćene samo porodice sa djetetom adolescentskog uzrasta. Potrebna su dodatna istraživanja istraživanja kako bi se dinamika i kvalitet odnosa između roditelja i djece procijenila i na drugim, ranijim i kasnijim, stadijumima životnog razdoblja. Takođe, longitudinalnim istraživanjem dobila bi se mogućnost praćenja i unaprjeđenja ovih odnosa. Naravno, bilo bi korisno ispitati i ostale faktore koji utiču na kvalitet porodičnih odnosa, kao npr: porodična adaptibilnost i kohezivnost; porodična saradnja na relaciji otac-majka; socijalni kapital porodice (podrška iz vana, koju porodica dobija kao pomoć). Rezultati ovih istraživanja omogućili bi cjelovitije i kvalitetnije sagledavanje istraživačkog problema.

LITERATURA

1. Alić, A. (2008): „Relacije između obiteljskih odnosa i preferiranje vrijednosnih orijentacija” Sarajevo.
2. Ajduković, M. (1990):” Stil odgoja u obitelji kao faktor delikventnog ponašanja djece, „ *Primijena psihologija*, Vol.11, 47-54.
3. Bašić, J. i Janković, J. (2010): *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, Zagreb.
4. Bandura, A. (1986.): *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs,NJ, Prentice-Hall.
5. Bronfenbrenner J. (1988): *Ekologija ljudskog razvoja*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
6. Bronfenbrenner, U. (1989): Environmental system theory. In : R. Vasta (Ed.), *Annals of child development: Vol. 6. Six theories of child development: Revised formulations and current issues* (pp.187-249). London: JAI.
7. Bronfenbrenner, U. (1995): Developmental ecology through space and time: A future perspective. In P. Moen, G.H. Elder, K. Luscher (Eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* (pp. 619-647). Washington, DC: APA Books.
8. Bronfenbrenner U. (1997): *Ekologija ljudskog razvoja*, ZZUINS, Beograd.
9. Budinčević, P. (2006): *Vaspitni stavovi roditelja i percepcija istih od strane njihove dece*. Magistarski rad, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
10. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006): *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
11. Čatić, R. I Ramić, O. (1998): *Osnovnoškolska pedagogija*. Zenica: Pedagoška akademija.
12. Darling, N., Steinberg, L. (1993):. Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, 487-496
13. Deković, M., Raboteg-Šarić, Z. (1997): Roditeljski odgojni postupci i odnosi adolescenata s vršnjacima, *Društvena istraživanja*, 4-5:427-445.
14. Ekerman, N. (1987): *Psihodinamika porodičnog života*, Titograd, Grafički zavod.
15. Enciklopedijski rječnik pedagogije, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
16. Erlich, V.S. (1971): *Jugoslovenska porodica u transformaciji*. Zagreb, Liber.

17. Erić, Lj. Vučo, A. Starčević, V. (1997): O identitetu. U Lj. Erić i V. Čurčić, *Adolescencija, identitet, psihopatologija, psihoterapija*. Beograd, KBC «Dragiša Mišević» Dedinje.
19. Gačić B, Trbić V., Marković M.(2004): Funkcionisanje porodice u društvenom kontekstu hronične krize u Jugoslaviji. U: Veselinović J (ed). *Izazovi porodica, izazovi porodičnih terapeuta u vremenu tranzicije*. Beograd, Centar za porodicu.
20. Golubović, Z. (1981): *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb, Naprijed.
21. Goldin, T. (2007): *Povezanost akademske samoregulacije, učeničke percepcije roditelja i školskog uspjeha*, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Zagreb.
22. Hanak, N. (2004): Konstruisanje novog instrumenta za procjenu afektivnog vezivanja kod adolescenata i odraslih, Psihologija, Defektološki fakultet u Beogradu.
23. Haverić, I. I. (1991): *Islamski brak i porodica*, I.P.P. «Haver», Sarajevo.
24. Karić, E. (1997): *Kur'an u suvremenom dobu II*, Sarajevo.
25. Kapor-Stanulović, N. (1985): *Psihologija roditeljstva*, Beograd, Nolit.
26. Kapor-Stanulović, N. (1988; 2007): *Na putu ka odraslost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
27. Kereseš, G. (2001): *Spol roditelja te dob i spol djeteta kao odrednice roditeljskog ponašanja*, Savremena psihologija, Zagreb.
28. Kreso, A. (2004): *Koordinate obiteljskog odgoja*, Sarajevo, Jež.
29. Korkut, B. (1985): *Kur'an sa prevodom*, El – Kalem, Sarajevo.
30. Kozina, M. (2007): *Suočavanje sa stresom u adolescenciji: povezanost s roditeljskim ponašanjem i prisnosti u prijateljstvu*, Zagreb.
31. Kuburić, Z. (1994; 2009): *Porodica i psihičko zdravlje dece*, Beograd, Novi Sad: Čigoja.
32. Lackovi - Grgin, K. (2006): *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap
33. Letić, N., i Ivanović, B., (2012): Istraživanje o iskustvima mladih u Bosni i Hercegovini vezanim za različite oblike nasilja i traume u djetinjstvu, Banja Luka.
34. Ljubetić, M. (1998): Samoprocjena kompetentnosti roditelja za roditeljsku ulogu, *Napredak* 139:290-297.
35. Macuka, I. (2004): Skala percepcije obiteljskih odnosa. U: Proroković, A., K. Lacković- Grgin, Z. Penezić, (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, 2, 33-37. Zadar: Sveučilište u Zadru.
36. Marinković, L. (2009): *Porodični stres i porodične snage jednoroditeljskih porodica*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
37. Mihić, Ivana (2005): Uloga vaspitnog stila roditelja u proceni porodice, Univerzitet u Novom Sadu.
38. Mihić, I., Petrović, J.(2009): *Percepcija kvaliteta odnosa unutar porodice -iskustvo adolescenata iz Srbije*, Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
39. Mihić Ivana, Zotović Milica, i Petrović J. (2006): Sociodemografske karakteristike porodice, podela posla u kući i vaspitni stilovi roditelja u porodicama na teritoriji Vojvodine. *Pedagoška stvarnost*, 1-2, 118-134.
40. Mihić I., Zotović M., Petrović J. i Avić, B. (2009): Vaspitni procesi u porodici: povezanost kvaliteta dijadnih i trijadnih odnosa, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, Filozofski fakultet, Novi Sad.
41. Milojković, M., J. Srna i R. Mićović (1997): *Porodična terapija*. Beograd: Centar za brak i porodicu.
42. Milošević, N., Ševkušić, S. (2005): Samopoštovanje i školsko postignuće učenika. *Zbornik Instituta za Pedagoška istraživanja*, Vol.37 (1), str. 70-87.
43. Muris, P. (2001.): A brief questionnaire for measuring self-efficacy in youths, *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 23 (3): 145-149.
44. Opačić, G.(1995): *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd, Institut za pedagoška istraživanja.
45. Piorkowska-Petrović, K. (1990): *Dete u nepotpunoj porodici*. Beograd, Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.
46. *Pedagoški riječnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1967.
47. *Psihološki riječnik*, Reber, A. S. Dictionary of Psychology, New York, 1985.
48. Petrović J. (2006): Percepcija kvaliteta socijalnih odnosa u adolescenciji, *Teme*, 2, 291-306.
49. Petrović, J. (2007): *Odnosi u porodicama u Vojvodini: podela uloga, vaspitno ponašanje roditelja i porodična klima*, Novi Sad.
50. Raboteg-Šarić, Z., Brajša-Žganec, A. (2000): *Roditeljski odgojni postupci i problematično ponašanje djece u ranoj adolescenciji*, Zagreb.
51. Rombokas, M. (2012): Internet adresa: (<http://www.pedagog.rs/amerika%20vanna-stavna.php>), Očitano 14. 4. 2013.
52. Sakač, M. (2008): Neki psihološki činioci školskog postignuća. *Norma*, Vol. 13 (3), str. 26-29.

53. Suzić, N. (2008): „Kako adolescenti vrednuju svoje roditelje a kako roditelji sami sebe?“ *Naša škola*, Sarajevo br. 46 – 216.
54. Svjetske Zdravstvene Organizacije (World Health Organisation – WHO) iz 1980.
55. Steinberg, L., Lamborn, S.D., Dornbusch, S.M. & Darling, N. (1992): Impact of parenting practices on adolescent achievement: Authoritative parenting, school involvement, and encouragement to succeed. *Child Development*, 63, 1266-1281.
56. Todorović, J. (2004): Vaspitni stilovi u porodici i stabilnost samopoštovanja adolescenata, *Psihologija*, Filozofski fakultet Niš.
57. Vejo, Edina (2003): *Priroda porodičnog odgojnog uzora kod Bošnjaka*, Islamska pedagoška akademija, Zenica.
58. Vejo, Edina (2012): *Tradicijske odgojne vrijednosti u Bošnjačkoj porodici*, Sarajevo.
59. Vukasović, A. (1994): *Vrelo i nositeljica života*, Zagreb, Eduka.
60. Vukelić, M. (2006): “Povezanost psihološke separacije i adaptacije u adolescenciji,” *Psihologija*, Novi Sad.
61. Vulić – Prtorić, A. (2002): *Suvremena psihologija 5*, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Zadru.
62. Vulić-Prtorić, A., Sorić, I. (2006): Upitnik samoeфикаsnosti za djecu – SEQ-C, U: V. Ćubela Adorić I sur. (ur.), *Zbirka psiholoških skala i upitnika III*. Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru.
63. Zotović, M. (): *Porodice u Vojvodini karakteristike i funkcionalnost*. Novi Sad, Filozofski fakultet.
64. Zotović M., Telečki T., Mihić I. (2008): „*Relacije karakteristika porodice i prevladavanja stresa kod adolescenata*“ *Primenjena psihologija*, Zagreb.
65. Zotović, M., I. Mihić i J. Petrović (2007): Socio-demografske i psihološke karakteristike tradicionalnih i egalitarnih porodica sa teritorije Vojvodine; u M. Biro i S. Smederevac (ur): *Psihologija i društvo*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

NASTAVNICI

Mohamed ISMAIL

* Treće poglavlje knjige *Savjeti i djelotvorne strategije u nastavi – za mektebe i vjeronauku u javnim školama*, American Trust Publication, Plainfield, 1994.

Uloga nastavnika

Ulogu nastavnika kao direktora, rukovodioca, koordinatora i izvođača nastavnog procesa nije potrebno naglašavati. Ona je od pamtivijeka, pa čak i nakon predstavljanja mnogo reklamiranijeg sredstva za podučavanje – računara, bila i ostala ključna. Računari, u najboljem slučaju, mogu doprinijeti učenju i, po svoj prilici, ostati samo ispomoć nastavniku, ali najvjerojatnije nikada neće uspjeti zamijeniti nastavnike.

Zgrade su neophodne, materijali su važni a knjige će uvijek bit potrebne, međutim, sve ovo samosu rekviziti u procesu nastave. Nastavnik je taj koji ima potencijal da udahne život u ove nežive predmete i da učenje učini trajnim iskustvom učenika.

Da bi bio efikasan u učionici, nastavnik treba posjedovati posebne osobine, vještine i sposobnosti. Istraživači su identificirali neke osobine za koje se kaže da su važni sastojci imidža uspješnih nastavnika: sposobnost da se učenike motivira da postignu odlične rezultate; potpuno vladanje sadržajem predmetne materije; sposobnost korištenja različitih strategija podučavanja; govor očima; briga za učenike; duhovitost; entuzijazam; pošten i odlučan odnos prema učenicima; tačnost u davanju, ocjenjivanju i vraćanju pismenih zadataka. O važnosti i korisnosti svake od ovih osobina bit će, ukratko, govora u ovom poglavlju.

Motivacija

Motiviranje učenika je pola dobijene bitke u nastojanju da učenici nauče ono što mi želimo. Preostala polovina, koja podrazumijeva obezbjeđivanje resursa da bi se omogućilo poučavanje, je relativno lagahna. Motivirani učenici više vole da većinu posla urade sami. Oni su oduševljeni svojim poslom i uživaju u izazovu koji on nudi. Svaki nastavnik ili nastavnica bili bi zasigurno presretni kada bi imali prostoriju punu motiviranih učenika.

U stvarnosti, nastavnik je suočen sa grupom učenika različitih mentalnih mogućnosti, različite zainteresiranosti i različitog nivoa spremnosti. Ovaj problem se dodatno usložnjava kada se uspostavi da su u razredu pomiješani učenici različite starosne dobi, što se često dešava u vikend-školama. Posao nastavnika postaje mnogo izazovniji u tako raznoliko popunjenim

razredima. On ili ona mora uraditi mnogo pažljivog planiranja prilikom odabira, prezentacije i valorizacije nastavnih materijala. Materijali za učenje moraju biti smisleni, kompatibilni čitalačkim nivoima učenika i, povrh toga, izazovni za one naprednije. Pored toga, nastavnici trebaju koristiti metode koje će novi materijal učiniti prijemčivim za učenike (primjeri upotrijebljivih metoda opisani su u petom i šestom poglavlju).

Nastavnici mogu motivirati učenike ne samo za vrijeme prezentiranja materije nego i za vrijeme ocjenjivanja pismenih zadataka. Nastavnici ne bi trebali pretpostavljati da su, nakon ispredavane nove lekcije, svi njihovi učenici u potpunosti razumjeli gradivo i da neće imati poteškoća u izradi svojih zadataka. Naprotiv, uvijek će biti nekoliko učenika koji će trebati više pomoći oko svojih zadataka. Njima treba kazati kako se određeni zadatak radi. Koja je norma prihvatljiva? Šta još treba uraditi da se postigne više? Ove direktne licem-u-lice instrukcije uveliko motiviraju učenike da poboljšaju svoj učinak. Dva važna i efektivna motivatora, koje nastavnici uvijek trebaju imati na umu i koristiti ih, jesu priznanje i nagrada. Oni imaju učinka kako kod mladih tako i kod starijih učenika. Kada ocjenjuju pismene zadatke učenika, nastavnici trebaju priznati kvalitetan rad i napisati ohrabrujući komentar koji će podsticati učenika da i dalje tako radi. Kvalitetne radove koje učenici napišu treba pustiti u opticaj ili ih izvjesiti na oglasnu tablu u razredu, a kriterije po kojima su odabrani treba objasniti cijelom razredu.

Premda su priznanje i nagrada efektivni motivatori, nastavnici ih trebaju shvatiti samo kao privremene mjere. Glavni motivatori koje učenici trebaju usvojiti, i na čemu učitelji trebaju raditi, jesu glavni principi vjere: odgovornost, nagrada i kazna. Učenicima treba pomoći da shvate koliko su ovi motivatori efektivni u vođenju pravednog života i suzbijanju društvenih bolesti. Na primjer, od učenika treba tražiti da nabroje probleme sa kojima se suočava sjeverno-američko društvo (u ovom slučaju bosansko društvo, op. prev.) - drogiranje, nasilje, alkoholizam itd. Njima treba dopustiti da rade komparativna izučavanja zakona koje je donijela i nametnula država u namjeri da reducira ove probleme, suprotstavljajući ih (zakone) onima koje je uspostavio Kur'an. Takva izučavanja će dovesti do toga da učenici shvate stvarni i praktični duh naše vjere.

Vladanje predmetnom materijom

Ono što smo, prije mnogo vremena, pročitali ili čuli nosi oreol poznatog. Ovo mnoge od nas uljuljka u uvjerenju da o stvarima koje smo čitali i slušali u prošlosti mnogo znamo. Ovo je uvjerenje kod nas posebno prisutno kada se, u učionicama vikend-škola, upuštamo u poučavanje arapskom jeziku, *siri* (biografija Božijeg Poslanika, a. s.), fikhu ili bilo kojoj drugoj temi vezanoj za moral i vrijednosti islama.

Predmetno gradivo se čini toliko bliskim da nema potrebe za bilo kakvo daljnje iščitavanje. Ovakav stav nas sprječava da pročitate sadržaj onoga čemu trebamo djecu učiti i lišava nas nekoliko drugih važnih elemenata koji su ključ za efektivnu prezentaciju lekcije. Naprimjer, sasvim je moguće da mi znamo da je Bitka na Bedru bila bitka protiv nevjernika Meke i da je u njoj sudjelovalo 313 muslimana protiv jedne hiljade neprijatelja. Naše pamćenje je ograničeno na to da bilježi samo ove često ponavljane fakte. Ali, da bi odgovorio na pitanja o tome šta je prethodilo ratu, kako je došlo do izbora lokacije, kakav je bio odnos muslimana prema njihovim zarobljenicima i obrnuto, ili na mnoga druga slična pitanja, čovjek mora provesti neko vrijeme kako iščitavajući tekst tako i konsultirajući druge izvore.

Nastavnik ili nastavnica koji misle da dobro poznaju predmet i ne osjećaju potrebu da pročitaju sadržaj lekcije trebali bi imati u vidu barem ova pitanja:

- a. Kakve veze ova lekcija ima sa životom djece? Kakva se "lekcija", koja bi mogla pomoći djeci da izrastu u praktične muslimane u ovom društvu, može iz ovog naučiti?
- b. Imaju li učenici neki udžbenik u kojem je ispričan konkretan slučaj?
- c. Posjeduju li potrebne čitalačke sposobnosti da pročitaju i razumiju tekst?
- d. Da li dotični dio nastave zahtijeva dodatno objašnjavanje i obraćanje pažnje na detalje?
- e. Na koje se činjenice ili pouke u datom dijelu nastave treba usredotočiti ili ih rasvijetliti?
- f. Treba li gradivo ispredavati na jednom ili na više časova?
- g. Koji drugi oblik nastave, osim toga da

tražimo od učenika da čitaju tekst, bi pomogao da ih se motivira?

h. Koju vrstu zadaće bi trebalo dati učenicima na ovu temu?

i. Može li se taj dio predavanja povezati sa današnjicom, sa praktičnim životnim situacijama?

Ova i mnoga druga slična pitanja pomoći će nastavniku da organizira svoje misli kako bi prezentirao gradivo na način koji bi kod učenika pobudio interesovanje i ponukao ih na participiranje u lekciji.

Prezentacija i izlaganje gradiva

Temeljno poznavanje predmetne materije uliva nastavniku neophodno pouzdanje. Jednako važan je i sam metod izlaganja. Često susrećemo osobe koje posjeduju visok stepen znanja u svojoj struci ali imaju poteškoća da svoje ideje efektivno prenesu na druge. Njihov nivo komuniciranja je ili iznad ili ispod nivoa razumijevanja osoba kojima se obraćaju.

Nastavnik je dužan prilagoditi svoj stil komuniciranja učeničkom nivou razumijevanja. Povremeno, u toku časa, on bi trebao pokušati dokučiti da li učenici imaju poteškoća u praćenju izlaganja. Moguće je da učenici imaju poteškoća u razumijevanju lekcije zbog nastavnikovog naglaska ili visokog nivoa izražavanja. U svakom slučaju, kada riječi postanu nerazumljive komunikacija između nastavnika i učenika se prekida. To je situacija koja se može izbjeći ukoliko nastavnik govori rječnikom kojeg učenici lahko mogu razumjeti.

Opće primjećena mahana, kako kod obučanih, tako i kod neobučanih nastavnika jeste tendencija da govore ili predaju učenicima tokom cijelog časa, ne dajući im gotovo nikakvu šansu da bilo šta kažu. Ova tendencija dijelom potječe od pogrešno shvaćenog stava da interakcija sa učenicima dovodi do odstupanja od planiranog toka lekcije i može vrlo lahko rezultirati gubljenjem dragocjenih minuta, čime se produžava vrijeme potrebno da bi se kompletirala lekcija ili poglavlje u predmetnom tekstu. Potrebno je shvatiti da je kompletiranje poglavlja u određenom vremenskom okviru važna stvar, ali ne i najvažnija. Upravo je participiranje učenika u formi pitanja i diskusija o temi, između samih učenika i učenika sa nastavnikom,

ono što promovira učenje, a ne puka formalnost kompletiranja određenog poglavlja.

Istraživačke studije pokazuju da je za optimalno učenje potrebno da nastavnikovo izlaganje traje samo deset posto od trajanja nastavnog sata a participacija učenika devedeset posto. Ovo ne znači da nastavnik treba pustiti na volju učenicima da pričaju o čemu god žele. Naprotiv, razgovor bi trebao usmjeravati sam nastavnik, a na način traženja odgovora na nedovršena pitanja (dovršiti započetu rečenicu) koja bi postavljali nastavnik ili učenici u razredu. Nedovršena pitanja pomažu učenicima da misle, analiziraju, proturiječe ili se nadovežu na temu o kojoj je riječ na času.

Učenička pažnja može lahko odlutati ukoliko je nastavnikov govor monoton i ukoliko, kao takav, duže potraje. Zavisno od prirode same materije, nastavnikov glas, modulacija, mimika i odgovarajući pokreti tijela kod isticanja nekih momenata, svakako pomažu da učenici ostanu budni i prijemčivi tokom procesa učenja.

Kontakt očima

Za vrijeme časa nastavnici obično pribjegavaju tome da gledaju u samo nekoliko učenika koji sjede u prvim ili srednjim redovima i u one koji su vrlo glasni. Ostalim učenicima je, bilo namjerno ili ne, uskraćeno pravo na njihov udio u očnoj komunikaciji sa nastavnikom. Ovo je očigledno kada nastavnik ili nastavnica počnu postavljati pitanja učenicima. Samo se nekolicini daje prilika da odgovore, dok drugi, koji žarko žele participirati i koji dižu ruke, budu često zanemareni. Ovo zanemarivanje prigušuje zainteresiranost i polet kod učenika kojima nije data prilika da se izraze. Takvo učestalo zanemarivanje od strane nastavnika može dovesti do toga da se učenici ispisuju i može naljutiti one koji nemaju šansu da se izraze.

Uspostavljanje kontakta očima sa svakim učenicom u razredu, bez obzira koliko su pojedini učenici pametni, bezvoljni ili sporije uče, je neophodno. Tako se stalni pokušaji onih bistrijih da nešto kažu drže pod kontrolom a ohrabruju se oni koji sporo pamte da se češće i konstruktivnije javljaju. Kontakt očima pokazuje također da se nastavnik obraća svima, a ne samo nekolicini odabranih. To šalje poruku da je nastavniku stalo do svakog učenika i da je njemu svaki učenik važan, bez obzira na uspjeh.

Kontakt očima, također, doprinosi da učenici shvate da nastavnik od njih očekuje da svoju pažnju usmjere na ono šta se predaje i da im nije dopušteno da jednostavno sanjare na času.

Briga za učenike

Imamo li vremena posvetiti se našim učenicima? Nastavnici će vjerovatno kazati: skoro nikako, što je najčešće i tačno. Kako usred nastave, u razredu od dvadeset ili trideset učenika, naći vremena da se posvetite jednom ili dvojici koji su potpuno nesvjesni onoga što se oko njih dešava? Oni sjede s glavama naslonjenim na svoje stolove, ili gledaju u plafon, ili šaraju i crtaju. Mi ih obično opomenemo jednom ili dvaput, a onda nastavimo sa svojim radom. Ako oni svoju pažnju usredotoče na lekciju, dobro je. Ako to ne urade mi ih prepuštamo njima samima. Mi se plašimo da, pokušavajući dovesti jednog ili dvojicu učenika u receptivno stanje svijesti, mi traćimo vrijeme predviđeno za glavnu nastavnu aktivnost te zaključujemo da to nije pošteno prema drugima koji su spremni, pažljivi i koji djeluju zainteresirano. Možda neki nastavnici vjeruju da su ispunili svoju obavezu ako su uložili određeni trud da dopru do sanjara u razredu. Međutim, ako problem nije riješen, oni se ne mogu osloboditi moralne odgovornosti i ne bi se smjeli prestati i dalje truditi. Oni moraju naći vremena da prodru u srž problema onih koji su bezosjećajni i ravnodušni. Korisno je izvesti učenika iz razreda na nekoliko minuta i s njim porazgovarati ili dogovoriti vrijeme poslije redovnog časa da se s njim obavi razgovor. Prepuštanje problematičnih učenika samih sebi, bez imalo saosjećajnosti, brige ili savjetovanja, pričinjava im štetu na duže staze i omogućava da se problemi ozbiljno problematičnih učenika nastave ili možda čak pogoršaju.

Može se desiti da u početku učenici odbijaju ili čak otežavaju napore nastavnika da otkriju i pokušaju riješiti njihove probleme, ali kada vide da su nastavnici iskreni oni se otvore. Zaslužite njihovo povjerenje time što nećete o njihovim brigama i problemima govoriti pred odraslima u zajednici ili pred bilo kim drugim.

Nekoliko stvari ispliva na površinu kada se učenici otvore. Učenici koji su potišteni i ravnodušni može biti da su nijemi posmatračii verbalnih ratova svojih roditelja kod kuće, ili žrtve dominacije brata ili sestre, ili može biti da pate od neke vrste neugodnosti, možda,

jednostavno, od krčanja praznog stomaka. Ove stvari ugledaju svjetlo dana jedino kada nastavnici pokažu istinsku zabrinutost. Saosjećajan stav i brižan odnos pomoći će u podizanju elana kod učenika, podsticanju razvijanja pozitivnih odnosa između učenika i nastavnika i pothranjivanju ne samo napredovanja u školi nego, također, i razvoja ljudskih vrijednosti koje su od izuzetne važnosti za dobrobit našeg društva.

U početku mnogi problematični učenici negativno reaguju na nastojanja nastavnika da im pomogne. Zajedljivi komentari omladine imaju tendenciju izazivanja trajnih posljedica, i sasvim je normalno da neukusne i neodmjerene primjedbe uznemire nastavnika. Bilo bi dobro kada bi ovaj osjećaj bio privremen, ali ponekad osjećanja nastavnika koji je bio povrijeđen komentarima učenika postanu tako jaka da bi on najradije prekinuo svaki kontakt sa prestupnikom. Nastavnici trebaju pribjegavati strpljenju i samokontroli kada se suoče sa takvim komentarima i moraju biti u stanju da se hladno i sa velikom pribranošću nose sa antagonističkim situacijama.

Kako se to može postići? Reagiranje na zajedljivi komentar ljutnjom i oštrim riječima samo pogoršava ionako lošu situaciju i nije nikakvo rješenje. Opredjeljivanje za uzdržavanje od reakcije i protežiranje principa zanemarivanja ne pomaže ni nastavniku ni učeniku. Nastavnici, suočeni s provokacijom, mogu ostati smireni jedino ako se izdignu na viši nivo razmišljanja. Oni trebaju postaviti viši standard odnosa tako što neće uzvratiti istom mjerom. Pokušajte učiti ovaj ajet koji nagovješta nagradu za ljude koji kontroliraju svoju srdžbu i koji praštaju:

... Za one koji, i kad su u obilju i kad su u oskudici, udjeljuju, koji srdžbu savlađuju i koji svijetu praštaju - a Allah voli dobročinitelje.

(Kur'an, 3:134)

Humor

Vrlo je poznata izreka da je "humor začin životu". Dobar smisao za humor je skoro preduvjet uspješnom poučavanju. Nastavnik ga mora imati u izobilju da bi izdržao (i ostao pribran) usred jurišanja djece čija izdržljivost, uzavreli entuzijazam i neprestana potreba za interakcijom sa svojim prijateljima, rijetko jenjava čak i na trenutak.

Istraživačke studije ukazuju na to da su nastavnici koji imaju izgrađen smisao za humor veoma popularni među učenicima. Neki nastavnici pogrešno pretpostavljaju da u poučavanju islamskih predmeta nema mjesta humoru. Oni ove predmete smatraju suviše sakralnim i misle da bilo koja količina humora omalovažava njihov značaj. Ovakvo uvjerenje ih čini veoma strogim na času te i od učenika očekuju istu ozbiljnost. Svaki smješak, svaki kihkot ili bezazlena opaska njih naljuti. Ovakva vrsta ponašanja ograničava korespondenciju učenika sa nastavnicima. Oni se plaše da postave pitanja, iznesu svoja mišljenja ili da razjasne svoje nedoumice. Kao rezultat toga, baš oni predmeti kojima želimo da se oni posvete, njima postaju sve omraženiji. Zato oni pokazuju sve manje entuzijazma i interesovanja za dolaske na ovakve časove, a može se čak desiti i da ih počnu izbjegavati.

Nastavnici se trebaju poslužiti zanimljivim i humorističnim situacijama iz stvarnog života, koje pomažu postizanju ciljeva lekcije, bilo da je ona iz Kur'ana, *sire* ili fikha. Svrha ovakve metode jeste da kod učenika pobudi interesovanje koje će ih navesti da, kasnije, nastave izučavati ove predmete.

Nastavnici mogu učenicima spomenuti mnoge slučajeve u kojima se Poslanik (a.s.) poslužio humorom kako bi objasnio ili razbio nedoumice i sumnje kod svojih drugova. Jednom prilikom on je rekao da će samo mladi ljudi ući u džennet. Ova je izjava uznemirila i zabrinula jednu staru muslimanku. Ona je plačući došla Poslaniku (a.s.) da sazna šta će s njom biti. Poslanik se nasmiješio i utješio je objasnivši da je on time mislio da će stariji ljudi povratiti svoju mladost prije nego uđu u džennet. Ona se prestala brinuti i sretna se vratila svome domu.

Svako od nas je, tu i tamo, vidio ili čak doživio nekoliko humorističnih iskustava. Nastavnici trebaju iznositi relevantne humoristične situacije koje imaju veze sa njihovim nastavnim ciljevima. Jedna situacija iz stvarnog života koja je povezana sa obavljanjem namaza opisana je u slijedećem paragrafu:

Jedna grupa radnika u nekoj firmi je odlučila da bi trebali organizirati zajedničko obavljanje namaza i da bi svako trebao doći na red da imami. Namjera je bila da ovo bude poučno iskustvo za sve. Jednog dana, dok je

predvodio molitvu, jedan novajlija je zaboravio kako glasi *tesbih* koji se izgovara prilikom povratka sa rukua. Tako, neznajući šta da kaže, on je ostao duže u tom položaju. Shvativši o čemu se radi, jedan muktedija iza leđa dobaci “*Subhanallah*”. Novajlija je pomislio da je to prava riječ, koju je on bio zaboravio. Tako on podigne glavu i glasno izgovori “*Subhanallah*”. To je bilo dovoljno da kod svih izazove potrebu za smijehom. Sada su svi iza imama pokušavali na svaki način obuzdati smijeh hvatajući se za svoje stomake. Jedan među njima je imao izbačen stomak koji se, uslijed navale obuzdavanog smijeha, počeo tresti. To je bilo previše za izdržati. Svi su prasnuli u smijeh i saf se prekinuo. Namaz se, naravno, morao ponoviti za drugim imamom.

Kada govore o stvarima koje kvare namaz, nastavnici se mogu poslužiti ovim incidentom da podsjetite učenike kako smijeh pojedinca kvari ne samo njegov namaz, nego ima izgleda da pokvari i namaz cijele grupe. Učenike se također može posavjetovati kako da na pravi način upozore imama u jednom takvom nemilom slučaju. Razredna nastava, poprskana malo kapima umjesnog humora, može razbiti dosadu a lekcije učiniti životnijim i zanimljivijim. Nadalje, nastavnici bi trebali dopuštati bezazlene šale učenika, kad god je to moguće.

Entuzijazam

U procesu poučavanja, nastavnik je najvažnija osoba koja ima višestruku ulogu. On uspostavlja platformu za interakciju među učenicima; podstiče razmjenu ideja, mišljenja i pogleda; određuje tempo učenja; motivira učenike da streme novim usponima u akademskom usavršavanju; stimulira njihove skrivene sposobnosti; i, prema vlastitom nahođenju, kreira i mijenja ambijent u kojem se uči.

Raspoloženje nastavnika, bez obzira kakvo ono bilo - veselo, ohrabrujuće, zabrinuto ili melanholično, prenosi se na učenike. Naprimjer, ako nastavnik ili nastavnica uđu u razred smiješći se i u dobrom raspoloženju, učenici će osjetiti utjecaj tog preplavljujućeg raspoloženja. To će, za posljedicu, imati širenje istog raspoloženja i među njima. Entuzijazam i vedar duh nastavnika pomažu da se od učenika izmami dobra reakcija i da se učenje učini ugodnim.

S druge strane, ako nastavnik ili nastavnica

uđu u razred u zabrinutom ili melanholičnom raspoloženju, skoro je sigurno da će on ili ona proslijediti isti signal i učenicima. Za očekivati je da će njihova reakcija biti hladna, faktična i lišena svakog duha. Kod učenika se čak može pojaviti i averzija prema dotičnom predmetu. Nastavnik mora shvatiti jačinu utjecaja svoga raspoloženja, njegove posljedice po mentalne procese kod učenika i njegov učinak na samo učenje.

Nastavnici moraju stremiti ka tome da sa oduševljenjem prilaze predmetu koji predaju. To će doprinijeti da se učenici raduju željno iščekivanom susretu s njima u razredu.

Nepriistrasnost i nepokolebljivost

Učenici brzo primijete ono čemu nastavnik daje prednost i za kratko vrijeme formiraju mišljenje o njemu. Stav da se prema svakom u razredu bude nepriistrasan i nepokolebljiv bogato će se isplatiti. Jedan od rezultata nepriistrasnosti jeste da će se učenici osjećati sigurno i uvjereno, te da će početi poštovati nastavnika.

Mnogo puta nastavnici naginju ka tome da hvale učenike koji su inteligentni, koji puno rade i koji postižu visoke rezultate u njihovim predmetima. Ovo je, naravno, prirodno i svrshodno. Ali, nastavnici ne bi trebali prečesto izdvajati najbolje učenike i trebali bi izbjegavati konstantno pozivanje na njihove rezultate. Pohvala bi trebala biti umjerena, nepretjerana i trebala bi se ticati najviše kvaliteta učenikovog rada.

Koliko god je potrebno pohvaliti učenike koji pokažu izvjestan napredak, još je važnije posvetiti pažnju onima koji nisu ili ne mogu napredovati. Pohvale onima koji se ističu treba kombinirati sa podsticajima onima koji ne daju sve od sebe. Nastavnici bi tim učenicima trebali dati do znanja da ih mogu slobodno kontaktirati, bez imalo straha, stida ili ustezanja, kad god imaju problema sa razumijevanjem zadaće i kada osjećaju da im je potrebna pomoć. Nastavnici, također, trebaju naglasiti da nisu zadovoljni da samo nekoliko učenika postiže dobre rezultate, nego bi, radije, željeli vidjeti da je cijeli razred daleko bolji u potrazi za islamskim znanjem.

Practiciranje nepriistrasnosti i nepokolebljivosti pomaže nastavniku da održi disciplinu i red u razredu. Mnogi dobri i iskreni nastavnici jednostavno izgore zato što nastoje biti blagi kod

discipliniranja vrlo bučnih učenika. Destrukcija koju naprave jedan ili dva učenika dovoljna je da odvuče pažnju mnogih ozbiljnih učenika koji rade svoje zadatke.

Nastavnici ne mogu, niti bi trebali, gubiti trećinu časa u discipliniranju učenika. Ovo se ne smije dozvoliti, jer oni se viđaju samo jednom sedmično, na samo jedan sat po svakom predmetu ili kursu, a ne svakodnevno, kao što je to slučaj sa redovnom školom. Jasno navodeći i obješnjavajući, na početku godine, šta se očekuje od učenika u smislu vladanja i ponašanja u razredu i dosljedno sprovodeći ovaj kodeks ponašanja tokom godine, nastavnici će biti u stanju da sačuvaju dio časa koji su ranije gubili na zadobijanje pažnje učenika.

Tačnost

Dolazak na sami početak časa ili, još bolje, nekoliko minuta prije nego učenici uđu u razred, spašava nastavnika da ne dobije etiketu onoga koji kasni i daje mu pravo da zahtjeva od učenika da na vrijeme budu u razredu. Pored toga što, na ovaj način, daje primjer učenicima, nastavniku će trebati i manje vremena da usmjeri učenike ka njihovim klupama i da izvrši prozivku.

Nastavnik treba pokušati biti brz u ocjenjivanju i vraćanju pismenih radova ili domaćih zadaća koje je pokupio od učenika. Često puta, iz ovog ili onog razloga, prođu i tri do četiri sedmice dok nastavnici vrate ocijenjene pismene radove, iako su učenici, obično, vrlo nestrpljivi da saznaju kako su ocijenjeni njihovi pismeni radovi ili testovi. Učenici koji dobiju maksimalnu ocjenu često se ne mogu suzdržati te bljeskaju veliki osmijesi što širi radost svuda okolo. Drugi, koji nisu najbolje prošli, bar će toga postati svjesni kada im se vrate njihovi pismeni radovi ili testovi i onda će nastojati da u budućnosti budu bolji, ako Bog da.

S obzirom da je učenicima jako stalo do ocjena, bilo da su u redovnoj ili vikend školi, vrlo je važno da nastavnici daju veći prioritet ocjenjivanju i vraćanju pismenih radova. Ovo pomaže održavanju zainteresiranosti i entuzijazma kod učenika i također pomaže porastu ugleda nastavnika među učenicima. Kada se pismeni radovi ocijene i vrate bez odlaganja, učenici su skloniji da narednim pismenim radovima prilaze ozbiljnije.

Učtivost

Artikal zvani učtivost postao je rijedak i na listi je ugroženih vrsta. Nekad je njeno stanište bio dom. Ona se hranila, odgajala i rasla u porodici a onda pojačavala u školi pod nadzorom nastavnika. Ali više nije tako. Učtivost je skoro pa nestala iz odnosa između roditelja i djece, braće i sestara, rodbine i prijatelja, a učtivost prema strancima je pokleknula pred odbojnošću, sumnjičavošću, pa čak i mržnjom.

Učtivost - značajna karakteristika kodeksa ponašanja koji propisuje naša vjera - mora biti vraćena među nas i treba joj biti dopušteno da zauzme ono mjesto koje joj i pripada. U nedostatku idealne kućne atmosfere učtivost treba gajiti u islamskoj školi. Na ovom treba pregalачki raditi, a nastavnici su ti koji trebaju napraviti prvi korak u tom pogledu. Oni trebaju učenicima objasniti šta zapravo znači učtivost i kako se ona ispoljava u različitim okolnostima. Metoda igranja uloga je najprimjerenija za ovu svrhu.

Za početak nastavnici se trebaju obraćati učenicima našim tradicionalnim pozdravom. Opće je zapažanje da, kada dođe do toga da se izgovara "ćao", „zdravo“ i sl., glas nam je dubok, snažan i pun odzvanjajuće energije. Ali kada treba da kažemo "eslamu alejkum" ili da uzvratimo selam glas nam je slab, lišen svake energije, graniči sa beživotnošću. Ovaj odnos se mora mijenjati, zato što je naš islamski pozdrav daleko superiorniji od bilo kojeg drugog oblika pozdravljanja i mi bismo se trebali ponositi izgovaranjem i uzvraćanjem selama. Neupadanje u riječ prilikom razgovora jedan je vid učtivosti koji mi, jednako kao i naša djeca, trebamo naučiti i kojeg se moramo pridržavati. Davanje prednosti starijim osobama pri ulasku ili izlasku iz naših društvenih centara ili za stolom za ručavanje gdje se hrana poslužuje, osnovna je praksa koje naši učenici nisu svjesni. Odgovaranje roditeljima, svađanje oko nebitnih stvari, degradiranje i prišivanje svakojakih imena nastavnicima, postalo je dio "normalnog ponašanja". Učenike treba naučiti pristojnom ponašanju i upozoriti ih na ponašanje koje nije prihvatljivo. Mi ne možemo pretpostavljati da oni znaju koji je to ispravan način ponašanja. Učenicima u vikend školama o učtivosti treba govoriti svaki put kada se sastanu, iako je, u njihovom slučaju, nemoguće osigurati praćenje i kontrolu. Redovne škole, međutim, predstavljaju idealno mjesto za njegovanje učtivosti,

podrazumijevajući da postoji jedan svjestan, namjeran i neprestan napor da se ove prakse uliju u mlade umove. I sami nastavnici moraju pokazati učtivost prilikom ophođenja sa svojim kolegama, i za vrijeme roditeljskih sastanaka. Oni također moraju pokazivati kontinuiranu učtivost i prema učenicima ukoliko očekuju da učenici budu, za uzvrat, učtivi prema njima.

Dosljednost

Dosljednost je jedna važna karakteristika koja pomaže nastavnicima da zasluže poštovanje učenika a učenicima pomaže da izgrade povjerenje u svoje nastavnike. Ona treba prožimati sve faze nastavnog procesa: davanje i prikupljanje pismenih zadaća, provođenje i ocjenjivanje kvizova i, posebno, održavanje učeničke discipline. Nedosljednost i labavost imaju nepovoljan utjecaj na kredibilitet nastavnika.

Jedan od bitnih razloga što nastavnici unaprijed zakazuju datume testova ili krajnje rokove za predaju pismenih zadaća jeste da daju učenicima dovoljno vremena da se pripreme za testiranje odnosno da završe pismene zadaće. Ako im se zakaže datum testiranja, učenici se stvarno pripremaju. Ukoliko im se ne dozvoli testiranje na zakazani datum to će ih zasigurno uzrujati i isfrustrirati. Ako se takva remećenja često dešavaju, bez razumnog objašnjenja od strane nastavnika, učenici počinju gubiti volju za pripremanje testa i počinju kasniti sa predajom obaveznih pismenih zadaća. Da bi se očuvali napori i zainteresiranost učenika, bitno je da nastavnici budu dosljedni u poštivanju datuma koje su najavili za testiranja i predaju pismenih zadaća. Dosljednost u primjeni disciplinskih mjera od krucijalne je važnosti u minimiziranju potencijalnih poremećaja u razredu. Nastavnik koji sankcionira učenika za određeni prekršaj jedan dan, a progleda mu kroz prste za isti prekršaj drugi dan šalje zbunjujuću poruku učenicima. Učenici postaju zbunjeni i mogu napraviti takvu situaciju da je nastavnik nije u stanju kontrolirati. Dobar potez nastavnika bio bi da jasno i detaljno objasni pravila koja važe u razredu i disciplinske mjere za ozbiljnije prekršaje. Oni moraju biti dosljedni u njihovoj primjeni i ne bi se smjeli pokolebati i skretati s kursa kojeg su zauzeli. Nastavnik koji je jedan dan topao, ljubazan i društven, a drugi dan hladan i bezosjećajan učinit će svoje učenike nesigurnim i zbunjenim. Učenici će tada imati

poteškoća da mu se povjere. Kada učenici izgube povjerenje u nastavnike to ne vodi nikakvom dobru u samom procesu učenja. Nastavnici moraju dati sve od sebe da izbjegniju nepredvidiva ponašanja. Neophodno je i važno da nastavnici slijede konzistentnu politiku koja pomaže promoviranju učenja i smanjuje uznemiravajuća ponašanja u razredu. Dosljednost, također, mora postojati i iz sedmice u sedmicu. Posebno je važno za mlađu djecu da isti nastavnik dođe u razred svake sedmice. Za stariju mladež od posebne važnosti je da postoji dosljednost u onome što se predaje. Kadgod je nastavnik spriječen da dođe na čas, on bi trebao onome ko ga mijenja ostaviti dobro razrađen plan lekcije. Ovaj plan bi trebao sadržavati raspored za čas, nastavnu materiju koju treba predavati, pitanja koja treba postaviti i instrukcije u vezi prošlosedmične i ovosedmične domaće zadaće.

Odjeća i manirizmi

Kada nastavnik uđe u učionicu automatski biva premjeren od glave do pete. Nijedna strana njegovog ili njenog oblačenja, šminke, frizure pa čak ni parfema ili kolonske vode ne prođe neprimijećena. Neki će učenici požuriti da prokomentiraju odjeću; ostali će jedni drugima šaputati na uho o neobičnim stvarima koje su primijetili. Nastavnici mogu misliti da se njihova odjeća ne bi trebala ticati njihovih učenika, ali činjenica je da ona ima određeni utjecaj na njih. Ona je važna zbog toga što učenici doživljavaju nastavnika kao model i velika je vjerovatnoća da će ono što vide i što im se dopadne kod njega ili kod nje imati znatan utjecaja na njih. Zato je važno da nastavnici, kako muškarci, tako i žene, budu svjesni svoga izgleda i, također, da prate odijevanje svojih učenika. Desiće se da nastavnici primijete da neki učenici oblače sportske majice i hlače sa natpisima ili sloganima koji su besmisleni ili graniče sa vulgarnošću. Učenicima na ovo treba skrenuti pažnju u odvojenim razgovorima i ubijediti ih da se klone ovih odjevnih predmeta. Svjesni ili nesvjesni pokreti tijela mogu biti jako destruktivni za učenike. Manirizme poput stalnog dodirivanja ili češljanja brade prstima, uvijanja brkova, uzastopnog skidanja naočala i poklanjanja prevelike brige namještanju svoje odjeće, trebalo bi izbjegavati što je moguće više. Nastavnici se trebaju pogledati u ogledalu školskog kupatila najmanje jednom i to na početku dana.

Prijevod: Ifet Mustafić

Mustafa Spahić rođen je 2. novembra 1950. godine u Puhovcu kod Zenice. U rodnom kraju, Arnautima i Babinu, završava osnovnu školu, u Sarajevu Gazi Husrev-begovu medresu (1973.) i Fakultet političkih nauka (1978.). U martu 1983. godine, uhapšen je i kao žrtva montiranog političkog procesa osuđen u grupi od “trinaest muslimanskih intelektualaca” na pet godina zatvora. Iz zatvora u Foči vraća se u Sarajevo 1986. Po povratku iz zatvora nastavlja svoju misiju u islamskoj zajednici kao imam, hatib i muallim. Od 1993. godine u Gazi Husrev-begovoj medresi predaje Sociologiju, Povijest islama i Ahlak. Uz profesorsku, svakog petka obavljao je i hatibsku dužnost. Objavio je veliki broj knjiga i stručnih radova iz oblasti islama, sociologije, te mnoge kritičke osvrtne na aktuelna dešavanja i probleme u Islamskoj zajednici i bosanskohercegovačkom društvu.

DJECU MOŽE ODGAJATI SAMO ONAJ KO IH VOLI VIŠE OD SEBE

Intervju sa
MUSTAFOM SPAHIĆEM

Sažetak

U ovom intervjuu, na pitanja o krizi porodice u bosanskohercegovačkom društvu, zahtjevima za legalizacijom poligamnih brakova u BiH, o odgoju djece, o roditeljstvu, majčinstvu i drugim pitanjima bitnim za pitanja odgoja odgovara Mustafa Spahić, dugogodišnji profesor etike, sociologije i historije islama u Gazi Husrev-begovoj medresi.

Razgovarao:
Meho ŠLJIVO

Profesore Spahiću, ovaj broj Novog Muallima dijelom je posvećen je porodici, braku i odgoju. Stoga predlažem da razgovor usmjerimo u pravcu naznačene teme. U nekim Vašim tekstovima iznosite tezu o tome kako je s industrijskom revolucijom u Evropi pokrenut nezaustavljiv proces razaranja stida i intime kod ljudi i narušavanje autoriteta oca. Konsekventno tome dolazi do postepenog nestajanja i obesmišljavanja braka kao najvažnije društvene institucije. Možete li za naše čitaoce obrazložiti ovu zanimljivu tezu?

Povijesna je i nepobitna činjenica da se u Evropi na tlu Engleske prije dva i po stoljeća dogodila prva industrijska revolucija i parna mašina. Sa stajališta procesa proizvodnje, to je omogućilo prelazak s ručne, pojedinačne, unikatne i manufakturne, personalne na serijsko-industrijsku i masovnu obezličenu proizvodnju. Prelazak s manufakturne na industrijsku proizvodnju, s jedne strane, u do tada nezamislivim razmjerima uvećava i unificira proizvodnju, a s druge strane, udara na primordijalne krvno-srodničke odnose, razara i rastače velike seoske patrijarhalne kućne zajednice i patrijarhalne porodice, te porodičnu solidarnost i život u primordijalnoj krvno-srodničkoj ili rodnoj zajednici i život u prirodi i s prirodom gdje važe principi brige za sve i zaštitničke svijesti jedan za sve i svi za jednog. U takvom do tada nerazorenom

svijetu posebna se uloga, pod patronatom pater familisa, glave kuće, oca kuće, adrese kuće, posvećivala natalitetu, rađanju djece, širenju i uvećavanju porodica. Industrijska revolucija, izričito po diktatu proizvodnje i ostvarivanja što većeg profita sa što manjim troškovima dovodi do formiranja velikih džinovskih gradova u dolinama rijeka, na morskim obalama, kao industrijskih centara a ti gradovi postaju masovne radionice, spavaonice i sjedišta, središta i centri masovne serijske industrijske prostitucije, jer su muškarci načinom industrijske proizvodnje, svjesno-nesvjesno, namjerno-nenamjerno, planski-neplanski, odvojeni od svojih žena i žene od svojih muškaraca - dakle ti gradovi postaju središta masovnih poroka, kocke i raznih igara koje čovjek i ljudi do tada nisu poznavali. Industrijska revolucija ne dovodi samo do industrijske, masovne i serijske proizvodnje u odnosu na manufakturno-pojedinačnu, nego je u temeljnoj promjeni načina života dovela i do prelaska s pojedinačne, individualne ili manufakturne prostitucije na masovnu, serijsku i industrijsku prostituciju koja se prvi put u povijesti svijeta stavlja u funkciju takve i industrijske proizvodnje. To su ustvari dva sijamska blizanca koji su nezamislivi i ne idu jedan bez drugoga. Uz masovnu, serijsku, industrijsku prostituciju ide masovna kocka, masovni poroci i masovne hazardne igre. Zato, moderno industrijsko društvo nikada nisu samo fabrike, laboratorije, sve vrste škola i radionica, banke, željezničke i autobuske stanice, robne kuće u kojima se prodaje tekstil i sva potrebna roba nego i kockarnice, birtije, bordeli, javne kuće gdje se prodaju ljudska tijela i hoteli. Nema tog međuljudskog odnosa i odnosa među ljudima koji nije izmijenila, izokrenula i poremetila industrijska revolucija. Svojom neumitnom hladnoćom, gdje su proizvodni odnosi u prvom i bitnom planu, a svi međuljudski odnosi u funkciji proizvodnih odnosa, svojom bezličnom, objektiviziranom, ospoljenom, postvarenom, iznutra potpuno ispražnjenom i nemilosrdnom (radi opstanka i ostvarenja profita) proizvodnjom, sve više ljude ostavlja na brisanom i obesciljenom prostoru izričito kao pojedince svedene na radnu snagu a radnu snagu samo na robu kao tržišnu razmjensku vrijednost – koja kao i svaka druga roba vrijedi i ovisi samo o ponudi i potražnji, takva industrijska proizvodnja sve više muškaraca i žena bilo gdje, u braku, porodici, familiji ili komšiluku svodi na usamljenu gomilu i pojedinačne brojke i funkcije u nizu beskonačne proizvodnje. Veliki kineski mudrac Konfučije navodi pet osnovnih odnosa među ljudima: odnos između vladara i naroda, odnos između muža i žene, odnos između

oca i sina, odnos između starijih i mladih i odnos među prijateljima. Možda bez ičije volje i želje industrijska revolucija je u biti udaljavanje čovjeka i ljudi od prirode, od velike patrijarhalne kućne zajednice i porodice, od rodbine, prijatelja i komšiluka pa i od braka. Ona promovira i slijedi kod i red interesa i profita. S te ravni, industrijska revolucija je udar i ona ruši, razara, devalvira i relativizira autoritet, dignitet i identitet oca. Ona je u biti atak i udar na očinstvo, majčinstvo, brak i porodicu. Zašto i kako? Pa industrijska revolucija je prvo doba u ljudskoj povijesti koje zahvaljujući masovnoj industrijskoj serijskoj proizvodnji i načinu proizvodnje koja ide samo i isključivo za zaradom i profitom, odvaja, trga i u svakom smislu rastavlja majku od djece. Industrijska revolucija, samo zarad profita i zarade, razdvaja i prekida taj, Bogom određeni i uspostavljeni odnos i ženu kao majku koja je u očima djece – punina svijeta, punina nade, brige, pažnje i ljubavi, osjećaja smisla i bdijenja svodi na funkciju, samo na radnicu, na konkretnu funkcionalnu iznutra potpuno ispražnjenu i produktivnu osobu čiji se rad i učinak mjeri, vaga, kvantificira, kvalificira, uspoređuje, opredmećuje, objektivizira, iznutra potpuno ispražnjava i ospoljava.

U očima djeteta majka nije dio, nije funkcija, nije broj, nije zadatak, nije radno mjesto, nego je sve ili gotovo sve: ljubav, briga, pažnja, sigurnost, žrtva, nada, utjeha. Majka je u očima djeteta cjelina života, punina smisla, topos ljubavi, živa slika žrtve i požrtvovanja. Industrijska revolucija surovo i nemilosrdno oduzima muškarcu ženu a djetetu majku i zauzvrat vraća im, nakon osam sati neprestanog i teškog rada, radnicu ili službenicu koja je željna samo mira i odmora: „Ako u Islamu postoji tzv. žensko pitanje, rješenje toga pitanja zove se majka. Onima koji se u ime emancipacije i ravnopravnosti žene ne slažu s ovim rješenjem, treba odgovoriti: nije Islam unizio ženu, nego ste vi unizili majku. Uostalom, zakon majčinstva kao vrhunskog i prvenstvenog opredjeljenja žene postavila je sama priroda prije svakog ljudskog zakona pa i Islam. A Islam je nastavak prirode na višoj ljudskoj ljestvici životne evolucije. Sam poziv majke nije, dakle, ponižavajući. Naprotiv, on je svet i koristan, a ljudi su ga unizili. Postoje apsurdni primjeri žene koja služi u kafani ili gaji kuniće i može za taj svoj rad ostvariti penziju, a žena koja je rodila i podigla troje, četvero i više djece, ne može iz samog tog fakta izvoditi nikakva prava. Nekada se rimski plemić klanjao prolazeći pored trudne žene iz naroda, iskazujući tako svoje poštovanje prema budućoj majci, a u statistikama XX vijeka majka se vodi kao „lice koje ne radi“,

U očima djeteta majka nije dio, nije funkcija, nije broj, nije zadatak, nije radno mjesto, nego je sve ili gotovo sve: ljubav, briga, pažnja, sigurnost, žrtva, nada, utjeha. Majka je u očima djeteta cjelina života, punina smisla, topos ljubavi, živa slika žrtve i požrtvovanja. Industrijska revolucija surovo i nemilosrdno oduzima muškarcu ženu a djetetu majku i zauzvrat vraća im, nakon osam sati neprestanog i teškog rada, radnicu ili službenicu koja je željna samo mira i odmora

dakle, svrstana je s ostalim, „neradnim elementima“ (Alija Izetbegović, „Muslimanka – žena i majka“, Sarajevo, 1968).

Nerješiv je problem što industrijsko društvo, utemeljeno na industrijskoj proizvodnji, nikada u ženi nije gledalo majku koja u braku sa svojim mužem rađa i odgaja svoju djecu nego isključivo kao radnicu u proizvodnji i reproduktivno žensko biće koje bilo s kojim muškarcem rađa djecu za novu proizvodnju. Da se ikada mislilo na ženu-majku i muža-oca svoje djece, žena-majka je bez ikakvih problema, a dobrobiti za sve, mogla imati četiri sata radno vrijeme, a ne kao robot-radnica osam sati.

Pošto nikada ni jedna nesreća ne dolazi sama, industrijska revolucija će samo vanjskom a ne i unutrašnjom kvalitativnom demokratijom, standardizacijom, općom kvantifikacijom i obezličavanjem odnosa među ljudima, dovesti do „provale mase u povijest“, kako je primijetio Hegel i do nivelacije svih mogućih relacija među ljudima. Ona će sve, ama baš sve, ideale, vrijednosti, vrline, krijeposti i unutrašnje sadržaje pokušati ospoljiti, pretvoriti u koristi, robe i razmjensko-tržišne vrijednosti. Mudraci kažu dvije riječi u Islamu: Din-vjera, vjerozakon, pravilo života i ponašanja i Ar-stid određuju život i ponašanje ljudi. Industrijska revolucija i način života utemeljen na njoj, u okviru komplementarne praznine, te dvije riječi s pet glasova spojili su u jednu riječ: Dinar. Tako se Ar kao stid, kao najljepši ukras duše i njen unutrašnji izraz pretopio u dinar. Kao što ženu-majku, prečinjava u radnicu i fabriku oplodnje, čovjeka-muža u mužjaka za oplodnju bilo koje žene, sve vrijednosti samo u koristi, ideale u interese, tako

stid-Ar utapa u dinar. Stid, zapravo dođe kao zapreka oplodnji i uvećavanju Kapitala. Na ravni ljudske vrste i zajednice izvana, industrijska revolucija permanentno dovodi do iseljavanja sa sela i pražnjenja sela, odnosno prirode i naseljavanja i prepunjavanja gradova. Pošto na selima žive zajednice, a u gradovima samo društva, znači da zajednica u svjetskim okvirima odumire na račun društva. Unazad nekoliko godina zabilježeno je da prvi put u povijesti ljudskog roda više živi ljudi u gradovima nego na selima. Ishod i posljedica te činjenice čovječanstvo ne može predvidjeti. Može se samo konstatirati da su tri bitna značenja kulture: slobodan i svjestan osjećaj zavisnosti od Boga, obrađivati zemlju i imati aktivan odnos prema prirodi i razvijati plemenite odnose prema i među ljudima. U zajednici se razvijaju plemeniti a u društvu korisno-interesni odnosi. Uvijek će Bog čovjeku prije na um pasti u prirodi nego u gradu. Egzistencijalno, od čega će čovječanstvo živjeti kada većina slegne u gradove?

U jednom nedavnom razgovoru za „Preporod“ ugledni hrvatski ljekar Antun Lisek upozorio je javnost na destruktivnu ulogu nekih međunarodnih organizacija koje afirmiraju nerađanje djece. Po njegovom mišljenju djelovanje ovih organizacija dio je jednog globalnog projekta koji pokušava u svim postkomunističkim zemljama implementirati sistem kontrole i smanjenja nataliteta. Poslužit ćemo se snažnom metaforom ovog uglednog ljekara koji kaže da takve organizacije ne gledaju na dijete kao na Božiji dar, nego kao na insekt kojeg treba likvidirati. Šta mislite o ovakvim stavovima?

Pitanje rađanja djece, održavanja, zadržavanja, nastavljanja i širenja ljudske vrste spada u Božiji red stvari. Međutim, u to pitanje se ljudi, ideologije, politike, države a danas razne organizacije i korporacije upuštaju i petljaju na razne načine i s različitim kapacitetom. Tako Platon u svojoj *Državi* priznaje samo onu djecu koje žene od 20. do 40. godine i muškarci od 25. do 55. godine rode za državu. Tako rođenu (od države, jedino priznatu djecu) treba odgajati i vaspitati u državnim institucijama, a da ne znaju za oca i majku. Ženama prije dvadesete i muškarcima iza pedeset i pete godine dozvoljeni su seksualni odnosi ali plod takve ljubavi treba odstraniti ili u takvim odnosima rođeno dijete treba odnijeti na posebno mjesto gdje će umrijeti od gladi. Porodični život izvan države i ljubav za Platona ne dolaze u obzir. U današnjem

Nerješiv je problem što industrijsko društvo, utemeljeno na industrijskoj proizvodnji, nikada u ženi nije gledalo majku koja u braku sa svojim mužem rađa i odgaja svoju djecu nego isključivo kao radnicu u proizvodnji i reproduktivno žensko biće koje bilo s kojim muškarcem rađa djecu za novu proizvodnju. Da se ikada mislilo na ženu-majku i muža-oca svoje djece, žena-majka je bez ikakvih problema, a dobiti za sve, mogla imati četiri sata radno vrijeme, a ne kao robot-radnica osam sati

svijetu od preko 200 država Kina vodi najrestriktivniju politiku nataliteta i kontrolu rađanja djece, tako da je jednom bračnom paru dozvoljeno imati samo po jedno dijete. Također, u bivšem raspadnutom Sovjetskom Savezu, po Ustavu iz 1977. godine, porodica nestaje kao pravna i moralno-etička kategorija i pretvara se u „radni kolektiv“ sa specijalno namjenskom proizvodnjom. Međutim, savremena civilizacija ne ukida brak i porodicu, načelno i doktrinalno, već u konkretnom životu. Sve je manje zaključenih, a sve veći procenat razvedenih brakova i života između muškaraca i žena, zatim u seksualnim nigdje verifikovanim i vanbračnim odnosima koji niti žele sklapanje brakova, niti rađanje djece, niti ikakva prava, časti, obaveze i dužnosti koje su rezultat i posljedica braka. Oni u stvari ne žive ni u kakvim brakovima ni po Božijim, ni po prirodnim, ni po pozitivnim ljudskim zakonima nego u sekundarnim, bilateralnim, seksualno-interesnim zajednicama za zadovoljavanje isključivo seksualnih, polnonagonskih, a ne u cjelini ljudskih pa i nagonskih potreba. To ima za posljedica povećanje procenta-broja djece rođene izvan brakova, siročadi kod živih roditelja i sve više samačkih, kako muških, tako i ženskih domaćinstava, zato što i muškarci i žene svoju ličnost i njenu bit svode na služenje, ne Bogu, ne sebi, ne braku, ne djeci, ne porodici, nego isključivo spolnom organu. Tako broj razvedenih brakova u nekim modernim zapadnim zemljama se kreće najmanje od trećine, prosječno oko polovine, a u nekima dostiže i do 70 posto. Razvedene brakove prati bolna spoznaja da veliki broj mladih naraštaja ne žele da ulaze ni u kakve bračne zajednice i obaveze. I u mnogim brakovima

koji se ne raspadnu i ne rastoče, kako muževi, tako i žene, smatraju potpuno normalnim i moralnim da se pored odnosa u braku kao hobiem bave i prostitucijom. Na rastakanje braka i porodice, povećanje prostitucije i na smanjivanje rađanja djece danas u bitnom smislu utječe i način broja zaposlenih žena koji se u nekim zemljama kreću od 52 do 82 posto od ukupne ženske populacije. Način njihove zaposlenosti je antibračni, antiporodični i nerađanje djece, jer to usporava i komplikuje proizvodni proces. Očito u ovim zemljama se prije misli na profit i zaradu preko mladih radnica, a ne na buduće majke. Ono što je posebno bolno, sramno, razarajuće, zastrašujuće i masovno prisutno kod zaposlenih žena, što Kur'an najstrožije zabranjuje i osuđuje jeste da političke stranke, velike firme, razna poslovna i interesna udruženja, njihovi vlasnici, menadžeri, direktori, privatnici, štampa, televizija, film, modno-tekstilna industrija instrumentaliziraju ženska lica, stas, prsa, zadnjicu, privlačnosti i vanjsku ljepotu kao Allahov ukras, znamenje u komercijalne, profilerske, špijunske, političke, partijske, državne, javne, medijske, propagandne i filmske svrhe, što je u Evropi i na Zapadu, a sve češće i u muslimanskim društvima, opća i stara pojava: „I ne nagonite i ne prisiljavajte vaše uposlenice, radnice i službenice da se bludom i prostitucijom bave, a one žele da budu i ostanu poštene i čestite – samo da biste stekli prolazna dobra i koristi ovoga svijeta, a ukoliko ih neko na to prisili, Allah će im, zato što su bile prisiljene i primorane, oprostiti i prema njima milostiv biti“ (En-Nur, 33). Na stotine knjiga u Evropi, a sve više i u muslimanskim društvima, svjedoče i opisuju kako je dječija i ženska radna snaga na početku kapitalizma eksploatisana, zloupotrebljavanja i ucjenjivana. I danas ima firme po čitavom svijetu na svim kontinentima u kojima direktori i pretpostavljeni ucjenjuju i na blud navode i zavode mlade, lijepe i privlačne žene, neovisno o tome jesu li udate ili neudate. Neovisno o praksi u muslimanskim društvima, u Islamu je nevinost, stid, čast, poštenje, dostojanstvo, karakter, rodnost i plodnost žene iznad i prije svake zarade, zaposlenja i karijere. To je cilj i smisao njenog života, a zarada, zaposlenje i karijera su sredstvo življenja. Onaj ko zapošljava ženu mora joj osigurati sve uvjete i ambijent za častan, dostojanstven, pošten i moralan život. Sve razlike između Evrope i Islama u odnosu na ženu, svode se na to da industrijska Evropa poznaje i priznaje ženu-radnicu, objekat muškarčevih strasti – koja ostvaruje zaradu i profit i ako usput stigne da rodi jedno ili dvoje djece za novi profit. Dakle, rađanje djece u odnosu na profit i proizvodnju je u drugom

planu i pitanje drugog reda. Islam poznaje i priznaje ženu kao Allahov ajet-znak, znamenje, blagodat i dobrotu muškarcu za smirenje, kao majku, kao ličnost koja ima srce koje vjeruje, nosi u sebi povjerenje i smirenje i dušu koja zna i raspoznaje: Dobro od zla, Istinu od neistine, Pravdu od nepravde i Poštenje od nepoštenja, i čiji je ukras stid, čast, nevinost, dostojanstvo i karakter. Žena je jedino biće koje rađa i s mužem odgaja djecu, koja kao i muškarac može ako hoće i ako želi da radi izvan kuće u firmi, a nije dužna jer je muž, ukoliko je ikako u mogućnosti, dužan hraniti ženu i djecu.

Zamolio bih Vas da kao dugogodišnji profesor etike i sociologije protumačite rezultate referenduma u Hrvatskoj održanog krajem prošle godine. Više od 65% građana Hrvatske na referendumu se izjasnilo za ustavnu definiciju braka – zajednice muškarca i žene?

Rezultati referendumskeg pitanja u Hrvatskoj samo potvrđuju iskonsku istinu da je brak između muškarca i žene, dva bića iste vrste a različitih spolova, bez ikakve dvojbe praosnova i praoblik svake društvene grupe: porodice, familije ili rodbine, roda, bratstva, plemena, naroda, nacije, rase i svake ljudske krvno-srodničke zajednice. U braku su živjeli prvi muškarac na Zemlji h. Adem a.s. i njegova žena, h. Havva. Iz njihovog braka po Allahovoj volji i odredbi razvio se ljudski rod i svi narodi svijeta. Ako se kaže da je kultura i način na koji jedna ljudska zajednica i svaki čovjek živi i reguliše svoje odnose sa sobom u braku, sa drugim ljudima, sa prirodom i sa Bogom i te odnose prenosi u nauku, tehniku, umjetnost, u svoj privredni, ekonomski, politički, društveni sistem, u svoje ustanove i institucije onda je nepobitna istina da, ako čovjek uspostavi prave i pravilne odnose, kroz vjerovanje, s Bogom, sa sobom i u braku onda će kao rezultat i posljedicu tih odnosa imati potpuno ispravne odnose prema svijetu, životu, univerzumu, prirodi, porodici, rodbini, plemenu, narodu, naciji, državi i čovječanstvu. Nepravilni odnosi prema Bogu, kroz nevjerovanje, prema sebi i braku, rezultiraju svim nepravilnim odnosima u životu, počevši od znanosti, tehnike, umjetnosti, privrede, države, politike, svih ustanova i institucija do međuljudskih odnosa. Ko ima nepravilan odnos prema braku on ima nepravilan odnos prema zajednici, društvu, državi i reprodukciji ljudske vrste. Za Aristotela država je samo do kraja razvijena porodica. Naravno, porodica nastaje i razvija se iz braka. Zato ko razara i uništava

brak on razara i uništava zajednicu, društvo, sve društvene grupe i pustoši i bez ljudi ostavlja državu. Rezultati referenduma u Hrvatskoj potvrđuju misao Rene Genona da postoji jedna iskonska i primordijalna tradicija, koja kao živa povijest povezuje sve generacije ljudskog roda u jednu duhovnu, idejnu, vjersku, moralno-etičku, kulturno-civilizacijsku i pravno-običajnu zajednicu. Brak je sigurno sastavni i nepobitni element iskonske tradicije i prakse čovječanstva. Brak je čvrsta, stabilna, sveljudska, a ne samo seksualna veza, odnos, relacija i komunikacija između muškarca i žene, dva bića iste vrste a različitih spolova i parova i kao takav najstariji, najstabilniji, najodsudniji, najbitniji i najprimarniji međuljudski odnos iz koga se razvijaju i nastaju sve porodice. Brak je ustvari praklica, praosnova i mikrokozmos svih osnovnih međuljudskih veza i odnosa. Kao najstarija, unutar Islama, najodređenija i najsudbonosnija ustanova, brak je rješenje koje cilja na to da se pomire duhovne težnje i ideali ali i da se zadovolje tjelesne potrebe, da se spasi čednost bez odbacivanja ljubavi. Čim su ljudi stvoreni od iste vrste, a različitih spolova kao muškarac i žena, seksualni odnos između njih je prirodna nužnost, imperativ opstanka, zadržavanja, sadržavanja, produžavanja, reprodukcije i umnožavanja ljudske vrste. Brak je imperativni nalog odziva na Božiji poziv da muškarci i žene jedino stupaju u seksualne odnose samo kroz validni i regularni brak kroz javni čin vjenčanja. Dakle, seksualni odnos nije grijeh isključivo kroz valjan i legitiman brak s dozvoljenom osobom. Nije nikada bio od Boga, nije sada i nikada neće biti dozvoljen bilo kakav vanbračni seksualni odnos, zato što je to narušavanje Božijeg reda u stvaranju svijeta i zato što se otac djeteta mora znati. Dalje, nikada nije bio dozvoljen brak između ljudi i životinja, zatim unutar ljudske vrste između istih spolova (muškarca sa muškarcem-homoseksualizam) i (žene sa ženom-lezbijstvo), zatim, brak s majkom, kćerkom, sestrom blizankinjom i brak između različitih vrsta, naprimjer između ljudi i džinna i između ljudi i životinja. Brak je obostrano velika blagodat, jer u njemu muškarac i žena, jedno uz drugo se smiruju i najjače nagone i seksualne potrebe zadovoljavaju u braku i umjesto teškog grijeha i prokletstva kroz prostituciju, odazivaju se i služe Bogu, izvršavaju Farz-naredbu, slijede Poslanika i obnavljaju ljudsku vrstu. Naime, brak u Islamu počiva na četiri temelja: Imanu-vjeri, Šerijatu- vjerozakonu, Meveddetu-ljubavi i Rahmetu-milosti. Vjera u braku je odziv na Allahov poziv da se muškarci žene ženama, a žene udaju za muškarce, izvršavanje farza – Allahove naredbe i slijeđenje

Brak u Islamu počiva na četiri temelja: Imanu-vjeri, Šerijatu- vjerozakonu, Meveddetu-ljubavi i Rahmetu-milosti. Vjera u braku je odziv na Allahov poziv da se muškarci žene ženama, a žene udaju za muškarce, izvršavanje farza – Allahove naredbe i slijeđenje Sunneta. Šerijat u braku su svi Allahovi propisi, obaveze, dužnosti i međusobna prava između muža i žene u braku. Zato je brak u Islamu istovremeno vjersko-moralni čin i dužnost, pravno-ugovorni akt (nikjah) i jedan od mnogobrojnih Allahovih ajeta, znamenja i dokaza ljudima

Sunneta. Šerijat u braku su svi Allahovi propisi, obaveze, dužnosti i međusobna prava između muža i žene u braku. Zato je brak u Islamu istovremeno vjersko-moralni čin i dužnost, pravno-ugovorni akt (nikjah) i jedan od mnogobrojnih Allahovih ajeta, znamenja i dokaza ljudima. Vjera u braku je i Nijjetnamjera da se ženi i udaje u ime Allaha. Samo brak koji se zasniva u ime Allaha, po verificiranoj i javnoj šerijatskoj proceduri, ljubavi i Allahovoj milosti će kroz vrijeme i prostor opstati. Majku djece i oca djece, odnosno muža i ženu jedino može očuvati brak u ime Allaha, koji počiva na Imanu, ljubavi, Allahovoj milosti i obostranim potrebama i interesima. Zato je brak zajednica svih zajednica, njihova praosnova, pralijeha, pramolekul, arhetip. Iz njega kao korijena razvilo se čovječanstvo. Ono što je atom za prirodni svijet to je brak za ljudski život. U braku se ostvaruju najintimniji i najprisniji odnosi, miješa se krv, isprepliću tijela, dodiruju srca i povezuju duše. U braku, preko djece, muž ulazi i produžava se u ženi, a žena u mužu. Žena mužu nikada nije samo žena, nego i majka njegove djece kao što i muž ženi nikada nije samo muž nego i otac njene djece. U braku nastaju i razvijaju se osnovne relacije: muž-žena, otac-sinovi, otac-kćeri, majka-kćeri, majka-sinovi, braća-sestre, braća-braća i sestre-sestre. Sve te relacije treba uskladiti, harmonizirati i povezati.

Posljednju deceniju određene ideološke skupine koje djeluju s islamskim predznakom u BiH sve glasnije ističu zahtjev za legalizacijom poligamnih brakova. Legalizacijom te prakse po njihovom mišljenju značajno bi se

riješili problemi udovica i siročadi. Koliko mi je poznato niko osim dr. Fikreta Karčića nije ponudio relevantan i stručan islamski stav po ovom pitanju. Karčić je obrazložio svoj stav o višeženstvu kako je teorijski irelevantno i društveno neopravdano isticati ovaj zahtjev. Šta vi mislite o tome?

Veoma sam zadovoljan ovim pitanjem. Odgovorit ću na dva plana. Prvo, unazad hiljadu i po godina Evropa i moderni čovjek uopće najviše napadaju i osuđuju Islam zato što Islam pored monogamije (jednoženstva) dozvoljava i poligamiju (višeženstvo). Čini se da preko 90% nemuslimana o Islamu ne zna ništa, osim da Islam dozvoljava poligamiju i da se za krađu odsijeca ruka. Zbog poligamije oni kažu da Islam ženu svodi na nižerazredno i obespravljeno biće. „Zgražavanje ljudi na Zapadu nad poligamijom predstavlja čisto licemjerje: koliko ima muškaraca na Zapadu koji su upoznali samo jednu ženu! I nije li licemjerje i nemoralnije dozvoliti muškarcu da dobije dijete od ljubavnice i da je nekažnjeno (bez ikakvih posljedica) napusti nego da zahtijeva brak koji muškarcu nameće stroge obaveze, to jest da se brine o svim potrebama žene“ (Rože Garodi). Islam odbacuje sve seksualne odnose koji nisu vjersko-moralno utemeljeni i šerijatsko-pravno regulisani, odbacuje sve radnje, postupke i ponašanja koja na bilo koji način slabe i u pitanje dovode ustanovu braka kao izvor života. Interesantno je i krajnje upitno to što poligamija mnogo više zabrinjava nemuslimane nego muslimane. Izgleda da je čitav neislamski svijet osobito zabrinut za ovo pitanje koje u praksi islamskog društva ima veoma mali i skoro epizodni značaj. Osuda poligamije od strane Evropljana predstavlja i izvandredan primjer licemjerja. U muslimanskim zemljama od hiljade brakova jedan je poligamni. Anonimne ankete na Zapadu pokazuju obrnuto: od hiljadu muževa samo je jedan održao riječ vjernosti, a nije puno drugačija situacija i sa ženama. Evropa se zadovoljava formalnom (i licemjernom) monogamijom. Američki pisac Erwin Valace u knjizi „Dvadeset sedam žena“ govori o masovnoj, tajnoj poligamiji u američkom društvu. Knjiga se zasniva na naučnim podacima dobivenim proučavanjem ovog fenomena u Americi.

To je prva strana medalje, a druga je zahtjev nekih pojedinaca i grupica za legalizacijom poligamnih brakova kod nas. Odmah se da primijetiti da je opasno i veoma štetno stvari, pojave i procese posmatrati izvan konteksta i izvan cjeline situacije. Moram primijetiti da se prije dr. Fikreta Karčića

Islam poligamiju kontroliše vjersko-moralnim temeljima, voljom prve žene, zakonom i javnim mnijenjem. Nijedan od ovih instrumenata u Evropi ne funkcioniše i zato su zahtjevi za uvođenje poligamije kod nas neuspostavivi i neodrživi. Oni samo zbunjuju dobronamjernu i uveseljavaju zlonamjernu javnost

s izazovom poligamije suočio i Alija Izetbegović 1968. godine u tekstu: „Muslimanka – žena i majka.“ Evo šta on u tom tekstu piše: „Bog je stvorio jednog čovjeka i jednu ženu i u prirodi se na nedokučiv način nastavilo održavanje ovog odnosa polova 1:1. Samo izvanredni vanjski događaji mogu privremeno poremetiti ovaj odnos. Iz ovoga slijedi da je monogamni brak prirodni brak. Zašto je Kur'an dozvolio poligamiju kada ona očigledno predstavlja niži oblik zajedničkog života muškarca i žene? Najvjerojatnije je da pravi odgovor glasi: Zato što je strogo zabranio prostituciju ili zato što se nije mogao zadovoljiti formalnom (dakle lažnom) monogamijom evropskog tipa. Ne postavlja se, dakle, izbor između poligamnog i monogamnog braka. Alternativa je između rijetke i javne poligamije islamskog društva i masovne tajne poligamije na Zapadu. Ako poligamija treba da nestane, ona jednim dekretom može nestati u islamskom svijetu. Međutim, neformalna i nepriznata poligamija evropskog tipa ne može se ni na koji način iskorijeniti, jer je bila, a i danas je, sastavni dio jednog stila života koji može nestati samo s tim društvom.“

Kada je riječ o poligamiji, treba znati da je Islam nije ni izmislio ni naredio ni nametnuo ni uveo u ljudsko društvo nego ju je zatekao u neograničenom broju žena i u potpuno neregulisanim propisima. Islam ju je ograničio, strogo regulisao i postavio skoro pa neispunjive uslove za njenu realizaciju: „Ako se bojite da prema ženama sirotama nećete biti pravedni, onda se ženite onim ženama koje su vam dopuštene, po dvije, po tri i po četiri. A ako strahujete da nećete pravedni biti, onda samo jednom ili eto vam onih koje posjedujete. Tako ćete se najlakše nepravde sačuvati“ (En-Nisa, 3).

Islam u slučaju bilo kakve nepravde prema jednoj od dvije, tri ili četiri žene, koliko Kur'an dopušta u braku, naređuje isključivo jednu. S obzirom na sve ljudske slabosti, teško je i skoro nemoguće uspostaviti istu ljubav, naklonost, pažnju i ravnopravan tretman među ženama u braku. Teško je

pa skoro i nemoguće pomiriti pravdu i ljubav: „Vi ne možete potpuno jednako postupati prema ženama svojim ma koliko to željeli, ali ne dopustite sebi takvu naklonost pa da jednu (od žena) ostavite u neizvjesnosti. I ako vi budete odnose popravili i nasilja se klonili, pa Allah će zaista oprostiti i samilostan biti“ (En-Nisa, 129).

Na osnovu navedenih ajeta vidi se da je poligamija načelo i princip koji muškarcu postavlja stroge (u okviru njegove kože skoro pa nemoguće) kriterije i zato monogamija u apsolutnoj većini biva praksa u životu muslimana. S pravno-formalne tačke gledišta da bi musliman vjenčao drugu ženu mora dobiti saglasnost prve žene. Pored prve žene danas u Pakistanu, Egiptu, Iranu, samo sud može dozvoliti sklapanje braka s drugom ženom. Između, prije Islama, neograničene i potpuno neregulirane, Islam je poligamiju ograničio i na trostruk način osigurao i regulisao. Islam poligamiju kontroliše vjersko-moralnim temeljima, voljom prve žene, zakonom i javnim mnijenjem. Nijedan od ovih instrumenata u Evropi ne funkcioniše i zato su zahtjevi za uvođenje poligamije kod nas neuspostavivi i neodrživi. Oni samo zbunjuju dobronamjernu i uveseljavaju zlonamjernu javnost: „Osnovna pouka koja se izvodi iz kur'anske Objave jeste da se seksualni odnosi ne mogu jednostavno smatrati (samo) kao prirodni fenomen, koji proističe samo iz biologije ili animalnosti. Oni imaju društveni karakter (jer ne zavise samo od kaprica pojedinih osoba) i sakralni karakter (taj čin, kao i svi postupci u privatnom i javnom životu, proističu iz egzistencije Boga i Njegova Zakona), Rože/Redža Garodi, „Živi islam“. Zato je osnovna svrha braka u Islamu, odziv na Božiji poziv, izvršenje farza-naredbe, služenje Bogu, slijeđenje Sunneta, zadovoljavanje seksualnih potreba i najjačih strasti na halal način i da se djeca rođena u braku poduče vjeri-Imanu, religiji-Islamu, moralno-etičkim vrijednostima, principima, kulturnim oblicima, zakonskim normama i da se islamski odgoje. Dalji cilj braka jeste da se u potpunosti omogućiti moralni život svakog čovjeka, muškarca i žene, da se osigura opstanak i kontinuitet čovječanstva i ljudske vrste kao takve i da se osigura izdržavanje žene i djece na legitiman, legalan i regularan način. Zato brak u Islamu treba biti topos, domište, humus, počivalište, oaza i neprobojna tvrđava i čuvar islamskih ideala, načela, principa, vrijednosti, vrlina, krijeposti, pouka i propisa.

**Osim očite ekonomske krize koja podri-
va i destabilizira bošnjačku i muslimansku
porodicu, koji su po Vama dodatni razlozi**

zbog kojih se mladi ljudi danas sve teže odlučuju za sklapanje braka?

Da bi stigli do odgovora na ovo pitanje, neminovno se prisjetiti tri plana egzistencije. To su: život, uživanje i izživljavanje. Odluka komplementarnog života potpuno fizički, biološki, nervno i psihološki zdravih muškaraca i žena je brak. Brak je nalog i imperativ ljudskoj vrsti od prvog muškarca i žene Adema i Havve i to je Sunnet-put, praksa i način života svakog poslanika i vjerovjesnika. Sve seksualne veze i odnosi, koji počivaju isključivo na zadovoljstvu, ljubavi, užicima, koristima, interesima, strastima, požudama, instinktima i nasladama, one se kidaju i raspadaju. Bitna su najmanje četiri faktora koja utječu na to da se današnji naraštaji mladića i djevojaka sve teže i nesigurnije odlučuju samo na sklapanje braka. Prvo je zaplašivanje strahom od strane šejtana kako će se opstati i preživjeti u braku. To je velika šejtanska blokada zaplašivanja i zastrašivanja. Šejtan plaši ljude siromaštvom, a onda im naređuje bestidnost i blud: „Šejtan vas plaši neimaštinom i bijedu vam obećava i bestidnost vam naređuje, a Allah vam obećava oprost i blagodati Svoje – Allah sve obuhvaća i zna sve“ (El-Bekare, 268). Kako je jedino prirodno stanje čovjeka kao vjernika da život živi, a ne da samo život uživa i izživljava, to šejtan na svaki način želi da čovjeka kao vjernika koji život živi, učini grijешnikom koji će svjesno, namjerno, slobodno, voljno i planirano grijешenjem život više Ne-živjeti nego uživati: „Kunem se time što si odredio pa sam u zabludu pao da ću ljudima ja (šejtan) na Putu Tvome Pravome, stavljati zasjede! Zatim ću im prilaziti i sprijeda i straga i s desna i s lijeva! I nećeš naći, Bože, Ti većinu ljudi da su Ti nezahvalni! (El-Ea'raf, 16-18).

Vjernici egzistenciju kroz brak, porodicu i zajednicu žive, svjesni i namjerni grijешnici egzistenciju uživaju a perverzne-idžram osobe, niti žive niti uživaju, nego se kroz perverzije: homoseksualizam, lezbijstvo, pedofiliju i druge razvrate i poroke samo izživljavaju. Čim šejtan ljude navede i zavede iz života u uživanje – svjesno i namjerno grijешenje, brak se relativizira i banalizira.

Drugi faktor – uživanje, koje je dostupno na svakom mjestu i u svakom trenutku, značajan broj mladića i djevojaka odvraća od braka. Treći faktor koji odvraća omladinu od braka jeste svođenje braka samo na jednu dimenziju: sakralnu, sakramentalnu, vjersku, duhovnu, idejnu, moralno-etičku, estetsku, kulturnu, normativnu, fizičko-biološku, interesnu, materijalnu, ekonomsku, odgojnu, ovosvjetsku ili onosvjetsku. Zapravo, brak je komplementaran čin i

Gledano iznutra, brak ugrožava i na rastav brakova utječe sve manje povjerenja među muškarcima i ženama. Snaga i sigurnost braka počiva na vjernosti muža ženi i žene mužu, a vjernosti nema bez povjerenja. Bez povjerenja nema sigurnosti-emanu u braku, a bez sigurnosti brak je nestabilan i nesiguran. Brak traži i potpunu iskrenost u međusobnim odnosima na relaciji muž-žena i žena-muž

mikrokozmos svih međuljudskih veza, odnosa, relacija i komunikacija. Četvrti faktor zašto se značajan broj omladine susteže od braka je kompletna civilizacijska slika života utemeljena na industrijskom i elektrotehničkom kodu života koja u biti udara na primordijalne oblike zajednice: brak, porodicu, rodbinu, mahalalu i komšiluk i rastače instituciju majke-žene i svodi je na ženu radnicu u nuždi porodilju a muškarca-oca svodi na radnika mužjaka koji oploduje ženu-radnicu. Osnovna odlika odnosa u takvom društvu je egoizam i individualizam u međuljudskim odnosima i pozitivizam i scijentizam u nauci. Možda poseban razlog za izbjegavanje braka, koji je kod mladića teorijski neobrazloživ a naučno nedokaziv, leži u jednoj velikoj „poremećenosti“ svijeta, kako je naziva Amin Maaluf i izokrenutosti svih vanjskih likova i oblika života koji više pogađaju muškarce nego žene. Kao da postoji strah i suzdržanost u sadašnjim mladićima u odnosu na generaciju njihovih djevojaka. U zraku lebdi pitanje da li oni imaju manje kapacitete i reproduktivne sposobnosti od žena. Sigurno je da civilizacijski udari i udesi više i teže u reproduktivnom smislu pogađaju muškarca nego ženu. Statistički je više impotentnih muškaraca nego frigidnih žena. Daj Bože da je ovo samo slutnja!

Sudeći po statističkim pokazateljima u bh. društvu sve su učestaliji razvodi brakova. Naime, od januara do jula prošle godine razvedeno je 776 brakova, što predstavlja znatno povećanje od 9.45 posto u odnosu na isti period 2012. godine? Kako tumačite ovaj trend povećanja razvoda brakova?

Odgovor: Izvana gledano, generalno kazano, način života unazad tri stojeća, svjesno ili

nesvjesno, namjerno ili nenamjerno, planski ili neplanski bio je antiotac, antimajka, antibrak, anti-porodica, antizajednica (jer počiva na unutrašnjim idealima i vrijednostima), da bi na kraju Margaret Tačer, kada se razračunavala s rudarima, kazala da više ne postoji čak ni društvo. Slovenački mislilac Aleš Debeljak tvrdi da je od nekadašnjeg socijaldemokratskog kapitalizma, kojeg su krasili: ustavna demokratija, vladavina prava i pravna država, socijalna država i socijalna pravda i velika solidarnost, razumijevanje i pomaganje među ljudima te kapital i profit, ostala i svedena na kapital i profit individua najsposobnijih pojedinaca. Tako u SAD, 10% građana na kraju 2013. godine ima preko 50% kapitala i novca u svojim rukama. Poslanik Islama je kazao: El-fakru-nisful-kufri – siromaštvo je pola bezvjerstva, a Mahatma Gandi je kazao: Siromaštvo je najgori oblik terorizma. Siromaštvo najviše pogađa najbitnije i najosjetljivije grupe a to su brak i porodica. Sveukupan način života posebno u 20-om stoljeću, velika većina printanih, audio i vizuelnih medija svojim sadržajima (opet, radi zarade i profita), i ekstra osiromašivanje naroda diljem planete na početku 21. stoljeća su značajni razlozi razvoda brakova, Zinaluk-blud ili prostitucija je u svakom vremenu, na svakom mjestu i svakoj zajednici smrtna opasnost za brak. U zinaluku-bludu se ostvaruju najbestidniji, najgrešniji, najvulgarniji, najbesramniji i najobezičeniji odnosi za koje, prema Kur'anu, kao i za krađu, slijedi kazna i na dunjaluku, a ne samo na ahiretu. U prostituciji se poput zmijskog klupka isprepliću strasti i instinkti, ubijaju srca, razaraju i ocrnjuju duše, trenutno uživaju i izivljavaju tijela ali se i nakaze i ugrožavaju triperom, siflisom i SIDOM. Tako prostitucija ubija i zaustavlja život. Najpogubnija posljedica zinaluka-bluda jeste zaboravljanje i udaljavanje od Boga, neodazivanje Božijem pozivu stupanja u samo halal bračne odnose, nego šejtanovom u prostituciji, uživanje i izivljavanje, neslužnja Bogu nego šejtanu, grijeseenje u bludu, uživanju i izivljavanju umjesto smirenja i halal-dozvoljenog života u braku, neslijeđenje Sunneta nego požuda i strasti, ubijanje djece ili rađanje djece koja pored živih roditelja gube identitet, dignitet i rodnu vjerodostojnost, a to, neminovno, u neznanju vodi u promiskuitet i oni čine rodoskrvnuće. Blud-zinaluk, veliki biljeg savremenog života čovjeka koji u vjeri ne živi nego u grijesima, porocima i strastima uživa i nevjerovanju, idolatriji i idžramu-perverziji (droga, pedofilija, homoseksualizam, lezbijstvo, seksualni odnosi sa životinjama) se izivljava, onemogućava i razara osnovne i primordijalne relacije: muž-žena,

žena-muž, otac-sinovi-kćeri-majka-kćeri-sinovi, braća-braća, sestre-sestre, i braća-sestre.

Prostitucija sve moguće relacije (vjerske, duhovne, moralno-etičke, vrijednosne, kulturne, zakonske, društvene, socijalne, rodbinske, porodične, komšijske) među ljudima kida i razara i umjesto na odnose između dva insana iste vrste u svojoj ukupnosti a različitih spolova, poništava i muškarca i ženu i sve veze među njima svodi na odnose između dva spolna organa. U takvim relacijama niti je muškarac muškarac, niti je žena žena nego su oboje sredstva i robovi u funkcijama spolnih organa. Umjesto na dva realizirana insana kroz brak oni se kroz blud svode samo na dva spolna organa. Ako se seksualni nagoni, požude, instinkti kao najjače strasti u čovjeku ne mogu ni uništiti ni ubiti, ni bilo čime kompenzirati, ukoliko se ne kontroliraju, i ne stave u određene regularne okvire ili korito Šerijata kroz legitiman, legalan i regularan brak, tada seksualne strasti udaljavaju čovjeka od Boga, od Sunneta, od Pravog puta, od života, od potomstva, od budućnosti, od zajednice, od ljudskog roda i stavljaju pečat na njegovo srce, uši, i zastor na oči. Znajući da su nagoni, strasti i požude u čovjeku neuništivi, šejtan nikada njih i ne napada nego brak koji je njihov jedino valjani okvir, oblik, korito i regulator. Kad razori brak tj. okvir i korito šejtan zna da će se voda odnosno strasti izliti i život potopiti. Zato što je brak izvor, počivalište i rasadnik života šejtan više napada i ugrožava brak nego sve krvnosrodničke grupe (porodicu, rodbinu, rod, bratstvo, pleme, narod, naciju, rasu) zajedno. On najbolje zna da će te sve skupine bez braka nestati i prestati postojati: „I povode se (slijede) za onim što su šejtani o Sulejmanovoj vladavini kazivali. A Sulejman nije bio nevjernik, već su šejtani nevjernici učeći ljude sihru (vradžbini- magiji) i onome što je bilo nadahnuto dvojici meleka, Harutu i Martutu, u Babilonu. A njih dvojica nisu nikoga učili dok mu ne bi rekli: ‘Mi samo iskušavamo i ti ne budi nevjernik (ne pravi sihr).’ I ljudi su od njih dvojice učili (sihr) kako će muža od žene rastaviti, ali nisu mogli time nikome bez Allahove volje nauditi. Učili su ono što će im nauditi i od čega nikakve koristi neće imati, iako su znali da onaj koji tom vještinom vlada neće nikakve sreće na Onom svijetu imati. A doista je jadno ono za što su se prodali, kad bi samo znali!“ (El-Bekare, 102).

Gledano iznutra, brak ugrožava i na rastav brakova utječe sve manje povjerenja među muškarcima i ženama. Snaga i sigurnost braka počiva na vjernosti muža ženi i žene mužu, a vjernosti nema bez povjerenja. Bez povjerenja nema sigurnosti-emanata

u braku, a bez sigurnosti brak je nestabilan i nesiguran. Brak traži i potpunu iskrenost u međusobnim odnosima na relaciji muž-žena i žena-muž. Poslanik kaže: „Proklet bio onaj koji krije tajne u braku i proklet bio onaj koji tajne iz braka iznosi izvan braka. Za čvrstinu i stabilnost u braku i životu neophodan je i stid kao ukras duše i kod muža, posebno kod žene. Bez povjerenja-emanata, vjernosti-emanata, iskrenosti i stida najčešće se javlja ljubomora u braku. Kao što je zinaluk-blud težak i skoro neoprostiv grijeh, tako ljubomora vodi nesreći u braku. Brak pretpostavlja obostrano poštenje, pravdu i pravedno postupanje muža prema ženi i žene prema mužu.

Pojava maloljetničkog nasilja i delikventnog ponašanja mladih ljudi također poprima zaprepašujuće razmjere. Agresija na BiH i ogroman broj djece koji su odrasli uz samo jednog roditelja ili su odrasli bez oca i majke, bez sumnje, ostavile su trajne posljedice na karakter, mentalitet i ponašanje mnogih mladih ljudi. Međutim, uvažavajući sve te objektivne i historijske okolnosti, u kojoj mjeri biste se složili s Alijom Izetbegovićem, koji je prije više od tri decenije u jednom antologijskom tekstu o nezamjenjivoj ulozi majke u procesu odgoja, između ostalog, rekao: „Današnji problemi omladine u suštini potiču od neriješenog položaja i nepriznate uloge majke i porodice u današnjem društvu.“

Naravno, svaki normalan, ozbiljan i odgovoran čovjek mora se složiti s ovim zapažanjem Alije Izetbegovića. Međutim, uputno je ovdje navesti i njegove riječi iz teksta „Muslimanka-žena i majka“: „Postoje apsurdni primjeri žene koja služi u kafani ili gaji kuniće i može za taj svoj rad ostvariti penziju, a žena koja je rodila i podigla troje, četvero i više djece, ne može iz samog tog fakta izvoditi nikakva prava. Postoje škole za krojačice, cvječarke, balerine, pa čak i manekenke, ne postoji, međutim, škola za majke, kao što ne postoji za nekvalifikovane radnike. Dotjerali smo dotle da bi uvođenje predmeta ‘materinstvo’ za djevojke u školama za opće obrazovanje odmah bilo okarakterisano kao povreda ravnopravnosti polova u školstvu. Može se slobodno reći da je majčinstvo u novom vijeku društveno nepriznato, ono je ‘privatna stvar’ neposredno zainteresovanih lica, a u statistikama XX vijeka majka se vodi kao ‘lice koje ne radi’, dakle, svrstana je sa ostalim ‘neradnim elementima.’“

Ne samo da moderno doba ne uvažava ulogu majke nego i ulogu oca: „Doista, da neko vaspita

čovjeka mora biti otac ili nešto više nego čovjek. I takvu dužnost vi mirno povjeravate najamnicima. Hoćete li da svakoga povratite njegovim pravim dužnostima, počnite sa majkama. Iznenadiće Vas promjene koje ćete izazvati. Iz ove prve izopačenosti javlja se svako zlo,“ pisao je Jean Jacques Rousseau u djelu *Emil ili O vaspitanju*.

Evo unazad 25 godina od kada predajem sociologiju u G.H.medresi kada predajem lekciju o odgoju po nekoliko puta ponavljam vlastito zapažanje: Djecu može odgajati samo onaj ko ih voli više od sebe, a to su roditelji, a u koga djeca imaju veće povjerenje nego u same sebe, a to su opet roditelji. „U poznatom odnosu: zaposlena žena-posao-dijete, niko ne prolazi bez štete, ali izgleda da su djeca ipak prošla najgore: njih su povjerali onima koji ne rade za ljubav nego za platu. Dijete je ličnost samo za roditelja i u svom domu. U obdaništu za vaspitač-sluzbenika, ono je često samo stvar među stvarima. Jasle, obdaništa i domovi malo vaspitaju i podižu, ona se samo „brinu i čuvaju“ djecu, ostavljajući njihovu osjećajnu sferu zapuštenu i nerazvijenu“, piše Alija Izetbegović u već navedenom tekstu.

Na ovo se mora pridodati: na veze među ljudima izvana utječu ljudi (društvena sredina), priroda (prirodna sredina) kao i ličnost svakog pojedinca s njegovim temperamentom i karakterom, ali prvi put i vještačka (možda ponajviše) sredina oličena u TV-u, internetu, i kompjuteru, a koje niko ni na kakvu odgovornost ne može pozvati. Kada je riječ o društvenoj sredini danas svijetom, posebno Evropom i Zapadom dominira faustovska ili zapadno-evropska kultura. Ta kultura ne veliča nego želi da zagospodari prirodom, ne drži do Boga i ne vjeruje u Sudbinu. Za nju je znanje, vlast i bogatstvo jedina priznata moć i vrijednost, a ne očinstvo, majčinstvo, brak, djeca i odgoj. Zato faustovska kultura iz svijeta i života i od čovjeka i ljudi prvo progona Boga, pa Sudbinu, pa prirodu (djeca se ne odvajaju od interneta) i na kraju dovodi u pitanje samog čovjeka pojedinca koji je ostao i bez braka i bez porodice i bez zajednice i na kraju bez društva. Na kraju ostavši sam, čovjek ulazi u neizvjesnost, spopada ga strah, u strahu postaje agresivan a izgubljenju društvenost vraća nasiljem i terorom i tako skreće na sebe pažnju. Zato je to kultura nemira, sumnji, lutanja i pitanja. Izgubivši okvir rodne zajednice u toj autodinamičkoj kulturi čovjek umjesto prirode, svemira, Boga i Sudbine, isključivo posmatra i veliča sebe. Čovjek današnjice, pogotovu mladi ljudi, nalaze se u neprestanom traganju za izgubljenim vremenom, prostorom, zavičajem, izgubljenim smislom života i sadržajem života koji se ne mogu

otkriti u prolaznostima, djetinjstvom života, koje nije ispunjeno druženjem s roditeljima, posebno s majkom, nego s neživim lutkama od kojih su neke topovi, tenkovi, transporter, avioni, kamioni, minobacači, igračkama, slikovnicama, TV slikama, internetom. Postavlja se neizbježno pitanje da li je taj mladi čovjek izgubio iskonski osjećaj za zavičaj prirode, osjećaj iskonske igre, radosti, sreće i zadovoljstva, roditeljske pažnje, rodbinstva, komšiluka, prijateljstva i drugarstva bez interesa, igre u prirodi i druženja s djecom i životinjama u prirodi? U toj kulturi, prema Garodiju, svaki pojedinac i svaka grupa pravi sebi božanstvo po vlastitoj želji, gledajući u novcu, moći, tehnici, bogatstvu, seksu, vlasti, nauci, naciji i ideologiji, jedini pravi cilj, apsolutnu vrijednost lažnog boga, ljudoždera koji fantizira i proždire onoga ko mu služi, gazeći bez milosti svaku drugu vrijednost i svako drugo ljudsko biće koje se suprotstavi njegovoj ekspanziji. Takva kultura i takav veltanštaung- pogled na svijet i život porodila je u 20. stoljeću dva svjetska rata u kojima je izginulo možda više ljudi nego u svim dotadašnjim ratovima i što je u okviru te kulture u istom tom stoljeću dva puta, jednom nad Jevrejima a drugi put nad muslimanima počinjen i presuđen genocid. U isti red stvari ide i činjenica što ta kultura banalizira, relativizira, apstrahira zločin i nasilje: „Ima zločina iz strasti i zločina iz logike. Kazneni ih zakonik dosta lagodno razlikuje po predumišljaju. Mi smo u vremenu predumišljaja i savršenog zločina. Naši zločinci nisu više ona razoružana djeca što se pozivahu na izgovor ljubavi. Oni su, naprotiv, odrasli i njihov je alibi nepobitan, to je filozofija koja može služiti svemu, čak pretvaranju ubojice u suce. Healthcliff iz „Orkanskih visoka“ (u romanu Emily Bronte) pobio bi čitavu zemlju samo da bi posjedovao Cathy, ali ne bi mu palo na um reći da je to umorstvo razumno ili opravdano nekim sustavom, on bi ga izvršio, tu prestaje čitavo njegovo uvjerenje. On pretpostavlja snagu ljubavi i karakter. Kako je ljubavna snaga rijetka, umorstvo ostaje iznimka i tada zadržava izgled narušavanja poretka. Ali od časa kad u nedostatku karaktera hitamo da sebi priskrbimo neku doktrinu, od časa kad zločin počne umovati o sebi, on buja kao sam um, on poprima sve oblike silogizma. Bio je osamljen kao krik, evo ga sad univerzalnog poput znanosti. Jučer osuđen, danas važi kao zakon. Onoga dana kad se zločin počne kititi trofejima nevinosti, neobičnim obratom svojstvenim našem vremenu, neovisno o času kad počne djelovati, uzdržavati da ne ubija. Zločin iz logike, to je napor da razumijem svoje doba. Smatrat će se možda da epoha koja je za pedeset

godina iskorijenila, porobila i ubila sedamdeset miliona ljudi mora biti samo i prije svega osuđena. Potrebno je ipak razumjeti njezinu krivnju.“ Albert Camus, *Pobunjeni čovjek*.

„Zločin iz logike“, ukoliko se čini po proceduri, nije zločin bez obzira koliko ljudi poubija. Samo u okviru takvog zločina moguće je da krvnik iz Sabre Stile Arijel Šaron, bivši premijer Izraela, kojeg je prije 8 godina ovaj svijet otpisao a onaj ga do neki dan nije u svoje redove upisao, bude proglašen za svjetskog državnika, čovjeka reda, mira i poretka. Mlađe generacije preko svih svjetskih medija svjedoci su takvih nekažnjenih zločina i zločinaca iz logike. Neimenovanje, nekvalifikovanje, pravovremeno, primjereno, efikasno i efektivno nesuđenje i nekažnjavanje zločinaca za počinjene zločine, ma iz kakvih pobuda i ideala bili činjeni, najveći je vanjski izazov i poticaj omladini da se upušta u nasilje, teror i zločin. Da ovo pitanje zaključimo: presudno na kvalitet odnosa među ljudima utječe prava Božija religija, na njoj utemeljena etika, kultura i pravo. U okviru njih zločin iz logike nije moguć.

Kada bismo u najkraćim crtama našim roditeljima i pedagogima, bez ambicije da teoretski moraliziramo i umišljamo ekskluzivno pravo da drugima dijelimo moralne lekcije, ponudili platformu ili abecedu islamskog odgoja, šta ni po koju cijenu ne bismo smjeli izostaviti?

Ključna i bitna komponenta odgoja jeste Ihsan. A Ihsan je prema hadisu „Da tako uvjerenom, osvjeđeno, neupitno, bezuvjetno, svjesno, savjesno i slobodno robujemo Bogu kao da Ga vidimo, jer iako mi Njega ne vidimo On nas vidi i neprestano prati.“ Na temelju Ihsana odgojeno dijete u slobodi postaje Muhsin-tvrđava dobra i neprobojna odbrana od zla, onaj koji naređuje dobro a zabranjuje zlo, živi vrijednosti, vrline i krijeposti, a klanja se i čuva zla. Pošto je odgoj istovremeno upućivanje – samo Bog upućuje, podučavanje – roditelji, učitelji i društvena sredina podučavaju, i učenje – dijete uči, kod odgoja je bitnije osvještavanje od vještačkog upumpavanja. Tu je bitna spoznata nužnost u slobodi – da smo mi ljudi stvorenja obavezni robovati, biti predani i pokorni Bogu Jednom Jedinom Stvoritelju. To znači istovremeno ne činiti širk (prijedruživavanje Bogu ni na koji način jer je širk izvor i sadržaj najvećeg mraka i nasilja. Koristim se formulom, morala i odgoja nema bez A^2 , tj. bez vjerovanja u Allaha i u Ahiret-Eshaton – Onaj drugi obećavani, veći i ljepši svijet, ili „znamenku vječnosti“ (Alija

Djecu u slobodi treba neprestano motivirati i ohrabrivati za istinu i iskrenost, za pravdu i pravičnost, za mjeru i umjerenost, za razboritost, razložnost i razumnost, za mudrost, plemenitost, hrabrost, za prirodnost a ne primitivizam, za jednostavnost a ne jednostranost, za upoznavanje, za približavanje, za zajednicu, za društvo i društvenost, za saradnju i solidarnost, za empatiju i altruizam. Od ranih nogu treba ih podsticati i ohrabrivati na prave radne navike, na dozvoljene i korisne poslove, da uče, da cijene vrijeme i prostor, da rade i privređuju, da vole mlađe i poštuju starije, da ne budu ni rasipnici ni škrci, da nikada ne budu paraziti, lopovi, kradljivci i kriminalci, da se ne petljaju u ono što ne znaju i što ih se ne tiče, da nikada ne zapadnu u kocku, u poroke alkohol i drogu, da ih ne obuzmu nagoni, pohote, požude i strasti i da u su svjesni svih prolaznosti ovog svijeta

Izetbegović). Vjerovanjem u Ahiret, svjesni smo da je sloboda-odgovornost, mogućnost-dužnost, pravo-obaveza. Sloboda bez mogućnosti je anarhija, mogućnost bez dužnosti je parazitizam, a pravo bez obaveze je samovolja. U odgoju djece treba neprestano ponavljati: samo nas Allah stvara i zato Mu trebamo robovati a samo nas roditelji rađaju. Zato roditelje bez ikakvih teškoća i neugodnosti treba poštovati, paziti i pomagati, svu pažnju, brigu i ljubav prema njima iskazivati. Ne trebamo ih samo slušati i slijediti u svemu što je suprotno vjeri i vjerskim propisima. Kod odgoja mlađim, posebno djeci, treba neprestano podvlačiti da Allah apsolutno sve vidi, sve čuje, sve obuhvata i sve zna šta mi uradimo makar to i i nevidljivo bilo u tamnoj stijeni, u svemiru, na Zemlji, šta mislimo, šta želimo, šta planiramo, kako postupamo, kako se ponašamo i odnosimo prema stvorenim svjetovima i stvorenjima. Ta svijest o sveobuhvatnom Allahovom znanju je temelj kulture, a kultura i nije ništa drugo u primarnom smislu nego imati ispravan pogled i odnos prema Bogu, svemiru, prirodi, svijetu, životu,

čovjeku i ljudima. U ispravnom odgoju, nikada tuđe slabosti ne treba pretočiti u svoje vrline niti mi možemo biti dobri zato što su drugi loši.

U odgoju djece treba neprestano upozoravati na bolesti srca i duše kako ih imenuje imam Gazalija. Te bolesti su: Kibur-oholost, Hased-zavidnost, Buhl i Fahša-škrtoš, sebičnost, tvrdičluk, titizluk, Hubbi-Dunja – bolesna i nezaježljiva ljubav prema dunjalučkim prolaznim ukrasima, koristima i interesima, Hubbi-džah – bolesna ljubav prema častima, zvanjima i titulama bez pokrića i bolesnim ambicijama, Udžub-taština, narcisoidnost, Enanijet-japajakanje, totalni egoizam, faraonizam, ja i samo ja i stavljanje sebe u centar svijeta i života, Ifk-spletka ili intriga, Fitnet-ciljana i systemska smutnja, Zann-bezrazložno i neutemeljeno sumnjičenje, Iftiraun-projekcija i konstrukcija umjesto percepcije svijeta i života, Gibet-ogovaranje i Nemimet-šejtansko poštarenje odnosno svjesno i ciljano prenošenje tuđih riječi u drugom kontekstu u funkciji zavađanja ljudi i izazivanja razdora, nesloge i sukoba među njima.

Djecu u slobodi treba neprestano motivirati i ohrabrivati za istinu i iskrenost, za pravdu i pravičnost, za mjeru i umjerenost, za razboritost, razložnost i razumnost, za mudrost, plemenitost, hrabrost, za prirodnost a ne primitivizam, za jednostavnost a ne jednostranost, za upoznavanje, za približavanje, za zajednicu, za društvo i društvenost, za saradnju i solidarnost, za empatiju i altruizam. Od ranih nogu treba ih podsticati i ohrabrivati na prave radne navike, na dozvoljene i korisne poslove,

da uče, da cijene vrijeme i prostor, da rade i privređuju, da vole mlađe i poštuju starije, da ne budu ni rasipnici ni škrci, da nikada ne budu paraziti, lopovi, kradljivci i kriminalci, da se ne petljaju u ono što ne znaju i što ih se ne tiče, da nikada ne zapadnu u kocku, u poroke alkohol i drogu, da ih ne obuzmu nagoni, pohote, požude i strasti i da u su svjesni svih prolaznosti ovog svijeta. Dalje, da se trojici nikada ne može pomoći: onome ko sam sebi odmaže, koga Bog ne pomaže i koga god Bog ne pomaže oduzme mu pamet pa on sam sebi odmaže.

Na kraju treba im neprestano ponavljati da bez vjerovanja-Imana – nema povjerenja-Emaneta, sigurnosti-Emana, smirenosti-Sekineta, mira-Selama, upute života-Hidajeta, upute srca- Kalba, istine-Hakka, Pravde-Kista, dobra-Birra, stida-Hajaa, islamskog bratstva-Ihveta, trajne i neprekidne veze s Bogom-Urvetul-vuska len fisame leha, nikada Allah neće biti zadovoljan s nama i mi s Njim i tada život nema pologa, sadržaja, smisla i cilja.

Zato se u osnovnom i primarnom određenju kaže: odgoj je namjerno, svjesno, savjesno, svrhovito, metodičko i systemsko djelovanje i vršenje utjecaja na svijest i savjest slobodne mlade osobe, nedorasle osobe i djeteta, radi njihovog osvještavanja i radi razvoja njihovih urođenih, od Boga darovanih vrijednosnih dispozicija, i njihovog uvođenja u vjersku, etičku, kulturnu i pravnu stvarnost. Zato se putem odgoja u osviještenoj i razbuđenoj osobi moraju ponajprije usvajati i naučavati religijske istine, moralno-etičke vrijednosti, kulturni oblici i pravne norme.

Summary الموجز

CHILDREN CAN ONLY BE RAISED BY THOSE WHO LOVE
THEM MORE THAN THEMSELVES
INTERVIEW WITH MUSTAFA SPAHIĆ

by Meho ŠLJIVO

Mustafa Spahić, experienced professor of ethics, sociology and history of Islam answers questions about the crisis of family in society of Bosnia and Herzegovina, demands for legalization of polygamy, upbringing of children, parenthood, motherhood and other topics of importance for upbringing of children.

لا ينجح في تربية الأطفال إلا من كان يحبهم أكثر من نفسه

حوار مع مصطفى سباهيتش

أجرى الحوار: ميهو شليفو

يطرح هذا الحوار تساؤلات حول أزمة الأسرة في مجتمع البوسنة والهرسك، والمطالبة بسن القوانين التي تجيز تعدد الزوجات في البوسنة والهرسك، وتربية الأطفال، ودور الوالدين، والأمومة، وغيرها من المسائل المهمة في التربية. يجيب عن هذه التساؤلات الأستاذ مصطفى سباهيتش، المدرس المخضرم لمواد الأخلاق وعلم الاجتماع وتاريخ الإسلام في مدرسة الغازي خسرو بك الثانوية الإسلامية في سرايفو.

PLODONOSNA DESETLJEĆA ARABISTE I ISLAMOLOGA IZ ZAGREBA

Sažetak

U povodu sedamdeset godina života arabiste i islamologa Daniela Bučana, Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva organizirao je petog decembra protekle, 2013, godine u Zagrebu svečanu sjednicu i razgovor o djelima autora *Poimanja arabizma*, *Vremena islama*, *Kako je filozofija govorila arapski*, *Uvoda u arapsku filozofiju*, i prevodioca najznačajnijih filozofskih djela Farabija, Ibn Sinaa, Gazalija, Ibn Rušda, Majmonida i Ibn Halduna. O Danielu Bučanu i njegovom autorskom i prevodilačkom opusu govorili su: Radoslav Katičić, Ismet Bušatlić, Hilmo Neimarlija, Mislav Ježić, Enes Karić, Tatjana Paić-Vukić i Tarik Haverić. Donosimo tekstove izlaganja Hilme Neimarlije i Enesa Karića.

SREDOZEMNA SINTEZA DANIELA BUČANA

Hilmo NEIMARLIJA

Ovaj susret razumijevam kao priznanje našeg duga prema Danielu Bučanu za lekturu koju nam pruža. Razumijevajući ga tako, vjerujem u oslobađajuću moć riječi koje će se ovdje izreći o Danielu Bučanu i vjerujem da će one biti prilog osvjetljenju nedovoljno rasvijetljene vrijednosti njegova djela. Istovremeno priznajem svoje poteškoće sa kazivanjem o djelu koje sadrži šest autorskih knjiga, mnoštvo tekstova po periodičnim publikacijama i fascinantnu zbirku prijevoda klasičnih i savremenih filozofskih, znanstvenih i pjesničkih djela.

U prvim zamišljajima ovakvog susreta s Danielom Bučanom mislio sam da ću s lahkotom moći ukazati na značaj koji pripada Bučanovom autorskom i prevodilačkom opusu na području arabizma, islamologije i klasične filozofije na arapskom jeziku. Naravno, pritom nisam pomišljao na predstavljanje ili čak procjenjivanje djela u cjelini, jer ne znam kako bi se to moglo učiniti u ograničenom izlaganju. Mislio sam, u skladu sa klasičnim poukama učitelja tesavvufa, da se ne mora osvjetljavati sve u Bučanovom djelu da bi se pokazala raskošnost i unutarnja cjelovitost njegova intelektualnog puta i ostvarenja.

Kada sam se, međutim, vratio Bučanim tekstovima, na drukčiji način sam se suočio sa izazovima i teškoćama u njihovom povezanom sagledavanju. S jednom vrstom izazova i teškoća dočekuje složenost i razuđenost opusa, koji čine kulturološka, lingvistička i poetička razmatranja, historijskofilozofske i filozofskopovijesne rasprave, prijevodi i interpretacije filozofskih i pjesničkih djela iz arapskog jezika. Premda su u prvom planu Bučanovih očitovanja teme arabizma, islama i filozofije na arapskom jeziku, mnogostranost i obilje njegovih iskazivanja teško je obuhvatiti jednim pogledom, uvesti u jedan uvid. Drugu vrstu izazova i teškoća nameće očigledna neravnoteža između izvorne kulturne vrijednosti i javnog vrednovanja Bučanova djela, nesklad između njegove pionirske prodornosti i njegova šireg prijema. Podsjećajući na sudbinu književnog opusa, čiji rast i unutarnje preobrazbe za širu javnost ostaju

zaklonjeni sjajem ranog uspjeha pisca, Bučanovo se djelo desetljećima razvija i razgranava pomalo tajnovito i za mnoge gotovo neprimjetno u sjeni autorove potvrde sa prvim ranim radovima. Sa tim radovima, esejima i studijama s područja arabistike koje je objavljivao po časopisima kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća i koje se primalo sa zanimanjem kao autentične priloge u procesima tadašnjih otvaranja domaćih kulturnih vidika vremena, Daniel Bučan je stekao status poznatog autora prije nego što je navršio tri desetljeća života.

Knjige Daniela Bučana čine eseji i rasprave o važnim temama arabizma i islama i studije o velikim temama i velikim ličnostima klasične filozofije i teologije na arapskom. I u jednim i u drugim radovima se, za ovu sredinu uglavnom pionirski i nedvojbeno autentično, predočava svijetarapske kulturne zone islama u geografskim, duhovnim i povijesnim odrednicama i oblicima i u preokupacijama i postignućima reprezentativnih mislilaca i pjesnika. I može se raspravljati o tome koliko je prave istine ili stvarnosti u tom predočavanju. Ali se ne može osporiti širina horizonta Bučanova otkrivanja arapskog svijeta kao dijela cjeline islama i islama kao dijela kulturnih cjelina Mediterana i Zapada, osebjnost njegova pronicanja u veze i odnose vjere, mišljenja i povijesti u kojima se taj svijet kretao u prošlosti i promišljanja svjetovnih izazova i prijevora sa kojima se suočava u savremenosti, njegova sposobnost da i drugima otkriva taj kompleks pustinjnskih ograničenja i bujnih uzleta života, univerzalne vjere i drevnih lokalnih tradicija, imperijalnih carstava i plemenskih ovisnosti, kosmički svijet teologa, filozofa i pjesnika visokog stila i haotični svijet prizemnih političkih ideologija i sukoba.

Svoju prvu knjigu Bučan je završio u tridesetprvoj godini, i objavio dvije godine kasnije, i u njoj je na jasan i nepretenciozan način posvjedočio svoju kako autorsku osobnost tako i smionost i kompetentnost. Bila je to knjiga o Ibn Haldunu kao prvo cjelovitije djelo u ovoj sredini o misliocu pred kojim je zapadna misao ostala u stanju nevjerice, zapanjenosti

i divljenja u kojem se našla kada je u njegovoj *Mukaddimi (Prolegomeni)* otkrila formulacije reprezentativnih zamisli i otkrića kasnijih evropskih mislilaca i kada je u njemu prepoznala utemeljitelja novog, znanstvenog odnosa prema povijesnim zbivanjima i ujedno osnivača ili prethodnika osnivača sociologije, političke ekonomije, kulturologije, antropologije. Bučan ju je označio pokušajem da se, predstavljanjem srži modernih interpretacija Ibn Haldunova djela, širem krugu domaće kulturne javnosti predstavi misao velikog arapskog mislioca i ogradio od pretenzija pravog znanstvenog pothvata, za koji je ustvrdio da bi bio nužan kako bi se zaista dostojno i u potpunosti predstavilo Ibn Haldunovo djelo. Knjiga je sadržavala studiju o Ibn Haldunu i prijevod izabranih i komentiranih fragmenata iz *Mukaddime*, i predstavljala je zapravo Ibn Haldunovu prekretničku misao i njezine moderne interpretacije u intelektualno vjerodostojnom Bučanovom razumijevanju i izlaganju. Dva sljedeća navoda su iz ove knjige u kojoj je Daniel Bučan prikazao rezultate svojih promišljanja ideja, učenja i položaja mislioca za kojega se vezuje završavanje klasičnog razdoblja islamske kulture i otvaranje novog razdoblja ljudske misli. Prvi je iz Bučanove studije, a drugi iz njegova prijevoda teksta Ibn Haldunove *Mukaddime*.

„Prvi put u povijesti netko je ustvrdio, i potpuno svjesno to obrazložio, da je predmet historije prošlost čovječanstva u njezinoj vezi s razvojem društva, i veza tog razvoja s prirodnim čimbenicima. Prvi put su se čovjekova spoznaja i samospoznaja potpuno jasno i s punom sviješću uzdignule do ideje o povijesti kao društvenoj činjenici, i o društvu kao povijesnoj činjenici (...). Dakle, s Ibn Haldunom historija je prestala biti isprazno bilježenje činjenica i postaje tumačenje politike, privrede, načina proizvodnje, oblika civilizacije i različitih čimbenika koji na nju utječu. Ona više nije “kalendar” i genealogija, pohvala dinastiji i priča za zabavu kraljeva i učenih, predaja i literatura; ona je znanstveni napor da se sagleda i objasni.“ (Daniel Bučan, *Realistički racionalizam Ibn Halduna / Ibn Haldun*, Iz *Mukaddime*, Zagreb 1976, str. 16-17)

„Predmet ove knjige posebna je znanost koja posjeduje poseban predmet, a to je *umran al-bešeri*, to jest ljudsko društvo, a posjeduje i posebne probleme, to jest razlaganje promjena što u skladu s njegovom naravi zadešavaju

umran. (...) U ovoj knjizi metodom kojom se provjeravaju opća i posebna znanja i kojom se obaraju obmane i sumnje, objašnjavamo promjene kroz koje je prolazilo društvo u različitim stadijima civilizacije; objašnjavamo moć, osnovne proizvodne djelatnosti, znanost i umjetnost.“ (Daniel Bučan, *Realistički racionalizam Ibn Halduna / Ibn Haldun*, Iz *Mukaddime... str. 69*)

Sa knjigom o Ibn Haldunu Daniel Bučan je predstavio misao prvog postsrednjovjekovnog mislioca i za ovdašnju kulturnu javnost načinio most između svijeta zapadne modernosti, koji se određuje u duhu te misli, i svijeta islamske klasičnosti, kojemu misao izvorno pripada. U narednim knjigama, *Poimanju arabizma* i *Vremenu islama*, prikazao je svoje istraživačke i mislilačke uvide u duhovno-povijesne krajolike arabizma i u religijsko-civilizacijsku konfiguraciju islama. Ove dvije knjige obilježavaju okvir Bučanovih tematizacija, i za njih se može reći da zauzimaju središnje mjesto u njegovom autorskom opusu.

U *Poimanju arabizma* tematizirani su činioци oblikovanja arapskog svijeta i izgradnje arapske samosvijesti u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti: zavičajna pustinja i pustinjom obilježena pjesnička budnost Arabljana, životna moć kur'anske objave i njezino oslobađanje Arabljana od osjetilne vezanosti za pojedinačne pojavnosti i dovođenje do viših razina vjere i kolektivnog samorazumijevanja, povijesni trijumf ranog islama i duhovni rast Arapa i novopridošlih muslimana iz drugih naroda u znanostima, filozofiji i sufijskoj kontemplaciji, suprotstavljenost pokreta muslimanskog univerzalističkog pokreta šuubijje i arapskog unitarističkog pokreta urubijje, odnosi islama i Zapada, moderni prodor Evrope na Istok i suočenje muslimana sa izazovima savremenosti, unutarsemitski, židovsko-arapski sukob i njegovi nesemitski civilizacijski korijeni, ideologije panarapskog nacionalizma i partikularnih nacionalizama, težnja Arapa za slobodom od strane dominacije i arabizam kao oblik “negativne afirmacije” spram stranih utjecaja i kao forma integracije u savremeni svijet.

U *Vremenu islama* izdvajaju se doktrinalne konstante “vjerske esencije” islama i povijesni aspekti njegove “svjetovne egzistencije” i islam se razviđa u formativnim vremenima razvoja i širenja i u modernim vremenima kriza i

diskontinuiteta: u vjerskom samoodređenju kao vjera u jednog i jedinog Boga i konačni oblik monoteizma što započinje sa stvaranjem svijeta i obuhvaća kontinuitet “abrahamske religije”, u institucionalnim formama kao ustanovna religija pet “stupova vjere” i univerzalne zajednice vjernika što povezuju sveto i svjetovno, osobno i društveno, u svjetovnim likovima kao civilizacija što se proširila posvuda po svijetu, razvijala u raznim zemljopisnim, etničkim i kulturnim sredinama i realizirala u velikim kulturnim komunikacijama i sintezama. U ovom razviđanju poriče se pripadanje islama Istoku, koji se pojavljuje u uobičajenim ovdašnjim razlikovanjima od Zapada, i nalazi se da je neobično rašireno i posve pogrešno viđenje islama kao dijela Orijenta kojemu se pripisuje misterioznost, mističnost, egzotičnost. Na pripadanje islama Zapadu ukazuje se isticanjem pripadnosti islama monoteističkom bloku religijskih tradicija, i upućuje razmatranjem njegovih socijalno-povijesnih aspekata i njegove produktivne uloge u mediteranskoj sintezi racionalne misli i monoteističke objave.

Navodim iz *Poimanja arabizma* Bučanov opis pustinskih korijena arapskog bića, i iz *Vremena islama* njegovo određenje srednjovjekovne uloge islama na Mediteranu:

“Velike su se civilizacije najčešće rađale u pitomom, bogatom krilu zelenih riječnih dolina, u blagotvornim krajolicima ravnoteže, u bujnosti koja je slika sjećanja na izgubljeni raj zemaljski. No za kolijevku arapsko-islamske civilizacije prije bi se moglo reći da je zastrašujuća slika prijetećeg pakla, pusti obzor zatvoren uništavajućom neumornošću užarenog sunca, nepomična vječnost besploda. Ali i u tom paklu život je znao naći tanke zelene žile kojima je izbio u bespuće – male pustinske oaze i bunare, oskudne izvore postojanja i opstanka. (...) Pustinja kao okoliš u sebe zatvorenog egzistencijalnog ciklusa, ostavila je dubok i neizbrisiv trag u arabljanskoj duši. Ona je formirala Arabljanina zatočivši ga u svoj oskudni i okrutni svijet. A taj njezin izvanredno snažan i dubok utjecaj otkriva se ne samo u nomadskoj beduinskoj Arabiji već i u najistančanijim trenucima blistavih dana povijesti kasnije arapske civilizacije. Jer, pustinja je bila onaj element koji je, oblikovavši arapsku vitalnost, stvorio iz te vitalne mase arabljanskog duha tri temeljna aspekta kasnijeg arapskog

bića kao tvorca jedne nove civilizacije i kulture: ratnika, pjesnika i vjernika.”(Daniel Bučan, *Poimanje arabizma*, Zagreb 1980, str. 7-8)

“Zahvaljujući činjenici da je Mediteran bio ‘središte svijeta’, Evropa je jedino preko islama (koji je u tom području predstavljao i vojnu i civilizacijsku silu) mogla stupiti u odnose s ostatkom svijeta, baš kao što je i islam – našavši se u tom središtu svijeta – na svim stranama bio u dodiru sa svim ostalim dijelovima svijeta. Islam je, sa svojom civilizacijom i sa svojom intelektualnom baštinom i produkcijom, bio pol prema kojem su se tada određivale druge cjeline kao dijelovi istoga sustava, što je na Mediteranu pridonosilo tomu da razlike ne budu samo suprotstavljene, već da istodobno budu podložne i usklađivanju. To usklađivanje kojeg na političkoj razini nije bilo, ali je funkcioniralo na duhovno-intelektualnoj – pokazalo se temeljnim uvjetom napretka univerzalnosti znanja, mišljenja i opće kulture i civilizacije. Bio je to napredak koji se odvijao usprkos ideološkim suprotstavljanjima i ratovima, kao učinak zajedništva na višoj (ili, ako se hoće, dubljoj) razini. Islam na Mediteranu nije tada bio samo prijeteća vojna sila i ideološki protivnik, već i filozofijski i znanstveni uzor.” (Daniel Bučan, *Vrijeme islama*, Zagreb 1991, str. 88-9)

Poimanje arabizma i *Vrijeme islama* su knjige koje pružaju mogućnosti stjecanja saznanja i učestvovanja u misaonoj gradnji jednog svijeta dubokih temelja i otvorenih vidika, ali i priliku za udubljanje u sugestivne slike toga svijeta. Obje knjige su napisane stilski precizno, obazrivo i u isti mah oslobođeno, bez pretenzija na sveobuhvatnost, tako da se za njih može reći da im ne nedostaje poštenja na koje je mislio Nietzsche kada je govorio da sistemskoj ambiciji nedostaje poštenja. U stvari, Daniel Bučan je u *Poimanju arabizma* izbjegao ograničenja rigidnog orijentalizma, a u *Vremenu islama* evropocentrične islamologije i krutog sociologizma, kao varijanti svodenja arapskog i sredozemnog svijeta islama na inertni predmet znanstvene obrade. Svijetu arabizma ili urubijije, kao predmetu razmatranja i predstavljanja u *Poimanju arabizma*, on je ostavio dio njegove arabljanske zagonetke, njegovih povijesnih prijepora i njegovih savremenih gibanja između bezdana tradicije i iskušenja budućnosti. Na sličan način je u *Vremenu islama* sredozemnom i bliskoistočnom islamu ostavio dio njegove žive

religijske tajne, njegovih protuslovnih izlaganja svjetovnim izazovima i njegovih neprestanih djelovanja na različite ljude u različitim životnim prilikama i civilizacijskim okolnostima.

Tri preostale knjige u autorskom opusu Daniela Bučana zapravo su dio grandiozne cjeline njegovih ostvarenja na području klasične filozofije na arapskom jeziku. Prva od njih, *Al-Gazali i Ibn Rušd: Mišljenje u svjetlosti vjere i razuma*, u skraćenoj i neznatno izmijenjenoj verziji uključena je u drugu knjigu, *Kako je filozofija govorila arapski. Al-Fārābī, Avicenna, Al-Ġazālī, Ibn Rušd, Majmonid*, a obje knjige su neposredno povezane sa njegovim prevodenjem i objavljivanjem kapitalnih filozofskih djela ove peterice filozofa kao prikazi i interpretacije njihovih mišljenja. Treća knjiga, *Uvod u arapsku filozofiju*, povezana je sa prethodne dvije i sa Bučanovim prijevodima izvornih tekstova Farabija, Ibn Sinaa, Gazalija, Ibn Rušda i Majmonida kao propedeutičko djelo koje otvara i rezimira glavne teme filozofije na arapskom jeziku. Nastala je na temelju autorovih predavanja na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu i prvo je djelo u ovim jezičnim prostorima sa meritorno postavljenim zadatkom razjašnjavanja pitanja nastanka i razvitka filozofije na arapskom jeziku, načina na koji se pristupa filozofskim problemima u djelima njezinih najistaknutijih predstavnika u klasičnom razdoblju, njezina položaja u klasičnoj kulturi islama u odnosu na druge oblike mudrosti i prosvjetljujućeg znanja, te njezina značenja za kasniju sudbinu filozofije u Evropi.

Bučanovu zbirku prijevoda klasičnih filozofskih djela na arapskom čine, pored izbora iz Ibn Haldunove *Mukaddime*, djela Farabija *Knjiga o slovima* i *Uzorita država*, Ibn Sinaa / Avicene *Knjiga naputaka i opasaka* i *Metafizika* (izvodi iz djela *Šifa*), Gazalija *Nesuvislost filozofa*, Ibn Rušda / Averoesa *Nesuvislost nesuvislosti* i *Odlučna rasprava*, te najznačajnije djelo najvećeg židovskog filozofa Majmonida *Vodič za one što dvoje (Delaletu-l-hairin)*. (Ovim prijevodima najznačajnijih ostvarenja filozofskog mišljenja u arapskom jeziku prethodilo je Bučanovo prevodenje pjesništva El-Mearija, arapskog pjesnika iz desetog stoljeća, koje je objavio u knjizi pod naslovom *Obvezivanje neobveznim*. *) U zamašnosti ovih Bučanovih prijevoda pokazuje se filozofska vrijednost djela mislilaca

koji nisu samo najistaknutiji filozofi u jednom od jezika filozofskog mišljenja već su to mislioci koji pripadaju najužem krugu najvećih filozofa u povijesti. Prijevodi Farabijeve *Uzorite države*, Ibn Sinaove *Metafizike*, Averoesove *Nesuvislosti nesuvislosti*, otkrivaju zašto je vitez humanističke misli evropskog petnaestog stoljeća, Piko de la Mirandola, kod Farabija našao “nešto bremenito i misaono”, kod Ibn Sinaa “nešto božansko i platoničko”, kod Ibn Rušda “nešto čvrsto i nepobitno”, kao što prijevodi Gazalijeve *Nesuvislosti filozofa* i Majmonidova *Vodiča za one koji dvoje* upućuju na razloge usljed kojih savremeni istraživači s Gazalijem povezuju Descartesa i Kanta, Husserla i Wittgensteina, i usljed kojih se za Majmonida kao najvećeg židovskog filozofa “može reći i da je jedan od najvećih mislilaca srednjovjekovne filozofije u islamu”. S ovim se djelima sada i u hrvatskom jeziku na raskošan način očituje veličina onoga o čemu je filozofija kontemplirala u vremenima svojih izvornih proboja i najviših doseg.

Navod što slijedi predočava prijevod početka ili prvog stava o Prvome biću u Farabijevoj *Uzoritoj državi*:

„Prvo biće jest prvi uzrok bitka svih ostalih bića. On je lišen svih vrsta manjkavosti, dok u svemu drugome nužno ima nekakve manjkavosti, bilo jedne bilo više od jedne; no Prvi je lišen svake vrste manjkavosti. Njegov je bitak najodličniji bitak, koji prethodi (svakom drugom) bitku, i odličnijeg i prvotnijeg bitka od Njegova ne može biti. Odličnost Njegova bitka najviše je vrste, a potpunost (Njegova) bitka najvišeg je stupnja. Stoga u Njegovu bitku i Njegovoj sućini ne može biti nikakve primjese lišenosti. On ni na koji način ne može imati ni možni bitak, niti ima bilo kakve mogućnosti ne postojati. On je stoga oduvječan, po sućini i po biti trajnoga bitka, (te On) za bivanje oduvječnim nema potrebe za nečim drugim što bi produživalo Njegov opstanak, već je za opstanak i trajanje Njegova bitka dostatna (sama) Njegova bit. Bitka kakav je Njegov ne može biti, niti može biti bitka istoga stupnja kakav je stupanj Njegova bitka a koji On ne bi već imao. On je biće bitak kojega ne može imati uzroka po kojemu bi, iz kojega bi ili radi kojega bi Njegov bitak bio.“ (Al-Farabi, *Uzorita država*, Zagreb 2011, str. 13)

Za najveće muslimanske filozofe arapskog jezika, Farabija, Ibn Sinaa, Gazalija i Ibn Rušda,

kao i za najvećeg židovskog filozofa Majmonida, ili za zaslužnog kršćanskog mislioca i prevodioca Hunejn ibn Ishaka, koji je među spomenutima jedini bio etnički Arapin, filozofija nije bila proces razvitka mišljenja u vremenu. Ona je za njih značila učešće u procesima otkrivanja ili postizanja vječnosti i njihovi filozofski problemi i sistemi koje su razvili u interpretacijama Daniela Bučana nisu zatvoreni u okvire jednog historijskofilozofskog prikaza u kojemu se sav smisao filozofije pridaje početku, kraju, ili samom procesu njezine povijesti. Razlozi usljed kojih se filozofi, kao i historičari filozofije, ne prestaju sukobljavati u određivanju toga što bi filozofija trebala biti u svome pojmu u jednini i što bi mogla biti u svojim geohistorijskim likovima i u pojmovima u množini, u ustanovljavanju pojave i nastanjenosti filozofije u idejama, jezicima, narodima, epohama, kulturama, u Bučanovim su interpretacijama elementi pitanja arapske filozofije kao *filozofije* i tla iz kojeg ona izrasta kao *arapska* filozofija. Bučan tako propituje stare prijepore oko naslovnog određenja filozofije koja se razvijala na arapskom jeziku u prvim stoljećima islama u širem sklopu kretanja i afirmiranja mišljenja što se naziva islamskom filozofijom ili klasičnom muslimanskom mudročću, rasvjetljava njezino grčko porijeklo, arapski jezični medij i ukorijenjenost u izvorno religijskom kulturnopovijesnom sistemu islama i u njegovoj sposobnosti da iz drugih sistema smisla prima istine koje postavlja na njihova vlastita mjesta i od njih pravi svoje istine, te razjašnjava ulogu te filozofije u razvitku srednjovjekovne evropske misli. U njegovom predstavljanju mislilaca koji su obilježili vrhove filozofije na arapskom jeziku Grci su izumili ili pronašli filozofiju a Arapi su filozofiju opravdali:

“Doprinos Arapa razvoju europske filozofije u vidu očuvanja i prijenosa antičke grčke filozofske baštine danas je opće mjesto. No ako se upitamo zašto je bilo tako, onda treba reći da se tu ne radi samo o pukom faktografskom fenomenu. Naprotiv, taj faktografski fenomen bio je moguć stoga što je filozofija u svom mediju arapskog jezika – kako kaže već navedeni citat iz djela Dimitrija Gutasa – zajamčila univerzalnost grčke (znanstvene i) filozofijske misli. U arapskom je jeziku filozofija kao ‘grčko čedo’ prvi put potvrdila svoju univerzalnost, što je – u konačnici – omogućilo njezin transfer u svijet latinskog kršćanstva. Univerzalnost filozofije taj je svijet raspoznao u arapskoj filozofijskoj

baštini, kako u arapskim prijevodima grčkih djela, tako i u njihovim razradbama. Arapi su bili ti koji su ju definitivno i u cjelini uključili u religijskom objavom definiran kontekst. Učinivši to u kontekstu islama, oni su pokazali da je to moguće i u kontekstu kršćanstva. A mehanizam tog transfera bio je u mnogomu nalik onome što je Gutas nazvao ‘pokretom prevođenja’, zahvaljujući kojem je filozofija kao proizvod grčke kulture svoj život obnovila u arapskoj kulturi. To se zbilo u Španjolskoj, gdje je kršćanska rekonkvista, protjeravši arapske osvajače Španjolske, zatekla arapsku intelektualnu baštinu, neizmjereno bogato sedmostoljetno nasljeđe blistave arapske kulture na tlu Europe. Kršćanski Toledo je u Španjolskoj tako u mnogome postao ono što je abasidski Bagdad bio za arapski halifat.” (Daniel Bučan, *Kako je filozofija govorila arapski*, Zagreb 2009, str. XXXI-XXXII)

Daniel Bučan utvrđuje filozofski smisao “pokreta prevođenja” kao osoba kojoj je taj smisao dostupan iznutra, na način one prave objektivnosti o kojoj je govorio Gazali i koju je zagovarao otac fenomenologije Husserl. On sam neposredno rješava pitanja što su ih “pokreti prevođenja” u Bagdadu i Toledu postavili. I čini to kao osamljenik koji podsjeća na Hajj ibnu Jakzana ili Živog sina Budnoga, junaka Ibn Tufejllova istoimenog filozofskog romana iz dvanaestog stoljeća u kojemu se danas ne prepoznaje samo filozofskog preteču Defoeova Robinzona Kruša već i prvog junaka modernog evropskog prosvjetiteljstva. Živi sin Budnoga je osamljenik na pustom otoku, bez znanja o svijetu izvan otoka i zaokupljen duhovnim zrenjem, koji u pedesetoj godini stječe druga u drugom osamljeniku Esalu, što je na otok doplovio sa susjednog nastanjenog otoka kako bi se u samoći posvetio svojim vjerskim kontemplacijama. I dok Bučan podsjeća na Hajj ibnu Jakzana dotle na Esala podsjeća njegov drug Dimitrije Savić, autentični osamljenik u izdavaštvu koji u svojoj Filozofskoj biblioteci Demetra objavljuje Bučanove prijevode kapitalnih filozofskih djela iz arapskog jezika.

Svoj “naknadni život” Bučanovi arapski prijevodi žive izvan pažnje šire javnosti, bez prethodne institucionalizacije i planskog mjesta u planiranom prostoru društvenog, političkog, ekonomskog života. Zato je moguće zapitati se nije li Daniel Bučan, osamljenik iz Splita koji

živi u Zagrebu i razumijeva i tumači govor filozofije na arapskom, autor nestvarnih djela. Ako tih djela nema u prostoru javnosti, što jamči njihovu stvarnost? Naravno, odgovor je u dubinama njihova "unutarnjeg života", koji ne dopušta prosto posredovanje i kojemu je Bučan osigurao plodonosno uvođenje u hrvatski jezik; u susretu s prijevodima filozofskih djela Farabija, Ibn Sinaa, Gazalija, Ibn Rušda i Majmonida pokazuje se, zapravo, da su duhovno stvarna i u pravilu civilizacijski plodonosna djela koja izmiču predviđanju, planiranju, djela koja se ne može narediti ili iznuditi. Stoga je ovo ujedno i prilika da se spomenu još barem dvije osobe, koje sa Bučanom dijele vanjske biografske veze a unutarnje ih povezuje to što ni za njih islamska ili arapska filozofija nije bila nešto spoljašnje već je i od njih primljena kao misao, kao pitanje, kao otkriće. Prvi je, naravno, Herman Dalmatin ili Dalmatinac, učeni Evropljanin iz dvanaestog stoljeća iz Istre i jedan od istaknutih aktera "pokreta prevođenja" u vrijeme rekonkviste. Bio je među saradnicima Petra Venerabilisa koji je konstituirao glasovitu zbirku tekstova o islamu, u kojoj je prijevod Kur'ana zauzimao najvažnije mjesto. Za Venerabilisove saradnike, pa tako i za Hermana Dalmatina, vezuje se gotovo prijateljski odnos prema muslimanima u vremenu otvorenih neprijateljstava između svijeta islama i kršćanskog svijeta Evrope. Drugi je Nerkez

Smailagić, koji je u zagrebačkom ambijentu evropske kulture i na temelju djela uglavnom evropskih islamologa, razvio kompleksnu kulturnu tematizaciju islama i povezo je sa vlastitom muslimanskom tradicijom.

Nemamo znanja o tome da je u dominantnim jezicima evropske kulture i tradicije prevođenja s arapskog neki prevodilac i interpretator preveo i intepretirao toliko kapitalnih filozofskih djela koliko ih je preveo i intepretirao Daniel Bučan. S druge strane, imamo znanja, koja se čine vrlo pouzdanim, da je Bučanov prijevod Farabijeve *Knjige o slovima* prvi prijevod ovog djela uopće; rukopis djela *Kitabu-l-huruf* je otkriven tek šezdesetih godina i objavljen sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Stoga na kraju mogu samo iskreno poželjeti da Daniel Bučan i u narednim desetljećima zadrži ovako plodonosne veze sa duhom, istinom, umom, ili veličinom toga, kako god to imenovali, čemu on tako uvjerljivo, raskošno, nesebično služi.

**) Nakon što je ovaj tekst napisan i govoren u Zagrebu, autor je saznao da je Daniel Bučan upravo objavio novi značajni prijevod s arapskog, dakako, u Filozofskoj biblioteci Demetra Dimitrija Savića. Riječ je o Knjizi o duši Ibn Sinaa.*

BUČANOVA BUĐENJA SVJETOVA*

Enes KARIĆ

I.

U ovome lijepome danu, te još ljepšim povodom, kad se prigodno podsjećamo na sedamdeset godina života Daniela Bučana i na pedeset Ljeta Gospodnjih njegova publicističkog, naučnog i prevoditeljskog rada, dobro je pripovijediti jednu priču o Ḥunaynu Ibn Ishāqu (809-873), Arapu, nestorijanskom kršćaninu iz Hire, koji je imao izvanrednu naučnu i prevoditeljsku karijeru u kosmopolitskom Bagdadu, u drugoj polovini IX stoljeća. Uzimam sebi za slobodno da na ovog Ḥunayna Ibn Ishāqa ukažem kao na davnog intelektualnog pretka Daniela Bučana. Pouzdano se znade da je ovaj Ḥunayn Ibn Ishāq, kao filozof, učitelj i savjetnik na dvoru abbāsijskih halifa, na arapski preveo Aristotelovu "Hermeneutiku", zatim djela Galena, Hipokrata i Dioskorida, i mnoga druga. Ḥunayn Ibn Ishāq je nadzirao i predvodio jedan sjajan prevoditeljski tim koji je sa grčkog u arapski preveo veliki, zapravo impozantan, broj djela iz filozofije, astronomije, matematike, medicine, mineralogije... Napominjem, iz grčke književnosti bilo je najmanje prevedenih djela. Zanimljivo je grčkih tragedija, potom marginaliziranje epova, *Ilijade* i *Odiseje*, itd. uslijedilo je ne samo stoga što su muslimanski velikaši oko halife, kao i tadašnja obrazovana arapska elita općenito (i kršćanska i muslimanska) smatrali da je arabljanska književnost svojom vrijednošću mnogo katova iznad grčke književnosti, već i stoga što je sam Ḥunayn Ibn Ishāq (kao Arap i kršćanin) smatrao da navodno "grubim" i "dionizijskim" navadama zadojenom grčkom paganstvu i politeizmu, koji izvire iz drevne grčke književnosti, ne treba pružiti baš tako široko mjesto, pogotovo ne srdačno gostoprimitstvo na rafama u monoteističkim bibliotekama kršćanskih samostana i muslimanskih medresa.

Spominjemo ovdje, tek usputno, da je neopravdana povika na klasične muslimanske elite kako, eto, nisu u prvi mah prevodile drevno grčko političko mišljenje. Naime, istina je da ni klasični Arabljani kršćani nisu u doba kulturnog preporoda za vrijeme dinastije Abbasija pokazali gotovo nikakvo zanimanje za politička djela Starih Grka. Ni slavni kršćanin Ḥunayn Ibn Ishāq nije pokazao gotovo nikakvo zanimanje za grč-

ko političko mišljenje. Bilo kako mu drago, o ovom slavnom Ḥunaynu Ibn Ishāqu isplele su se raznolike priče, bilježe ih najslavniji historičari klasičnih muslimanskih epoha.

Priča se da je Ḥunaynu Ibn Ishāqu bagdadski halifa Al-Ma'mūn, kako tvrdi savremeni arapski historičar Filip Hitti u svojoj *Istoriji Arapa*, "u zlatu plaćao težinu knjiga koje je prevodio"¹ i ova priča tek je jedna među mnogima koje kolaju i danas diljem levantske, azijske i afričke strane Mediterana, a često i u Evropi. Dok gledamo ove zlata vrijedne tomove koje je napisao ili na hrvatski (bosanski, srpski...) preveo Daniel Bučan, dopustite mi da se još malo zadržim na priči koja spominje one halifске zlatnike kojima je moćni halifa "plaćao težinu knjiga koje je sa grčkog na arapski prevodio" Ḥunayn Ibn Ishāq. Naime, tu priču treba barem nakratko dovesti u pitanje, makar radi usporedbe tog sjajnog davnog honorara sa honorarima iz današnjih vremena, posve oskudnih za knjigu, još oskudnijih za pisce, za autore, a napose je ovo naše vrijeme zubato i studeno za prevoditelje. Stoga mi dopustite da ovu pripovijest o sjajnom i davnom prevoditeljskom honoraru, plaćanom u zlatu u nekadašnjem kosmopolitskom Bagdadu, barem zakratko, prihvatim s mnogim rezervama. Jer, mnogo strana koje su bile uključene u prevođenje grčkih djela u arapski jezik tokom IX i X stoljeća (po kršćanskom računanju vremena) moglo je imati itekako mnogo razloga za pretjerivanje i domišljanje priča o honorarima plaćanim onolikim ekvivalentima u zlatu koliko su na terezijama i vagama težile prevedene knjige.

Prvo, moguće je da su biografi muslimanskih mecena i vlastodržaca, kao i biografi tadašnjih muslimanskih halifskih vladara, izmišljali ove priče e da pokažu kako su oni tako visoko i plemenito cijenili i uvažavali nauku, ali i da time pokažu i to kako su, eto, toliki učeni kršćani imali tako dobar, to jest visok, status na halifskim dvorovima.

Drugo, vrlo je izvjesna mogućnost da su i sami kršćanski prevoditelji grčkih djela u

¹ Usp. Filip Hitti, *Istorija Arapa* (s engleskog preveo Petar Pejčinović), izd. Veselin Masleša, Sarajevo, 1988. (drugo fototipsko izdanje), str. 288. i dalje.

arapski jezik imali svoje razloge da fabriciraju ovakve priče o fantastično velikim honorarima za svoj tako predan i hvale vrijedan prevoditeljski učinak. Naime, ovim pričama kršćanski prevoditelji su možda htjeli pokazati kako su oni ne samo posjednici drevnoga grčkoga znanja, filozofije i duhovnog nasljeđa Starih, već su i uživatelji tog visokog učiteljskog statusa koji su imali kod halife. Sebe su, tako, pokazivali i prikazivali i kao one učitelje koji su primili zadaću s najvišeg mjesta, halifskog, da muslimane (na)uče grčkim filozofskim putevima mišljenja i načinima upotrebe "greciziranog" razuma, te tako pomognu halifama da u svojim islamskim redovima suzbiju, ili barem privedu razumskoj mjeri, "rigidne" teološke trendove i "tradicionalistička" mišljenja.

Treće, moguće je da su priče o prevoditeljskim honorarima u zlatu (koji su se, navodno, plaćali učenim kršćanskim elitama i krugovima) bile izmišljane i mnogo godina docnije, recimo u XII, XIII i XIV stoljeću, kada dolazi do provale Mongola i križara, kad je islamski svijet osjetio da se našao "između čekića i nakovnja", kada dolazi do osjetne kulturne dekadence u muslimanskim središtima. U tim dugim epohama rezignacije nužno je došlo do osvrtnja na tzv. "zlatno doba islama" u kulturi, filozofiji, naukama općenito. A na to doba često se gledalo i osvrtno sa sjetom.

II.

I ma koliko dovitljivih načina moglo još biti kako da se ospori autentičnost priče o velikom broju okā zlata koje je kao honorar dobio Ḥunayn Ibn Ishāq (i njegova nestorijanska kršćanska elita) koja je predano prevodila znamenite drevne ili stare Grke na klasični arapski, usred kosmopolitskog Bagdada – u jedno se, ipak, ne može sumnjati: Taj veliki i slavni prevoditeljski pokret jeste doista postojao, u njemu su učestvovali najumniji ljudi velikog abbasijskog carstva toga doba, vjersko pripadanje učenim prevoditeljima nije bilo nikakva smetnja da sudjeluju u ovom znamenitom dobu prevođenja grčkih djela u arapski jezik i tada cvjetajuću islamsku kulturu. U postojanje tog prevoditeljskog pokreta nemoguće je sumnjati, baš kao što je danas nemoguće sumnjati u postojanje ovog ovolikog prevedenog, napisanog i prokomentiranog filozofskog opusa Daniela Bučana. Drukčije rečeno, bez te bagdadske akademije

koja se zvala *Baytu l-Ḥikmah* (*Kuća Mudrosti*) ne bi bilo ni ovih Bučanovih velikih tomova, niti ove naše lijepe svečanosti u Zagrebu. Eto zašto mi ovdje povezujemo Ḥunayna Ibn Ishāqa sa Danielom Bučanom.

Imajući na pameti da su ovdje izložena djela koja je Daniel Bučan preveo ne samo sa arapskog, već i ona koja je prevodio sa talijanskog, francuskog i engleskog, to jest sa četiri jezika, napominjem, tek prigodno, da Marshall G. S. Hodgson u svojoj opsežnoj trotomnoj knjizi *Podvig islama* (*The Venture of Islam*), ukazuje na činjenicu da je Ḥunayn Ibn Ishāq okupio prevoditelje, te da su radili usred jedne atmosfere pregledanja tekstova napisanih na četiri jezika: grčkom, sirsom (ili sirijačkom), zatim pahlavijskom i, dakako, sanskritu.² Hodgson tvrdi da su Ḥunayn Ibn Ishāq i njegovi ljudi sakupljali što je moguće više tekstova (rukopisa) nekog djela, vršili uspoređivanja, kritička kompariranja i potom prevođenja. Tako je, tvrdi Hodgson, u arapski jezik u ovoj "epohi prevođenja" ušlo više vrijednih djela staroga svijeta, negoli je slučaj sa bilo kojim drugim njemu susjednim jezikom toga doba. Arapski jezik je dostojno primio, upamtio i ponio to veliko znanje za vremena koja će doći sa budućim izlascima Sunca kako na Zapadu tako i na Istoku.

III.

Danas smo u Zagrebu, sa Danielom Bučanom, i gledamo s divljenjem ove veličanstvene, voluminozne knjige. Lahko je uočiti da je Daniel Bučan sa arapskog prevodio djela Al-Farabija, Avicenne, Al-Ghazalija, Averroesa, Majmonida, Al-Ma'arrija, Ibn Ḥaldūna, da spomenem za mene najvažnije predstavnike arapske (odnosno jevrejske) klasične filozofije, povijesti, pjesništva, teologije, teozofije, hermeneutike, egzegeze i misticizma.

Ovo što vidimo je, gotovo bi se moglo reći, prevoditeljski pokret koji ima svoga usamljenog predvodnika i utemeljitelja, Daniela Bučana. Ovaj usamljeni prevoditeljski podvig Daniela Bučana ne prate nikakve priče nalik onima iz *Hiljadu i jedne noći*, za žaliti je što nema darivanja ni zlatom ni zlatnicima,³ nema halifskih dvoro-

2 Usp. Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam, The Classical Age of Islam* (volume I), The University of Chicago Press, Chicago/London, 1974., p. 412.

3 U veličanstvenom književnom djelu *Hiljadu i jedna noć* zlatu je metal koji se najčešće spominje.

va, nema pompe sa dekorom svile i kadife. Nije mi poznato da li je ikoji visoki političar upriličio prijem Danielu Bučanu i ovim njegovim vrijednim knjigama. I vjerujem i pretpostavljam: Prije nije, nego li jest!

Tu je prevoditelj Daniel Bučan i njegovi izdavači, "Demetra" prije svih. I tu su ova vrijedna djela, vidimo ih dobro, posvjedočuju pomno i autentično svoga prevoditelja i komentatora. Dakako, tu su i ne baš brojni čitatelji ovih djela. Nadati se da će ih u budućnosti biti i više kako ove knjige budu starile i na se oblačile ruho mnogih vremena koja će nastupiti na stazama ovozemne prolaznosti.

IV.

Moguće je ova velika djela Al-Farabija, Avicenne, Al-Ghazalija, Averroesa, Majmonida, Al-Ma'arrija, Ibn Haldūna..., koja je Daniel Bučan pomno prevodio i komentirao, moguće ih je, dakle, u Bučanovom učinku kontekstualizirati unutar nekoliko značenjskih orbita.

Prvo, Daniel Bučan je izniman čudak svoje vrste, jer se može ustvrditi da se on, iz ove evropske i zapadne epohe modernosti i "postmodernosti" (i iz duha vremena koje je najvidljivije u sintagmi "širenje Evropske Unije"), zaputio prema djelima nastalim u možda zastalno zgaslim vremenima "srednjeg vijeka". Sve od Francuske revolucije (i drugih ustanka u Evropi protiv drevnih autoriteta i starih poredaka) nije baš u modi bavljenje "srednjim vijekom". Nekako smo navikli, čak i mi u/na teološkim učilištima, (po)misliti da za tu mrklu "tamu srednjovjekovlja" nema potrebe imati oštroumne poglede, pa ni oči koje bi mogle išta vidjeti ili nazrijeti u toj "tmuši".

Ali, rečenom usprkos, danas vidimo "srednjovjekovnog putnika" Daniela Bučana i možemo opipati popudbinu s kojom je putovao od Granade do Bagdada, od Feza do Hamadana, od Sicilije, preko Aleksandrije do Damaska i zadivnih pokrajina Horasana. Po ovim djelima koja danas gledamo kao njegov vrijedni učinak, zaključujemo da se Daniel Bučan nije zaputio bilo kakvom "srednjem vijeku", već onom "srednjem vijeku" koji se sjećao drevne Grčke, koji je budio mnoge svjetove drevne Grčke, koji je do riječi dovodio grčke filozofe, ljekare, komentatore... i omogućio im da rječito i tečno progovore u arapskom jeziku.

Drugo, Daniel Bučan se tokom svih ovih svojih pet desetljeća prevoditeljskih i komentatorskih napora zaputio među kršćane, jevreje i muslimane toga već spominjanoga "srednjeg vijeka". Kad god je Daniel Bučan gledao u arapske harfove i pismena slavnih djela koja je prevodio u hrvatski (bosanski, srpski...), on je bivao, on je postajao savremenikom kršćanina Ḥunayna Ibn Ishāqa, jevreja Majmonida, muslimana Avicenne, Ghazālīja ili Averroesa... Ovim svojim prevoditeljskim i komentatorskim angažmanima, nama je Daniel Bučan prenio tu davnu "raspravnu atmosferu" zrelog srednjovjekovlja, onog srednjovjekovlja koje je u jednoj svojoj epohi bilo sretno zborište jevreja, kršćana i muslimana,⁴ raspravljali su o Bogu, o Božijoj Jedinosti, o vječnosti svijeta, stvaranju iz ništa, o čovjekovim i Božijim znanjima univerzalija i partikularija, o grijehu, o Istini, Budućem svijetu, o jeziku, o "postajama bitka", o tome čija je vjera pribranija, čiji je put do Boga ispravniji, o "isijavanju Bitka", o krhkom ljudskom znanju, o mističkim putovanjima u dubine nebeskog plavetnila, o "potrazi za eliksirom", o "raskrivanju dragog kamena", o "kalemljenju drveća na čijem će lišću (na naravan način i iz biologije prirode) rasti stihovi i mudronosni tekstovi", itd...⁵

Ako u ovoj našoj modernosti i u čemu traju jeke tog davnog srednjovjekovlja, onda traju preko mnogih religijskih i vjerskih zapitanosti današnjih jevreja, kršćana i muslimana, i njihovih vraćanja izvorima. Nažalost, ponekada taj se povratak izvorima događa na turbulentan i brutalan fundamentalistički način.⁶ Također, te zapitanosti traju i u današnjim sekularnim izdancima jevrejstva, kršćanstva i islama, jer, ako se Bog inekako može zaboraviti, nemoguće je zaboraviti tolika stoljeća Tradicije koja je nastala

4 O nekadašnjoj Španjolskoj kao zanimljivom susretištu muslimana, jevreja i kršćana vidi: Maria Rosa Menocal, *The Ornament of the World, How Muslims, Jews and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*, Little, Brown and Company, Boston, New York and London, 2002.

5 O temama arapskog filozofskog pregnuća vidi izvanredno djelo koje su priredili i preveli Jon McGinnis i David C. Reisman, *Classical Arabic Philosophy, An Anthology of Sources*, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge, 2007.

6 Na primjer, Karen Armstrong je mnogo pisala o današnjim "bojevima za Boga", usp. njeno djelo *The Battle for God* (mnoga izdanja), također vidi: Bernard Lewis, *Cultures in Conflict, Christians, Muslims and Jews in the Age of Discovery*, Oxford University Press, New York and Oxford, 1995.

u epohama čovjekove intenzivne saradnje s Bogom. Možda nas danas jesu opet oslovlila nova i teška pitanja kako živjeti zajedno, ali ćemo na njih dati prihvatljiviji odgovor ako se upoznamo sa temama kojima se bave ovi Bučanovi komentari i prijevodi.

Treće, mnogi danas u "pravim" evropskim prijestonicama, u Berlinu, Londonu, Parizu, Briselu... govore o judeo-kršćanskoj civilizaciji koja je u temeljima moderne Evrope. Daniel Bučan ovim svojim prijevodima i komentarima dodaje, podsjeća i opominje, poput Marije Todorove, Jacka Goodyja, Marshala G. S. Hodgsona, da je u temeljima Evrope i Zapada utkan i uzidan i onaj treći član, tu je, naime, makar malo islamske civilizacije i kulture koja je omogućila rađanje i uspon onog što danas priznajemo da jeste dobro i da jeste općeljudsko na Zapadu.

V.

Ovdje mi danas vidimo Bučanova "buđenja svjetova" u hrvatskom (bosanskom, srpskom...) jeziku. Ovdje su svjetovi drevne Grčke, svjetovi Arabljana, Iranaca, kršćana, jevreja i muslimana, koje je okupila epoha zrelog Bagdadskog halifata. Dakako, ovdje su i naši savremeni svjetovi i doba koja su nama osvanula, jer svoje prijevode i komentare Daniel Bučan često kontekstualizira u našim vremenima i za naša vremena. Daniel

Bučan je i dijahronijski i sinhronijski pristupao obradi ovih svojih djela. Po svemu se vidi da je Daniel Bučan oprezno "prelazio znakove", polahko ih udijevao jedne u druge, vješto je dodirivao granice i međe svih ovih raznolikih svjetova. Ako se studentsko pokoljenje kojem ja pripadam radovalo *Razmeđima azijskih filozofija*⁷ Čedomila Veljačića, današnji naraštaji studenata filozofije i teologije, jednako kao i profesori filozofije i društvenih nauka općenito, imaju priliku radovati se ovom bogatom komentatorskom i prevoditeljskom opusu Daniela Bučana. Mnogi su se bavili pitanjem "šta je bilo izgubljeno u prijevodu"? Preko ovog zadivnog opusa Daniela Bučana imamo priliku da se bavimo pitanjem "šta je nađeno u prijevodu"? A mnogo toga je u ovim prijevodima probuđeno, sačuvano, darovano budućim pokoljenjima. Na samom kraju, dopustite mi da kažem da ovo veliko djelo Daniela Bučana pokazuje da smo svi mi danas, i muslimani i jevreji i kršćani, i teisti i ateisti, i tradicionalisti i modernisti, u velikoj, rekao bih u nasušnoj, potrebi za novom "mediteranskom sintezom".

A Daniel Bučan je toj sintezi posvetio pedeset godina svoga plodnog rada.

⁷ Usp. Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija* izišlo na neki način preliminarno kao *Filozofija istočnih naroda*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1957.

Summary الموجز

FERTILE DECADES OF ARABIST AND ISLAMOLOGIST FROM ZAGREB

On the occasion of the 70th birthday of Arabist and Islamologist Daniel Bučan, The Oriental Studies Department of Croatian Philology Society hosted a festive meeting and debate on works of the author of *Poimanja arabizma* (Understanding Arabism), *Vremena islama* (Times of Islam), *Kako je filozofija govorila arapski* (How Philosophy Spoke Arabic), *Uvoda u arapsku filozofiju* (Introduction to Arab Philosophy), as well as translator of most significant philosophic works by Al Farabi, Ibn Sina, Al Ghazali, Ibn Rushd, Maimonides and Ibn Khaldun. Radoslav Katičić, Ismet Bušatlić, Hilmo Neimarlija, Mislav Ježić, Enes Karić, Tatjana Paić-Vukić and Tarik Haverić spoke about Daniel Bučan and his authored and translation bibliography on December 5, 2013. We bring transcripts of speeches by Hilmo Neimarlija entitled *Sredozemna sinteza* (Mediterranean Synthesis of Daniel Bučan) and by Enesa Karić entitled *Bučanova buđenja svjetova* (Bučan's Awakening of Worlds).

عقود مثمرة لمستشرق خبير في اللغة العربية والشؤون الإسلامية من زاغرب

بمناسبة السنة السبعين من عمر دانييل بوتشان Daniela Bučana، المستشرق الخبير باللغة العربية والشؤون الإسلامية، عقد قسم الدراسات الشرقية في الجمعية اللغوية الكرواتية، في الخامس من ديسمبر من العام الماضي، في زاغرب، جلسة احتفالية وحوارا عن مؤلف كتب "مفهوم العربية"، "عصور الإسلام"، "الفلسفة تتكلم اللغة العربية"، "المدخل إلى الفلسفة العربية"، ومترجم أهم الأعمال الفلسفية للفارابي وابن سينا والغزالي وابن رشد وابن ميمون وابن خلدون. وقد تحدث عن دانييل بوتشان ومؤلفاته وترجماته كل من: رادوسلاف كاتيتشيتش وعصمت بوشاتليتش وحيلمو نيمارليا وميسلاف يجيتش وأنس كاريش وتاتيانا بايتش - فوكيتش وطارق هافريشيتش. ونقدم هنا حديث حيلمو نيمارليا بعنوان "التركيب الأوسطية عند دانييل بوتشان" وحديث أنس كاريش بعنوان "صحوه الأكوان عند بوتشان".

HISTORIJA PRIJEDORA I OKOLINE U OBJAVLJENIM RADOVIMA HASANA ŠKAPURA

U POVODU
STOTINU GODINA OD ROĐENJA
HASANA ŠKAPURA

Kemal BAŠIĆ

Sažetak

U ovom radu riječ je o objavljenim radovima Hasana Škapura u vezi historije Prijedora i okoline. Akcenat je na objavljenim radovima Škapura u vezi ove teme jer su neki radovi ovog autora ostali u rukopisu pa prema tome nisu ni objavljeni. Ovo je značajna tema jer je ovaj autor jedan od rijetkih koji se direktno bavio historijom Prijedora i okoline osmanskog perioda. Ovo još više dobija na važnosti jer je Hasan historiju ovog grada i njegove okoline izučavao na osnovu originalnih dokumenata koje je prevodio sa staroturskog (osmanskog) jezika. Ovim radom smo željeli naglasiti da je Škapur pored toga što je dao veliki doprinos prevodom i komentarom nekoliko tomova Buharijeve zbirke hadisa mnogo uradio i u oblasti historije.

Ključne riječi: Hasan Škapur, Prijedor, Kozarac, ustanak 1875.-78., Ključ, Sana, riječni saobraćaj, osmanski period, džamije, tvrđava, kapetanija

Uvod

Prijedor i njegova okolina imaju dugu historijsku tradiciju, ali se čini da ona u dovoljnoj mjeri nije prezentirana. Naročito bismo to mogli reći za osmanski period historije ovog područja. Mogli bismo tražiti razloge za to i možda biti u pravu, a možda ne. Stoga smo odlučili da odgovor na to pitanje ostavimo za neku drugu priliku. Jedna od osoba koja je uradila dosta na osvjetljavanju historije Prijedora i njegove okoline osmanskog perioda je Hasan Škapur i njegovi radovi o toj temi. Ovom konstatacijom ne želimo uvrijediti osobe koje su takođe dale značajan doprinos izučavanju historije Prijedora i njegove okoline osmanskog perioda, kao što je Alija Bejtović ili neki drugi istraživači koji su se indirektno bavili historijom Prijedora osmanskog perioda. Mi u ovom naslovu koji smo dali akcentujemo riječi „objavljenim radovima“, jer je iz oblasti historije ostao znatan dio radova u rukopisu iza Hasana Škapura koji nije objavljen, a oni se u najvećoj mjeri odnose na Ustanak 1875-1878. Godine, što znači da i tu postoji materijala koji se odnosi na ove krajeve iako je, kao što ćemo vidjeti, Hasan Škapur zajedno sa Ahmedom S. Aličićem uradio posebno knjigu materijala u vezi ovog ustanka u Potkozarju ili samostalno u pojedinim radovima, što će reći upravo u vezi područja na koje se misli u naslovu ovog rada.

Možda je jedna od otežavajućih okolnosti što se tim radovima Hasana Škapura u vezi historije nije posvetila dovoljna pažnja ta što je ovaj autor mnogo poznatiji kao prevodilac i komentator nekoliko tomova Buharijeve zbirke hadisa pa su njegovi radovi u vezi historije ostali malo u sjeni tog njegovog rada. Mišljenja smo da to ne znači da je Škapur bio manje uspješan u svojim historijskim istraživanjima, posebno historije Prijedora i okoline, čak naprotiv, mislimo da je i u toj oblasti dao svoj veliki doprinos a kao potvrdu toga navodimo i ovaj svoj skroman prilog. Ovom prilikom zbog ograničenosti vremena i prostora ne ulazimo u naučnu valorizaciju ovih objavljenih radova Hasana Škapura u vezi historije, ali smo mišljenja da njegovi radovi imaju mnogo širi domet nego što bi se to moglo naslutiti iz naslova istih. Kao potvrdu ovog tvrdnji navodimo činjenicu da je Hasan Škapur prilikom izrade svojih radova koristio originalne dokumente koje je prevodio sa staroturskog (osmanskog) jezika.

Riječ o Hasanu Škapuru

Hasan Škapur je rođen 09. septembra 1913. godine u naselju Škapurevića brdo na ulazu u Tešanj od oca Mustafe i majke Aiše. Osnovnu školu je završio u svom rodnom gradu 1927. godine, a Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu 1935. godine. Te je godine u Sarajevu počela s radom Viša islamska šeriatsko-teološka škola (u rangu fakulteta) i Hasan postaje student prve generacije tog zavoda. Diplomirao je 1939. godine. Nakon završenog vojnog roka ženi se iz ugledne tešanjanske porodice Turalić Pašom hanumom. Hasan Škapur se prvo zapošljava u Bihaću gdje postaje suplent u gimnaziji i tu ostaje do 1942. godine. Uz nastavnički rad u gimnaziji predaje arapski jezik i historiju islama u Okružnoj medresi u Bihaću. Iz bihačke gimnazije 1942. godine Hasan Škapur prelazi u gimnaziju u Banjoj Luci. Uz rad u gimnaziji u Banja Luci Hasan predaje i u tamošnjoj Okružnoj medresi. Osim toga, on je i stalni vaiz u Ferhad-pašinoj džamiji.

U Prijedor Hasan Škapur dolazi 1947. godine i u tom gradu ostaje do kraja svoga života. Prvih godina života u Prijedoru Hasan je profesor u gimnaziji, gdje predaje opću historiju, srpskohrvatski i ruski jezik. Konačno, 1954. postaje kustos novoosnovanog Zavičajnog muzeja u Prijedoru (kasnije Muzej Kozare). Umro je 25. Maja 1975. godine u Prijedoru i u ovom gradu ukopan dva dana kasnije. Decenijama je bio član upravnih organa Islamske zajednice.¹

Njegova objavljena djela u vezi historije Prijedora i njegove okoline

Hasan Škapur je napisao i objavio veći broj radova o historiji Prijedora i njegove okoline koji mnogima služe kao polazna osnova, naročito za izučavanje Osmanskog perioda ovih krajeva. Ti njegovi radovi su:

Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875 - 78. Rad je urađen u zajednici sa Ahmedom S. Aličićem. Izdan je u Sarajevu 1988.

¹ O Hasanu Škapuru i njegovom životu objavljen je veći broj radova. Ovom prilikom navodimo samo nekoliko: Fuad Omerbašić, *Hasan ef. Škapur život i djelo 1913-1975*, Tešanj, 2010., Kasim Hadžić, „Naš dug prema rahmetli profesoru Škapuru“, *Takvim* za 1977, Sarajevo 1976., str. 228-230, Mahmuljin Ilijas, „Vječna uspomena, Povodom 3. godine od preseljenja na Ahiret Hasana efendije Škapura“, *Preporod* IX/1978., 12(187), 6., Rašid Omerbašić, „Oživljena sjećanja na Hasan ef. Škapura“, *Preporod*, XI/80, 13, str. 8., Kasim Hadžić, „Životni put i djelo Hasan ef. Škapura“, *Preporod*, br. 12, 1975., str. 13.

godine od strane Orijentalnog instituta u Sarajevu kao: Posebno izdanje, knjiga XVI. Kao što se po godini izdanja ove knjige može vidjeti, ona je objavljena trinaest godina nakon smrti Hasana Škapura. Ovdje su donesena 269 dokumenta u prijevodu sa turskog (osmanskog) jezika. Oni su različite veličine, ali svi izuzetno značajni i dragocjeni. Jedna od knjiga koja iz perspektive izvorne građe na osmanskome jeziku daje sliku ovog ustanka fokusiranu na mikro plan ovog područja. Kao što je poznato, ovo područje je bilo jedno od žarišta tog ustanka koji će biti razlogom prelaska Bosne i Hercegovine u ruke Austro-Ugarske imperije. Rad je izazvao pažnju naučne javnosti. Tako je Damir Aginčić, predstavljajući dva izdanja Orijentalnog instituta u Sarajevu od kojih je jedno i ovo o kome govorimo, napisao:

„U izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu izašle su dvije zbirke izvora: *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875-78.* i *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini.* Prva je zbirka nastala još sedamdesetih, a njezin je sastavljač bio Hasan Škapur, radnik prijedorskog arhiva. Zbog njegove smrti izdavanje se odužilo, a zbirku je dopunio Ahmed S. Aličić. U kratkom predgovoru Aličić je objasnio kako je uredio zbirku. Dokumenti koji se donose nalaze se u Vilajetskom arhivu u Orijentalnom institutu. Objavljeno ih je 269, a neki se odnose na ustanak u cijeloj Bosanskoj krajini i šire, ne samo na Potkozarje. Sastavljači su imali problema prilikom prevođenja s turskog jezika, jer su dokumente pisali ljudi različitog obrazovnog nivoa. Mnogi dokumenti nisu potpisani ili je potpis nečitljiv pa se potpisi donose samo u nekoliko slučajeva. Na kraju knjige su registri imena i geografskih pojmova i faksimili nekih dokumenata. „Možda sadržina dokumenata neće zadovoljiti one koji se bave izučavanjem ustanka iz 1875, jer u većini slučajeva govore o onome što se dešavalo na strani zvanične vlasti, odnose na određeni način u pozadini ustanka. Rijede govore o organiziranim akcijama ustanika i njihovim ciljevima. Ali u svakom slučaju dokumenti bacaju dosta svjetla na taj ustanak i iz njih se može sagledati odnos zvaničnih vlasti prema ustanicima kao i određenim događajima koji su se dešavali u ustanku. Naravno se vidi odnos Austrije, Srbije i Rusije prema tome ustanku. Dalje pružaju podatke o nastojanjima zvaničnih vlasti da se ustanak uguši i dosta fleksibilnom odnosu prema onima koji su učestvovali u

ustanku pa se kasnije predali.“² Između većeg broja dokumenata iz ovog rada koji se odnose na Prijedor i njegovu okolinu mi smo izdvojili njih nekoliko koji govore o nestanku dvojice ljudi sa područja Kozarca i o čijem nestanku je vođena istraga.

Hronološki prvi od tih dokumenata koji govore o nestanku tih osoba ima slijedeći sadržaj:

OIS, inv. br. 31/77

9/21. oktobra 1877. Prijedor. Kajmekam, mutesarifu Bihać. Izvještava da su dvojica Kozarčana uhvaćeni od strane ustanika.

„Usudio sam se objasniti događaj o kojem je javio mudir Kozarca u vezi s tim da su Mehmed Matarić iz Kozarca i Omer Dervišagić iz Kalate prošlog mjeseca septembra u petak došli na pazar u Prijedor. U istrazi koja je provedena utvrđeno je da su nestali i da se nisu kućama vratili, nego su živi uhvaćeni od strane ustanika. Međutim, i pored svih nastojanja, njihovi leševi nisu pronađeni“. U ovome i svemu drugom naredba pripada nadležnom.

Drugi od dokumenata vezanih za ovaj slučaj ima slijedeći sadržaj:

OIS. Inv. br. 31/77

17/29. novembra 1877. Sarajevo. Bosanski valija, mutesarifu, Bihać. Javlja da se sprovede detaljna istraga u slučaju nestalih Matarić Mehmeda i Dervišagić Omera.

„U vezi sa visokim dopisima valije, upućenim 26. oktobra (8. novembra), i predstavci prijedorskog kajmekama koja je u prilogu dostavljena, od strane vrhovnog suda vilajeta saopćen je i napisan odgovor mutesarifu da se ispita i utvrdi da li su Mehmed Matarić i Omer Dervišagić, za koje je rečeno da su došli na pazar u Prijedor i nestali, upali u busiju ustanika ili su na neki drugi način ubijeni. Treba da se utvrdi i saopće imena lokalnim vlastima onih austrijskih podanika koji su se usudili zapaliti sijeno u selu Bojna na ovoj strani, da se kazne i o tome obavijesti turska ambasada u Beču i ovdašnji austrijski konzul. U vezi s tim, saopćava vam se kako je izloženo tj. da nastojite da o navedenom predmetu pošaljete odgovor.“

² Damir Aginčić, Hasan Škapur, *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875-78*, Sarajevo 1988, 159 str., Vančo Boškov, *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1988, 155 str., *Historijski zbornik*, god XLII (I), (1989), Bilješke, str. 399-400.

Treći od dokumenata vezanih za ovaj slučaj ima slijedeći sadržaj:

OIS, inv. br. 31/77

30. novembra/2. decembra 1877. Bihać. Mutesarif, bosanskom valiji, Sarajevo. Dostavlja dobivene podatke iz Prijedora u vezi nestanka Materića i Dervišagića.

„U vezi sa visokom naredbom od 17/29. novembra, u kojoj se izvoljelo narediti da se napiše odgovor na odluku Vrhovnog suda vilajeta da se utvrdi da li su Kozarčani Mehmed Matarić i Omer Dervišagić, koji su idući na pazar u Prijedor nestali o čemu je javljeno od područnih vlasti, upali u busiju ustanika ili su ubijeni s druge strane, odmah je pisano prijedorskom kajmekamu da se to ovdje ispita i utvrdi pa se odgovor koji je primljen 9/21. novembra šalje u predstavnici ovog poniznog roba. Iz toga odgovora jasno će se vidjeti da su spomenutu dvojicu uhvatili ustanici, da do danas nisu pronađeni ni živi ni mrtvi i da se ne zna gdje su. Odlučeno je da se saopće svi podaci istrage koja se bude mogla provesti ovdje.“ U ovome i svemu drugome naredba pripada spomenutom.

Četvrti dokument vezan za ovaj slučaj ima slijedeći sadržaj:

OIS, inv. br. 31/77

15/27. decembra 1877. Prijedor. Sudsko vijeće kaze. Izjava uzeta pod zakletvom od Huseina, sina Selimović Alije, stanovnika Gradske mahale iz Prijedora, u prisustvu predsjednika suda i Ahmeda, člana sudskog vijeća i Mehmeda, narednika žandarmerijske čete:

Pitanje: Zakuni se da ćeš na pitanje istinito odgovoriti!

Odgovor: Kunem se da ću sve istinito odgovoriti.

Pitanje: Dobijena je vijest da ti znaš na koji su način nestali Kozarčani Dervišagić Omer i Matarić Mehmed. Kaži nam prema zakletvi pravu istinu o tome što znaš!

Odgovor: Nedavno, u petak, ja sam bio na pazaru koji se održava na Urijama u Prijedoru. Navedene, Omera i Mehmeda, sam vidio kako idu sa po tri tovara konja pravo prema mjestu zvanom Majčevac. Ja sam išao za njima. Kad su došli do mjesta koje se zove Turije, navedena dvojica su ušla u šumu. Ja sam također za njima išao ali ih nisam stigao. Stigavši do Dervišagića mahale oni su se izgubili. Iako se vidjelo sve do Mliništa, tj.

pola sata odatle, nisam ih vidio. Šta je bilo s njima, ne znam.

Pitanje: Nakon što ih nisi vidio u Mliništu, da li si do Dervišagića mahale, tj. u Majčevcu, čuo ili pucanj iz puške ili kakve pozive u pomoć (viku), da li je bio još neko s njima i da li je osim tebe za njima išao za njima još neko?

Odgovor: Ne, nikakvog puščanog ni ljudskog glasa nisam čuo. Ja sam, izašavši iz šume i ne vidjevši spomenutu dvojicu, čudeći se otišao svojoj kući.

Odgovore sam dao kako su gore napisani.

Prisutni: Božiji rob Muhamed Emin, žandarmerijski narednik Ahmed, član sudskog vijeća i Ismail Hakki, mjesni pisar.

Peti, ujedno i posljednji, dokument u vezi ovog slučaja ima slijedeći sadržaj:

OIS, inv. br. 31/77

27. decembra 1877/8. januara 1878. Prijedor. Sudsko vijeće, kajmekamu Prijedor. Izvještava o rezultatima detaljne istrage povodom nestanka Materića i Dervišagića.

„U vezi sa naredbom mutesarifa od 30. oktobra (11. novembra), koja je došla ovome sudu, a u kojoj se kaže da se ne zna ništa o tome da li su živi ili mrtvi oni što su ih ustanici uhvatili o čemu je mutesarif pisao u svojim dopisima od 29. oktobra i naređuje se, na osnovu dopisa vilajeta, da pošto se nema dosad pouzdanih podataka o Kozarčanima Mehmedu Matariću i Omeru Dervišagiću, saopće i objasne podaci dobijeni prilikom istrage na licu mjesta.

Iz izjava koje su dali Gara, žena spomenutog Omera, i Hamuša, kćerka spomenutog Mehmeda, te izjave Selimović Huseina, stvar se može smatrati jasnom. Prema tome, oni su u petak otišli na pazar u Prijedor, ali se više nisu vratili iz čaršije. Nestali, šta je bilo s njima, ne zna se. Takve su izjave dali kad je vršena istraga. Žandarm Ahmed, pretražujući šikaru na Majčevcu, našao je na lijevoj strani puta, koji ide iz Majčevca prema Kozarcu, vršak kape čovjeka, parče od abe i dva tespiha (brojanice). Kada je to pokazao gore spomenutim Hamuši i Gari one su izjavile da je jedan od tih tespiha Omerov, a drugi Mehmedov. To bi mogao biti dokaz da su obojica tu ubijena od strane ustanika.

Dalje se nije išlo u istrazi o čemu se šalje ovaj akt od strane ovog poniznog roba. U ovom

i drugome naredba pripada nadležnom“.

U potpisu:

Predsjednik sudskog vijeća: Mustafa
Zapisničar: Ismail

Članovi vijeća: Omer-aga, odsutan,
Ahmed, Božo i Ivo-aga, odsutan.³

Rad Hasana Škapura u knjizi: *Prijedor i okolina*, štampanoj u Beogradu bez godine izdanja. To je historijska monografija Prijedora i njegove okoline, odnosno općine Prijedor. Sa rezimeom na francuskom jeziku, literaturom i sadržajem ima ukupno 136 stranica. Redaktor je bio Jovan Miličević, a saradnici su bili: Draško Popović, Milenko Gašić, Hasan Škapur i Đorđe Knežević. Knjiga ima nekoliko podnaslova: Geografski položaj Prijedora, Istorija, Kulturne prilike, Rad KPJ između dva rata, Prijedor u NOB i Narodnoj revoluciji, Znamenite ličnosti i Ekonomske prilike Prijedora i Izletišta i okolina. Ovaj podnaslov ima ukupno 16 manjih podnaslova. Za većinu njih smo gotovo sigurni da ih je obradio Hasan Škapur kao dobar poznavalac historije Prijedora i okoline naročito Osmanskog perioda. Ti podnaslovi su: Prijedor u XVIII veku, Period „Dubičkog rata“, Prijedor pred I srpski ustanak, Prva polovina XIX veka, Omer-pašino doba i Buna seljaka 1858. godine, Bosanski ustanak 1875-1878. godine i Privredne i kulturne prilike pod Turskom vlašću u XIX veku, ako ne i podnaslove: Postanak varoši i tvrđave i Poreklo stanovništva. Također podnaslov: Izletišta i okolina ima ukupno tri manja podnaslova koji obrađuju ta tri izletišta. To su: Kozarac, Manastir Moštanica, Ljubija. Sigurni smo da je Hasan Škapur od ta tri izletišta obradio Kozarac jer, kao što znamo, Kozarac je bio predmet njegovog historijskog istraživanja.

Članak koji ima naslov: „Prijedorska trgovačka flota na Sani u 19. Stoljeću“ objavljen je u časopisu *Celuloza*, br. 33-34 1961. godine. Iz samog njegovog naslova može se naslutiti o čemu rad govori. Kao što je poznato, Hasan Škapur se bavio ovom temom i u nekim drugim svojim radovima kao što je npr. kasnije navedeni rad: Riječni saobraćaj na donjem toku Sane i Une. Kao i u drugim radovima, i ovdje je Škapur dao svoj veliki doprinos rasvjetljavanju historije Prijedora, posebice osmanskog perioda.

³ Hasan Škapur-Ahmed S. Aličić, *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875-78.*, Sarajevo, 1988., str. 132,133134-135, 136, 138-139.

Rad koji ima naslov: „Nekoliko podataka o Prijedoru i okolini“ objavljen je u *Zborniku krajiških muzeja*, br. 1, 1962. str. 109-121. Rad ima svoj Uvodni dio koji nema naslova ali je označen rimskim brojem I. Osim ovog podnaslova, tu su još: Prijedor centar kapetanije i Prijedor sjedište kadiluka. U radu se nalazi nekoliko vrlo interesantnih fotografija: Kamena ploča s džamije sultana Mahmuda I u Prijedoru, Berat sultana Selima III Aliji buljukbaši konjičkog odreda prijedorske tvrđave, Donji dio sarkofaga Ibrahim-kapetana u Prijedoru, Nišan Mehmed-bega, posljednjeg kapetana Kozarca.

Članak koji ima naslov: „Riječni saobraćaj na donjem toku Sane i Une“ objavljen je u *Zborniku krajiških muzeja*, br. 1, 1962., str. 181-191. Rad ima svoj uvodni dio koji nije označen. Drugi dijelovi ovog rada su označeni rimskim brojevima od I do IV. Na kraju rada se nalazi njegov rezime na francuskom jeziku. U članku je doneseno nekoliko fotografija koje ga u velikoj mjeri obogaćuju. To su: fotokopija jednog dokumenta na osmanskome jeziku koji govori o ovoj temi, Dereglja Mehage Crnalića, trgovca iz Prijedora, sa dijelovima te dereglje, Sulejman Hergić, jedan od još živih lađara Mehage Crnalića, Akt Šeriatskog suda Bos. Krupa upućen Skeledžiću Idrisu da ne ometa pravo vlasništva Pejikoglu Ahmetu na otkupljenu 1/3 lađe.

Rad koji ima naslov: „Prilog proučavanju poreskog sistema XIX vijeka u Bosni“. Rad je veći i objavljen je u tri nastavka u *Glasniku VIS-a* i to: prvi dio u br. 7-8, Sarajevo 1968., str. 318-323, drugi dio u br. 9-10, Sarajevo 1968., str. 377-384 i treći dio u br. 11-12, Sarajevo 1968., str. 493-498. Iako se ovaj rad prema svom naslovu ne odnosi direktno na historiju Prijedora i okoline po svom sadržaju je dobar izvor za historiju Prijedora i njegove okoline u XIX stoljeću. Kao ilustraciju možemo navesti samo jedan od dokumenata koji se obrađuje u ovom članku:

Raznolikost izdataka organa vlasti na području kostajničkog sreza i visini nameta pokazaće nam nekoliko slijedećih zapisnika kostajničkog Šeriatskog suda. Iz jednog iskaza dohotka od razreza na sve četiri nahije Bekije-i-Kostajničkog kadiluka za održavanje centralno-pokrajinskih i lokalnih organa vlasti u Kostajnici u prvom polugodištu 1843. godine vidimo ove stavke razreza doprinosa prijedorske opštine, računajući ga od početka februara 1843. godine:

- rata na ime poštanskih usluga i rata za uobičajene neophodne rashode pokrajinske uprave i pripadajuća treća rata doprinosa bivšem bosanskom namjesniku Njegovoj ekscelenciji sretnom Vedžihi-paši 19 087 groša i 16 para
- doprinos za usluge izaslanika Vilajeta oko visine bujuruludije 450 groša
- za hitne usluge izaslanika Vilajeta u vezi donošenja bujuruludije 250 groša ⁴
- mjesečna plaća vojnom starješini koji je došao da vježba vojnike carske armije 160 groša
- donosiocu bujuruludije o otkupu žita u spomenutoj opštini po postojećim cijenama u pokrajini 200 groša
- donosiocu bujuruludije u vezi ukonačavanja sretnog dobročinitelja našeg gospodara namjesnika, kada nas isti bude počastio svojim dolaskom 70 groša
- tataru, donosiocu naredbe o prometu čistog masla 35 groša
- tataru Avdiji, koji je došao po predmetu sprovođenja zaključaka ejaleta ⁵ 100 groša
- donosiocu prepisa uzvišenog fermana ⁶ o rođenju Njegove ekscelencije carskog sina 300 groša
- kuriru Hasanu – donosiocu naredbe o zakupima 100 groša
- kuriru donosiocu naredbe o urednom obavljanju petodnevnih molitava u džamijama 300 groša
- tataru, donosiocu poziva 50 groša
- kuriru Bagdadiji, donosiocu bujuruludije o pucaanju pušaka na praznike 120 groša
- kuriru Mehmedu, donosiocu naredbe u vezi novca 77 groša
- Šakir-agi donosiocu nekog akta vilajeta: 150 groša
- izaslaniku koji je donio zabranu o žitu i inspekciji poštanske službe 220 groša
- putni trošak listonoše upućenog u Travnik sa jednim sudskim izvještajem 40 groša
- putni trošak čovjeku koga je uputio muteselim u Travnik u vezi uglja 150 groša
- putni trošak listonoši službeno upućenom u Travnik 40 groša
- putni trošak Mustafi, muteselimovu ⁷ kuriru koji je službeno upućen u Travnik 100 groša
- taksa za pregled računskih dokumenata u vezi pripadajućeg prihoda Visokoj blagajni-namjesn. 50 groša
- za usluge i materijalne rashode u komandi albanske vojske 500 groša
- stanarina za konak u kome je nastanjen Ahmed-aga, koji vježba vojsku 80 groša
- putni trošak čovjeku koji je po drugi put išao u Travnik u vezi rate ovog razreza 350 groša
- putni trošak čovjeku koji će nositi ovaj spisak u Travnik 150 groša
- režijski izdaci za bujuruludiju u vezi gornjeg spiska 50 groša
- lični izdaci za službenika na pregledanju propusnica 220 groša
- trošak adaptacije konačišta u kojem je smještena albanska vojska 393 groša
- putni trošak Mustafi, koji je po drugi puta službeno išao u Travnik 75 groša
- putni trošak Muhjudinu, koji je službeno poslan u Travnik 150 groša
- putni trošak Muhjudinu, koji je službeno upućen u Banja-luku sa novcima od carine 50 groša
- putni trošak čovjeku upućenom u Banja-luku radi prijevoza žita iz B. Gradiške u Banja-luku 50 groša
- putni trošak čovjeku upućenom opet u Travnik sa jednim sudskim izvještajem 70 groša
- ispomoć za šest mjeseci stanarine 2 500 groša
- šest mjesečni izdaci za službenike sreza i izaslanika 2 600 groša
- adaptiranje muteselimova ureda 250 groša
- adaptiranje i zakupnina sudskih prostorija 350 groša
- najamnina za konje ustupljene službeniku i tataru, koji su ovuda službeno prolazili 350 groša
- postotak inkasantu poreza 500 groša
- lični dohodat muteselimbegu 3 500 groša
- administrativno-režijski izdaci sreza za posluhu sreza 300 groša
- materijalno-operativni izdaci suda za posluhu suda 250 groša
- taksa suda za pregled i potpisivanje novčanih dokumenata sreza 885 groša
- putni trošak za odlazak na sastanak u Travnik: Mehmed-bega, muteselima Hadži-Selim-bega, Hadži Ali-bega i kadije 3 000 groša
- sastavljanje i potpisivanje godišnjih putnih računa 75 groša
- razrez na novih 40 domaćinstava, povećanih na onih 900 prema kopiji poreskog deftera 2 047 -----sveukupno 53 144 groše i 16 para. ⁸

4 Bujuruludija, pismeni dopis, odnosno naredba namjesnika pokrajine

5 Ejalet, vrhovna pokrajinska uprava

6 Ferman, pismena naredba sultana

7 Muteselim, starješina sreza, odnosno grada

8 Hasan Škapur: „Prilog proučavanju poreskog sistema XIX vijeka u Bosni“, *Glasnik VIS-a* br. 7-8, Sarajevo 1968., str. 321-324.

Članak pod naslovom: „Prijedor i okolina u Bosanskom ustanku 1875-1878“. godine objavljen je u *Godišnjaku Društva istoričara BiH*, godina XVIII, Sarajevo 1970., str. 283 - 307. Kao što se vidi prema broju stranica, to je jedan duži rad, vrlo dragocjen za izučavanje historije Prijedora i okoline, a posebno za ustanak na ovim prostorima. U ovom radu Škapur govori o ovim temi navodeći vrlo često izvore prvog reda tj. arhivsku građu i to onu koja se nalazila u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Kao ilustraciju tome navodimo jedan primjer:

Hadži Hasanaga, prijedorski trgovac i član Upravnog vijeća sreza Prijedor, i Jovo Divović, pravoslavac, trgovac iz Prijedora, obratili su se pravovremeno konzulu (austrijskom) u Banjoj Luci radi obezbjeđenja u putu dvaju čamaca natovarenih solju, koji su se kretali od Slavonske Gradiške. Konzul je to javio u Gradišku i na osnovu naređenja zagrebačkog guvernera u Gradišci se je ukrcao na lađu jedan financ. Nakon jednočasovne plovidbe, suprotnom stranom rijeke Save pored sela Miljakovca, koje leži nasuprot naše Orahovske nahije,⁹ izašlo je prije tri dana oko stotinu ustanika i od gore navedenih trgovaca otelo lađe. Kormilari i ostali sa lađa pobjegli su, a spomenuti financ nije napadačima rekao ni jedne riječi.

Još se ne zna gdje se te lađe nalaze, pa molimo da se poduzme potrebna istraga. S obzirom da na spomenutim lađama nije bilo ništa drugo osim soli, nadati se je da je ustanici nisu ni dotakli i da se ta so možda čuva negdje na austrijskoj strani. Čini se da su ti napadači naši emigranti među kojima su bila dva Srbijanca i još nekoliko drugih nepoznatih osoba. Sa žaljenjem iznosi se ovaj neželjeni događaj, a konačna zapovijed po ovom pripada nadležnim“.

Okružnik Bihaća je za navedeni slučaj javio 2/14. decembra 1875. godine Pokrajinskoj upravi u Sarajevu, pod brojem 479, koja je odmah uputila austrijskom konzulu u Sarajevu opširnu notu pod djel. br. 362, moleći ga da se on lično založi da se hitno izvidi ova diverzantska akcija, da se prestupnici pronađu i po zakonu kazne, da se gore spomenute lađe sa tovarima soli vrate vlasnicima i da se ubuduće ovakve nepristojne akcije bosanskih izbjeglica pravovremeno spriječe.^{10 11}

9 nahija, župa

10 Orijentalni institut u Sarajevu, br. inv. 159.

11 Hasan Škapur: „Prijedor i okolina u bosanskom ustanku

Članak koji ima naslov: „Iz prošlosti Kozarca“ objavljen je u *Zborniku krajiških muzeja*, Banja Luka 1973., str. 138-160. Prema broju stranica vidimo da je u pitanju jedan veći rad. Članak ima nekoliko svojih podnaslova koji ga bliže određuju. To su: Geografski položaj, Stanovništvo, Kozaračka tvrđava, Kapetanija i kapetani. U članku se nalaze i neke fotografije: Tlocrt tvrđave u Kozarcu, Naslovna ploča grada Kozarca, Kula grada Kozarca, Berat sultan Mustafe III o premještanju čehaje Osmana iz Kozarca u Drenovaču. Najkompletniji rad o historiji Kozarca posebno osmanskog perioda ovog grada i nezaobilazan izvor u izučavanju njegove historije. Svi kasniji istraživači historije ovog grada su se koristili ovim radom. Ovaj grad ima svoju dugu historijsku tradiciju koja je naročito intenzivna u vrijeme osmanske uprave na koju je Hasan Škapur ukazao u ovom svom radu.

Rad pod naslovom: „Još nekoliko podataka o Kozarcu“. Kao što je poznato, Kozarac i njegova prošlost su bili tema radova Hasana Škapura. Jedan od dokaza za to je i ovaj rad kao i prethodni koji smo malo prije naveli, ali i rad koji je donio Ilijas Mahmuljin, na koji ćemo ukazati malo kasnije. Ako znamo da se Hasan Škapur bavio historijom Kozarca i u monografiji o Prijedoru, onda bismo mogli reći da mu je ovaj gradić bio jedna od glavnih historijskih tema i da mu je posvetio značajan broj stranica.

Rad pod naslovom: „Odnos bosansko-hercegovačkih muslimana prema bosanskom ustanku 1875-1878. godine“. Objavljen je u *Takvimu* za 1975. godinu, str. 192-204. Iako se ovaj rad ne bavi samo historijom Prijedora i okoline, mi smo i njega uvrstili jer donosi dosta materijala o toj temi. Rad pored svog naslova ima i dva podnaslova koji bliže određuju njihove tematike: Odnos muslimana prema nemuslimanima i Odnos muslimana prema ustanku. Škapur je, kao što smo rekli, u ovom radu navodio i primjere vezane za Prijedor i okolinu, pa mi jedan od njih prenosimo:

Međusobno povjerenje nepobunjenog stanovništva prema Muslimanima odražavalo se i u drugim dijelovima Bosanske krajine. Ustanici su na pobunjenom području imali svoje pozadinske saradnike, koje su organi turske vlasti postepeno otkrivali i zatvarali. Sredinom 1877. zbog javnog širenja ustaničke

1875-1878. godine“, *Godišnjak Društva Istoričara BiH*, godina XVIII, Sarajevo 1970., str. 285-286.

misli i oslobodilačkog pokreta bili su zatvoreni i osuđeni na po 12 godina zatvora: Zurinić Đorđe, Knežević Đorđe i Saganović Mile iz Prijedora; Lakić Spasoje iz Bihaća i Nalbant Lazo iz Bos. Novog. Krajem maja 1878. zatvorenici su poslali namjesniku zajednički potpisanu molbu za pomiovanje, pozivajući se na dobre odnose s Muslimanima i da će: „... sva ehaliya cijelog našeg sandžaka, kako hrišćani tako i muslimani za nas jamčiti, da mi niti smo danas, niti ćemo pak u buduće u političke poslove, osobito protivne državnom poretku, zaći...“

Za pomilovanje navedenih zatvorenika poslalo je namjesniku 28. maja 1878. godine preko Prijedorskog kajmekamata zajednički potpisanu molbu šest uglednih Srba iz Prijedora. Prijedorski kajmekam Sulejman proslijedio je ovu molbu okružniku Ismailu, a ovaj Vilajetu na dalji postupak ne tereteći osuđenike za njihovu svojevremenu ustaničku propagandu. Namjesnik je proučio obje molbe, ali po dobivenim podacima od Prijekog suda iz Bihaća, odbio je želje potpisnika i osuđenici su ostali na izdržavanju kazne.^{12 13}

Rad pod naslovom: „Neki primjeri tolerantnog odnosa prema učesnicima bosanskog ustanka 1875 – 78“ objavljen je u *Takvim*-u za 1397 / 1977. godinu na str. 67-78. Prema vremenu izlaska ovog članka vidimo da je on objavljen nakon smrti Hasana Škapura. Na to ukazuje i post skriptum koji se nalazi nakon ovog članka a koga je potpisao A. K. U tom post skriptumu stoji:

Ovo je jedan od poslednjih tekstova što ih je naš vrijedni i osobito uvaženi saradnik Hasan Škapur napisao prije svoje iznenadne smrti i poslao na adresu redakcije „Takvima“, pa ga objavljujemo uz odavanje dužnog poštovanja prema svemu onome što je učinio za Islam i Islamsku zajednicu kod nas, moleći Allaha dž.š. da ga za to njegovo izuzetno djelo nagradi dženetskim blagodatima.

Istinska djela su najrječitiji govor o ljudima koji su ih stvarali a djelo rahmetli Hasan ef. Škapura je ostavilo trajnu brazdu u našim islamskim prostorima. Da nije ništa drugo učinio, osim tri knjige prevoda Buharijine hadiske zbirke, bilo bi dovoljno da se o njegovom djelu govori

sa izuzetnim respektom, no, kako nam je svima dobro poznato, djelo Hasan ef. Škapura je mnogo obuhvatnije i kompleksnije i ono s punim pravom očekuje svoju pravu valorizaciju i mjesto koje zaslužuje u našem islamskom kontekstu. Naravno, ono je i svojevrсна inspiracija i amanet svima nama – da se nastavi, da se ne prekinu njegove suštinski: značajne misli i intencije. Neka nam Allah dž.š. da snage i mudrosti da, ne samo ovo, nego i svako značajno i vrijedno djelo nađe odjeka u našim duhovnim prostorima. A djelo i život Hasan ef. Škapura su samo jedan od takvih, dosljedno realizovanih principa.

U ovom svom radu Hasan Škapur navodi konkretne primjere tih tolerantnih odnosa. Kao ilustraciju toga mi ćemo navesti jedan od tih primjera:

U proljetnim borbama 1876. u Potkozarju zarobljen je Švraka Risto iz Jelika, Timarska nahija. Po završenoj sudskoj proceduri Banjalučki okrug poslao je sredinom septembra iste godine Vilajetu na saglasnost odluku Okružnog suda o dosuđenoj smrtnoj kazni spomenutom Švraki. Prema sudskom istražnom materijalu osuđenik je bio u ustanku od početka pobune, zimu proveo u Austriji, a ranim proljećem opet u borbama Potkozarja. Po naređenju namjesnika predmet je upućen na mišljenje Vrhovnom sudu pokrajine koji je svojim dopisom od 29. septembra (11. oktobra) 1876. prihvatio dokazni materijal uz napomenu, da rad okrivljenog ne spada u krivična djela koja ugrožavaju bezbjednost zemlje izvana, nego u djela koja remete samo unutrašnji red i mir građana pa da se umjesto čl. 48. Krivičnog zakona primjeni poslednji pasus člana 58. spomenutog Zakona koji predviđa dugoročne kazne zatvora. Ovaj stav usvojio je i Vilajet i u prijepisu poslao ga 5/17. avgusta Banjalučkom okrugu ističući: „...da po istom postupi, a to je naređenje i našeg gospodara...“ Tako je odluka Okružnog suda u Banjaluci o smrtnoj kazni okrivljenog Švrake zamijenjena kaznom zatvora.¹⁴

Članak pod naslovom: „Primjer dobrih odnosa muslimana i raje 1876/77. u Ključu“ objavljen je u *Zborniku krajiških muzeja*, sv. III - IV, str. 31-43. Iz samog naslova rada može se

12 OIS, br. inv. 151/78.

13 Hasan Škapur: „Odnos bosanskohercegovačkih muslimana prema bosanskom ustanku 1875-1878. godine“, *Takvim* za 1975. godinu, str. 196.

14 Hasan Škapur: „Neki primjeri tolerantnog odnosa prema učesnicima bosanskog ustanka 1875-78“, *Takvim* za godinu 1977., str. 69 - 70.

naslutiti o čemu on govori. Rad je podijeljen u nekoliko dijelova koji su označeni rimskim brojevima od I-III. Na početku se nalazi uvodni dio koji nije označen. Na kraju rada se nalazi kraći rezime na engleskom jeziku. Kao i drugim svojim radovima vezanim za historiju, Hasan Škapur se bavi originalnim turskim dokumentima za obrađivanje pojedinih tema i u tome je najveća vrijednost njegovih radova.

Rad koji ima naslov: „Džamije Kozarca“ objavljen je u *Preporodu*-islamskim informativnim novinama, br. 10, Sarajevo 15. maja 1982., str. 12. Iz naslova samog rada može se pretpostaviti o čemu članak govori. Pored ovog članka nalazi se još jedan članak koji bliže objašnjava kako je ovaj rad ugledao svjetlo dana, jer vidimo da je objavljen sedam godina nakon smrti Hasana Škapura. Taj drugi rad ima naslov: „Sjećanja na rahmetli prof. Hasana ef. Škapura“ a autor mu je Ilijas Mahmuljin. Prema tome, ovaj drugi rad je takođe objavljen u *Preporodu* br. 10, Sarajevo 15. maja 1982., str. 12. Pri kraju ovog rada Mahmuljin pored ostalog navodi i slijedeće riječi:

...*Pisao je o prošlosti Kozarca, o ustancima na Bos. Krajini, o riječnom saobraćaju i drugom. Jedan njegov još neobjavljeni rad je „Džamije Kozarca“.*

*Neka ovo nekoliko rečenica uz njegov rad budu skroman prilog sjećanje i zahvala rahmetli profesoru Hasan ef. Škapuru povodom 7 - godišnjice njegove smrti.*¹⁵

Sam naslov rada jasno ukazuje o čemu Hasan Škapur govori u njemu. Rad ima jedan uvod koji nije označen. Osim toga, u radu se govori o četiri poznate džamije Kozarca: Džamija Mutnik, koja zauzima i najviše prostora, Gradska džamija, Kal'ata džamija i Dera-Potok džamija. U radu su donesene i tri fotografije: Mutnička džamija u Kozarcu, Nišan na grobu poslednjeg kapetana Kozarca, Mehmed-bega i Džamija u Kalati (poslije renoviranja sa novim minaretom). Kao autor, potpisan je punim imenom i prezimenom: Hasan Škapur.

Umjesto zaključka

Samo ovako nabranje članaka Hasana Škapura u vezi historije Prijedora i okoline ukazuje na obimnost takvog materijala, ali i na dugotrajniji rad ovog autora u toj oblasti. Osim

ovih nabrojanih, još nekoliko objavljenih radova Hasana Škapura indirektno govori o historiji Prijedora i njegove okoline. Ti radovi su:

„Privreda Bosanske krajine krajem XIX vijeka“. Objavljen je u *Zborniku Krajiških muzeja* br. 2, 1963-64., str. 124-143. Iako se on uopćeno odnosi na privredu Bosanske krajine, u njemu se nalazi nekoliko podataka koje se odnose na Prijedor i njegovu okolinu vezanu za ovu temu, pa smo ga iz tog razloga uvrstili u našu temu. Rad je podijeljen u nekoliko podnaslova koji ga u znatnoj mjeri određuju. Ti podnaslovi su: Uvod, koji se nalazi na početku i koji nije označen. Nakon njega slijedi prvi podnaslov: Poljoprivreda, koji je označen rimskim brojem I, slijedi podnaslov: Zanatstvo i trgovina, koji je označen rimskim brojem II, Eksploatacija šuma je treći podnaslov, koji je označen rimskim brojem III i četvrti podnaslov: Mineralno i rudno blago, koji je označen rimskim brojem IV.

„Komunikacije Bosanske krajine XIX vijeka“. Objavljen je *Zborniku Krajiških muzeja* br. 2., str. 109-123. Rad se odnosi na komunikacije Bosanske krajine, ali se u njemu nalazi nekoliko vrlo dragocjenih podataka u vezi Prijedora i okoline vezanih za ovu temu, pa smo i njega uvrstili u naš govor o objavljenim radovima Hasana Škapura. Rad je podijeljen na nekoliko svojih podnaslova. Ti podnaslovi su: nakon kratkog uvodnog dijela koji nije označen prvi uvodni dio: Drumski saobraćaj, koji je označen rimskim brojem I. Zatim slijedi podnaslov: Riječni saobraćaj, koji je označen rimskim brojem II, podnaslov: Poštansko-telegrafski saobraćaj, označen rimskim brojem III, Željeznički saobraćaj, koji je označen rimskim brojem IV. U radu je doneseno nekoliko zanimljivih fotografija i tabela koje rad čine još zanimljivijim. To su: Faksimil formulara brzjava iz 1877. godine, Željeznički red vožnje na relacijama: Ravnice-Banja Luka i Banja Luka-Ravnice, Prvi red vožnje Ravnice-Banja Luka i obratno, Tarifa voznih karata, Novčanice Visoke osmanske carevine, Tarifa voznih karata iz 1873. godine, Kursna vrijednost stranih novčanica u odnosu na turski novac: Austrijske novčanice, Engleske i francuske novčanice, Ruske novčanice. Na kraju rada je donesen njegov rezime na njemačkom jeziku.

Rad koji nosi naslov: „Turski dokumenti o Bosanskom ustanku 1875-78“. To je članak koji je urađen za Međunarodni naučni skup

¹⁵ M. Ilijas, „Sjećanje na rahmetli Prof. Hasan ef. Škapura“, *Preporod*, br. 10, Sarajevo 15. maja 1982., str. 12.

povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim Balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875. godine. Skup je održan u Sarajevu na Ilidži, 1-3. oktobra 1975. godine a rad je objavljen u izdanju Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine kao Posebna izdanja knjiga XXX, Odjeljenje Društvenih nauka, knjiga 4, Sarajevo 1977. godine, Tom II, str. 101-106. Iako se u ovom radu govori o stanju i rasprostranjenosti kao i kvaliteti dokumenata koji govore o ustanku, on npr., govoreći o dokumentima iz Orijentalnog instituta u Sarajevu, kaže da se „snimci inventarisanih dokumenata čuvaju djelimično prevedeni na srpskohrvatski jezik u Muzeju Kozare u Prijedoru“,¹⁶ što nam je bilo dovoljno da i ovaj njegov rad uvrstimo u našu temu. Kao što vidimo, ovaj rad je objavljen dvije godine nakon smrti Hasana Škapura.

Hasan Škapur se u bavljenju historijom Prijedora i njegove okoline bavio originalnim osmanskim dokumentima i prevodio ih. Slučaj je htio da su pojedini dokumenti ostali – odnosno njihove fotokopije – zahvaljujući samo

16 Hasan Škapur, „Turski dokumenti o Bosanskom ustanku 1875-78.“, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga XXX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 4, Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim Balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875-1878. godine (Tom II), (Sarajevo-Ilidža, 1-3. oktobra 1975), Sarajevo 1977., str. 102.

prevodima i obradom od strane Hasana Škapura. To se naročito odnosi na dio dokumenata vezanih za ustanak 1875-1878 godine, kome je Škapur posvetio dobar dio svog naučnog rada i u vezi koga je bio pripremio i doktorsku disertaciju koja, nažalost, nije ugledala svjetlo dana i koja je očito zagubljena. Nju spominje r. Kasim Hadžić u više navrata: „Hasan ef. Škapur priprema disertaciju“, *Zemzem*, IV/1971., 11, 7, spominjući njen naslov: „Odnos turskih vlasti prema bosanskom ustanku 1875-78“, Kasim Hadžić, profesor Gazi Husrev-begove medrese, Predgovor, Sahihul-Buhari, Buharijina zbirka hadisa, Prijevod i komentar Hasan Škapur, str. 5. Ta disertacija je imala 400 stranica. Osim doktorske disertacije, od neobjavljenih radova Hasana Škapura vezanih za našu temu, Hadžić navodi: „Turski dokumenti o ustanku u Potkozaru 1875-78“ (vjerovatno misli na rad-knjigu sa istim naslovom koju je Hasan Škapur uradio zajedno sa Ahmedom S. Aličićem, a koja je ugledala svjetlo dana nakon smrti Hasana Škapura u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu, a na koju smo se mi osvrnuli), „Turski dokumenti o ustanku u Podgrmečju 1875-78, Još nekoliko podataka o Kozarcu“ (vjerovatno misli na rad sa istim naslovom na koji smo se mi osvrnuli). Neobjavljeni radovi Hasana Škapura još uvijek čekaju da ugledaju svjetlo dana, što će se – nadati se – i desiti, jer to zaslužuju i ti radovi, ali i njihov autor.

Summary

HISTORY OF PRIJEDOR AND SURROUNDINGS IN PUBLISHED WORKS OF HASAN ŠKAPURA

Kemal BAŠIĆ

This paper deals with published works of Hasan Škapura on history of Prijedor and its surroundings. It focuses on published works of Škapura on this topic because some works of this author remained in manuscript form and were never published. This is an important topic because this author is among the rare ones who directly researched the history of Prijedor and its surroundings during the Ottoman period. The paper gains in importance due to the fact that Hasan researched the history of this town basing on original documents which he translated from the old Turkish (Ottoman) language. With this paper we wanted to emphasize that besides making a great contribution by translating and commenting several volumes of the Bukhari Hadith collection, he also did a lot in the field of history.

Key words: Hasan Škapur, Prijedor, Kozarac, 1875-78 rebellion, Ključ, Sana, river traffic, Ottoman period, masjid, fortress, capitaincy.

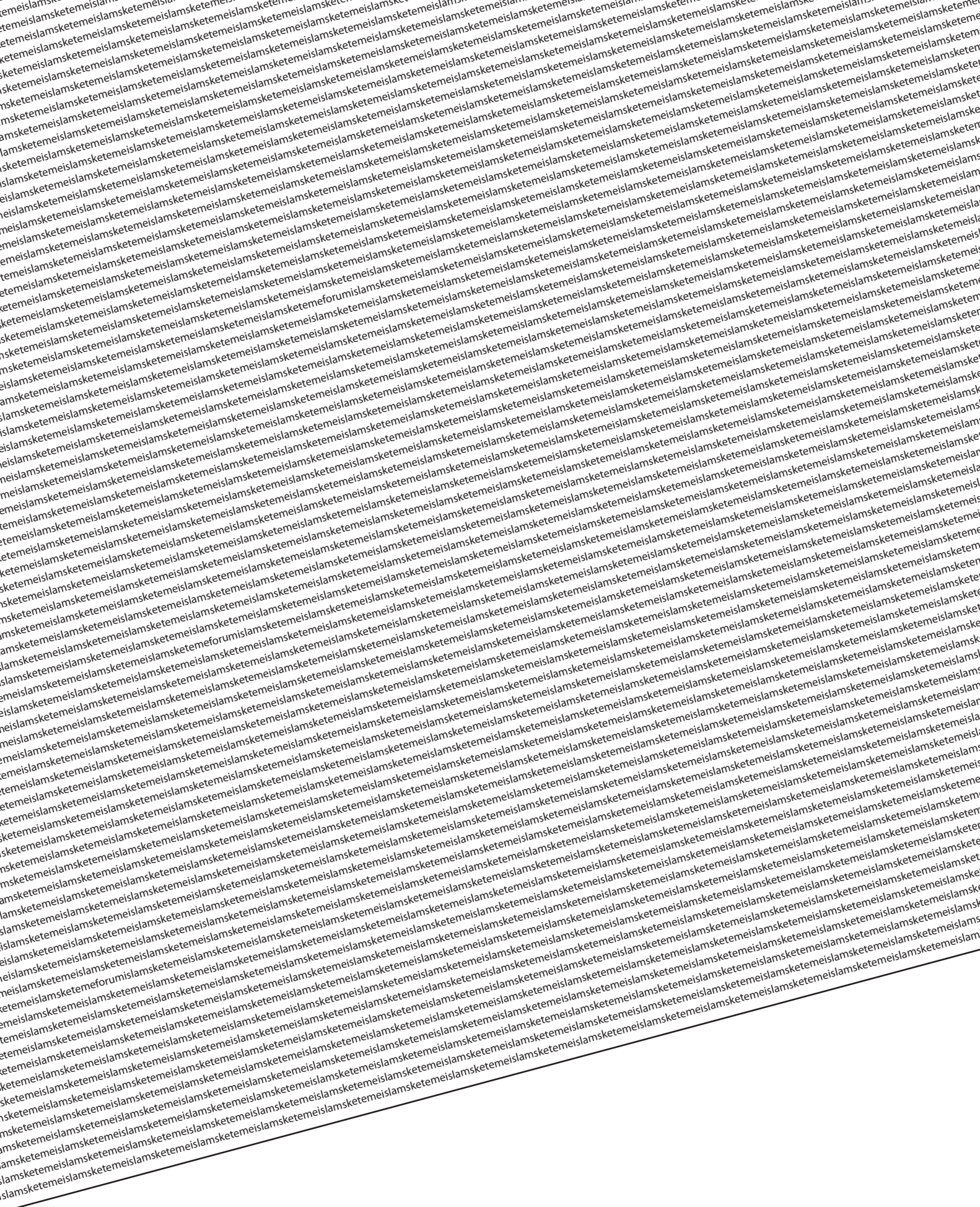
الموجز

تاريخ مدينة برييدور وما حولها في أعمال حسن شكابور المنشورة

كمال باشيتش

يتحدث هذا المقال عن أعمال حسن شكابور المنشورة والمتعلقة بتاريخ مدينة برييدور وما حولها. وجاء التركيز على الأعمال المنشورة لأن بعض أعمال هذا الكاتب لم تنشر. وتأتي أهمية هذا الموضوع من كون حسن شكابور أحد الكتاب النادرين الذين اهتموا بشكل مباشر بتاريخ برييدور وما حولها في العهد العثماني. ومما يزيد من أهمية هذه المسألة أن حسن شكابور درس تاريخ هذه المدينة ومحيطها في الوثائق الأصلية التي قام بترجمتها من اللغة التركية (العثمانية). لقد أشتهر حسن شكابور بإسهاماته الكبيرة في ترجمة وشرح عدة أجزاء من صحيح البخاري، وقد أردنا بهذا العمل أن نبرز جهوده الكبيرة أيضا في التاريخ.

الكلمات الرئيسية: حسن شكابور، برييدور، كوزاراتس، انتفاضة 1875-1878، كليوتش، سانا، النقل النهري، العهد العثماني، المسجد، القلعة، القبطانية.

islamske teme

PRAVDA I PRAVEDNOST U KUR'ANU

hafiz Elmir MAŠIĆ

Sažetak

Kur'an za pojam pravde upotrebljava dva termina, i to *adl* i *kist*. U kontekstu pravde i pravednosti termin *adl* spominje se u Kur'anu devetnaest puta, a *kist* dvadeset i tri, što je ukupno četrdeset i dva puta. U ovom radu autor predstavlja kur'anske izraze koji se odnose na pojam pravde, te donosi definiciju pravde sa stanovišta učenja islama. S obzirom na važnost kur'anskog koncepta pravde, autor pokušava predstaviti najvažnije segmente ljudskog života u kojem je Kur'an zahtijeva pravedno postupanje.

UVOD

Na isti način na koji su Samilost i Ljubav, Mir i Ljepota imena Božija, i Pravda je jednako tako ime Božije. Bog je u islamu *El-Adil*, *El-Muksit* i *El-Hakem*, što označava Pravednog, kao i samu pravdu, Nepristranog te Donosite-lja pravde. Kao što ova imena pokazuju, mogli bismo kazati u islamskom kontekstu da Bog nije samo pravedan već da je On sama pravda u najvišem smislu ovog pojma. Kur'an je ukazao na to da je uspostavljanje pravde među ljudima cilj kojem su težili svi poslanici i zbog čega su objavljene Allahove knjige. Uzvišeni kaže: **"Mi smo izaslanike Naše s jasnim dokazima slali i po njima knjige i terezije objavljivali, da bi ljudi pravedno postupali."**¹ Sama činjenica da je Uzvišeni Gospodar rekao da je prvi razlog slanja poslanika i spuštanja objava upravo uspostavljanje pravde, dovoljno govori o njenoj važnosti i značaju. S obzirom da je Kur'an moj temeljni oslonac u pisanju ovog rada, odmah ću ponuditi definiciju Kur'ana, a potom kazati nekoliko rečenice o kur'anskim izrazima za pojam pravde, te definisati pravdu sa islamkog staništa. Nakon toga slijedi i sama suština rada, a to je prezentacija kur'anske pravde i pravednosti općenito, te pravednosti u riječima i djelima, prema rodbini, sljedbenicima Knjege i tako dalje, posebno.

ŠTA JE KUR'AN

Iako se Kur'an ne može staviti u okvire jedne definicije, jer je nedefinljiv kao Božiji govor, islamski su znanstvenici ipak dali brojne definicije te Božije objave. Jedna od najpoznatijih je i ova: "Kur'an je Božiji govor, nadnaravan i objavljen Muhammedu (Bog mu se smilovao i blagoslovio ga), zapisan u zbiricama, prenesen vjerodostojno, a samo njegovo recitiranje pobožno je djelo."² Ovakvo određenje i definisanje Kur'ana ima za cilj istaći neke njegove važne karakteristike. To su:

- Kur'an je Božiji govor.
- Kur'an je nedostižan i nije ga moguće oponašati, niti na arapaskom niti na nekom drugom jeziku.
- Kur'an je objavljen čovjeku, Muhammedu, a.s., Božijem poslaniku.

1 El-Hadid, 25.

2 Karić, Enes: *Uvod u tefsirske znanosti*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 1997., str.15.

- Kur'an je zapisan i vjerodostojno prenesen potonjim generacijama putem predaja koje je u svim generacijama prenio veliki broj najispravnijih ljudi. Zbog toga se u te predaje objektivno i znanstveno ne može sumnjati.
- Recitiranje i izgovaranje Kur'ana pobožan je čin i dobro djelo.

Dakle, vidjeli smo da Kur'an ima krucijalnu važnost kako za muslimane općenito, tako i za islamske znanstvenike posebno. Ta činjenica daje dodatnu snagu i vjerodostojnost temi o kojoj ovdje govorimo.

POJAM PRAVDE I PRAVEDNOSTI U KUR'ANU

Kur'an za pojam pravde upotrebljava dva termina, i to *adl* i *kist*. *Adl* označava pravdu, pravičnost, nepristranost, ispravnost, poštenje, čestitost, mjeru, tačnost, preciznost, pravosuđe i pravednu nagodbu³, dok se termin *kist* odnosi na pravednu i pravičnu osobu, kao i na pravdu, pravednost i pravičnost.⁴ Razlika između ova dva termina je u tome što *adl* u osnovi znači suđenje prema istini, a *kist* označava izvršenje te presude. U kontekstu pravde i pravednosti termin *adl* spominje se u Kur'anu devetnaest puta, a *kist* dvadeset i tri, što je ukupno četrdeset i dva puta. Ako se još ima na umu da Gospodar na tri mjesta u Kur'anu jasno poručuje da voli pravedene, tada postaje očigledno koliko važnost i značaj islam pridaje ovoj osobini.

Islamski su znanstvenici definirali pravdu na sljedeći način: "Dati svakom njegovo pravo (ono što mu po zakonu pripada), bez obzira da li to pravo pripadalo pojedincu, zajednici ili nekoj stvari, ne nanoseći nepravdu, štetu, niti umanjujući ono na što se ima puno pravo."⁵

PRAVEDNOST PRILIKOM SUĐENJA OPĆENITO

Kur'an naređuje vjernicima da sude pravedno, pa kaže: **"Allah vam zapovijeda da, kada ljudima sudite, pravično sudite."**⁶ Što se tiče pravednog suđenja među ljudima, tekst ga gene-

3 Muftić, Teufik: *Arapsko-bosanski rječnik*, III izdanje, El-Kalem, Sarajevo, 1997., str.936.

4 Isto, str. 1195.

5 Indžić, Hamid: *Osnove islamskog morala i ponašanja*, Elči Ibrahim-pašina medresa, Travnik, 2003., str. 117.

6 En-Nisa, 58.

ralizira tako što ga smatra apsolutnom pravdom među ljudima, a ne samo uzajamnom pravdom među muslimanima, niti pravdom među sljedbenicima Knjige izuzimajući ostale ljude. To je pravda za svakog čovjeka u svojstvu čovjeka. Svojstvo čovjeka je ono iz čega proizilazi pravo na pravdu po Božijem programu. To je svojstvo svih ljudi: vjernika i nevjernika, prijatelja i neprijatelja, crnih i bijelih, Arapa i nearapa.⁷ Na drugom se mjestu naređuje pravda, pravilno postupanje i pravičnost: **”Allah zahtijeva da se svačije pravo poštuje.”**⁸ Ova Knjiga objavljena je da bi se svačije pravo poštovalo, pravo koje omogućava svakoj osobi, grupi ili narodu čvrstu osnovu za međusobne odnose, koje nije naklonjeno strastima, niti je pod utjecajem ljubavi ili mržnje. To se pravo ne mijenja zbog srodstva i tazbinstva, bogatstva i siromaštva, moći i nemoći, nego ide svojim putem i mjeri istom mjerom za sve, vaga istom vagom za sve.

PRAVEDNOST U RIJEČIMA I DJELIMA

Kur’an na jednom mjestu eksplicitno poručuje: **”I da krivo na litru i kantar u ne mjerite, - Mi nikoga preko mogućnosti njegove ne zadužujemo - , i kad govorite, da krivo ne govorite, ma makar se ticalo i srodnika.”**⁹ Slušajući ove i slične kur’anske oporuke, neki je arapski mudrac primjetio: ”Da ovo nije vjera, sigurno bi bilo ukras za moral ljudi!”¹⁰ Muhammed Asad, savremeni muslimanski mislilac i komentator Kur’ana, smatra da se ovo metonimijski odnosi na svako poslovanje među ljudima, a ne samo na komercijalne transakcije.¹¹ Allah, dž.š., naređuje da se poštuje pravda prilikom davanja i uzimanja, kao što je zaprijetio onome ko je ne bude poštovao riječima: **”Teško onima koji pri mjeranju zakidaju, koji punu mjeru uzimaju kad od drugih kupuju, a kad drugima mjere na litar ili kantar zakidaju. Kako ne pomisle da će oživljeni biti na Dan veliki, na Dan kada će se ljudi Gospodaru svjetova dići.”**¹²

7 Kutb, Sejjid: *U okrilju Kur’ana*, s arapskog prevela grupa autora, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 1997., tom 5., str. 124.

8 En-Nahl, 90.

9 El-En’am, 152.

10 El-Gazali, Muhammed: *Tematski tefsir kur’anskih sura*, s arapskog preveli Džemaludin Latić i Zahid Mujkanović, Obzorja, Sarajevo, 2003., str.153.

11 Asad, Muhammed: *Poruka Kur’ana*, s engleskog preveo Hilmo Čerimović, El-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 191.

12 Er-Rifa’i, Muhammed Nesib: *Tefsir Ibn Kesir, skraćena*

”... i kad govorite, da krivo ne govorite, ma makar se ticalo i srodnika.” Ovdje se islam uzdiže u svijesti vjernika na visok nivo Upute, nivo vjerovanja u Allaha, nivo saznanja Allahove kontrole, ali je ovdje, istovremeno, i klizište ljudske slabosti. Ta sklonost prouzrokuje takvu svijest kod pojedinca, da on osjeća da se svijest odražava u međusobnom pomaganju, solidarnosti i pružanju pomoći, iako je on slab, manjkav i ograničen u vremenu življenja. Čovjek u snazi srodstva vidi oslonac za svoga slaboga, u širini srodstva vidi savršenstvo svoga egzistiranja i produženje srodstva iz pokoljenja u pokoljenje. To sve prouzrokuje da bude slab prema svojim kod svjedočenja. Ovdje, na ovom klizištu, Kur’an vodi ljudsku savjest da i tada govori istinu i zastupa pravdu, da ostane na uputi, pridržavajući se samo Allaha i Njegove kontrole.¹³

PRAVEDNOST PREMA RODBINI

Uzvišeni Allah naređuje Svojim robovima, vjernicima, da postupaju nepristrasno, tj. pravedno, da ne odstupaju od toga ni lijevo ni desno, da se nikog ne boje na Allahovom putu i da se u tome međusobno potpomažu. On kaže: **”O vjernici, budite uvijek pravedni, svjedočite Allaha radi, pa i na svoju štetu ili na štetu roditelja i rođaka, bio on bogat ili siromašan, ta Allahovo je da se brine o njima! Zato ne slijedite strasti – kako ne biste bili nepravedni. A ako budete krivo svjedočili ili svjedočenje izbjegavali – pa, Allah zaista zna ono što radite.”**¹⁴

Kur’an ovdje pokušava mobilizirati čovjeka u odnosu na samog sebe, u odnosu na svoje sklonosti, u odnosu na sebe, prije svega, a zatim u odnosu na roditelje i rođake. To je težak pokušaj. Mnogo teži nego da se može izraziti riječima, mnogo teži nego da se umno može spoznati njegov smisao. Ovo može spoznati samo onaj ko je pokušao da to primijeni u stvarnosti. Međutim, Kur’an mobilizira vjerničku dušu radi ovog teškog iskušenja, jer iskušenje mora postojati. Neophodno je da ovo pravilo postoji na Zemlji i da ga neko od ljudi izvršava.¹⁵

verzija, s arapskog prevela grupa prevodilaca, Visoki saudijski komitet za pomoć BIH i Kulturni centar ”Kralj Fahd” u Sarajevu, drugo izdanje, Sarajevo, 2002., str. 446.

13 Vidjeti Kutb, Sejjid: *U okrilju Kur’ana*, cit., tom 8., str. 95.

14 N-Nisa, 135.

15 Kutb, Sejjid: *U okrilju Kur’ana*, cit., tom 5., str. 273.

PRAVEDNOST PREMA SLJEDBENICIMA KNJIGE¹⁶

Posljednjem Božijem poslaniku naređeno je da objelodani sljedbenicima Knjige da će biti pravedan prema njima kad od njega zatraže da im presudi. U Kur'anu stoji sljedeće: **”Zato ti pozivaj i budi istrajan, onako kako ti se naređuje, a ne povodi se za prohtjevima njihovim, i reci: ’Ja vjerujem u sve knjige koje je Allah objavio, i naređeno mi je da vam pravedno sudim; Allah je i naš i vaš Gospodar, nama naša, a vama vaša djela; nema potrebe da jedni drugima dokaze iznosimo; Allah će nas sve sabrati, i Njemu će se svi vratiti.’”**¹⁷

Ovo je novo rukovođenje cjelokupnim čovječanstvom, odlučno rukovođenje koje ustrajava na jasnom programu, čvrstog uvjerenja, koje poziva očevidno ka Allahu, koje ustrajava na Allahovoj naredbi bez ikakvog odstupanja i koje se drži daleko od strasti i želja. To je put koji naglašava jednost poslanstva, jednost Knjige, jednost programa i smjera. To je pravac koji vraća vjerovanje njegovom stalnom i jedinom korijenu, vraća cjelokupno čovječanstvo tom jedinom korijenu. **”Reci: ’Ja vjerujem u sve knjige koje je Allah objavio’”**, zatim to je vjerovanje koje kontrolira istinito i pravedno: **”I naređeno mi je da vam pravedno sudim.”** To je rukovođenje koje ima vlast, koje oglašava pravdu na Zemlji među svim ljudima. Poruka je bila takva, iako je poziv još uvijek bio ograničen na Mekku, na njene ugnjetane narode i predstavnike. Kur'an je svoju pravednost prema sljedbenicima Knjige potvrdio i u sljedećem ajetu: **”Ima sljedbenika Knjige koji će ti vratiti ako im povjeriš tovar blaga, a ima i onih koji ti neće vratiti ako im povjeriš samo jedan dinar, ako ga ne budeš stalno pratio.”**¹⁸ Dakle, iako sljedbenici Knjige Uzvišenom Stvoritelju pripisuju druga i poriču Njegovog Poslanika, Gospodar je pravedan prema njima i upozorava vjernike da i među njima ima poštenih ljudi, toliko poštenih da su spremni vratiti tovar blaga koji im je povjeren.

PRAVEDNOST PREMA NEMUSLIMANIMA

Uzvišeni u Kur'anu poručuje i upozorava: **”Allah vam ne zabranjuje da činite dobro i da budete pravedni prema onima koji ne ratuju**

protiv vas zbog vjere i koji vas iz zavičaja vašeg ne izgone – Allah, zaista, voli one koji su pravični.”¹⁹ Izraz: **”Allah vam ne zabranjuje”**, u ovom kontekstu implicira pozitivno nukanje i podsticanje da se čini dobro i bude pravedno prema svim ljudima dobre volje.

Ovo načelo u postupanju prema nemuslimanima najpravednije je načelo koje je u skladu sa prirodom islama, njegovim usmjerenjem i pogledom na ljudski život, zapravo njegovim općim gledanjem na ovaj bitak stvoren od Jednog Boga, usmjeren ka Jednom Bogu i okrenut ka međusobnoj saradnji po svojoj urođenoj šemi i vječnom određenju koje stoji iza svake različitosti i raznovrsnosti. Ovo je osnova islamskog međunarodnog prava prema kojem je mir između muslimana i nemuslimana trajno stanje koje mijenja samo ratna agresija i nužnost njenog odbijanja, ili bojazan od izdaje nakon sporazuma, a ona predstavlja prijetnju agresijom, ili nasilno sprječavanje slobode islamskog poziva i slobode vjerovanja. Mimo ovoga, važi princip mira, ljubavi, dobročinstva i pravde za sve ljude.²⁰

PRAVEDNOST PREMA NEPRIJATELJU

Vrhunac kur'anske pravednosti nalazimo u sljedećem ajetu, gdje se regulira odnos vjernika spram neprijatelja: **”O vjernici, dužnosti prema Allahu izvršavajte, i pravedno svjedočite! Neka vas mržnja koju prema nekim ljudima nosite nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže čestitosti, i bojte se Allaha, jer Allah dobro zna ono što činite.”**²¹ Pravednost je u ovom ajetu spomenuta čak tri puta, a upozorenje i prijetnja s kraja ajeta implicira suprotnost od onoga što se naređuje, tj. nepravdu. Ovdje pravednost nije spomenuta kao dopuštena ili poželjna stvar, već se pojavljuje u formi stroge i eksplicitne naredbe, što za sobom povlači dužnost i obavezu.

Nema nijedne religije i nijednog sistema na Zemlji koji garantira apsolutnu pravdu omraženim neprijateljima kao što im garantira islam koji poziva vjernike da ovu obavezu ispunjavaju u ime Allaha i da s njim saradaju lišeni svakog drugog obzira. Ovi su principi učinili islam posljednjom svjetskom religijom čiji sistem garantira svim ljudima, njenim pripadnicima i

16 Tj. Jevreji i kršćani.

17 Eš-Šura, 15.

18 Ali Imran, 75.

19 El-Mumtehina, 8.

20 Kutb, Sejjid: *U okrilju Kur'ana*, cit., tom 28., str. 77.

21 El-Ma'ida, 8.

onima koji to nisu, da u njenom okrilju uživaju u pravdi i da ova pravda bude obaveza za njene pripadnike po kojoj će saradivati sa svojim Gospodarom, bez obzira na prijezir i mržnju koju doživljavaju od ljudi.²²

PRAVEDNOST U KRIZNIM SITUACIJAMA

Kur'an pretpostavlja mogućnost sukoba dviju vjerničkih skupina, a obje skupine zadržavaju atribut vjerovanja, uz pretpostavku da jedna od njih ipak učini nasilje drugoj, ili da obje skupine učine nasilje jedna drugoj. Gospodar kaže: **"Ako se dvije skupine vjernika sukobe, izmirite ih; a ako jedna od njih ipak učini nasilje drugoj, onda se borite protiv one koja je učinila nasilje sve dok se Allahovim propisima ne prikloni. Pa ako se prikloni, onda ih nepristrasno izmirite i budite pravedni; Allah, zaista, pravedne voli."**²³

Sukob u ovom kontekstu obuhvata sve vidove nesloge i prepirke, kako riječju, tako i djelom, očigledno kao posljedica klevetničkih govorkanja o kojima se govori u prethodnim ajetima.²⁴ Ovaj ajet predstavlja opće načelo za zaštitu muslimanske zajednice od rasula i cijepanja, a nakon toga potvrđuje i princip pravednosti, istine i poštenja, naslanjajući se na bogobožnost i traženje Njegove milosti u potvrdi pravednosti i poštenja.

PRAVEDNOST U TRGOVINI I SVJEDOČENJU

Kur'an još jedanput poziva vjernike i kaže: **"O vjernici, zapišite kada jedan od drugog pozajmljujete do određenoga roka. I neka jedan pisar između vas to pravedno napiše i neka se pisar ne uzdržava da napiše, ta Allah ga je poučio; neka on piše, a dužnik neka mu u pero kazuje i neka se boji Allaha, Gospodara svoga, i neka ne umanju ništa od toga. A ako je dužnik rasipnik ili slab, ili ako nije u stanju u pero kazivati, onda neka kazuje njegov staratelj, i to pravedno."**²⁵

Gornja rečenica obuhvata bilo koju nagodbu na temelju kredita, bilo da je to izravan zajam ili komercijalni posao. To se odnosi kako na davaoa, tako i na primaoca kredita.²⁶

22 Kutb, Sejjid: *U okrilju Kur'ana*, cit., tom 6., str. 111-112.

23 El-Hudžurat, 9.

24 Asad, Muhammed: *Poruka Kur'ana*, cit., str. 800.

25 El-Bekara, 282.

26 Asad, Muhammed: *Poruka Kur'ana*, cit., str. 60.

Ovdje se određuje osoba koja će zapisati dug i to je pisar, a nikako jedan od dvojice potpisivača ugovora. Smisao pozivanja treće osobe, a ne da to bude neko od dva potpisnika, jeste osiguranje apsolutne neutralnosti kod pisanja ugovora. Ovom je pisaru naredeno da zapiše pravedno, da ne bude naklonjen ni jednoj od dvije strane potpisnice, ni da umanjuje ni da dodaje bilo šta u tekstu.

U slučaju da je dužnik rasipnik koji ne može da rasuđuje o ovome, ili maloumnik, ili nije u stanju da diktira pisaru, bilo da je nestručan, ne zna kako da se sačini ugovor, ili ima neku jezičnu mahanu pa se ne može izraziti, ili bilo koji drugi uzrok, onda neka ugovor diktira njegov staratelj, vjerno i pravedno. Sve se ovo čini kako bi se osigurala puna sigurnost za ispravnost pisanog ugovora, da bi se prema svim stranama bilo pravedno.

ZAKLJUČAK

Poput osjećaja za mirom i nostalgije za njim, osjećaj pravde i potraga za njezinom realizacijom čini se da je bila oblikovana u samoj supstanci iz koje je čovječanstvo stvoreno. Naše duše posjeduju u svojoj dubini osjećaj pravde koji svijetli unutar naše savjesti, a vatra plamti u nama nukajući nas da budemo pravedni i da štimo ono što smatramo da je ispravno. Svi ljudi i nacije govore o pravdi čak i kada je nepravde u izobilju na ovom svijetu, poput ovog našeg vremena, a čini se da čovjek nije u stanju da živi bez pravde, kao što ne može bez ljepote, mira, ljubavi i samilosti.

Ovu cijenjenu ljudsku osobinu koju priželjuje svaki čovjek, za koju se svaki od nas bori i koju svako uporno i revnosno svojata, kao što smo uočili, Kur'an spominje na mnogo mjesta, i to jasno, otvoreno i direktno. Vjernik je prema učenju Kur'ana i islama obavezan da bude pravedan prije svega prema Bogu, obožavajući samo Njega, zatim prema sebi, ne uzdižući se previše ali i ne ponižavajući se. Potom je pravedan prema supružniku, djeci, rodbini, muslimanima, sljedebenicima Knjige, nemuslimanima, pa čak i prema vlastitom neprijtelju. Naravno, ovaj rad nije uspio u potpunosti iscrpiti kur'ansko učenje o pravdi i pravednosti, za taj je poduhvat potrebno mnogo više prostora i vremena, možda je čak moguće napisati magistarsku ili doktorsku disertaciju o tome. Mnogo je još kur'anskih i hadiskih stavaka koji tretiraju ovu temu, a koji

svaki na jedinstven način podržava i osnažuje tvrdnju da je islam u svom korijenu religija pravde i pravednosti.

Kada se temeljito prouči i prostudira kur'anski pojam pravde i pravednosti posebno, te značaj koji islam pridaje ovoj osobini općenito, sam od sebe se nameće zaključak da se zapravo radi o božanskom sistemu i metodologiji, jer ograničeni ljudski razum nije u stanju smisliti nešto ovako apsolutno i savršeno.

LITERATURA

- El-Kur'ani-l-kerim, prijevod: Besim Korkut, Medina, S. Arabija, 1412.H.
- Er-Rifa'i, Muhammed Nesib: *Tefsir Ibn Kesir, skraćena verzija*, s arapskog prevela grupa prevodilaca, Visoki saudijski komitet za pomoć BIH i Kulturni centar "Kralj Fahd" u Sarajevu, drugo izdanje, Sarajevo, 2002.
- Indžić, Hamid: *Osnove islamskog morala i ponašanja*, Elči Ibrahim-pašina medresa, Travnik, 2003.
- Karić, Enes: *Uvod u tefsirske znanosti*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 1997.
- Kutb, Sejjid: *U okrilju Kur'ana*, s arapskog prevela grupa autora, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 1997.
- Muftić, Teufik: *Arapsko-bosanski rječnik*, III izdanje, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
- Asad, Muhammed: *Poruka Kur'ana*, s engleskog preveo Hilmo Čerimović, El-Kalem, Sarajevo, 2004.
- El-Gazali, Muhammed: *Tematski tefsir kur'anskih sura*, s arapskog preveli Džemaludin Latić i Zahid Mujkanović, Obzorja, Sarajevo, 2003.

Summary الموجز

JUSTICE AND EQUITY IN QUR'AN

Hafidh Elmir MAŠIĆ

تمزق الأسرة

ألمدينا تشليبيتش

Qur'an uses two terms for justice, 'adl and qist. In context of justice and equity, the term 'adl is mentioned nineteen times in the Qur'an, and qist twenty three times, which is forty two times in total. In this paper, the author presents Qur'anic terms which refer to justice as well as the definition of justice from the standpoint of Islamic teachings. Considering the importance of the Qur'anic concept of justice, the author attempts to present the most important segments of human life in which Qur'an requires just behavior.

تلقت الكاتبة في هذا المقال الانتباه إلى أزمة المجتمع عموماً، والتي تتمثل بشكل خاص في أزمة الحياة الزوجية والأسرية. إن الأسرة في مجتمع يمر عبر مرحلة التحول، كما هو حال مجتمع البوسنة والهرسك، تحتاج إلى مساعدة جادة للمحافظة عليها. ويجب على المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك التي تمارس أعمال التعليم والتربية الدينية أن تهتم من خلال العمل المؤسساتي بالمحافظة على الأسرة المسلمة، وبتعليم الأجيال الشابة وتربيتهم لكي يصبحوا آباء وأمّهات يتحملون المسؤولية.

**MUHAMMED
A.S. -
INSPIRACIJA ZA
DOBROČINSTVO**

Omer BEGIĆ

Allah dž.š. u Kur'anu kaže: "A tebe smo kao milost svjetovima poslali." (el-Enbija,107)

"Samo Allahovom milošću ti si blag prema njima, a da si osoran i grub, razbjegli bi se iz tvoje blizine, zato im praštaj i moli se da im bude oprošteno i dogovaraj se s njima, jer Allah zaista voli one koji se uzdaju u Njega." (Ali-Imran,159)

Božijom voljom Muhammed a.s. je rano ostao siročče, ali Njegova milost nije reakcija na sirotost, nego čin u skladu sa životom. Njegova milost je milost snažnih, a ne slabih i jadnih.

On je rekao: "Smilovao se Milostivi milosrdnima!"

"Budite milostivi onima na Zemlji, vama će se smilovati Onaj na nebesima!"

Brojni su primjeri iz njegovog života, koje govore o njegovoj milosti. Jednom prilikom ga vidimo kako rasplakanim roditeljima vraća sina koji je došao tražeći da ide u borbu. Čujemo ga kako govori: "Njima se vrati, pa ih nasmiji kao što si ih rasplakao."!

Dakle, milosrđe duše kod Muhammeda a.s. znači i milost i milosrđe i dobročinstvo prema roditeljima. Kad se neko dobro djelo pretvara u mučenje i kad se čini na račun milosti prema čovjeku, nema pravu vrijednost kad se čini na račun milosrđa prema roditeljima.

Krug milosti kod Muhammeda a.s. širi se tako da njena toplota pokriva sve ono osjeća hladnoću. Ona obuhvata i čovjeka i životinju. Na mjestima gdje ima potrebe za milošću, on insistira na njenim posebnim oblicima. Tako kada podstiče na milost prema djetetu, prvenstveno je usmjerava prema siročetu ili nahočetu ili bodri na milost prema životinji koja radi, a posebno naglašava milost prema životinji koja se kolje. Milost u najsitnijim vidovima olakšava ljudima život i čini ga ljepšim. Ima situacija kada socijalno ugroženi moraju da se zadužuju, ali im niski prihodi onemogućavaju da pokrivaju dugove, zbog čega mnogo pate.

Muhammed a.s. zacjeljuje njihove rane. On ne kaže povjeriocu da se odrekne svojih potraživanja, ali ono što može jeste da pričeka dužnika i da strpi dok ne dođu bolja vremena za njega i prilika da dug oduži u ovom smislu je i njegov hadis:

"Ko olakša nevoljnom na ovom svijetu, Allah će njemu olakšati na budućem..."

Allah pomaže čovjeka, sve dok on pomaže svom bratu. Ko pričeka dužnika ili se odrekne dijela duga, Allah će ga na Sudnjem danu smje-

stiti pod hlad svog prijestolja, kad neće biti drugog hlada."

Odabrani Poslanik a.s. razmišlja o načelu milosti, koja je za njega velika vrijednost jer je za njega svako dobro djelo prožeto milošću ibadet. Kada je u pitanju strah od Allaha dž.š., njega Muhammed a.s. nije eliminisao iz svojih sredstava vaspitanja. Međutim Muhammed a.s. je i pored zastrašivanja os Božije kazne, govorio i o Božijoj milosti i nadi u nju. On je govorio o Božijoj milosti, i gajenje nade u nju koja je alternativna strahu.

Svi oblici milosti koje susrećemo na zemlji su samo jedan od stotinu dijelova-Božije milosti, a 99 zadržao za Sudnji dan, kada će potreba za Njegovom milošću biti veća. Muhammedova a.s. milost djeluje u jasnom i pozitivnom pravcu. Njegova milost prema ljudima se ogleda u želji da od njih odstrani grijeh. I poziva ih blagom i milostivom Gospodaru koji prašta i prima pokajanje onih koji mu se obraćaju. Nježni roditeljski postupci kojima se izražava ljubav prema djeci je milost i nježnost. Lijepa riječ je milosrđe. Blag pogled je milosrđe.

Ali Muhammedova a.s. milost se nije zadržala samo na čovjeku. Ona je vodila računa i o drugim živim stvorenjima. Životinja je dostojna milosti, jer ona nije u stanju da se žali, da kuka i zove i pomoć.

Alejhiselam kaže: "Jedna žena je kažnjena zbog mačke, jer ju je zatvorila dok nije uginula. Nije je hranila ni pojila, niti pustila da po zemlji traži hranu."

Jednom je prekorio jednog Medineliju koji nije dovoljno hranio devu i da je previše gonio. Ovo su odbljesci milosti Muhammeda a.s., njegove milosti prema ljudima. Njegove milosti prema svemu živom.

Muhammed a.s. je rekao: "Allahu je najdraži onaj koji najviše koristi ljudima."

Muhammed a.s. je pomagao svima onima kojima je njegova pomoć bila potrebna i kojima je mogao pomoći. Pomaganje drugima on uzdiže na nivo najboljih dobrih djela. Istinski vjernik se u ovoj osobini ugleda na Muhammeda a.s. i u pružanju te pomoći, on vidi istinsku Božiju blagodati i odliku. Poslanik a.s. nas uči da naša pomoć bude iskrena, poštena i pravedna pružena pomoć da bi bila kod Allaha dž.š. primljena i nagrađena, bez dunjalučkih interesa. On je preporučio da se međusobno darivamo, jer izmjenjivan je poklona jača prijateljstva. Kad nekome od srca izađemo u susret, na taj način

mu dajemo zekat na svoju čast, pa ako bi zato primili makar i poklon, to bi bilo kao da siromahu dajemo zekat na imovinu, a onda od njega uzimamo nešto kao protuvrijednost i nagradu za zekat. S obzirom na činjenicu da rješenje ljudskih problema i potreba, pogotovu ako su u pitanju problemi od općedruštvenog značaja iziskuju snagu kojom uglavnom raspolažu organi uprave i vlasti. To Poslanik a.s. ove potrebe čini amanetom koji daje na čuvanje odgovornima.

Čovjekoljubivi i plemeniti Muhammed a.s. za ljude uklanja sve barijere s puta i ptvara sva vrata da na njih iziđu čovjekovi problemi i nevolje. Briga o ljudima i njihovim nevoljama je suština posla i obaveza onih koji su na vlasti, a vlast treba povjeriti samo jakim, čistim, pravednim i čestitim osobama, koji će opravdati to ukazano povjerenje. Političari bi morali dobro proučiti biografije pravednih halifa hulefai-rašidina, pa se u njih ugledati u obavljanju dužnosti. Vlast je žrtva, a ne trgovina. Ona je služenje, a ne uzdizanje i brzo bogaćenje. Danas je pojednici smatraju najvišim dometom, pa troše silne pare na predizborne kampanje. Ako imamo u vidu njegove riječi "da će pastir biti pitan za svoje stado " bićemo oprezni prije nego što se prihvatimo nekog emaneta. Božiji poslanik a.s. se izuzetno brinuo za ljude, čak i na uštrb sebe i svoje porodice. Stanovnici Medine u to doba su živjeli oskudno. I njegova porodica je dijelila njihovu sudbinu. On je bogate podsticao na darežljivost, a kritikovao one koje gomilaju i škrtare. Svoje ashabe je jedanput upitao: "Kome je imetak njegovog nasljednika draži od vlastitog imetka"? "Božiji poslaniče"! Nema niko da mu njegov imetak nije draži"-odgovoriše. "Njegov imetak je ono što ponudi, odnosno što potroši i podijeli, a imetak njegovog nasljednika je ono što ostavi, odnosno ono što sakupi i nagomila"...

Jednog dana su ga posjetili pripadnici plemena Benu Amr ibn Avfa koji su svoje bašte ogradili velikim zidovima, a Muhammed a.s. ih je upozorio: "Ensarije, vi ste još u džahilijetu, kad niste vjerovali u Allaha pomagali sirotinju i dijelili imovinu, a sada kad vas je Allah usrećio islamom i poslanikom vi ograđujete svoje imetke! Znajte ensarije da za ono što pojede čovjek ima nagrada. Da za ono što pojede životinja i ptica, takođe ima nagrada. Čim su ensarije čule ove riječi, vratili su se i porušili zidove oko svojih imanja. On pravi letimičnu, ali odlučujuću

komparaciju darežljivih i škrtih pa veli: "Darežljivi je blizu Allaha, blizu dženneta, blizu ljudi, daleko od vatre..."

"Škrt je daleko od Allaha, daleko od Allaha, daleko od dženneta, daleko od ljudi, blizu vatre..."

On želi da imetak bude sluga, a ne gospodar. Želi da siromasima olakša život. On naređuje ljudima da pružaju drugima bilo kakvu pomoć, kada mu se jedne prilike grupa siromaha žalila da nemaju imetka koga bi dijelili, on im je odgovorio: "Dobro ima više vrata: Slavljenje, hvaljenje i veličanje Allaha, naređivanje dobra, zabranjivanje poroka..."

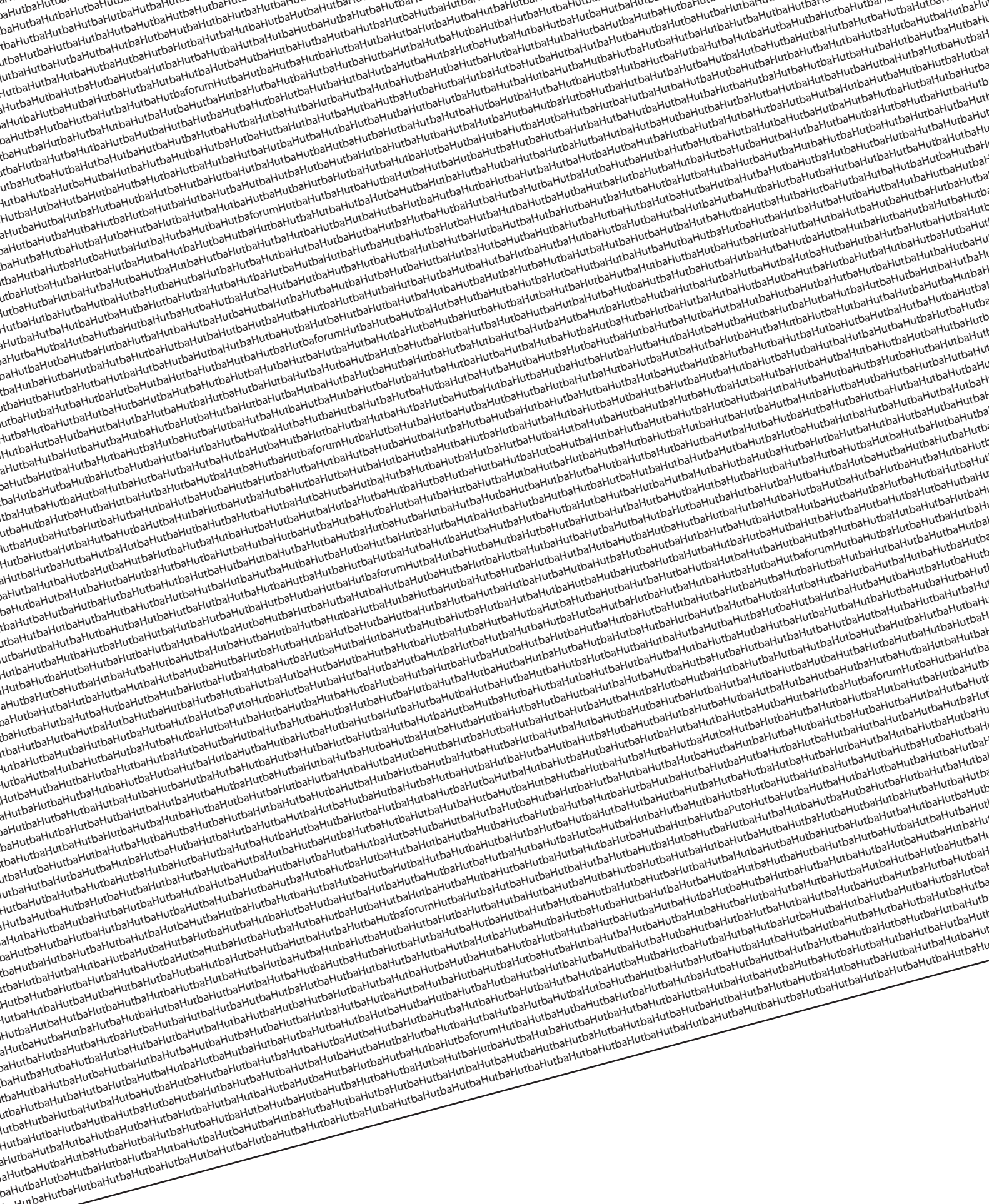
Potom je dodao: "Da s puta ukloniš ono što smeta, da saopštiš gluhom, da pokažeš put slijepom, da uputiš onoga što pita kako će doći do onoga što treba, da svojim nogama požuriš i pomogneš onoga ko traži pomoć, da snagom svoje mišice podnosiš potrebu slabog..."

On je pazio i na ljudsko dostojanstvo, pa je zabranio da dobročinitelji svoja dobročinstva kvare prigovaranjem i vrijeđanjem onih kojima su ih učinili.

Ako se radi o pomoći materijalne prirode, bolje je pomagati tajno.

Divan li je Muhammed a.s.. čovjek plemenitog srca i velike ljubavi. On međuljudske odnose čisti od svih korova. On pomaganje ljudima diže na stepen obaveze, koju je promovisao na sve moguće načine. Takvi i jesu otkucaji milostivog srca koje je sa ljudima saosjećalo njihove bolove i želje. Njegovo srce je provelo život budno obožavajući svoga Gospodara i otklanjajući od ljudi nevolje i pomažući im u teškim situacijama. Ovo je Poslanikov a.s. pravac. Srž njegova djelovanja je namaz i pobožnost. On je čovjek u kome su se objedinile sve vrhunske kvalitete na tako savršen način da su dotigle ovozemaljsko savršenstvo u snazi i harmoniji.

Allah dž.š. ga je odabrao, očistio od svih mahana kojima su ljudi skloni i odlikovao mnogim odlikama. Ovo je Muhammedov a.s. humanizam, koji je širok kao horizont, obilan kao svjetlo i pun kao oblak. Muhammed a.s. je svjetiljka i vodič za sve ljude na ovom svijetu, a šefa-adžija za svoj ummet na ahiretu. Ko hoće neka od ovog humanizma i čovjekoljublja prema svojim mogućnostima uzme lijep primjer i uzor, u koga će se ugledati ako želi lijepo proživjeti na ovom svijetu i biti od sretnika u džennetu.

hutba

NA POSLANIKA SE UGLEDAJMO, PREMA DJECI MILOSTIVI BUDIMO

Zejnir LATIFOVIĆ

POMAŽIMO DRUGE, ONAKO KAKO JE I NAŠ POSLANIK POMAGAO

Irdin TUTNJIĆ

Sažetak

Novi Muallim objavljuje hutbe aktivnih imama i hatiba.

Uz hutbe rubrika sadrži i svojevrzne recenzije, tako da zajednički čine cjelinu.

Recenzije pišu "slušaatelji hutbe", a recenzije nemaju u potpunosti valorizirajući karakter, već im je cilj unapređivanje hutbe kao javnog istupa naših imama i kritički osvrt na te istupe.

U ovom broju na našim stranicama su dvije hutbe: hatiba Zejnir ef. Latifovića i hatiba Irdin ef. Tutnjića, prof. Za ovaj broj recenzije su pisali: Nezim halilović Muderis i Ferid Dautović.

NA POSLANIKA SE UGLEDAJMO, PREMA DJECI MILOSTIVI BUDIMO!

U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog! Hvala Allahu dž.š., Gospodaru svih svjetova! Salavat i selam neka je na Njegovog poslanika, Muhameda a.s.! Allahova milost, oprost i uputa neka su na nas ovdje okupljene u ovom mubarek danu! Allahova uputa neka je i na one koji nisu s nama!

Braćo u vjeri, poštovani džemate! Sljedbenici Poslanika a.s., među njima i mi, iščekuju dvanaesti rebiul-evvel, želeći mevludom obilježiti njegov rođendan. Donosiće salavate na njega i iskazivati svoju ljubav prema njemu.

Rođenje Poslanika a.s. nagoviješteno je u ranijim objavama i detaljno je opisan njegov izgled. Kao što je njegov dolazak nagoviješten, a izgled detaljno opisan, njegov poslanički život je potpuno zabilježen i vjerno prenesen. Poslanik je u svemu, u svim životnim sferama, uzor. Uzor je vjernicima u ibadetima i pokornosti. Uzor je kakvi treba da budemo jedni prema drugima. Uzor je u blagosti i milosti. Uzor je mladima, jer je kao mladić postao El-Emin. Uzor je muževima i očevima, jer ličnim primjerom pokazuje kako se treba odnositi prema supruzi i djeci. U njemu, kao pečatu poslanstva, sadržane su odlike svih ranijih poslanika te je njegovo ponašanje najljepše. Allah dž.š. za njega kaže: „Uistinu si ti najljepše čudi!“ i kao takav dostojan je da bude slijeđen od svih ljudi, da bude usvetun haseneh.

Već smo kazali da je Poslanik bio izuzetno blaga i milostiva osoba prema svemu i svakome. Međutim, posebnu blagost iskazivao je prema djeci, i to ne samo prema svojoj. Poznate su njegove riječi: „**Nije od nas onaj ko nije milostiv prema mladima i ko ne poštuje starije!**“. Neka nam on bude uzor u našem odnosu prema djeci i omladini, jer djeca su jedan od najvažnijih i najljepših plodova dunjalučkog života. Milost prema djeci ogleda se u ljubavi i pažnji koju treba prema njima da pokazujemo. Poslanik je često izlazio iz Medine kako bi otišao samo da poljubi i pomiriše sina Ibrahima, koji je bio kod dojilje svoje. Običaj mu je bio da svakog jutra po glavi pomiluje svoju djecu, a kasnije i unučad.

Ugledamo li se na Poslanika a.s.?

Prenosi Aiša r.a. da je Poslanik a.s. u prisustvu El-Akrea ibn Habisa poljubio unuke Hasana i Huseina, pa je rekao El-Akre': „Imam deset sinova i nikada nijednog nisam poljubio!“ Pogleda ga Poslanik, a.s. pa reče: „**Ko nije milostiv, ni prema njemu nema milosti!**“

U drugoj predaji stoji: „**Ja sam nemoćan ako je Allah iz tvoga srca iščupao milost!**“

Neki alimi kazuju da čovjeku koji poljubi svoje dijete Uzvišeni Allah upiše jedno dobro djelo u njegovu knjigu djela, a onog ko ga obraduje, obradovaće Uzvišeni na Sudnjem danu. Također su govorili: „Mnogo ljubite svoju djecu, jer svakim poljupcem dobijate jedan stepen.“

Ugledamo li se na Poslanika a.s., ljubimo li svoju djecu?

Koliko je Vjerovjesnik a.s. vodio računa o najmlađim naraštajima i njihovim osjećanjima vidimo na brojnim primjerima iz njegove životne prakse. Hadiske zbirke navode predaje u kojima se govori da je Poslanik a.s. prvo najmlađoj djeci dijelio od plodova koji bi sazreli, zatim da je nagrađivao one koji bi u trčanju pobijedili, ali i one koji bi izgubili, kako se ni oni ne bi razočarali i nije pravio razliku među djecom, muškom i ženskom, a posebno je bio pažljiv prema jetimima, kako bi im nadoknadio izgubljene roditelje. Nastojao je da svakome da pravo njegovo. Poslanik je mislio na potrebe djece i nastojao im je udovoljiti. Imam Ahmed i Nesai prenose hadis od Šedada koji kaže: „Vjerovjesnik a.s. izašao je noseći Hasana ili Husejna. Prošao je naprijed pa ga je spustio. Potom je tekbirom započeo namaz. Čineći sedždu oduljio ju je. Podigao sam glavu i vidio dijete na njegovim leđima. Vratio sam se svojoj sedždi. Kada je on završio svoj namaz, rekli su: ‘O, Allahov Poslaniče, oduljio si?!’ On reče: ‘Moje dijete mi se popelo na leđa pa mi je bilo mrsko da ga požurujem dok zadovolji svoju potrebu.’“

Veoma je interesantan i slučaj kada je sa Poslanikom a.s. sjedilo društvo u kome se nalazio jedan mladić, koji je sjedio odmah s njegove desne strane. Pošto je Poslanikova praksa da se prilikom posluživanja kreće od desne strane, on kao Poslanik pita mladića za dozvolu da počasti Ebu Bekra prije njega. To mladić odbija, jer ne želi nikome prepustiti tu čast da pije odmah iza Poslanika. Na to se ni Poslanik ni Ebu Bekr nisu naljutili. To je hak, pravo mladića, i nemamo se pravo ljutiti na ljude kada ostvaruju svoje pravo.

Tako je postupao Poslanik a.s., tako treba da postupaju i vjernici. Postavimo sebi pitanja – da li je šatorsko naselje sa djecom iz Konjević Polja pred OHR-om poštivanje prava djeteta? Da li je sunnet odvođenje tek rođene bošnjačke djece u užas sirijskog rata? Je li milost na djelu kad je nasilje u porodici u pitanju? Da li je....?

Sa salavatom na Poslanika a.s. i ovim pitanjima mevlud dočekujemo. Braćo u vjeri, na Poslanika a.s. se ugledajmo, prema djeci milostivi budimo. Amin!

Recenzija - Nezim HALILOVIĆ MUDERRIS

Naslov hutbe *Na Poslanika se ugledajmo, prema djeci milostivi budimo* je inspirativan i primamljiv i uklapa se u dane rebiul-evvela, u kojima se ummet općenito, a čini mi se mi Bošnjaci posebno sjećamo Allahovog Miljenika, Muhammeda, sallallahu alejhi ve sellem. Želja hatiba je da potakne slušaoce, čitaoce i prenosiocce hutbe na to da ovu poslaničku osobinu milosti prema mlađima primijene u svojim životima.

U naslovu, kao i na više mjesta u hutbi nakon spominjanja Poslanika nedostaje „sallallahu alejhi ve sellem“ ili „alejhis-selam“, a kada donosi salavat onda ga skraćuje, o čemu je ulema postigla konsenzus da se salavat piše potpuno, a ne skraćeno i da se ni u kojem slučaju ne izostavlja.

Hutbe u principu, nakon uvodnog dijela u kojem se iskazuje zahvala Allahu, dželle šehnuhu, i salavata na Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem, budu nastavljene ajetima na arapskom s prijevodom na bosanski, što u ovoj hutbi nedostaje. Također, poželjno je da hadisi budu citirani na arapskom i prevedeni na bosanski, uz navođenje prenosioca hadisa i imama koji bilježi hadis. Citiranje prijevoda ajeta i hadisa, bez arapskog teksta, na slušaoce ne ostavlja željeni dojam.

Hutba je po svojoj dužini svedena na pravu mjeru, tako da slušaoce mogu da je zapamte i što vjernije prenesu svojim ukućanima i pri-

vateljima. Ista je bogata primjerima iz života Muhammeda, sallallahu alejhi ve sellem, i njegovih vjernih ashaba.

Uopćene konstatacije tipa „Neki alimi kazuju...“ nisu preporučljive, jer je citiranje mišljenja određenog alima ili grupe njih mnogo uvjerljivije.

Pitanja i dileme na kraju hutbe su dokaz sposobnosti hatiba da slušaoce potakne na razmišljanje o primjeni ovog Poslanikovog, sallallahu alejhi ve sellem, sunneta u našim praktičnim životima. Pitanja i dileme su do kraja jasni i odgovori na njih bi takođe trebali biti takvi.

Čini mi se da nam u vremenu našeg življenja ne nedostaje milosti prema vlastitoj djeci i unučadi, naprotiv, ponekad prekoračujemo mjeru u iskazivanju naše ljubavi prema njima, što oni nerijetko zloupotrebljavaju, dok nam u isto vrijeme fali ljubavi i samilosti prema djeci naših rođaka i komšija, a posebno prema jetimima, što je loš pokazatelj našeg imana.

Takav naš odnos prema djeci rezultat je njihovog sve izraženijeg nepoštivanja starijih, što bi trebala biti jedna od tema naših hutbi, jer smo svjesni da su milost prema mlađima i poštivanje prema starijima neraskidiv spoj sunneta Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem. Hutba se na kraju završava porukom koja se izvodi iz naslova i ista zaokružuje temu koju je pred sebe postavio hatib.

U hutbi je bilo korisno naglasiti i praksu naših dobrih predaka koji bi djecu koja bi im nazvala selam ili odgovorila na selam obradovali slatkišima, halvicama ili kockom šećera i tih dobrih Bošnjaka se uvijek kroz život rado sjećamo i rahmet im predajemo.

Na temelju toga se postavlja pitanje: „Kako danas obradovati djecu? Čime im privući pažnju i na koji način ih učiniti sretnim?“

Ova hutba bi, nakon otklanjanja određenih tehničkih propusta, koji ni u kojem slučaju ne umanjuju njenu vrijednost, mogla da bude urnek hatibima u pogledu odabira teme, istica-

nja poticajnog i inspirativnog naslova, laskog uvoda, tretiranja srži teme koja je pred nama, kroz ajete, hadise i praksu, pitanjima i poučnom i jasnom porukom.

Nakon ove hutbe slušaoci će bez imalo sumnje razmisliti o svojoj praksi u pogledu odnosa prema djeci i istu korigirati u mjeri koliko je to potrebno, za što će hatib imati nagradu ukazivanja na jedan od sunneta Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem.

Ovaj tip hutbi džematlijama daje snagu i motiv da je primijene i želu da i narednog petka od istog hatiba nauče nešto novo.

Recenzija - Ferid DAUTOVIĆ

Hatibu koji je odabrao ovu temu čestitam, i u osnovi ova hutba je prilično dobra. Ima svoju određenu i jasnu temu koja govori o našem poslaniku Muhammedu, a.s., i njegovom odnosu prema djeci.

Iz ove hutbe svi možemo naučiti i upoznati Poslanikovu, a.s., nježnost, samilost i ljubav prema djeci. Svi navedeni primjeri upućuju i nas na takav odnos prema našoj djeci, djeci u mektebu, mahali i društvu.

Dobro je i to što je postavljeno i opetovano pitanje koje zahtjeva naše propitivanje da li se i mi ugledamo na Poslanika, a.s. i što je sve ovo kontekstualizirao sa spominjanjem djece pod šatorima iz Konjević polja. Ono, pak, što nedostaje ovoj hutbi je bar jedan ajet. Hutba, vaz ili neka druga vrsta poučavanje nepotpuna je bez kur'anskih ajeta. Posebno se to odnosi

na hutbu, jer ajeti, kao i hadisi, daju značaj, autoritativnost hutbi a i samom hatibu.

Kada govorimo ljudima da trebaju nešto uraditi ili da ne smiju nešto uraditi neće imati gotovo nikakva efekta ako to ne argumentiramo ajetima i hadisima. Tek sa navodima ajeta ljudi znaju da to ne govorimo mi, da mi ne zabranjujemo i ne dozvoljavamo, nego Dragi Bog ili Njegov poslanik i tada to ima sasvim drugi značaj i dimenziju. Mislim, također, da je nepotrebno obraćati se sa braćo u vjeri jer nas je Allah nazvao muslimanima. To mi liči na novogovor koji je zbog naše obaveza da čuvamo tradiciju i naš islamski vokabular, potpun o nepotreban.

Zaključujemo da je ovo, u osnovi dobra hutba, koja bi uz male izmjene mogla biti primjerom kvalitetno pripremljene hutbe.

POMAŽIMO DRUGE, ONAKO KAKO JE I NAŠ POSLANIK POMAGAO

Zahvala pripada Allahu dž.š., Stvoritelju i Gospodaru svih svjetova, Gospodaru života i smrti, Stvoritelju ljudske nafake, Stvoritelju i Gospodaru Dženneta i Džehennema i njihovih stanovnika. Donosimo salavat i selam na sve Allahove poslanike, a posebno na Muhammeda s.a.v.s., na njegovu porodicu, ehli-bejt, na generacije ashaba i tabiina, i neka je selam svim našim šehidima koji su dali svoje najvrjednije, pomažući Allahovu dž.š. vjeru.

Poštovana braćo,

Vrlo često, naša obraćanja, odnosno naše hutbe, budu određene konkretnim događajima i važnim dešavanjima koji su našli svoje mjesto u našem hidžretskom kalendaru. Ovih dana nalazimo se u posljednjim danima mjeseca safera, i na pragu je mjesec Allahovog miljenika, našeg Poslanika, mjesec onoga koji je „milost svim svjetovima“ – mjesec rebiul-evvel, mjesec u kojem je rođen Muhammed a.s. Takođe, u ovim danima, milioni stanovnika naše planete obilježavaju rođenje još jednog Božijeg poslanika, Isaa a.s., o čijim detaljima danas neću govoriti.

Braćo, o našem poslaniku, Muhammedu a.s. mnogo se govori, piše, razgovara, pa čak i crta – on je neiscrpan izvor, čovjek sa ogromnim naslijeđem – no, šta smo mi iz svega toga uzeli, šta mi iz svega toga realizujemo u svom životu – ponekad se čini da uzimamo samo ono što nam se dopada, pa to i realizujemo i drugima nudimo. Za ovu hutbu, iz Poslanikovog života, naslijeđa, pokušat ću izdvojiti pomaganje drugima, činjenje dobra, pozivanje mudročću – jednom riječju, slijeđenje upravo onoga što nam je ostavio naš Pejgamber.

Jedan od razloga zašto o ovome govorim – naime, proteklih dana, mogli smo pročitati i čuti u medijima da pojedini medžlisi u BiH (Žepče, Bosanska Gradiška i Odžak), realiziraju projekte koji su imali za cilj upravo ovo o čemu i govorim – slijedeći Poslanikov sunnet pomagati drugima u nevolji – a sve onako kako je to radio naš „uzor“ i učitelj, poslanik Muhammed.

Naš poslanik, Muhammed a.s., je bio „doista, najljepše čudi“ (El-Kalem, 4). I njegov zadatak, između ostalog, bio je i „Tvoje je da opominješ, a o svemu se samo Allah brine“ (Hud, 12).

Čitajući siru posljednjeg Allahovog Poslanika, možemo primijetiti da je dosta slučajeva primanja islama bilo zbog dobročinstva prema ljudima. Ako radimo dobra djela, ustrajavamo u tome i još ako slijedimo kur'anski poziv „natječite se u dobru“ i tako širimo dobrotu oko sebe, time ispunjavamo misiju širenja istine i pomažemo drugima, bez obzira ko to bio. Musliman mora u svakom trenutku biti i učitelj, a i onaj koji se podučava, činiti dobro i biti dobročinitelj u svakoj situaciji. Prostor za dobročinstvo je jako širok i svako spram svojih mogućnosti može biti dobročinitelj. Dobro je i kada ne uradimo zlo, a mogli smo. Dobro je i kada drugoga odvratimo od činjenja zla.

Muhammed, a.s. kaže: „Ko olakša vjerniku u nekoj njegovoj tegobi ovoga svijeta, Allah će tome olakšati jednu od tegoba Sudnjega dana. Allah je u pomoći robu sve dok je on u pomoći svome bratu“ (Buhari i Muslim). S obzirom da je naš Poslanik za sebe kazao „odgojio me je moj Gospodar“, on je imao i uputu od Allaha i način kako pomagati i pozivati druge – kazali smo već da nije mali broj primjera kada su nemuslimani prihvatili islam, upravo kao rezultat načina pozivanja i ophođenja Poslanika s njima.

Allah dž.š. kaže: „Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj i s njima na najljepši način raspravljaj! Gospodar tvoj zna one koji su zalutali s puta Njegova i On zna one koji su na pravom putu“ (En-Nahl, 125).

Poslanikovo naslijeđe, braćo, široko je i raznovrsno – svako ko hoće da bude „dobar“ i da pomaže drugima, može za sebe uvijek naći nešto – naš Poslanik pokazao je kako se ponašati prema djeci, jer je i sam imao djecu.

Pokazao je kako se ponašati prema ženi – i sam je bio ženjen i pomagao ženi.

Pokazao je kako postupati i pomoći starijim.

Poslanik je bio voljen od strane muslimana, a poštovan od strane nemuslimana. Znamo dobro da je u Mekki bio poznat kao El-Emin, povjerljivi, mnogo godina prije poslanstva. Svi su donosili svoje vrijedne stvari i predmete na čuvanje Muhammedu. Ako pogledamo danas, u ovom čudnom vremenu i okruženju – gdje je naše povjerenje i kome bi danas mogli povjeravati svoje izuzetno vrijedne stvari, a da to bude običan čovjek.

Ebu Zerr nam prenosi jedan svoj razgovor s Poslanikom:

„Šta će spasiti čovjeka od vatre?“ „Vjerovanje u Allaha“. „Ali, Božiji Poslaniče, uz vjerovanje ide i dobro djelo?“ „Da, da dijeliš ono s čim te je Allah opskrbio“. „A ako je siromašan i nema šta da dijeli?“ „Naređivaće dobro, a zabranjivati ono što je nevaljalo“. „Ali ako ne može da naređuje dobro, a zabranjuje zlo?“ „Neka pomaže maloumnog.“ „A ako ne može ni to?“ „Neka pomaže onoga kome je nepravda nanescena“. „Ako je slab i nemoćan i ne može pomoći onoga kome je učinjena nepravda?“ „A šta bi ti onda ostavio za svog prijatelja? Neka izbjegava vrijeđanje drugih!“

„A hoće li ući u džennet ako to bude radio?“ „Nema vjernika koji uradi neko od ovih djela, a da ga ono neće uzeti za ruku i uvesti u džennet“.

Braćo, vjernik je skroman i trebao bi biti daleko od uzdizanja i oholosti. Musliman pomaže onoliko koliko može, shodno svojim mogućnostima, svima kojima je potrebna njegova pomoć.

Sve su ovo crtice iz života našeg Poslanika, našeg „usvetun haseneh“, jer kako objasniti čovjeku nemuslimanu, da i danas slijediš život i praksu nekoga ko je živio prije 14 stoljeća, i da je i danas tako vjerodostojno slijediš. Musliman zna da mu upravo taj čovjek, naš Poslanik, treba biti preči od njegovih najbližih, i da s njim mora biti svakodnevno u mislima.

Braćo, znajmo da će nam naš Muhammed a.s. biti onoliko blizu, koliko se budemo sjećali njega i koliko naše sjećanje na njega bude jako. Onoliko koliko budemo radili ono što je upravo on radio – pomagao, olakšavao, relaksirao, liječio svojom blagom riječju. A u 23 godine poslanstva, Allah mu je dao da objedini sve aspekte i životne situacije iz kojih mi možemo crpiti i učiti – bez obzira gdje bili, na kojoj poziciji i na kojoj funkciji, i bez obzira na količinu nafake koju nam je Allah dao; ako je musliman bogataš – pa i Poslanik je u nekim trenucima bio bogat i raspolagao ratnim plijenom „koji je ispunio dolinu između dva brda“ i sve to podijelio. Ako je musliman siromah – pa i Poslanik je vezao kamen za svoj stomak, boreći se protiv gladi i danima se nije naložila vatra u njegovoj kući. Ako je musliman zapovjednik i u prilici da s vojskom osvaja – pa i Poslanik je bio vojskovođa, i sjetimo se samo kako je veličanstveno, a opet skrušeno, sa hiljadama vojnika ušao i oslobodio rodnu Mekku. O Poslaniku kao porodičnom čovjeku smo već govorili.

Braćo, kazao sam da se o našem Poslaniku mnogo piše i govori – no, mi volimo našeg Poslanika i slijedimo njegov sunnet i radimo ono što je on radio. Mnoga naša braća, pogotovo u islamskom svijetu danas, govore da i oni slijede Poslanika i njegovu životnu praksu, ali, nažalost, i oni koji nisu muslimani, uviđaju da tu nešto nije u redu i da je to daleko od sunneta Allahovog miljenika. Zato smo svjedoci raznih rasprava i komentara koji pokušavaju narušiti ugled našeg Poslanika kod običnog muslimana, pa i nacrtanih karikatura o našem Poslaniku, ali najbolji odgovor na te i slične „provokacije“ jeste upravo stalno i ustrajno provođenje Poslanikove prakse pomaganja drugima, opet kažem, ma ko bio.

I uz Poslanikovu praksu, tu su i pozivi Allaha dž.š., s kojima ćemo i završiti ovu hutbu, poziv u 148. ajetu sure El Bekare: „Natječite se u dobru“ i drugi poziv: „I reci: „Trudite se! Allah će trud vaš vidjeti, a i Poslanik Njegov i vjernici, i vi ćete biti vraćeni onome koji zna nevidljivi i vidljivi svijet, pa će vas o onome što ste radili obavijestiti“ (Et- Tevba, 105).

Molimo Allaha dž.š. da nam da snage i razuma, kako bi u svakoj prilici mogli prepoznati potrebu za pomaganjem, za blagom riječju, za dobročinstvom, pa da to i činimo. Neka nas Allah uputi na pravi put, i na tom putu učvrsti, amin!

Recenzija - Nezim HALILOVIĆ MUDERRIS

Tema za koju se hatib opredijelio odgovara vremenu u kojem se krajem mjeseca safera mu'mini pripremaju za mjesec rebiulevvel u kojem je nekoliko važnih događaja iz života Muhammeda, sallallahu alejhi ve sellem.

Nepotrebno je da hatib u ovoj hutbi spominje obilježavanje rođenja Isaa, alejhis-selam od strane „miliona stanovnika naše planete“, jer se obilježavanje rođenja Muhammeda, sallallahu alejhi ve sellem, i rođenja Isaa, alejhis-selam, apsolutno ne mogu porediti.

U naslovu, kao i na više mjesta u hutbi, nakon spominjanja Poslanika nedostaje „sallallahu alejhi ve sellem“ ili „alejhis-selam“, a kada donosi salavat onda ga skraćuje, o čemu je ulema postigla konsenzus da se salavat piše potpuno, a ne skraćeno. Također bih preporučio svim hatibima da iz svoga rječnika potpuno izbace pridjev „Božiji“ i zamijene ga „Allahov“, jer je neprimjeren da se koristi sa mimbera.

Također na više mjesta nakon spominjanja Allaha, dželle š'nuhu, nedostaje iskazivanje Mu hvale i slave, a i kada se spominje, onda je to u skraćenoj formi (dž.š.), što po konsenzusu uleme nije dozvoljeno.

Hutbe u principu nakon uvodnog dijela u kojem se iskazuje zahvala Allahu, dželle š'nuhu, i salavata na Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem, budu nastavljene s ajetima na arapskom i prijevodom na bosanski, a u ovoj hutbi to nedostaje.

Hutba je bogata hadisima Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem, i primjerima iz njegova života, ali nedostatak je nepostojanje arapskog teksta hadisa uz obavezno navođenje prenosioca hadisa i imama koji ga bilježi, jer to daje posebnu težinu kod prisutnih džematlija.

U hutbi se hatib obraća isključivo muškom džematu, što znači da njegovoj hutbi ne prisustvuju žene, što podrazumijeva da bi trebalo poraditi na tome da ako postoji

tehnička mogućnost da i žene prisustvuju hutbi, da animira džemat na to, s obzirom da naše sestre imaju rijetke prilike slušanja predavanja, pa bi hutba bila važan medij komunikacije s njima. Ova tema bi im posebno dobro došla, zbog toga što je solidarnost među muslimanka veoma važna, a ako se ima u vidu da naše supruge provode mnogo više vremena od nas s djecom, samim time im je lakše da ove vrijednosti prenose na njih.

U hutbi nedostaje kratka opaska da su se ashabi Muhammeda, sallallahu alejhi ve sellem, kao i dobre generacije muslimana poslije njih, ali i naši plemeniti preci natjecali u međusobnoj solidarnosti, što je dokaz njihove želje za primjenom sunneta Muhammeda, sallallahu alejhi ve sellem. To je važno isticati iz razloga da se ne pomisli da je sunnet u ovom i drugim segmentima ostao nedostižan.

Hutba je po svojoj dužini dobra, ali ako bi se dodao i arapski tekst, onda bi bila nešto duža od preporučljive mjere. U tom slučaju bi ostao prostor da se ista skрати pojedinim komentarima ili hadisima koji nisu usko vezani za naslov teme.

U pojedinim dijelovima hutbe ima značajnih odstupanja od postavljenog naslova, tako da to narušava kompoziciju hutbe, a samim time džematlije koji prisustvuju hutbi odvlači od suštine i što je najvažnije poruke koja treba da bude snažna i jasna.

Poruka na kraju hutbe mogla je biti preciznija i iskazana svojim riječima, bez citiranja kur'anskih ajeta!

Hutba ovog tipa pruža džematlijama mnogo informacija, ali ih na kraju ostavlja ravnodušnim ili u stanju u kojem su i sami u dilemi šta bi od toga mogli realno da primijene i prenesu drugima. Kada bi džematlije nakon ove hutbe pitali o dojmu s hutbe kazali bi da je hutba dobra ili odlična, a kada bi ih pitali o čemu je hatib govorio, kazali bi da je govorio o svemu pomalo.

Recenzija - Ferid DAUTOVIĆ

Ova hutba je, također, dobra, prilagođena je datom trenutku, sa posebnim osvrtom na dobročinstvo. Kao i prethodna i ona odslikava jedan segment, jedan dio života Muhammeda, a.s, kroz primjere o njegovom dobročinstvu koje je pokazivao u svakoj situaciji.

Svi navedeni primjeri trebali bi biti poticajni za svakog vjernika da bude bolji i da se trudi, prema svojim mogućnostima, da pomaže druge.

Hutba je postigla cilj, i zbog činjenice, da su pozivi na dobro i dobročinstvo, na rad potkrijepljeni i argumentirani ajetima i hadisima.

Vjerujem da ovakve hutbe imaju snažan efekat na ljude koji trebaju pomagati svoju siromašnu braću, muhadžire, jetime i druge.

I ova hutba je kontekstualizirana na način da se spominju neki medžlisi koji prikupljaju pomoć za svoju braću, ali je to moglo biti malo i bolje zbog činjenice da se svakodnevno susrećemo sa pružanjem pomoći kroz naše džamije i u našim džematima. Dobro je,

također, da odgovor na sve vrste provokacija, ponižavanja i omalovažavanja Poslanika, a.s., tražimo u ustrajnom slijeđenju njegove prakse, njegovog sunneta. To su pravi odgovori s kojima bi i Poslanik, a.s., bio sigurno zadovoljan.

Hatib je mogao hutbu bolje sistematizirati i kompoziciji zbog činjenice da se nepotrebno ubacuje još jedan segment iz Poslanikova, a.s., života koji zahtjeva jednu drugu, novu hutbu, a to je pozivanje Allahu mudrim i lijepim savjetom.

Zaključujem, da je ova hutba dobra i primjerena vremenu u kojem živimo. Za džemat je važno da kod imama prepozna empatiju na osjetljive socijalne kategorije, da prepozna njegovu želju da se na islamski način skrene pažnja na one koji su u potrebi, te da u svome imamu imaju i vođu koji je spreman, slijedeći sunnet, biti uključen u zajednički dobrotvorni rad. Ova hutba, ili bolje rečeno, hutbe koje tretiraju ova pitanja su iz tog razloga posebno značajna za vrijeme i prostor naše domovine.

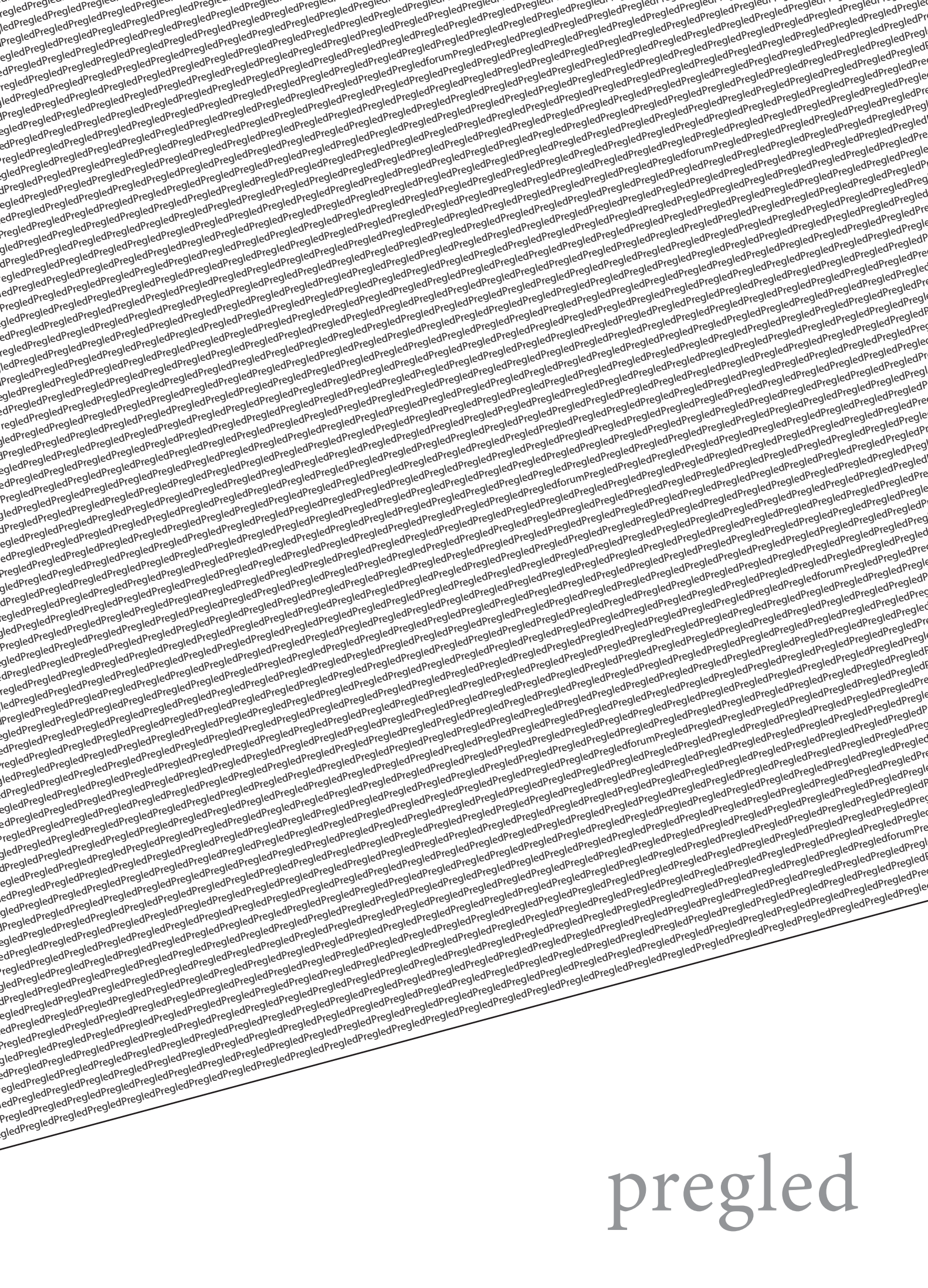
Summary الموجز

SECTION "MUALLIM'S HUTBA (SERMON)"

باب "خطبة المعلم"

The New Muallim publishes *hutbas* (sermons) of active imams and *hatibs* (imams delivering the *hutba*). There are reviews along with the *hutbas*, so that together they make a whole. The reviews are written by those who listen to *hutbas*. The reviews are not intended to be valorizing; rather, they aim to improve upon the *hutba*, analyzing it as a public statement by an imam and critically evaluating the statement. The reviewers react at those aspects which they consider important for a *hutba* (its length, quality, message, presentation, literacy level, formulation, etc.).

تنشر مجلة "المعلم الجديد" خطب الجمعة لبعض الخطباء والأئمة. ويضم الباب - إلى جانب الخطبة - مراجعات تشكل مع الخطبة وحدة متكاملة. يكتب المراجعون أشخاص استمعوا للخطبة، وليس الهدف الأول منها تقديم تقويم للخطبة، إنما الهدف هو تحسين الخطبة من حيث كونها ممارسة علنية يقوم بها الإمام، وتقديم لمحة نقدية عن تلك الممارسة. يناقش المراجعون الجوانب التي يرونها مهمة في الخطبة (طول الخطبة، رسالتها، أسلوب إلقائها، ترتيبها وبلاغتها، الخ).

pregled

ISTRAŽIVANJA I PROCJENE O MUSLIMANSKOM SVIJETU

Muslimanski svijet: populacija i religioznost, priredili Azra Mulović i Hikmet Karčić, Centar za napredne studije i Centar za civilizacije Balkana – Balmed, Sarajevo, 2013.

Na prvi pogled istraživati o zastupljenosti i religioznosti muslimana u svijetu predstavlja nepremostiv i uzaludan zadatak. Ako o istraživanju populacije muslimana u svijetu i može biti govora, kako istraživati o religioznosti i vjerskoj praksi muslimanskog svijeta? Na osnovu čega možemo znati da je demografska metodologija vjerodostojno izvršila svoju ulogu i može li takva statistička procjena biti od bilo kakve koristi?

Već u predgovoru ove publikacije izdavači nas upozoravaju da su ovakve statističke zamke moguće za nevještog čitaoca. Ako to upozorenje shvatimo kao logično opravdanje zbog mogućih krivih tumačenja ovakvih demografskih projekcija, onda se sa druge strane implicira jedan koristan savjet: svaki podatak uzeti sa rezervom i oprezom, jer biti „religiozan“ ne znači isto u Turskoj i u Bosni i Hercegovini. Prema tome, ostaje veliko pitanje koliko je važnije imati nesigurnu informaciju u odnosu na provjerljivu činjenicu? Ili bolje kazati, zašto su u današnjem svijetu činjenice sve manje relevantne, a podaci sve vrijedniji resurs?

Bilo kako bilo, ova publikacija predstavlja rezultate četiri velika istraživanja koja je u trogodišnjem periodu proveo istraživački centar Pew, nevladina organizacija stručnjaka koja prikuplja i analizira informacije, stavove i trendove koji oblikuju savremeni svijet, kako stoji u napomeni o pokretaču ovog istraživanja. Publikacija se osim istraživanja o brojčanom i religioznom stanju muslimana u svijetu bavi i demografskim projekcijama. Šta su to demografske projekcije? Jednostavno kazano, demografske projekcije se bave onim što će se desiti u narednih npr. 20 godina, ako su sadašnji podaci tačni, a faktori koji bi mogli utjecati na promjenu demografske slike ostanu isti ili bar radikalno neizmijenjeni. Ti

faktori mogu biti raznoliki, od prirodnih do ekonomskih uvjeta u kojima svijet živi.

Izvori kojima se istraživački centar služio za potrebe ovog izvještaja su prikupljeni od brojnih svjetskih i državnih organizacija: od UN-a do različitih izvora podataka za svaku zemlju. Svako poglavlje ovog projekta sadrži i grafičke prikaze koji na pregledan i jasan način prate rezultate istraživanja određene teme.

Publikacija se sastoji od četiri dijela. U prvom dijelu istraživači su se bavili budućnošću muslimanske svjetske populacije. Pored općeg pregleda koji stoji na početku svakog dijela publikacije, u ovom dijelu su navedeni glavni (fertilitet, očekivani životni vijek, migracije i dobna struktura) i indirektni (obrazovanje, ekonomsko stanje, kontrola rađanja, urbanizacija i konverzija) faktori koji utječu na rast populacije, a u posljednja tri poglavlja ovog dijela uključeni su podaci o regionalnoj rasprostranjenosti muslimana i njihovim glavnim ograncima, uz zaključnu pretpostavku da će 2030. godine u većinski muslimanskim zemljama (uz Nigeriju koja će postati 50. većinski muslimanska zemlja) živjeti 78% globalne muslimanske populacije.

Drugi dio donosi istraživanje o sadržaju i granicama vjerskog identiteta muslimanskog svijeta. Uz pitanje o pripadnosti ograncima i sektama, pitanja su se odnosila na praktičnu privrženost vjeri i temeljna vjerovanja muslimana, uz završno problematiziranje granica vjerskog identiteta i prihvatanja određenih vjerskih praksi i običaja u muslimanskom svijetu.

U trećem izvještaju razmatrani su društveni i politički stavovi muslimanske svjetske populacije. Pod političkim i društvenim pitanjima podrazumijeva se široko područje tema: od uspostavljanja šerijata kao vladajućeg sistema normi, ženskih prava, stavova o religijskim ekstremističkim grupama i popularnoj kulturi do savremenih pitanja kompatibilnosti vjerskih sloboda i demokratije.

Četvrti dio ove publikacije istražuje muslimansku populaciju u BiH i rezultate svog istraživanja postavljajući regionalni i globalni kontekst analize o vjerovanju i praksi. Prema tome, pitanja koja se postavljaju u okviru ovog istraživanja istovjetna su sa onima iz prethodna dva istraživanja: pripadnost ograncima i sektama, privrženost vjeri,

temeljna vjerovanja, druga vjerovanja i običaji, područje i granice vjerskih identiteta i zaključno ispitivanje odnosa bosanskohercegovačkih muslimana prema savremenim društvenim i političkim problemima.

U navedenim studijama i izvještajima dolazi se do nekih više-manje očekivanih rezultata i zaključaka ali i zanimljivih i nepredvidivih procjena o populaciji i religioznosti muslimanskog svijeta. Tako se u jednom nalazu predviđa da će jedina zemlja koja će imati procentualno velik porast muslimanskog stanovništva na Bliskom istoku biti Izrael. Također zanimljivo zvuči ocjena da je u Rusiji, za razliku od ostalih zemalja, mlađi naraštaj (od 18 do 34 godine) u prednosti nad starijom generacijom u pridavanju važnosti svojoj vjeri. Da je Bosna i Hercegovina jedinstvena zemlja, govori i podatak da je za razliku od ostalih evropskih zemalja u kojima je stopa rasta muslimanske populacije veća u odnosu na stopu rasta nemuslimanske populacije, u ovoj zemlji taj omjer identičan. Ovo su naravno samo neki od mnogih interesantnih podataka, zaključaka i rezultata koji se mogu pronaći u ovoj vrijednoj, zanimljivoj i referentnoj istraživačkoj publikaciji.

Abdurahman LJEVAKOVIĆ

POLITIČKA GEOGRAFIJA HAMIDA DABASHIJA

Politička geografija Hamida Dabashija – Šamedin Kadić, Sarajevo, Centar za napredne studije, 2013. godine

Politička geografija Hamida Dabashija, kao što sugerira naslov, predstavlja kartografiju mišljenja iranskog sociologa, postkolonijalnog lijevo orijentiranog mislioca i kvalitetnog poznavaoca iranske kulture i palestinskog filma. Dabashi je autor preko dvadeset knjiga o intelektualnoj povijesti islama, iranskoj kinematografiji, geopolitici i postkolonijalnim temama. Budući da nijedna njegova knjiga nije prevedena na bosanski jezik, Kadićev vodič kroz njegovo djelo je od višestruke važnosti zbog aktuelnosti i neposrednosti tema koje oblikuju horizonte Dabashijevih intelektualnih vidika. Prvo poglavlje

koje nosi naziv *Pojam vlasti u islamu* dotiče se najranije povijesti islama i na jedan specifičan način, kroz aplikaciju Weberove teorije autoriteta na percepciju Muhammedovog a.s. naslijeđa, govori o načinima na koji su muslimani nakon njegove smrti pokušali odgovoriti na gubitak njegovog harizmatiskog autoriteta. Iz različitih percepcija Muhammedovog a.s. autoriteta javljaju se sunije, šiije i haridžije – što je svakako zanimljiva i kvalitetno argumentirana postavka o tri suprotstavljene skupine, od kojih prve dvije i dan-danas teško pronalaze zajednički kod i interpretativni jezik.

Jedna od centralnih postavki na osnovu kojih Dabashi gradi svoj kritički vokabular je postavka o kraju Zapada (kao logocentrične tvorevine) koji je kao ideja, kao civilizacijska forma i model istine – mrtav. Nemogućnost kontroliranja svjetskog kapitala, finansijski bankrot Grčke („fiktivnog mjesta rođenja Zapada“), ekonomska prevlast Kine, ujedinjavanje Evrope u nezavisnu globalnu silu koja se politički i ekonomski takmiči sa Amerikom – sve to implicira kraj Zapada koji postaje praznim označiteljem bez jasno određenog označenog. Budući da je ovaj označitelj dugo opstojao i kao kolonijalni sagovornik islama, sada ulazimo u novu fazu u kojoj smo uvučeni u orbitu globalnog kapitala koji nije stacioniran na jednom mjestu. Onaj Drugi na osnovu koga gradimo svoju vlastitost odjednom je iščezao sa obzora našeg stabilnog identiteta. Zato, smatra Dabashi, treba iznaći nove načine pomoću kojih će islam biti artikuliran naspram „amorfne hegemonije globalnog kapitala“. Nažalost, neki od najutjecajnijih muslimanskih intelektualaca (kojima su naučnici sa nepostojećeg instituta za trivijalna istraživanja dali i simboličnu titulu „muslimanski Martin Luther“), poput Abdulkarima Sorousha i Tariqa Ramadana razgovaraju sa mrtvim, sa konceptom homogenog Zapada koji je zaista bio ključna referenca za razumijevanje islamskog svijeta unutar kolonijalnog konteksta, ali ne i danas.

U poglavlju *S kim razgovaramo?* Kadić interpretira ključne Dabashijeve postavke o neodrživosti binarne opozicije Istok-Zapad u savremenom svijetu. Nakon što je uragan Katrina protutnjao New Orleansom federalna vlada Sjedinjenih Američkih Država poslala je Nacionalnu Gardu i

snajperiste da ubijaju bespomoćne siromahe koji se pokušaju domoći šoping centara kako bi pronašli hranu i sklonište. Živimo u svijetu u kojem je stavljen znak jednakosti između svih oslabljenih i marginaliziranih, bili oni muslimani ili ne. Narativi o odnosu centra moći i raznih tački otpora ne smiju se reducirati na religijsko-sekularnu bipolarnost, a kako smatra Dabashi, „...oni koji se trebaju odupirati tiraniji nisu samo muslimani, nego siromašni i obespravljani širom svijeta“. Kao alternativu i odgovor postojećem stanju, Dabashi predlaže teologiju oslobođenja čiji je blistav primjer muslimanski revolucionar Malcolm X, koji se zanimalo za „skriveno političke mogućnosti u svakom revolucionarnom pokretu“. Pod teologijom oslobođenja Dabashi misli na sveopštu svijest, način otpora, a ne na neku metafiziku koja barata ovakvim ili onakvim konceptom Boga. Ovo poglavlje je u tijesnoj vezi sa poglavljem *Goli život muslimana* u kojem Kadić predstavlja Dabashijevo dozivanje sa Agambenom i njegovom teorijskom figurom *homo sacera*. Muslimansko tijelo „...kao biopolitičko tijelo čija se smrt pornografski prikazuje najeklatantniji je objekat nemilosrdne biomoci“. Budući da je logor danas postao „paradigmom političkog prostora“, *homo sacer* je samo drugi naziv za državljanina.

Dabashi se u svom radu dotakao i najspektakularnijeg fenomena nakon 11. septembra, specifičnog u toj mjeri da za razumijevanje zahtijeva novi teorijski jezik. Radi se o samoubilačkom nasilju koje, kako zapaža Dabashi, kao „pojedinačno dostignuće globalnog kapitala“ nije svojstveno samo našem vremenu i islamu kao religiji (tvrđnja koju medijski diskurs o bombašima samoubicama uporno generira), nego se javljalo „...u praktično svim kulturama i religijama tokom ljudske povijesti“. On, piše Kadić, podržava stav Talala Asada „o samoubilačkom nasilju kao posljedici dugotrajnog ponižavanja i izrazu očaja i bijesa pri čemu je destrukcija jedini odgovor“.

Poglavlje *Izgnanici i doušnici* sadrži Dabashijev tretman rasizma u Sjevernoj Americi i Zapadnoj Evropi koji je izveden „na temelju fundamentalne logičke pogreške u kojoj su određene kriminalne radnje grupe muslimana uzete kao definitivne, neosporne, apsolutne istine o islamu kao svjetskoj religiji“. Pored prividnog

uklanjanja sa svjetske scene, rasizam je ostao američko-evropska konstanta. U narednim poglavljima Samedin Kadić predstavlja Dabashijeve refleksije o aktuelnoj političkoj situaciji u Iranu („zaokretu od političke simulacije ka socijalnoj faktičnosti“) i Arapskom proljeću kojeg on „čita“ u kontekstu specifične hermeneutike prostora. Posljednje poglavlje u Kadićevoj knjizi namijenjeno je poštovaocima sedme umjetnosti koji se interesuju za stanje iranske kinematografije.

Kada rezimiramo, Kadić je odlično, hrabro i lucidno predstavio širok spektar Dabashijevog autorskog opusa koji je u cijelosti veoma kritičan i ukorijenjen u odnosima koji vladaju savremenim svijetom. Interdisciplinarnost Dabashijevih djela koja nose strašnu auru modernističkih mislilaca ne samo da zadivljuje svojim tonom, već predstavlja i svojevrsan obrat od dosadašnjih praksi kulturalnih i interdisciplinarnih studija. Ne tako davno, dok je pod utjecajem postmodernizma intelektualna ljevica mislila lokalno, politička desnica je djelovala globalno. Dabashijevo djelo je dijagnoza tog djelovanja.

Hamza RIDŽAL

DIRLJIVA POVIJEST PAUKOVOG STRADANJA

**Paučina, Samedin Kadić,
„Šahinpašić“, Sarajevo, 2013.**

Paučina je priča o Emiru Žari, studentu filozofije koji je u svom ratnom djetinjstvu ostao bez oca i na taj način iskusio bolan nedostatak koji ga je obilježio kroz cijeli život: kao neizbrisiv žig koji ga konstantno čini drugačijim od onih koji imaju sve što on nema, a s druge strane stvara zabluđu da je upravo zbog toga na neki način „poseban“.

Emir Žara je uvijek nezadovoljan, dekadentan, podrugljiv i čangrizav prema svojoj zatucanoj sredini, zadjeljivi cinik, kapriciozni neuropat, razdražljivi nihilist, katkada grozničavi mizantrop i dosadni melankolik, vječno obuzet čemernom spoznajom da živi mali život provincijskog dušobrižnika i kojem je takav život u skućenoj bosanskoj zabiti ostao bolnom postatnom ranom koju nikakve sufijske

ili filozofske kupusare ne mogu izliječiti. Zbog toga je upravo ramazanski boravak u Švedskoj morao ostati lijepa uspomena za onoga koji po povratku u Bosnu doživljava potresnu ispovijest njezinih džamija vječno osuđenih „na maglu i vlagu, na rat i sirotinju, na Srbe, komuniste i munafike...”

Osim toga, Emir Žara je i pisac „Tautologija“, zbirke pripovjedaka i eseja koja parodira „muslimansku čaršijsku stvarnost“ i na čije objavljivanje će čekati duže od Beckettovih junaka. U cijeloj toj papazjaniji oko objavljivanja djela prolazi plejada likova koji Emiru režiraju otužne priredbe o smislu života i spaljivanju rukopisa (profesor Bosnić i akademik Čaršinlić) ili organiziraju njegovu otmicu zbog pripovijetke „Zippo i Džo“ koja je opisivala avanture dvojca Zippo-Džo tokom školovanja u Gazi Husrev-begovoj medresi.

Upravo je Emirov lik i školski prijatelj Džo centralna figura koja se uplela u životnu paučinu mladoga Emira Žare i zamalo ga koštala života jer se Džou nikako nije „svidjela“ ta priča o njegovom školovanju i opisanim razvratnostima. Ili je prosto, kako pretpostavlja autor, „previše puta gledao ‘Pulp Fiction’, samo ga malo islamizirao“. Bilo kako bilo, u tom vlastitom strašnom ali tako banalnom slučaju otmice Emir prolazi kroz neprekidne i proždiruće procese samoispitivanja i književnofilozofskih zaključivanja o sudbini: „Sada je bilo gotovo. Ali, osjećao je krivnju. Kao da je ovo bio ishod koji je zaslužio: život se pretvorio u sudbinu, a samo je sudbina nepobjediva, poput ljepljive paučine...“. Ili o beskorisnosti knjiškog pogleda na čovjekov život: „Kakve koristi od knjiga ako te ne nauče kako da sačuvaš dostojanstvo? Gubljenje vremena.“

Međutim, takva shizofrena situacija nije kobno završila za Emira

koliko ga je natjerala da se srami zbog izgubljenog ponosa i dostojanstva, nakon čega u dosluhu sa svojim gangsterima smišlja osvetu koja nikako da se ostvari jer je Džo otišao u Egipat. Na kraju je sve završilo u skromnom policijskom zapisniku kao dokaz da nikoga ne zanima njegov slučaj, jer u suprotnom – Emir ne bi bio zaokupljen „drevnim mladićem koji zbog ubistva bježi iz svoje zemlje“ – po mogućnosti u Skandinaviju.

U intermezzu takvih događaja, Emir provodi uobičajene dane studenta filozofije koji s vremena na vrijeme piše teze o svom diplomskom radu: „Tragamo za stijenama, zapisivao je u bilježnicu velike misli kojima bi se iskusan kritičar momački nasmijao, ali se fiksiramo na prhkim mrežama što se srebrenasto cakle nad uskiptjelom provalijom dunjaluka.“ Tipologizacija likova koju nam daje Kadić u ovom djelu jasno ocrtava obrise odnosa koji Emir Žara ima sa svojom okolinom, porodicom, fakultetom, društvenom stvarnošću. Svaki lik u Emirovom životu na svojstven način predstavlja drugačiju sliku života, ratne traume, društvene pojave. Od promiskuitetnog Hašima do tvrdoglavog Ragiba, sve su kvalifikacije o kojima je i Andrić pisao, razmišlja Emir, i bio u pravu. Često podsmješljivo i ironično gledajući na lokalne vjerske skarednosti i narodne svinjarije koje na par mjesta zvuče tragično, nekad komično, Emir zapada u stanje krajnje rezigniranosti i očajja. Zašto? Kako? Zbog čega?, pita se Emir. Progonjen takvim sociopsihološkim vivisekcijama i introspektivnim uvidima, Emir često povlači paralele između današnjeg i ratnog stanja, kao zastrašujuće otkriće rajsko-paklenskog aranžmana koji može ponuditi samo život u ovom tužnom podneblju.

Upravo kada mu u goste dolazi Hurija iz Švedske, Emiru će trajno ostati urezana u sjećanju rečenica koju

izgovara njegova majka koju doživljava i oslovljava kao Oca: „Cijeli mi ga je život rat.“ I to je rečenica koja će Emiru otkriti svu tragiku njegovog bivstva, tragiku njegove sudbine, rasap svih iluzija i duhovnih utjeha, otklon od bilo kakve životne ironije i vica – nemoć uma da shvati i prihvati svoje mjesto u svijetu – drugim riječima, uvijek u tuđini, stranstvovanju, *paučini*: „Jer je čitav svijet velika paučina, jer je jedino smrt – trenutak spoznaje da su svile ne niti klopka i mjesto buđanja, a ne šušljivo gnijezdo vječne bezbrižnosti... Ali opet, da nije tih paučina... možda bi život bio neizmerno mučan, tegoban i besmislen, kao bez šuma nevidljivog prijatelja u izobilju životne taštine.“ Jer, šta je život nego hodajuća sjenka, govorio je Šekspir. Ispisujući povijest elegantnog plesa i zavodljive igre Emirove sjenke, Kadić nam ilustrira bogato iskustvo *paukovog* stradanja koje je zapravo simbol cijele postratne generacije davno mrtvih ljudi, upletenih u paučinu sa svojim neodoljivim sjećanjima i ljepšim pričama.

Briljantna mješavina duhovitih dosjetki i šaljivih štikleca, opisane groteskne sudbine malih bosanskih tipova, psihoanalize vlastitih duhovnih komešanja i dramatičnost Emirovog odnosa sa nepostojanjem svog najvećeg simbola zaštite, ljubavi i oslonca, obilje književnih, filozofskih i teoloških asocijacija, uspješna je književna tvorina Kadića koji – u vremenu kada mladi bošnjački pisci ne mogu konstruktivno iznijeti životno breme svoje generacije – odolijeva nagonu da neinventivnim i epigonskim sredstvima slika nakaradnu stvarnost bosanskih generacija; zbog toga *Paučina* iznosi na vidjelo piščevu kreativnost gradnje književnog teksta i poetike, daje novi spoj bistrumne ironije i stilističke dotjeranosti koji je mnogo nedostajao našem književnom prostoru.

Abdurahman LJEVAKOVIĆ